І. С. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ

Т. 9

І. С. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ
У ДЕСЯТИ ТОМАХ

КИЇВ — 1967

І. С. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ

ТОМ ДЕВ'ЯТИЙ

ПРОЗОВІ Й ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

«НАУКОВА ДУМКА»

У1
Н59

Редакційна колегія:
М. Д. БЕРНШТЕЙН,
О. Є. ЗАСЕНКО, М. П. КОМИШАНЧЕНКО,
Н. Є. КРУТІКОВА (голова), М. Є. СИВАЧЕНКО
Редактор тома
М. Є. СИВАЧЕНКО
Упорядкування та примітки
М. С. ГРИЦЮТИ та *В. І. МАЗНОГО*

КИЇВСЬКА КНИЖКОВА ДРУКАРНЯ № 5

7—3—3
252—67м

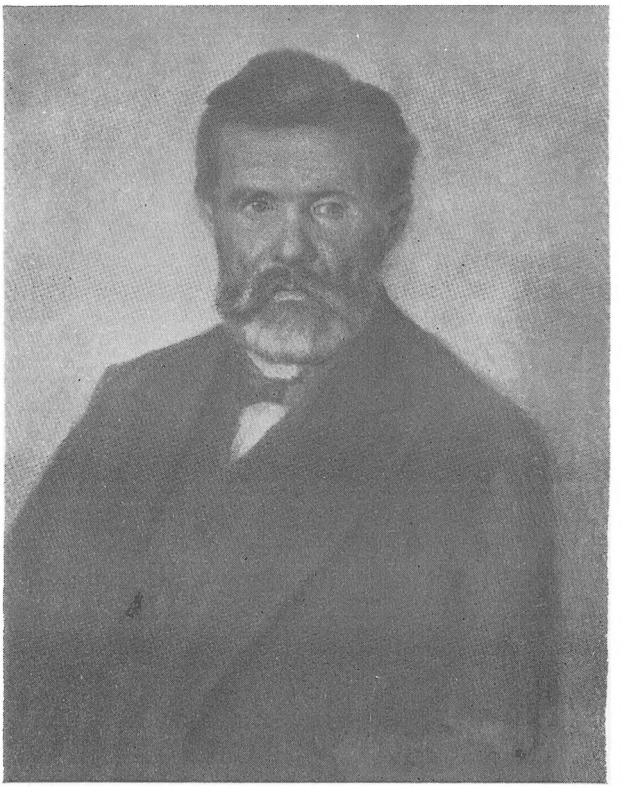

І. С. Нечуй-Левицький. Портрет роботи І. Труша. Олія. *1909.*

ПРОЗОВІ ТВОРИ

ДИВОВИЖНИЙ ПОХОРОН

Оповідання

Доктор Іван Мартинович Гурковенко, чи, як він писав своє назвище, Гурковенков, був дуже відомий не тільки в Києві, але й поза Києвом в околиці. Він вийшов з петербурзької медицинської академії, довгенько був на службі за військового доктора, оженився в Петербурзі, а потім згодом перейшов у Київ, довгенько служив у міському лазареті й став професором. Практика в його була велика. Він нажився, забагатів і спромігся купить гарний, хоч старосвітський чималий дім на кінці Хрещатика, вище од Бессарабки, од широкого плацу, на самісінькій середині Круглого спуску на просторній терасі.

Дім був мурований, просторний, стояв серед широкого двора на терасі, з широким старосвітським ганком чи верандою з колонками, і був схожий на дім на селі в будь-якого багатенького дідича; бо перед домом у дворі було навіть кружало, засаджене кущами та квітками, поза ко-

трим під'їжджали під ганок до високих сходів екіпажі гостей, зовсім як на селах у дідичів.

Доктор любив одпочивать, п'ючи чаю на цій височенькій веранді, оповитій виноградом, любив дивиться на широкий простір, на вештання людей на широкому майдані. Поза його садибою йшов кру́гом вгору Круглий спуск, кудою сунулись вагони трамвая вгору на Липки. За домом під крутою горою був овощний садок, квітники й оранжерея, притулена до дому. Осторонь стояла опрічна оранжерея для пальм. За нею по дуже крутій горі ріс густий грабовий ліс до самого верху. Доктор любив дивиться, як вагони трамвая сунуться проз його терасу з майдана по вулиці, потім ховаються за по́вороткою в садках, а потім несподівано виникають аж вгорі над лісом, неначе якісь допотопні дивовижні мамонти висовуються з лісу й десь плазують високо на горі на зелених верховіттях грабів. А назустріч їм зсовуються наниз вагони з Липок і ніби пірнають в гущавину зеленого дерева й вискакують нанизу проти його тераси. Гурковенко був вже літній чоловік, трошечки сивуватий, але тілистий, кремезний, рум'яний, русявий красунь з карими ясними очима. Він кохався в квітках та в садках і падкував коло їх, мов коло своїх дітей. Гурковенко був справдешній епікуреєць: любив всмак пожить, попоїсти й попопить. Його льох з винами був з перших у Києві. Він любив гостювать у інших, але й сам залюбки приймав гостей. Не занедбав він і своєї науки, написав кільки невеличких, але вартних на зміст медицинських книжечок і брошурок. Але соціального, громадянського прямування не було в його ніякісінького... Тільки одна любов до теплиць, до рослин натякала про українську поетичність його вдачі, пригноблену служебними ділами та тяганиною з недужими людьми.

Гурковенко жив розкішно, по-великопанській. Він держав виїзний екіпаж для одвідування слабих. Жінка мала свій опрічний екіпаж задля себе й задля дочки-єдиниці.

Гурковенкова жінка Клара Маврикіївна, чи Катерина Маврикіївна, як її вже звали в Києві, коли вона пристала на православну віру, була дочка петербурзького аптекаря, захожого італьянця. Брат цього аптекаря був на службі в дворці якогось великого князя в Петербурзі. Пробуваючи в столиці, Гурковенко залицявсь до цієї чорнобривої принадної красуні й оженивсь на їй. Катерина Маврикіївна, мабуть, через те, що її дядько був на службі

в дворці, вважала на себе, як на справдешню аристократку, любила часто хвалитись й нагадувать в розмові про свою аристократичну рідню десь у Генуї... В Києві, маючи багацько грошей, вона знайомилась тільки з найвищими урядовими особами та кількома київськими багатирями-аристократами.

Гурковенко був один з видатніших багатирів в місті. Вбившись в палки через свою лікарську досвідність, склавши чималий капітал, Гурковенко збудував собі новий здоровий та довжезний мурований дім на три поверхи, на п'ятнадцять квартир, а сам жив у старому опрічному домі в чудовій місцині, де було тихо й спокійно, на пригорку Круглого спуску, серед старих садків навкруги, ніби в садибі якогось заможного дідича край села.

Як тільки його дочка-єдиниця стала доросла, Катерина Мавркиївна почала справлять такі бучні бали, яких не справляв у Києві ні один багатир. На широкому дворі коло дому часом був такий наїзд, збиралось стільки екіпажів, скільки їх збирається на контрактовий ярмарок у Києві на Подолі. Лисніли дорогі карети та фаетони; на козлах стриміли то убрані по-англійській погоничі в циліндрах та в сіртуках з золотими позументами, то бородані в чорних плисових безрукавках та жовтих і червоних сорочках. Дім аж кишів гістьми. Дві буфетні кімнати були сливе усі закидані кошиками з пляшками пива та дорогих вин. Розкіш, навіть збитки були в усьому, як у потравах на обідах, так і в винах.

Гурковенкові припадав до вподоби жінчин вибір значних знайомих: він був самолюбний та гордовитий на вдачу, ставив себе без міри високо, як доктор і вчений. Але маючи знайомих і з середнього стану, він мусив приймати й вітать у себе й простіших знайомих і своїх товаришів-докторів. І Катерина Мавркиївна з цієї причини звичайно справляла поспіль через день два бали або два вечорі з багатою вечерею. На перший вечір вона запрошувала своїх видатніших та багатіших гостей, а на другий — запрошувала докторів та простіших своїх знайомих. Про ці запросини на перший і на другий вечір говорили в місті по салонах, митикуючи, кого то вона сподобить на запросини на перший бал, а кого знизить на один ступінь і запросе на другий вечір. З неї в місті трохи глузували й казали, що вона з тих заграничних аристократів-приходьків, що продають в Росії в коробках ліки, олійки та пластирі од

могодзуль на ногах... Про її батька-аптекаря казали, що він, прийшовши в Москву, ходив по вулицях з скринькою й по домах вирізував могодзулі на пальцях за злотий за могодзулю.

До своєї тітки Катерина Мавриківна їздила з дочкою в Геную сливе щороку й потрапляла саме на карнавал. Тітка її справді була заможна людина. З Генуї вони вдвох або гуртом їздили й до Ніцци на карнавал — на відому «Bataille des fleurs». Раз якось вона затягла в Ніццу на цю «Баталію квіток» і свого чоловіка. Найняли вони багатий екіпаж. В екіпажі сіла Катерина Мавриківна з красунею дочкою, проти себе вона посадовила Гурковенка й якогось красуня італьянця, свого «лицаря серця». Екіпаж аж тонув у квітках, і погонич та збруя на конях були рясно прибрані й позаквітчувані квітками. Ні одна колісниця не була так гарно та рясно убрана квітками. Про це диво навіть написали в ніццьких газетах, ще й помістили малюнок в ілюстрованій газеті. Катерина Мавриківна зняла в фотографа прибраний та заквітчаний екіпаж з кіньми, з погоничем, з своєю особою та з коханою дочкою та, що було найцікавіше й найвартніше задля неї, з красунем генуезцем. Цю фотографію вона привезла додому, носилась з нею, як старець з писаною торбою, і тикала в руки усім знайомим добродіям, ще й показувала цю саму ілюстрацію в тогочасній ніццькій газеті з звісткою, в котрій було надруковане її ймення... Цю фотографію таки за її спиною піднімали на сміх, а паничі й пани глузували з Катерини Мавриківни, бо вважали на неї, як на дурненьку й навіть трохи пришелепувату кокетку. Вона за це не догадувалась та аж облизувалась од усяких компліментів. Поза очі усі казали, що Катерина Мавриківна на цій фотографії дуже скинулась на циганку з шатра, а Гурковенко вийшов Бахусом з одутлуватими щоками, що недавнечко видудлив цілу пляшку вина й на радощах вкачався в квітки та в листя, неначе кінь в реп'яхи.

Молодий асистент Гурковенків, так само доктор, бачив таке безглузде марнування грошей. Кмітливий на вдачу, він прислухався й придивлявсь до всього, чув не раз, як Гурковенка судили в місті поза очі його ж таки розсудливіші гості. На бенкетах він бачив, як усякі панки-вітрогони та занидівші провінціальні аристократи випивали таку силу дорогих вин, програвали в карти так багацько грошей, що знищували за один вечір трохи не однорічний

засіб людини з середніми достатками. Асистент розказував скрізь своїм знайомим у місті за ті бучні бенкети й випива́чки, і чутки про те безглузде марнування грошей пішли скрізь по місті. Гурковенко сам заробляв на день часом по триста карбованців, а своїм молодим асистентам платив по тридцять карбованців на місяць...

В Києві тоді тільки що завелось лікарське чимале товариство. Гурковенко не пристав до того товариства. Гордовитий та бундючний, він не міг стерпіть, що закладання товариства почалось од двох професорів, а не од його, найзначнішого доктора на ввесь Київ. Він задумав завести ще друге медицинське товариство, вже істинно научане. На його запросини згодилась більша частка міських докторів. Він написав установу нового товариства. Установа була затверджена. Усю осінь і сливе всю зиму він пеклювався цією справою, невважаючи на те що почував себе на здоров'ї не дуже-то добре.

Катерина Маврикіївна виїхала з дочкою до тітки в Геную ще на пилипівчане пущення. Вона виїхала зумисне заздалегідь, щоб позбутись клопоту й гармидеру при заведінні нового товариства, бо не любила ні вчених людей, ні вчених змаганнів та розмов. Ці змагання наводили на неї страшенну нудьгу. Вона навіть не бажала, щоб її дочка вийшла заміж за вченого. Вона любила офіцерів.

Наприкінці зими Гурковенко вже зовсім уладнав справу закладання нового товариства. В світлицях зібралось багацько докторів, його прихильників. Гурковенко написав гарну промову. Вийшов він на кафедру, почав читати промову, але йому несподівано стало погано так, що він не міг дочитати її до кінця. Він пішов у кабінет і ліг на канапі, щоб трохи одпочить. Один доктор, його приятель, взявся дочитати промову до кінця. Як промова була дочитана, в світлиці здорово заляскали в долоні.

Гурковенко почув те ляскання, стиха радісно осміхнувся: його гордовитість та самолюбство було вдоволене... Але... він дуже важко зітхнув раз, і те зітхання було останнє. Він заплющив очі та й помер.

Завештались збентежені несподіваною смертю докторі, заметушились по горницях. Несподівана, нагла смерть дуже вразила усіх. Зараз кинули телеграму до жінки в Геную. Гурковенка опорядили й у залі поклали на тапчані-кушетці. Аж через три дні прибула жінка з дочкою. Вона мусила покинуть карнавал саме тоді, як він розгулявся, і верну-

лась додому через це дуже засмучена. Доля неначе зумисне пожартувала з легкодумною людиною: вихопила з карнавального приємного гармидеру й пхнула просто на похорон чоловіка.

Катерина Мавркіївна опівдні прибула додому. Вона сподівалась стрінуть повні покої давніх знайомих, спочуваючих до її несподіваного горя. Але, увійшовши в горницю, вона не бачила ні живого духа в горницях. Гурковенко лежав на тапчані, неначе він заснув, бо був навіть трохи рум'яний. В горницях було тихо й нечепурно. Одна пристаркувата черничка голосно читала однотонним рівним голосом псалтир. Усі доктори, напрохані небіжчиком на закладання нового товариства, розбіглись, неначе нагла смерть їх розпудила, а знайомі не квапились на смутні одвідини.

Катерину Мавркіївну зустрів у покоях одним один молодий асистент Уласевич. Високий на зріст, стрункий та рівний, білявий красунь поздоровкавсь з нею тихо й розказав їй за Гурковенкову смерть. В його ясних карих очах виявлявсь смуток, світилось щире спобоління й спочування до удови й її молоденької дочки. Але Катерина Мавркіївна спокійно й байдужно дивилась на його втомленими темними очима. Їй було байдуже і за чоловікову смерть, і за похорон, ніби вона прибула не в власну господу, де трапивсь смутний випадок, а ненароком заскочила по дорозі в якийсь отель, де трапилась з кимсь така сумна подія. В неї в думці все манячив карнавал. Розпитавши за все в асистента, вона пішла з дочкою до своєї кімнати, щоб передягтись та спочити після далекої й важкої дороги. Дочка сиділа коло неї мовчки й плакала.

Після снідання Катерина Мавркіївна прибралась у чорне удівницьке убрання й вийшла в світлицю велична та поважна, трошки бліда, неначе якась велична й гарна абатиса прибула з італійського монастиря з смутними одвідинами. Гурковенкова стала на зміну черниці й почала читати псалтир над небіжчиком чистим альтовим низьким голосом.

Не знаючи гаразд місцевих поглядів та звичаїв, вона думала, що цією дяківською повинністю вельми пошанує небіжчика, багацько більше, ніж слізьми, бо сльози чомусь у неї ніяк не хотіли литись.

Тим часом чутка за її повертання пішла по близьких знайомих. Дехто прийшов з одвідинами. Знайомі й близь-

кі до небіжчика докторі присилали вінки. Катерина Мавркіївна все читала повагом, мов правила службу божу, але скоса все поглядала, хто приніс вінка й од кого. Одвівши очі набік од книжки, вона часом простягала велично довгу руку й киванням показувала, де класти вінки. І знов оберталась до аналоя й ніби знов ставала коло жертовника на якісь жертвоприносини за душу небіжчика. А знайомі, порозходившись, рознесли звістку, як Катерина Мавркіївна з великої скорботи замість того, щоб сльози лити, стала на одправу з псалтирем, наче дяк... Цю дяківську послугу зараз підхопили в місті на язики й підняли на смішки.

Напередодні Катерина Мавркіївна в газетній оповістці запрошувала на панахиду на другий день. Опівдні зібралось чимало значніших знайомих. Одправили панахиду. Господиня запросила усіх на снідання. Гості рушили в дальші покої й сповнили столову. Довгі столи були вже прибрані й обставлені усякими потравами та винами, як було й передніше за життя небіжчика. Молодий асистент крутився, як муха в окропі, і давав усьому лад. Значні гості, випивши всмак по чарці й по другій, посідали за столи й почали закушувать. Розмова пішла звичайна, спочатку була тиха, неначе гості розмовляли нишком, а потім стала жвавіша, а далі вже весела й голосна, ніби всі й забулись, що в світлиці лежить мрець. Ножі й виделки цокали й стукотіли; вино забулькотіло, ллючись у чарки та стакани. Міцні вина швидко розворушили здорових та ситих гостей. Незабаром усі загомоніли ще голосніше. Почулися вже превеселі акорди в густому гудінні розмови. Гості довго сиділи, випивали та балакали. Один здоровий пузань сказав ненароком влучний жарт. Хтось другий його підхопив і додав свого жарту.

— Чи ви пак чули новину? — спитав один з вищих особ Муськин-Пуськин, що трохи шкутильгав на праву ногу й через це не міг потрапить в генеральський мундир, та якимсь випадком опинивсь на місці найвищого бюрократа педагогії, в котрій він нічогісінько не тямив.

— Яка ж це новина? — спитала Катерина Мавркіївна.

— Новина й дуже цікава,— сказав Муськин-Пуськин,— графиня Гутвейн оце видає свою Ліду заміж. Вже й заручини справили й оповістили деяким знайомим.

— Невже Ліда й справді посватана! — аж крикнула молоденька чорнявенька Софі, Катеринина дочка-єдиниця.

— Невже Ліда посватана! І знайшовсь же хтось... Ой господи! — аж приснула з дива Катерина Мавркіївна й трохи не прохопилась з своєю думкою за ту кирпату та калікувату молоду графиню.

— Як бачите, знайшовся, ще й гарний на вроду та поставний, сливе красунь,— обізвавсь один гість.

— Хто ж це такий? — спитала Софі.

— Не скажу, нехай кортить,— додав Муськин.

— Та скажіть-бо! Це ж, мабуть, тепер вже не секрет,— обізвалась дуже зацікавлена Катерина Мавркіївна, і в неї закрутились очі од цікавості, як вона не вдержувалась.

— Капітан Прибильський заручився з Лідою, от хто! — сказав Муськин.

— Прибильський! — аж крикнула Катерина Мавркіївна.— Це ж красунь, яких і в Генуї не багацько побачиш.

— Він нібито й красунь, але кишеня в його зовсім-таки не красуня. А в Ліди зате повні кишені червінців,— обізвавсь один гість.

— Господи! Та Ліда ж як осміхнеться, то в неї два здорові зуби так і вилазять з-під верхньої губи та й кусають спідню,— промовила Гурковенкова і вже сміялась, зовсім навіть забувши, що вона на похороні свого чоловіка і недавнечко читала псалтиря над ним.

— Ті два зуби, що стримлять ще й нарізно в верхніх щелепах, в неї таки ніколи гаразд і не ховаються в рот, а все навіщось виглядають, бо, певно, люблять свіже повітря,— пожартував один генерал.

Усі за столом зареготались так голосно, неначе десь поблизу заіржали лошата на випасі.

— Ох, як не в добрий час випало отаке нещастя мені й дочці! — обізвалась Гурковенкова. — Уявіть собі, що я вже випрохала дозвіл на аудієнцію в італійського короля зараз після карнавалу. А тут на тобі лихо! Недоля, та й годі! — сказала вона і розставила руки на всю їх довжину по своїй звичці жестикуліровать та простягати руки.

— Це нічого. Вернетесь в Рим, то й побачитесь з королем. А коли доведеться вам бути з одвідинами і в папи, то передайте його святійшеству од мене пошанування й поклін, бо я був у його з одвідинами. Він був радий, то й, певно, пам'ятає мене,— сказав зовсім не жартовливим, а поважним тоном Елпидифор Ванатович.

Усі ущухли й поглядали на Катерину Маврикіївну, чи пак постерегла вона той надто сміливий жарт, чи ні. Але вона була така наївна, що й справді пойняла йому віри й сказала:

— Добре, добре! Коли б тільки мені спромогтись на аудієнцію в папи, то я йому передам ваше пошанування й поклін. Добре, добре!

Усі спустили очі на тарілки з задержаним осміхом, а декотрі скоса позирали насмішкуватими очима одно на одного.

— А я вам оповіщу за кращу новину,— заговорив згодом один молодий панок.— Учора в дворянському клубі ввечері, вже сливе в обляги, одна француска, якась мадмуазель Іда, викликала в прихожу Шулима Йосиповича Шполянського, банкірового брата, і з нестямки линула йому межи очі добру чарку сірчаних кислощів. Ще добре, що сірки було небагато, бо тільки обсмалила йому півщоки, один вус та шматок вуха.

— Виходе, що назначила його, щоб був значений, — сказав один з гостей.

— Уявляю собі цього носача з одним вусом! Ото, мабуть, вийшла мацапура! Варто б подивитись,— пожартував другий гість.

Знов почувся регіт. Гості наливали та все кружляли вино стаканами. Пішли жарти та смішки. Пішла весела розмова. Ніхто й гадки не мав, що через два покої лежить небіжчик-хазяїн. Тільки молода дочка небіжчика сиділа з смутними заплаканими очима. В другому покої лакеї та усякі слуги переглядались мовчки з журливим осміхом, а старіші богобоящі супили брови: їм було якось ніяково, що в горницях, де лежав небіжчик, аж лунав веселий безжурний регіт та справлявсь бучний бенкет замість панахиди.

А бенкет і справді наприкінці саме набиравсь сили. Гості зовсім забули про небіжчика. Вино булькало з пляшок в чарки та в стакани. Веселий регіт аж розлягавсь по горницях. Лепетливі та осудливі язики мололи без упину. Розмова про нові міські випадки та події йшла звичайно, як і повсякчас в інші дні. Регіт та гармидер не переставав ні на хвилину. Старий лакей Прохір, котрий давно служив у Гурковенка й власним досвідом дізнавсь, що не хазяїн, а Катерина Маврикіївна усім править в господі, тільки здвигнув плечима, перехрестивсь і промовив:

— Ніяк не розберу, чи це похорон у домі, чи справляють весілля! Тільки весільних музик нема! Одколи живу на світі, ще не бачив такої веселої панахиди.

Розійшлися гості з веселої панахиди. Галас та гармидер замер. В горницях стишилось, як надворі після завірюхи... Знов почалося в тихих покоях бубоніння: дяк став на зміну черниці. Катерина Мавикіївна вже не зохочувалась читати псалтир. Уласевич пеклювавсь усім, що стосувалось до похорону: замовив катафалк, домовину, загодив трьох батюшок та двох дияконів, дав оповістку в газетах за день похорону. Катерина Мавикіївна тільки походжала та величними мигами довгих рук давала зáгад усім, а найбільше молодому асистентові, котрому довелось і давати лад у домі, і ганять по всіх усюдах по місті.

На похорон зійшлося на провід сумної процесії, може, десята частка тих, що недавно сповняли небіжчикові горниці; бо їх притягували туди тільки бучні бенкети та чудовий винний льох, сливе перший на ввесь Київ... Зачинивсь льох з винами, — зникла в знайомих і сама згадка про господаря. Зосталося на згадку за цього космополіта тільки вчене надбання: цебто кільки медиційних книжечок. Про небіжчика йшла поголоска, як за людину вчену. Але він нігде не виявив навіть своєї наученої і соціальної направи, бо... в його й не було потягу до того. Це був славний ремісник своєї справи, хоч він добре знав своє ремество, і з його був ремісник вчений і тямущий в своїй спеціальності. Ніякі громадянські та соціальні питання не взрушували й щиро не зогрівали його душі. Поблукавши по далеких столицях, він погубив усякі симпатії до рідного краю й пробувáв на Україні, неначе десь на чужині, не цікавивсь забутою на чужині рідною Україною, не знав навіть того, що пишеться українською мовою, що там діється за містом на селах, як народ живе навкруги Києва, чи він бідує, чи слабує, чи горює. За усе це йому було байдужісінько. Гурковенко навіть не примітив, що настали інші часи, що з'явились молодші люде з іншими поглядами та бажаннями. Молодий асистент був більше начитаний і багацько цікавіший од свого патрона. В університетській молоднечі тоді вже заворушились усякі гуманні думки: і громадянські, і національні, і демократичні. Прослуживши доволі часу при Гурковенкові, Уласевич придививсь до життя свого патрона та його знайомих і своїм

молодим почуванням постеріг порожнечу й нікчемність такого марного життя й одмикування од усякої соціальної роботи навіть на користь рідному краєві, од усяких соціальних думок та пересвідчень.

Тим часом зараз після похорону в господі скоїлась неприємна для Катерини Мавркиївни несподіванка. І вона, і небіжчик так бучно та розкішно жили, так гайнували гроші в Генуї та в Ніцці, що й не зогляділіс, як прогайнували багацько грошей, ще й напозичались у банку, записавши в заставу свій недавно збудований мурований здоровий дім за позичку грошей. На безглуздо багаті бенкети та бали, на завсеїдне грання в карти, на поїзди в Італію Гурковенко не міг настачить грошей, невважаючи на свої великі заробітки. Позичниками грошей в банку записувались вони обоє. Після смерті Гурковенка банк зараз спродав новий дім за неплачені довги, та ще й тих грошей не стало на оплать довгів, котрі наробила Катерина Мавркиївна, позичаючи гроші в декотрих своїх багатеньких знайомих. Небіжчик був застрахував своє життя в двох товариствах. Але, як Катерина Мавркиївна зараз досвідчилась, небіжчик давно вже перестав платить вкладку в ті двоє товариств. Вона мусила найнять своє давнє житло багатеньким знайомим пожильцям, а сама найняла невеличку квартиру, куди й перебралась з дочкою. Вона мусила спродать усе своє надбання, усі екіпажі й коні з дорогою збруєю, а садовники закупили навіть ту оранжерею, що була притулена позад дому, й ту теплицю з пальмами, котра стояла окроме за домом.

— Я й не думала, й не гадала, що ми врешті всього дійдемо до такого смутного кінця,— казала Катерина Мавркиївна до знайомих дам, котрі жалкували й втішали з великим спочуванням та споболінням до неї і молоденької Софії, її дочки, — все то накоїв лиха небіжчик Іван Мартинович, бо любив жити паном на всю губу. Все то були його примхи. А мені того всього й теперечки не треба, та й передніше ця вся розкіш була мені непотрібна. Нащо мені ті дорогі екіпажі та баскі коні? Ці всі збитки робив він, а через його й я була повинна підроблюватьс під його звички та витребеньки й заводить багатющі бенкети та давати бали.

В найняте злиденне житло вже й не заглянув ні однісінький багатий гість. За зубожілу удову незабаром забули всі багатіші знайомі. Тільки вряди-годи одвідували

її прихильні до неї давніші знайомі дами. Катерина Маврикіївна здіймала з етажерки альбоми та давні здоровецькі фотографії, виймала з палятурок ті поховані фотографії, на котрих був знятий її екіпаж на «Баталії квіток» в Ніцці, ввесь суспіль в квітках, в котрому сиділа вона з дочкою й небіжчик Гурковенко попліч з красунем генуезцем, так само затикані квітками, оповиті через плече гірляндами з фіалок. І це для неї було єдиною дорогою згадкою, од котрої в удови котились сльози з очей і вирівалось важке зітхання по минувшому гойному та безжурному часі, що був, та минув і вже ніколи не вернеться, доки й її віку.

1906 року.
Київ.

ВОЛЬНЕ КОХАННЯ

Оповідання

I

Меланія Андріянівна Уласевичева пообідала в четвертій годині, як звичайно вона обідала, вийшла в залу, сіла на канапі й задумалась. Вона взяла номер місцевої часописі, передивилась бігцем усякі новинки, кинула часопись на стіл і позіхнула на всю просторну залу. Її брала нудьга.

Уласевичева була переяславська дідичка, і поки були живі її батько та мати, вона жила в батьковому селі. Але мати й батько вмерли. З своїм чоловіком Уласевичем вона все гризлась і настирилась йому так, що він покинув її з дітьми і втік од неї на скарбову службу аж у Чигиринщину. Видавши дочку заміж дуже рано, як тільки дочці минуло шістнадцять год, вона примостила синка в одній приватній гімназії в пансіоні.

Ця солом'яна удова, щоб збуться клопоту, спродала маєтність і переїхала на завсіднє життя в Київ. Маючи в банку покладні гроші, більше сотеньки тисяч карбованців, Меланія Уласевичева найняла дуже гарне дороге

житло й жила тепер на всій вольній волі. Грошей вона тратила чимало й не шкодувала їх анітрошечки.

Мелася, як звичайно звали її усі давні знайомі, встала з канапи, длявою ходою попростувала до скляних дверей на балкон третього етажа й задивилась на пишну панораму, котра розгорталась на Старий город, на Царський садок, що вкривав супротилежні гори й зеленів свіжим молоденьким листом. Внизу, на Софіївському плацу, було видно величну постать гетьмана Богдана Хмельницького на баскому коні, на скелі, оповитій зеленим виноградом. По один бік стовбичила Софіївська дзвіниця, уся поцяцькована, вся в блідих зелених взорцях, миготів букет золотих бань на соборі; по другий бік блискали, неначе пучок золотих квіток, бані й маківки Михайлівського монастиря, оповитого зеленими гніздами верховіття дерев по алеях і по садках на цвинтарі.

Сонце стояло сливе на вечірньому прузі й обливало мрійним тихим світом широку чудову, сливе мрійну картину, мрійний далекий поетичний вигляд за Дніпром. Меланія Андріянівна втирила очі в той поетичний простір в сяєві блакитного майського неба. Вона дивилась довго, втупивши очі в сизу та фіолетову далеч, задумалась і трохи згодом важко зітхнула.

Вона була ще молода, повненька з виду, з карими чималими очима. Свого Уласевича вона не любила щиро ніколи, а той, кого вона кохала гаряче, одхилився од неї й зумисне перевівся з Києва на друге місце, щоб одчепиться од її настирливого залицяння. А серце так жадало кохання! Її брала нудьга.

— А побіжу лиш я з візитом до удови Прохорової. Може, з ким там зострінусь і трохи забавлюся та побалакаю.

Мелася стала коло здорового дзеркала, похапцем причепурила свою голову й наділа капелюш з закарлюченим здоровецьким білим страусовим пером, котре вкривало усю її стовбовату голову, ще й коливалось над плечем закрученим кінцем. Тільки що вона обернулась і хотіла взяти зонтик, хтось раптом задзеленькав в дзвоник в прихожій. Взята з села дівчина, горнична, побігла одчинять двері.

— Слухай ти, дуриндо! Скільки раз я тобі казала, щоб ти не одчиняла дверей, не спитавши передніше, хто там дзеленькає; а ти все забуваєш та й пускаєш усяку наволоч у покої. Не одщіпай і не скидай ланцюжка! Одхили

трошки двері й зирни в щілину через ланцюжок, хто там стоїть, бо теперечки часом впустиш такого дідька, що й ножа покаже з-під пахви! — гукнула вона до Зіньки лайливо й сердито.

— А хто там дзеленькае?— спитала Меланія Андріянівна, простуючи через залу до прихожої.

— Свої, свої! Не лякайтесь та мерщій пускайте! — гукав за дверими чудовий баритон.— Я ваш знайомий, Рев'якін.

Зінька одчинила двері. В прихожу ввійшов давній знайомий Меланії Андріянівни, Степан Степанович Рев'якін, а за ним слідком сунулись в двері ще два пани. Меланія Андріянівна несамохіть оступилася в залу, повернулась і насторочилась тікать.

— Та не лякайтесь-бо! хоч признаюсь, що веду з собою двох експропріаторів,— обізвавсь Рев'якін, скидаючи пальто.

Меланія Андріянівна заспокоїлась і стояла серед зали в капелюші з здоровецьким білим пером. Незабаром вступив в залу Рев'якін, вже літній чоловік, високий, плечистий та поставний красунь з високим чолом, з кудлатими здоровими вусами, з чорними великими блискучими очима. Слідком за ним увійшов ще молодий чоловік, теж високий, чорнявий та рум'яний, з такими ж достоту кудлатими м'якими вусами, котрі стирчали по обидва боки, неначе два пучки; а за ним увійшов молодий високий панич, гарний, як Адоніс, довгобразий, з чорними закрученими вгору вусиками.

Меланія Андріянівна бистро окинула оком цих трьох красунів, і її мрії, що недавно були виникли, знов заворушились в її душі й дихнули на неї чимсь приємним, палким, наркотичним.

Рев'якін галантно підступив до Меланії Андріянівни, привітався й поцілував її в руку.

— А це мій небіж, син моєї сестри в первих і найближчий сусід по маєтності, Никандр Петрович Клапоухов,— заповістив Рев'якін,— а оце мій менший синок, котрого ви ще малим бачили,— Аристид.

Гості привітались до хазяйки. Вона попросила їх сісти.

— Чого це ви, Меланіє Андріянівно, з зонтиком та ще й в капелюші? Чи не думали ви часом йти кудись?—

спитав Рев'якін, вгніздившись в широкому м'якенькому кріслі.

— Та думала забігти з візитом до однієї знайомої; а тепер вже не піду до неї, бо мені з вами приємніше побалакать, ніж з нею,— обізвалась хазяйка, але не скидала капелюша, бо їй заманулося почваниться перед молодими паничами страусовим пером, котре наддавало їй багато краси й коштувало таки не дешево, аж п'ятнадцять карбованців, окрім капелюша. Коло пера на капелюші на білій шовковій кокарді блищав, аж миготів іскорками брильянт. Меланія Андріянівна зумисне ворушилась, крутила головою, аж перо ворушилось, мов живе, щоб показати багатющому Рев'якінові, що й вона тепер багатирка. Біле перо своїми делікатними сутінками дуже приставало до її повненького білого лиця, і її великі карі очі стали ще більше примітні.

— Одже ж я неначе десь бачила вас, хоч, може, я й помиляюсь,— сказала Меланія Андріянівна до Клапоухова.

— Не тільки бачили мене, але й розмовляли зо мною в театрі, де я зострівся з вашими й моїми знайомими. Ми сиділи в однім рядку в партері в опері, і в нас, пам'ятаю добре, йшла розмова за ту оперу та за співи артистів. Але це було давненько, і я тоді був трохи молодший.

Меланія Андріянівна придивилась до його й пригадала. В його були довгенькі невеликі вуха, що зверху загинались уперед. По тих вухах вона одразу пригадала його.

— Тепер згадала вас. Пам'ятаю, що бачила вас. Але ви тепер поповнішали, повищали й покращали,— хвалила вона гостя, придивившись до його рум'яного виду та червоних виразних уст.

— Як я був студентом, то був худий та миршавий. Це правда.

— Мій сусід і приятель тепер і повищав, і вилюднів, і покращав, але я от і досі ніяким способом не оженю його. Я сам удівець, і при мені тільки й живе оцей гінкий, як тополя, та високий виштруган. Мій сусід так само кавалер. Ми часто бачимось з Никандром Петровичем, сливе щотижня забігаємо один до одного то по ділу, то на карти. Але в нас обох нема хазяйок, і наші доми й оселі все якось ніби тхнуть пустками, бо самі добре знаєте, що без дам кавалерські доми справдешні пустки.

— То ви оце заходіться, не гайте дурно часу, та й самі оженіться і оженіть вашого сусіда, а ми побачимо двоє

весіллів разом,— сказала весело й дрібно хазяйка й зареготалась на всю залу голосно, весело, якось по-сільській, як регочуться дівчата й молодиці, ще й голову закинула назад, і по закарлюченому пері неначе дмухнув подих вітру.

— Та бачите, Никандр Петрович великий естет на вдачу, через те він і перебендює так довго. Там в його кабінеті почеплені на стінах усякі славні, відомі в історії красуні: і Клеопатра, і Марія Потоцька, і Менелаїха, відома прегарна Єлена, і Помпадурша, і мадам Ментеном, і Дюбаррі Людовіка XV, й інші. Через те-то він і досі вередує та перебирає паннами,— сказав Рев'якін.

— Коли так, то вам доведеться ще довгенько держать свою хату пусткою,— сказала Меланія Андріянівна.

— Ну! я вже не такий вередливий в цій справі, як ви кажете, хоч, само по собі, по своїй природженій вдачі я естет, люблю все штучне, гарне, доладне в усьому, а в людях найбільше, — обізвався Клапоухов, і в його ясні карі очі залисніли якось солоденько.— Та й ви ж такий самий естет на вдачу, як і я, то зрозумієте мене. Але, на ваше щастя, вам трапилась красуня зарані,— сказав Клапоухов, обертаючись до Рев'якіна.

— Як-то трапилась красуня зарані?— спитала Меланія Андріянівна.

— А так трапилась, що як я був ще в невеликому офіцерському чині, наш полк стояв на Бассарабії в Хотині. В сусіднього дідича-грека були напродиво гарні три дочки. Я вподобав собі найстаршу, найкращу. Але старий Вранос не хотів оддавать за мене, вважав на мене, як на бідненького легкодумного шалопута, бо мій панотець був тоді ще небагатий. Але Враносова жінка прияла нашому залицянню й коханню. І одного дня вранці, змовившись з панною заздалегідь, я приїхав у село шарабаном, щоб викрасти свою милу, став коло царини за садком, а моя грекиня вийшла нібито на прогуляння, сіла зо мною в шарабан, і ми покатали в одно село над Дністром до мого приятеля-батюшки, щоб він нас повінчав. Але і я, і молоденька грекиня в палу кохання й дні погубили, бо забулись, що саме тоді була петрівка. Отець Прохір зареготавсь, як ми прикатали до його на подвір'я, нагадав нам, що до Петра ще зостався тиждень. Я тільки почухав потилицю, а стара матушка завела грекиню в свою кімнату й обіцяла й заприсяглась, що переховає її до Петра й не

видасть батькові. Я мусив вернуться додому, перенудивсь тиждень, а другого дня після Петра прикатав у село та й повінчався. Моя жінка була така гарна, що її всі любили, а старий Вранос був такий деспот, як турок, і держав свою жінку й дочок, неначе в гаремі, сливе взаперті. Не йняв нікому віри й сам вночі замикав дім і двір, ще й ключі ховав під свою подушку.

— Але ж ви овдовіли, і за вас кожна панна пішла б з вискоком та з вибриком. Питайте, то й десь напитаєте собі красуню,— радила Меланія Андріянівна.

— Моя небіжка була така красуня, що я вже вдруге такої, мабуть, і не побачу, і не знайду,—сказав Рев'якін.— От придивіться на оцього мого голоцванка! Він трошки скинувся з лиця на мою небіжку, але принаймні тільки так, як півень скинувся красою на райську птицю.

Меланія Андріянівна зирнула на Аристида й засміялась.

— Що це ви кажете! ваш Аристид скинувся не на півня, а більше на давнього Париса.

Аристид засміявсь веселенько й блиснув з-під малинових уст чудовими білими та рівними, неначе підрізаними зубами. Меланія Андріянівна тільки в цей час додивилась, що перед нею сидів молодий хлопець чудової класичної краси, гарний, як Адоніс, довгобразий, чорнявий, з кучерявими васильками на висках, з пишними чорними подовжастими очима, котрі ще більше лисніли й видавались на матовому білому виду, неначе виточеному з слонової кості. Осміх його звивчастих червоних повненьких губів був надзвичайно милий і радісний.

— От я сиджу в капелюші та варнягаю, та й забула скинуть цей парад,— сказала хазяйка й знялась швидко з місця, неначе птиця.

— Та сидіть-бо так з тим чудовим пером! Ви пригадуєте мені цим пером маркіз часів Людовіка XV. Як гарно тоді вбирались! — сказав Рев'якін і вхопив її за руку, щоб посадить знов у кріслі.

— Ого! Я тому добре відома, що вам і давні, і сьогочасні маркізи припали до вподоби. Але ви піднімаєте на сміх та жарти й мене, і вашого сусіда,— сказала хазяйка, вириваючи свою руку,— ож потривайте трошки й вибачте мені. Я оце тільки що пообідала, та й ви, мабуть, так само тільки що по обіді. Побіжу та загадаю Зіньці подавать кофій.

І вона швидко побігла, неначе клубком покотилась по паркеті до дверей, гукаючи на ході на Зіньку. Вона зняла з голови капелюш і поклала на косинчику в кутку під високим дзеркалом, зараз вернулась, сіла на своєму місці й сказала з жартом:

— Отепер я вже не маркіза, а проста полтавка, «серцем проста, не красива, але й не спесива», як співає Наталка Полтавка,— тепер попоганшала без пера маркізи Помпадур?

Усі засміялись од того жарту.

Рев'якін в останні роки служив віце-губернатором на Підляссі і ще за життя своєї, вже пристаркуватої, хоч і гарної жінки скрізь вславився тим, що любив залицятися до молодих та гарненьких дам. За кожною гарною молоденькою панією він трохи не ходив слідком, напропали залицявся до всіх гарненьких жінок урядовців та офіцерів, робив їм візити, частенько бував у їх в гостях і тільки цих і запрошував до себе в гості. Але всім було відомо, що його залицяння було тільки платонічне. Це було залицяння природного естета, котрий любив красу в усьому — чи в житті, чи в природі, чи в людях; а найбільше припадала йому до вподоби краса молодих паній. За цю його слабку струну знали всі й нишком глузували над ним. Говорючий на вдачу та красномовний, він часом без міри і впину розпускав свого язика в розмові про любов при паничах і офіцерах занадто вольно, так що панни й панії не видержували й одна по другій втікали з гостинної в другу кімнату, і вже після всіх дам нарешті мусила вийти й його жінка, хоч вона й довго кріпилась, зціпивши зуби й стуливши губи.

— Але чом це Зінька й досі не подає нам кофію! Отак вона все дляється десь! Чи не побігла часом до свого кавалера! Вибачайте! я на часочок побіжу.

Меланія Андріянівна схопилась з місця й побігла. Вона звеліла Зіньці подать кофій, а сама забігла в кабінет і на своїй візитній карточці написала запросини до своєї приятельки, Ірини Михайлівни Заболотньої: «Приходь до мене таки зараз. Оце тільки що до мене, певно, з самого Олімпу, прийшли з одвідинами три боги, цебто три кавалери, всі три гарні, як олімпійські боги: один Юпітер, другий Меркурій, а третій Адоніс, і всі три женихи. Приходь до мене зараз! та не гайся, бо вони ще й утечуть на Олімп. Причепурись гарненько, зачешись добренько та на-

дінь капелюш з білим страусовим пером. Бо вони мене застали саме на од'їзді в гості в такому самому капелюші з пером, і Зевс причепився до мене, щоб я не здіймала з голови того пера, бо я була схожа в йому на маркізу. Йди швидше, хутчій, мерщій! Є на кого подивиться. Може, вибереш котрогось за мужа. Подаю кофій. Хапайся!»

Вона дала карточку Зіньці й звеліла, щоб вона швидко покатала до сусіди й оддала карточку. А сама винесла кофій до гостей і почала наливати стакани.

— Отак як бачите! Ота сільська ледащиця десь тиняється, і в покоях не вдержу її ніяк.

— Зачула весну, бо молода, та, певно, десь забалакалась з своїм кавалером,— сказав Рев'якін і взяв з хазяйчиних рук стакан кофію,— та ви її не лайте, бо весна має своє право і над животинами, і над людьми.

Ірина Заболотня недавно розвелась з своїм чоловіком і, покинувши його в Петербурзі на службі, вернулась до Києва й жила солом'яною удовою в своєї матері-удови. Її чоловік був син чернігівського багатого дідича. Батько його ще за свого життя виділив трьом своїм синам кожному частку поля, щоб вони хазяйнували й мали свої гроші. Ірина Михайлівна жила в Петербурзі по-великопанському, жила панією на всю губу, мала знайомих дуже значних, запрошувала до себе молодих кавалерів, а найбільше любила кавалергардів і марнувала гроші, ніби багатирка. Свого чоловіка вона не дуже-то кохала, а потім швидко полаялась з ним і покинула його. Він добре досвідчився, які в неї були норови, який був потяг до розкоші й залицяння, і згодився на розвід, щоб ця легковажна красуня не прогайнувала до решти його спадщини й батьківщини.

Ірина Михайлівна жила поблизу. Зараз прибралась, наділа капелюш з пером і пішла до своєї приятельки. Меланія Андріянівна, прогнавши свого чоловіка, ганялась за кавалерами без сорому й приятелювала з такими паніями, котрі так само порозводились або просто покидали своїх чоловіків.

II

Гості пили кофій і саме розбалакались. Коли це несподівано в прихожій задзеленькав дзвоник надто голосно. Хтось смикав за дверима ніби з нетерплячкою. Меланія Андріянівна жахнулась, аж кинулась і крикнула: «Ой бо-

же мій! я аж злякалась!» — Але це було зроблено зумисне: вона знала, хто дзвонить в прихожій.

— Ну та й налякали ж вас оті київські експропріатори, душогуби та усякі розбишаки,— сказав Никандр Петрович до хазяйки.

Зінька побігла через залу так швидко, що тільки її вишивані рукави промайнули, і почала розпитувать, хто то дзвонить. За дверима почувся тоненький голосок. Двері одчинились, і в прихожу вступила Ірина Михайлівна, поклала зонтик і ввійшла в залу. Гості встали. Через подовжасту залу йшла дуже гарна й молоденька панія в чорному капелюші з здоровецьким страусовим пером, в ясносірій сукні. Коло плечей на ясній сукні були причеплені дві жовті кокарди, неначе пришпилені два соняшнички. Вони дуже приставали їй до лиця, до чорних тонких та високих брів, до сливе чорних очей. По залі йшла неначе справдешня маркіза Помпадур, гарна й доладна з лиця, тонка станом, рівна, як струна, з білим матовим лицем, з темними карими, сливе чорними очима. Біле здоровецьке перо тряслось на голові, мов живе. Вона бистро зирнула на гостей, і їй передніше од усього кинулись в вічі три парі направлених на неї темних очей, неначе три парі ясних мигаючих зірок. Потім вона вгляділа три рівні високі постаті.

«Одже ж Мелася на цей раз не збрехала. Які чудові постаті! Які лиснючі очі втирили вони в мене!» — подумала гостя й привіталась до хазяйки.

Меланія Андріянівна заповістила Ірині своїх гостей. Рев'якін трохи не цмокнув її в руку по своєму звичаю й ледве вдержав свої червоні уста.

— А це моя близька приятелька, Ірина Михайлівна Заболотня, але це її прізвище по батькові,— додала хазяйка.

— А хіба ж в їх є ще й інше назвище? — спитав Рев'якін.

— Було й інше назвище, та загуло. Бо Ірина Михайлівна розвелася з своїм чоловіком,— додала хазяйка, попросивши гостю сідати.

— Так зарані? А мені здалося, що ви ще й заміж не виходили,— обізвавсь Никандр Петрович,— ви такі ще молоді.

— Та мені було б лучче, якби я зовсім не виходила заміж,— сказала Ірина Михайлівна.

— Та то й не диво, бо Ірина Михайлівна вийшла за моржа, а я за тюленя; то й не диво, що ми обидві покидали своїх чоловіків,— сказала жартовлива та весела хазяйка.

— Де ж це ви видрали такого митця між попами, що повінчав вас з моржами? — спитав Рев'якін і зареготався, аж голову закинув на плечі й затряс кудлатими вусами. Вуси аж коливались.

Усі зареготались. Ірина Михайлівна теж реготалась, аж лице підняла вгору. Її сміх був такий чудовий, як сміх красуні маркізи Дюбаррі, од котрого мліло серце в Людовіка XV. В неї на щоках з'явились ямочки й набігли легенькі рум'янці, неначе пелюсточки найделікатнішої троянди. Червоні уста сміялись, а чудові очі ворушились з ярим іскряним блиском.

— Та то, бачте, як її чоловік був ще паничем, то ми його продражнили моржиком, бо він був гарненький, кругловидий та з довгими вусами, що стирчали по обидва боки, як у моржа. Але як він оженився, то рано почав лисіть од лоба і став схожий на старого вусатого кота. Через те Ірина Михайлівна й покинула його, — жартувала весела хазяйка.

— Од чого ж то в його стала лисина? Чи само волосся облізло, чи, може, жінка вискубла? — спитав Рев'якін своїм ніби губернаторським, трохи вольним тоном.

— Цур йому, щоб я скубла його за чуприну? Та він сам такий, що був ладен усіх скубти за чуприну або й за коси. Через те-то я його й покинула,— сказала Ірина Михайлівна й засміялась голосним альтовим сміхом.

— Я вам, Ірино Михайлівно, й не подаю кофію, бо знаю, що він вам вадить. От зараз подадуть самовар,— сказала хазяйка.

Ірина Михайлівна все оглядала гостей, зиркаючи наперемінку то на одного, то на другого. Усі три дуже припали їй до вподоби, і вона розвеселилась так, що в неї очі неначе бігали й ворушились, кидаючи ніби проміння та іскорки.

Зінька подала самовар. Хазяйка попросила гостей в столову. Ірина Михайлівна встала й скинула капелюш. Без капелюша вона ніби стала ще молодша й краща. Голова в неї завсігди була чудово зачесана, неначе вона прибиралась на бал. Вона вийшла, ступаючи дрібненькими ступінями, ніби випливла в столову, а Меланія Андріянівна побігла, неначе покотилась клубком. Гості рушили за

ними, мов три гренадери промайнули через високі двері.

Столова була просторна й світла: двоє вікон виходило на Софіївський плац. Зінька поралась коло самовара, котрий парував аж під стелю й клекотів. Меланія Андріянівна засипала чай і попросила гостей садовиться. Аристид вхопив стільця, цокнув закаблуками по-військовому й поставив стільця для Ірини Михайлівни коло хазяйки.

— Що ж це нема вашого пожильця й столовника? — спитав Рев'якін.— Я пам'ятаю, що застава в у вас за обідом, а інколи й за чаєм якогось Матюшкіна, товариша прокурора.

— Був, був в мене квартирант і платив мені добрі гроші і за житло, і за обід, і сніданок, і за чай. Словом, він квартирував у мене на моїх харчах. Але... але.. я мусила тікать од його на другу квартиру. Я оце таки і втекла сюди, а він зараз-таки й собі перебравсь сюди ж в цей дім і живе в цей час отутечки під нами нанизу,— точила брехні Меланія Андріянівна.

— Он як! То вас ловлять кавалери й слідкують за вами? — сказав Рев'якін.

Але діло діялось зовсім наперевертом. Вона так чеплялась з своїм залицянням до Матюшкіна, що він мусив тікать од цієї причепливої та нахабної панії на іншу квартиру. Але як тільки Меланія Андріянівна дізналась, що в тому домі спорожнилась квартира, то вона зараз найняла собі те житло й слідком за ним перебралась сама.

— Мабуть, ваш пожилець таки добрий ловелас, коли ганяється слідком за вами,— жартував Никандр Петрович.

— А чом би пак і не ганяться, коли хтось чарує очима й бровами? Я й сам ладен ганяться за чорними очима та чорними бровами, бо краса має таку непереможну силу, що од неї нікуди не втечеш і нігде не сховаєшся, як од бога на небі,— тяг свою звичайну пісню Рев'якін.

— А що? все стовбичить та краса перед вами й ворушить ваше серце і вдень, і вночі? — спитав Никандр Петрович.

— Все ворушить нерви, все надить та манить якимись чарами та мріями; все перед моїми очима од неї манячать якісь ніби ідеали, гарні, ярі й осяяні, і ніби світять і гріють моє серце,— лепетав Рев'якін свою завсідню хвалу красі.

— Знаю, знаю, що ви великий естет і з охотою вернулись би в часи давніх еллінів, в давні Афіни за часів

Перікла та відомої красуні Аспазії. От коли люде тямили красу й обожували її, не так, як в наші часи матеріалізму та навіженої індустрії,— сказав Никандр Петрович.

— Оце й я тільки що хотіла казать те саме,— обізвалась Ірина, і в неї очки заворушились, мов живе срібло, і в зіньках блиснули наче іскорки.

— Ото були часи моїх ідеалів, коли красі кадили фіміамом, коли їй поклонялись, як божеству. Які чудові часи! Уявіть собі класичних грекинь, в котрих краса була ледве прикрита звершечку тонесеньким азійським прозорим убранням. З-під його й крізь його було не тільки знать, але навіть було видно красу самої Афродити. Тоді була така поведенція, що римляни й навіть римлянки, не то сидячи, а більше лежачи за обідом, в спеку й духоту спускали хітони до пояса і, обпершись ліктями об подушки, лежали або до пояса голі, або заголені сливе так, як боги на Олімпі. І всі ці венери й геркулеси-силачі лежали в вінках з виноградного листя. От гарна була картина за столом! А... цц! — аж зацмакав язиком Рев'якін.— От варто було б подивиться на той римський бенкет!

Меланія Андріянівна й Ірина зареготались: очевидячки, для їх обох це варнягання підтоптаного красуня було приємне й принадне.

— Ви, мабуть, хочете, щоб і в наш час на бенкетах та балах були такі картини? Одже ж ви незабаром договоритесь ще й до сьогочасної ліги вольного кохання! Годі вже вам! — гукнула Меланія Андріянівна.

— А чом би пак і не договориться. Тепер кажуть, що кожна людина повинна буть вольна соціально. А коли тепер пішла така поведенція, то й серце в кожного повинно буть вольне. От ви обидві й добре зробили, що покидали своїх чоловіків, коли не любили їх щиро. Серце вольне,— й кохання повинно буть вольне. По принципу воно виходе так, як я оце кажу. Я прихильник краси в усьому. Але ти, Аристиде, не слухай усяких поводатарів та не микайся в оті ліги вольного кохання, бо в тій збірні багато усякої шушвалі й ледарів. Цього я тобі не раджу, — сказав батько до Аристида.

Аристид зареготався, але нічого не одказав в одповідь. Він тільки слухав, мовчки кмітив за всіма й витріщав очі на Іринин пишний вид та милувався її дзвінким реготом.

Ірина Михайлівна вважливо роздивлялась на цих трьох кавалерів, що сиділи проти неї й зиркали на неї

блискучими очима. Всі три припали їй до вподоби. І якби вони всі три заразом сватали її, вона, певно, вагалась би, котрого з їх доконче вибрати собі, а може, пішла б заміж за всіх трьох... В думці вона згоджувалась з Рев'якіним, бо сама була так само естетка по своїй природженій вдачі і по своїй вдачі спочувала тим лігам вольного кохання.

— От коли світ став найрозумніший! Тепер вже й письменники так пишуть прямо й щиро за кохання й любов. Я ще передніше так думав, та тільки не зважувався про це писать в журналах.

Рев'якін і справді замолоду був сутрудовником усяких товстих журналів і писав для їх статті.

Цей красунь своїми скоромненькими оповіданнями розворушив в усіх дрімоту молодих та палких до кохання серців. Меланія Андріянівна сиділа червона, як маківка. Ірина все ворушилась і крутилася на стільці, неначе не могла всидіти на місці. В Аристида великі очі залисніли. В Никандра Петровича очі ніби бризкали промінням. Любовна направа, зроблена натяканням і пікантним оповіданням, пройняла усіх, ніби електрична течія. Меланія Андріянівна трохи не запищала, зиркаючи на Никандрові блискучі очі та на його червоні уста. Усі ті римські гладіатори-силачі з заголеними жилавими руками, ніби обплетеними напрудженими од крові жилами, в виноградних вінках на головах, неначе лежали отут перед очима в кожного. Амур неначе пурхав своїми крильцями понад столом, понад гістьми й надив усіх красою, ворушив серця, навівав кохання й мрії.

А майське веселе сонце заглянуло в вікна й сипнуло веселим гарячим промінням на стіл, на гостей. І не в одному серці в той час заворушилась жага залицяння й кохання.

Ще довгенько сиділи гості й вели веселу розмову після чаю. Сонце вже заходило й запалило золоті бані й хрести над майданом. В вікнах заблищав неначе квітник з огняно-золотих квіток. Рев'якін устав і промовив:

— Час би нам і честь знати. Засиділись ми в вас, Меланіє Андріянівно.

— Це ви, мабуть, швидко поїдете на село? Тепер саме настає робота на полі, а я, хвалить бога, позбулась цього дідицького клопоту. Нехай там генеральша вже пеклюється та падкує замість мене,— промовила хазяйка до Рев'якіна.

— Та я з своїм сусідом не приїхав до Києва, а перебрався на все літо. Теперечки, в наш скажений час, нам небезпечно пробувать на селах. Всурганиться будлі-яка навісна юрба розбишак в покої, та й войдуйся з нею, одбивайся од неї кулями або обороняйся червінцями. Та й робітники по селах чепляються, щоб набавить їм плату. Нехай там наші управителі справдовуються з ними,— промовив Рев'якін.

— Ми тим часом зайняли кільки номерів в гостиниці коло думи,— обізвався Никандр Петрович.

— От і по дорозі нам! проведете мене додому, бо я там поблизу од вас живу з мамою й братом,— промовила Ірина Михайлівна й кліпнула очима, ще й мигнула довгими чорними віями на Никандра Петровича, надіваючи капелюш на голову.

— Проведу й я тебе вкупі з ними. Вечір чудовий. Мене братиме нудьга в покоях після таких веселих гостей,— обізвалась хазяйка до Ірини.

Вони вийшли на плац веселою юрбою й усі заразом розмовляли й лепетали, неначе на цю юрбу була наслана балачка, як на селах насилають знахурки плаксивці й крикливці на дітей. Ірина Михайлівна пішла поруч з Никандром Петровичем. Він дуже припав їй до вподоби і своєю дужою постаттю, і блискучими очима.

— Чи не бере вас нудьга в Києві після шумливого Петербурга? — спитав в неї Никандр Петрович.

— Ой, я дуже рада, що втекла з Петербурга. Мені дуже остогид той завсідній шум, гам, той натовп на вулицях, в театрах, ті завсідні гості, що занадились до нас. Я в Києві стала неначе вольніша й спокійніша.

— А в нас же то на селі яка тиша, який спокій навкруги! Ви, мабуть, не видержали б сільської мертвоти та нудьги.

— Я тепер тільки й бажаю, навіть жадаю такого спокою, такої мертвоти після тяганини й лайки з моїм чоловіком. Так мені хочеться втекти будлі-куди або на село, або на дачу, та мама не хоче виїжджати нікуди, бо при їй живе мій брат, а брат ходе на службу в акцизі, і його не пустять нікуди. А от вже й наше житло,— сказала Ірина Михайлівна, показуючи зонтиком на високий дім на вулиці поблизу од думи.

Меланія Андріянівна з Рев'якіним йшла попереду, кланялась і махала до вікна в другому етажі. В одчинене вік-

но виглядала вже пристаркувата панія в білому чіпкові й теж кланялась.

— А я оце до вас в гості, тільки не сама, а з своїми гістьми, бо «за мною, молодою,— сім кіп хлопців чередою», як співають в пісні,— гукнула по-сільській, як гукають молодиці на селі, весела сільська дідичка.

— То прошу вас і з вашими гістьми. Це моя Ірина була в вас? — обізвалась Іринина мати.

— Та в мене ж! А мої кавалери оце провели нас, щоб часом на вулиці нас не ограбували якісь експропріатори.

— То прошу й ваших кавалерів до мене. Я дуже їм вдячна, що провели мою Ірину,— гукала вгорі панія.

Ірина, почувши, що мати запрошує усіх, і сама запросила їх зайти хоча на часок до матері. Усі з охотою пішли по сходах вгору слідком за Меланією Андріянівною та Іриною: їм усім припала до вподоби Ірина, і вони були навіть раді запросинам.

Меланія Андріянівна вела перед і вивела всіх на другий етаж. Незабаром наймичка одчинила їм двері, і в прихожій їх зостріла Іринина мати, на ймення Ксенія Прохорівна Заболотня. Вона була ще не стара, височенька на зріст, рівна й сухорлява, і була дуже схожа на свою дочку: в неї були такі ж чудові брови й очі, але очі були здорові й сливе чорні й блискучі, як у циганки. Вона трохи скинулась на циганку.

Хазяйка запросила гостей в горницю. Меланія Андріянівна заповістила хазяйці гостей не тільки на ймення, але своїм лепетливим язичком розказала, що вони дідичі, її сусіди й приятелі, і де їх маєтність, і як звуться їх села. Доки гості дійшли до крісел, вона встигла розказати сливе біографії усіх своїх приятелів.

Хазяйка присовувала кожному гостеві стільці й крісла, просила садовитись, показувала рукою, де кому сісти, вертілася, крутилась. Вона була говорюча, жвава, проворна й розторопна, невважаючи на свої літа.

— То це ви приїхали в Київ на часок, щоб трохи розважити себе од сільської нудьги? — спитала хазяйка.

— Де там! Ми оце повтікали з села в Київ і житимемо, надісь, усе літо в Києві,— сказав Рев'якін.

— А що? Хіба ж на селах в цей тривожний час небезпечно жити? — спитала хазяйка.

— Не дуже безпечно. Селяни супляться, чогось ремствують, чепляються, не послухають нас, що стосується

до роботи, та вимагають більшої плати,— бідкався Никандр Петрович.

— А ви хіба завжди живете на селах обидва? — спитала хазяйка.

— Атож! завжди, і влітку, і взимку, бо там наші оселі, наші доми, наше хазяйство,— сказав Рев'якін.

— Може, хто з вас, добродії, питиме чай; самовар ще не прохолов і досі, ще шипить, аж співає та пищить,— сказала дочка.

— Я вип'ю стаканчик, бо мені заманулось чаю,— обізвався Никандр Петрович.

— Прошу в столову, хто бажає чаю! — просила дочка й пішла в столову; за нею пішов Никандр Петрович: йому обридло слухать нудну розмову старої.

— Ваша маєтність дуже велика, як я чула од людей; ще й ваша бездітна тітка, кажуть, одписала вам в духовниці своє село, — сказала Ксенія Прохорівна до Рев'якіна.

— Та одписала на лихо мені, бо я маю й свого добра чимало,— сказав Рев'якін.

— Я чула, що ви багатир. Еге, в вас, мабуть, багацько грошей?

— Сила грошей! Не знаю, куди їх і дівать. Хіба, може, мої синки, оцей і студент, допоможуть мені розтринькать їх.

«Ну та й цікава ж на язик оця провінціальна баба! Вже добувається до кишені... От-от ще спитає, в яких банках лежать гроші на схованці і скільки їх у мене»,— подумав Рев'якін.

— Та то Ксенія Прохорівна, певно, записалась в політичні експропріаторки, та, певно, й налагодилась понишпорить в вас, де-то ваші гроші в схованці,— обізвалась Меланія Андріянівна й зареготалась.

— Невже ви розтринькаєте та прогайнуєте татові гроші? — спитала хазяйка в Аристида.

— Де там! Цього я ніколи не зроблю. То тато жартує,— сказав Аристид.

— Чи ви вже скінчили яку школу, чи ще вчитесь? — допитувалась вона в Аристида.

— Вийшов вже з кадетського корпусу. Але щоб піти в військову академію, мені треба передніше служити офіцером. А я не хочу буть офіцером, бо люблю сільське хазяйство.

— От тобі на! Не хочу буть офіцером. Я, бувши на вашому місці, зараз стала б офіцером. Чи назнали ж собі вже гарну панну, чи закохались вже? А може, вже й маєте молоду на приміті? — питала в Аристида хазяйка.

«Ну, ця добродійка ладна вже сповідать нас усіх», — подумав він.

В одчинені вікна почувся чудовий оркестр з Царського садка. Царський садок був зараз за пригорком. Музику було чуть ясно й виразно, бо одляски йшли по високій думі.

— А ходім лиш усі в Царський садок на прогуляння! — гукнула непосидяща Меланія Андріянівна.— Там ми в компанії нагуляємось і приємно проведемо вечір. Ходім хутчій, бо мене вже бере нетерплячка!

Всі встали раптом і разом, неначе підведені тими голосними згуками, мов електричною течією. Усіх манила до себе музика, як троїсті музики манять сільських дівчат до танців.

Почувши з столової ворушіння в горниці, Никандр Петрович схопився й похапцем вийшов в горницю, подякувавши за чай. В його очі повеселішали, аж лисніли. Червоні уста осміхались. Було знать по його очах, що Ірина Михайлівна дуже сподобалась йому.

Пани хапки хапали свої брилі. Вони почали прощаться з хазяйкою так само похапцем, неначе, опізнившись, поспішали кудись на службу.

— Та приведіть, прошу вас усіх, мою Ірину додому живісіньку й здоровісіньку. А ти, дочко, не довго там бався. Не барись лишень, бо я незабаром ляжу спати! А ви, Аристиде, мерщій надівайте офіцерські еполети. Ой, який же ви гарний! Мабуть, вас мати купала в купілі в любистку. А як надінете еполети, то ще більше покращаєте; зведете з ума й розуму усіх паннів в Петербурзі! — гукала хазяйка через поріг в прихожу.

— Добре, добре! для вас надіну еполети, як ви радите мені. Але навряд чи од еполетів збожеволіє будлі-яка панянка. Тепер гроші грають першу роль, а не еполети.

— От і не зовсім правда! Тепер правує усіма людьми потяг до волі в усьому. Хіба ж ви не читали про це в газетах! — гукнула з прихожої Меланія Андріянівна.

— То це вже й ви заметились сьогочасними модними потягами? — спитав в неї Рев'якін.

— Атож! Доки була дідичкою, доти я була з правих, та ще й запеклих та закатованих правих; а як продала

маєтність, я знову стала ліберáлкою, бо тепéр скрізь пішла поведенція на лібералізм,— одповіла Меланія Андріянівна, само по собі маючи на думці одну поведенцію — на вольне кохання й гуляння.

Весела Заболотня зосталась в покоях сама. Вона стала коло одчиненого вікна й кмітила за веселою юрбою довго, доки вона не зійшла наниз по Софіївській вулиці й зникла на поворотці коло думи. Вона вгляділа, що її дочка й Клапоухов йшли окроме, позад гурту, і зраділа, бо прикмітила, що дочка сподобалась Клапоухову.

Син вернувся з вечірньої служби в канцелярії й гуркнув дверима. Заболотня жахнулась, кинулася, згадавши, що забулась замкнуть двері. Вона пішла в столову наливать чай синові й розказала йому за нових знайомих, котрих недавнечко навела в її житло Меланія Андріянівна Уласевичева.

— Пий же, сину, мерщій чай та й сам іди в Царський садок, в Шато. Знайдеш Іринку, то стережи її там, та приведеш додому, бо вона ж начепляла на себе, певно напоказ, на кільки сотень брильянтів: і сережки, і брошку, і браслети, що понакуповувала на чоловікові гроші в Петербурзі. Мене бере острах, щоб в Шаті не поквапився якийсь злодюжка на її діаманти та не повисмикував сережок та брошки. В неї на думці тільки гульня, мов у тієї щебетливої пташки, бо вона й досі неначе ще не зовсім дійшла людина, як угариста, але ще недійшла розумом навратлива дитина.

Тим часом весела юрба проводила час дуже приємно. Вечір був теплий, погожий. Електричні ліхтарі спахнули в одну мить. Було ясно, як удень. Натовп народу був дуже великий. Перед кіоском, де грав оркестр, сливе усі довгі рядки стільців обсіли й навіть обстали пани й панії. Після концерту почались співи співачок та співців в кафе-шантані. Через годину по драбинах полізли гімнасти й гімнастки. Гімнастки заколивались на високих гойдалках. Було весело й людно.

Никандр та Ірина Михайлівна одбились од свого гурту і в парі никали окроме по далеких закутках в алеях. При електричному делікатному світі Ірина була ще краща. На шиї іскорками блищав дорогий разок чималих ізумрудів; в сережках і в брошці вогнем сяли алмази. В м'якому, неначе місячному сяєві світла, в ярих блискучих діамантах вона здавалась ніби якоюсь феєю в лісі. Чудові,

сливе чорні чималі очі теж лисніли, як діаманти. Никандр аж очамрів од тієї краси, тонкої, делікатної. Він примітив, що й Ірина горнеться до його, і взяв її під руку.

Вони скрізь никали по алеях, а Іринчин брат аж засапавсь, никаючи та бігаючи по Шаті й по алеях, доки зострівся з ними й пристав до їх. Він натякав сестрі, щоб вона не барилась, бо матері час лягать спати.

Але Ірина й її кавалер, очевидячки, й думки не мали вертаться, хоч вже був пізній час. Вони швидко знайшли свою компанію, стикнувшись з нею при виході з алеї. Рев'якін як углядів Ірину в сяйві світла, як побачив на їй ярий блиск діамантів, то аж гукнув:

— Ось де пишна фея Царського садка та оцих зелених алей! Ви виникнули з темної алеї, ніби фантастична пишна фея з лісу.

Рев'якін повів усіх на здорову веранду ресторана, що стояв на терасі, ніби ввесь у вогні, посадив фею за стіл і запросив усіх до столу. Слуги принесли морожене, за мороженим подали вино. Старий ба́дьор виголодавсь і звелів подать закуску, а потім пляшку шампанського на знак свого пошанування двох дам. Довго вони сиділи й бавились. І вже як на небі зоряло, Рев'якін заплатив усей кошт, і всі вони рушили з гулянки. Невважаючи на те, що за Іриною прийшов її брат, усі гуртом провели Ірину до самого житла.

— Не забувайте ж нас! Коли ваша ласка, приходьте до нас, доки пробуватимете в місті. Мама моя буде вам дуже рада,— сказала на прощанні Ірина, подаючи передніше од усіх руку Никандрові Клапоухову.

— Спасибі вам за ласкавість! Добре, добре! Ми пробудемо в Києві ще довгенько, може буть, що аж до осені, до ярових жнив або ще й трохи довше. Тоді доконче тре́ба буде їхать додому, щоб спродать усяку пашню та забрати гроші. Знаєте, як співають в пісні: «та нажнемо копки,— та вдаримо гопки!»

Од того часу і Рев'якін з Аристидом, і Клапоухов почали частенько заходить до старої Заболотньої. А найбільше вчащав до неї Никандр Петрович. Ірина Михайлівна дуже сподобалась йому. Меланія Андріянівна своїм досвідним очком зараз це постерегла. І як тільки до неї заходила на одвідини Ірина Михайлівна, вона зараз гнала до Рев'якіна й Клапоухова свою Зіньку з листом і запрошувала їх зайти до неї не гаячись. І вони втрьох приходи-

ли до неї буцімто випадком. Меланія Андріянівна пересвідчилась, що й Рев'якін уподобав Ірину і навіть закохався в неї! Це її бавило й розважало в самотині, бо вона й сама любила заводить романи, любила й зводити докупи закоханих, щоб кмітить збоку й потім клепати своїм сорочим язиком по салонах про такі новинки, а часом і піднімать на смішки й глум закоханих знайомих.

Восени, після ярових жнив, бунти за більшу плату й забастовки на селах вже зовсім перестали. Небезпечність для панів на селах, як вже обжались скрізь, зовсім минула.

І тоді Никандр Петрович зараз посватав Ірину Михайлівну. Вона згодилась з великою охотою їхать з ним на село. Перед другою пречистою вони постановили повінчаться й не справлять ніякого бучного весілля. Рев'якін був за посаженого батька й поблагословив їх до вінця, поцілувавшись з небожем і поцілувавши молоду в чоло та перехрестивши її в напутіння на нове життя.

Зібравшись зовсім на виїзд і скупивши усякі закупки, вони всі гуртом рушили в дорогу. Мати й Іринин брат випровадили їх на вокзал і розпрощались з ними.

III

Вокзал, де треба було вставати з вагона й їхати в маєтність обох дідичів, був недалеко од Києва. На вокзалі їх вже ждали два екіпажі, вислані зарані з сіл. Екіпаж Рев'якіна був новенький, лиснючий. Коні були чудові, ситі й баскі, бо недурно приказують, що «видно пана по по́ходу». По екіпажеві Рев'якіна, по убранню погонича було одразу видно заможність дідича. Екіпаж Клапоухова був старий. Коні були захуджені, захарчовані.

— Ірино Михайлівно! не знехтуйте моїм ландо, бо в йому вам буде догідніше сидіть. Шлях тут через ліс бакаюватий, і з корчами, і з бакаями,—сказав Рев'якін.—А ви вдвох сідайте проти нас: веселіше буде нам їхать гуртом.

Він ухопив молоду панію під руку, посадив в ландо, а сам сів попліч з нею. Клапоухов і Аристид сіли проти його. Додому було не більше п'ятнадцяти верстов. Незабаром коні вискочили з бору. За бором розстелялась ніби гальовина. То були смуги полів, вкритих жовтою стернею. Подекуди біліли неначе білі розстелені полотна: то були пізні гречки саме в цвіту.

— Он мріє здорова клуня! Ото моя оселя! А ондечки вигулькнула наша дзвініця! — промовив Рев'якін до Ірини Михайлівни.— Але ми їх поминемо й повеземо вас далі до вашої Панасівки,— сказав Рев'якін.

Прудкі та баскі коні так швидко докатали до тієї Панасівки, що Ірина Михайлівна навіть і не зогляділась, бо все розмовляла з своїм чоловіком. За приліском незабаром з'явилась Панасівка, розкидана між соснами та дубами, а край села, ніби серед старого парка, заманячів чималий, але старий, наче присадкуватий, панський дім з високою покрівлею, станями, коморою, загородою та з усяким забудуванням.

— От і моє житло, та теперечки й твоє, — сказав Никандр Петрович.

Коні влетіли в зелений, зарослий отавою здоровий двір і під'їхали під ганок, здоровий, як веранда, оповитий виноградом. Никандр Петрович взяв під руку Ірину Михайлівну й повів по сходах на веранду.

Гості ввійшли в невеликі, але високі старі горниці з невеличкими старосвітськими вікнами. Рев'якін поздоровив молоду з вхідчинами й поцілував її в руку, а потім посадив на канапі. Уся челядь заглядала з прихожої в одчинені невеличкі двері й дивилась на молоду панію.

Незабаром бокові двері одчинились, і в покої увійшла економка, вже літня, пристаркувата, і винесла на тарілці на вишиваному рушнику пухкий свіжий хліб і дрібок солі, поклонилась молодим, поцілувала в руку, поздоровила з вхідчинами й подала молодій хліб та сіль, говорячи усякі сільські поетичні привітання та бажання.

Як міська людина, Ірина Михайлівна тільки скоса поглядала байдужним оком на ті сільські церемонії, зовсім нудні, сливе чудні задля неї.

Економка оповістила хазяйці, що закуска затого буде готова.

— От тепер ви, Ірино Михайлівно, вже наша, сільська! — сказав Рев'якін.— От підемо та побачимо, в який гарний та зелений край ви оце залізли.

— А справді, ходім та прогуляємось трохи в лузі, доки економка зготує нам снідання. Подивись лиш, Ірино, які гарні наші наддеснянські луги, луки та сіножаті! Це зовсім не те, що смердячі болота, мочарі та багна коло Петербурга,— промовив Никандр Петрович, підводячи жінку під руку.

Усі вийшли в садок, а з садка пішли доріжкою в здоровий зелений парк, де вилась гадюкою доріжка, недавно посипана жорствою та піском. Парк був здоровий, чудовий! По зеленій траві скрізь стояли нарізно віковічні дуби, липи, ялини та кучеряві столітні берези. Дуби траплялись такі завтовшки, як кадовби, що їх ледве могли обхопить два чоловіки в обіймища. Ялини, рівні, як щогли, кучеряві берези були гарні, ніби намальовані на зеленому фоні.

— Отут ваше місце, Ірино Михайлівно! Тут до вас пристає оця лугова та лучана розкіш, як до феї. Але ви в цій зеленій розкоші будете вже не фея,— сказав Рев'якін.

— Будеш вже русалкою нашої Десни, — обізвавсь, жартуючи, Никандр Петрович.— Ця уся зелена обстава, зелений простір личить тобі найкраще од усякої обстави.

— А по-моєму, й тут ви будете тільки Іриною Михайлівною, а не русалкою, бо в русалок, як кажуть, зелені коси, мов осока, рогоза й татарське зілля, а в вас, хвалить бога, на голові не осока й не рогоза,— обізвавсь Аристид і зареготався.

— Одразу знать, що ви, Аристиде, реалістична людина і в вас у голові тяма реалістична, без фантастичних прикрас,— обізвалась Ірина й засміялась своїм голосним і ніби солодким сміхом.

Доріжка кінчилась. Уся оселя й дім були на чималому сугорбі. Сугорб кінчався за парком спадистим покатом наниз, на луку. Доріжка вела на край сугорба, де була поставлена довга лавка під двома густими віковічними липами. А на низині, скільки сягало око, розстелялись понад Десною соковиті та зелені луги. На лугах скрізь росли нарізно престарезні дуби, віковічні липи та граби. Уся місцина була схожа на чудові англійські парки, котрі стелились без кінця. Скрізь манячили віковічні нарізні дуби, неначе темно-зелені башти, розкидані по яро-зелених луках. Осокори на мочарах в опрічних купах стояли, неначе церкви та дзвіниці. Дерева були велетенські! Їм було, може, по дві сотні років. За лугами понад Десною зеленіли луки й сіножаті в береговині по обидва боки річки. Десна повертала на північ і лисніла на сонці, ніби широке срібне полотнище, розстелене по зелених луках. Над цією зеленою низиною десь далеко піднімались над лісом височенькі горби, а на їх лисніли бані, миготіли блискучі позолочені хрести.

— А справді тут гарно в вас! Яка зелена широчінь! Яка сиза далеч ондечки за Десною! Я не думала, що ваше Полісся таке гарне та зелене; зелене, аж очі бере в себе! — сказала Ірина Михайлівна і все придивлялась до тієї широчезної картини, бо бачила її вперше на віку.

— Хоч і гарно тут, так що й очей не можна одірвать од цього вигляду, але мені вже їсти хочеться, та й додому вже час,— промовив Рев'якін.

В покоях наймички завештались коло стола. Пани посідали за стіл і з жадобою кинулись на сніданок після проїздки. Поснідавши всмак, Рев'якін почав прощатись, бо хапався додому.

— Приїжджайте до нас на вхідчини. Я думаю запросити до себе сусід на вечір, як тільки об'їздимо з Іриною близьких сусід та приятелів з одвідинами,— запрошував Никандр.

— Конче приїдемо! А ви ще й до вхідчин приїжджайте до нас, Ірино Михайлівно! Побачите, які наші дідицькі поліські гніздища та селитьби. Негарні, навіть погані вони в нас, як і оця Никандрова хата,— сказав Рев'якін на прощанні, цілуючи в руку і в чоло Ірину Михайлівну.

Через кільки день Никандр Петрович Клапоухов з жінкою поїхав до Рев'якіна. Рев'якін і Аристид були дуже раді, вибігли на ганок стрічать гостей. Дім Рев'якіна був ще старіший од Никандрового, з високими кроквами, так само вшитий куликами. Горниці були так само невеличкі, так що й одли́чки між домами сливе було мало. Сам Рев'якін обсміяв свою халупчину, в котрій навіть ганок перехнябився набік, ще й колонки розставив, ніби слаба конячка ноги. Але в покоях обстава була дуже багата.

— Ой, час нам, небоже, будувать нові будинки! Мені аж сором, що в мене таке старосвітське житло. Дивіться, як мій ганок розчепірив ножища! достоту неначе старий кінь з ганжею в ногах.

— Поживемо, розстараємось грошей, то й збудуємо будинок, вартий моєї коханої Ірисі. Чи так, Ірисю?

— Як хочеш. Мені байдуже про покої, аби тобі була догода в домі у всьому,— обізвалась Ірина Михайлівна якось байдужно.

Трохи згодом, вже як упорались коло хліба й рішили останні пізні гречки, молоді об'їхали з одвідинами близьких сусід-дідичів. Никандр Петрович запросив усіх сусід до себе на вечір, на вхідчини.

Гостей з'їхалось чимало. Невеличка зала була сливе повна. Приїхав і Рев'якін з Аристидом. Ірина Михайлівна вийшла до гостей убрана, ніби на якийсь вечір в Петербурзі, ще й у сережках та в брошці блищали діаманти. Провінціальні панії скоса оглядали її з усіх боків, і їм, очевидячки, було ніяково, що вони були простенько повбирані. На панах манішки й комірчики були погано випрані й вигладжені. Усе товариство було якесь сіре, і для Ірини Михайлівни здавалось навіть чудним. На канапі сиділи дві хамулуваті й зателепуваті товстулі, котрі скидались на київських міщанок, і все ніби щулились. В кутку розмовляли, неначе кричали, дві старі панни, Никандрові тітки, в простеньких дешевих сукнях, і неначе були шуті в своїх низеньких старосвітських чіпках. По горниці сновигали старі пани.

Рев'якін розмовляв з гладким старим сусідом, а гурт збився коло їх і слухав розмову про пашню та про ціни на неї й на сіно.

Ірині Михайлівні була зовсім не цікава та розмова, не цікаві були й гості. Її думки перелетіли в Петербург; пригадались веселі вечори з іншими, кращими гістьми. Промайнули в думці випещені офіцери, елегантні паничі. І вона важко та тяжко зітхнула. Усе те, теперечки в селі, було схоже на пишний сон, що колись снився та й зник навіки, тільки й зосталась приємна згадка за його.

«Це не товариство, а ніби якась збірня поліських вовкулак»,— подумала вона.

Але вона опам'яталась і стала привітніша до гостей. В столовій подали самовар. Вона запросила гостей до чаю. Гості заворушились і за чаєм повеселішали. Ірина Михайлівна оговталась з компанією й стала весела й привітна до всіх. Бадьористий Рев'якін говорив і жартував наче за всіх. Незабаром і панії зовсім оговтались і зацокотіли так, що заглушили й розмову Рев'якіна. Після чаю посідали грати в карти. Молодші збились докупи, скупились в кутку й весело розмовляли та реготались.

Вже в глупу ніч подали вечерю. Гості попоїли добре й випивали ще краще. Жвавий Рев'якін завів розмову вже не за пашню та хазяйські справи, а за сьогочасні живіші справи і, своїм звичаєм, зараз перескочив до новомодних великоруських авторів-декадентів, за котрих саме тоді писали в часописах: за повість Арцибашева «Санін» та за «Анафему» Андреєва й за роман Сологуба «Нав'ї чари».

Це були саме в той час найуподобніші сюжети для його розмови, бо підходили під його смак і вдачу. Він зумисне розказував усякі сороміцькі сцени з цих сороміцьких декадентських оповіданнів. Усім паніям стало ніяково слухати й навіть дивиться другим в очі...

— Невже оце усе списано так в оповіданнях? А може, то ваші вигадки? — спитала вже пристаркувата Никандрова тітка Зінаїда.

— Еге! гарні вигадки! От візьміть лишень в мене книжки та перечитайте вважливо оці сценки, притрушені сахарним піском та перцем,— сказав Рев'якін і зареготавсь.

— Цур їм, таким книжкам! та ще щоб я таку дурість читала,— обізвалася й аж одмахувалася руками тітка,— я попалила б їх у грубі, щоб часом молоді панни не налапали та не прочитали такого добра.

— А там таки єсть чудові картини, як у «Нав'їх чарах» у дитячому пристановищі в ліску якогось хіміка-чарівника ТрироДова. Там обписана сцена, як усі школярі, дівчатка й хлопчики, та їх вчительки купаються в річці, а потім качаються усі голі на піскуватому березі під вербами, гріються на пекучому сонці й навіть ходять усі голі по лісі,— тяг далі Рев'якін.

Ірина Михайлівна зареготалась на всю столову.

— Та годі вам! — крикнула тітка.— Це ваші вигадки. Знаємо ми вас!

— Яка ж там краса: голі школярі й школярки, цибаті, як чаплі, та голі вчительки, захуджені й заниділі, худі, як чаплії та кочерги. Яка ж там краса, як гуляє якась голодрига! — сказав Никандр.

— Та там є ще кращі вигадки... як-от в Андрєєва, в одному поганому домі дівчина роздягалась. А в «Нав'їх чарах» друга панна ще й сорочку скинула перед Трироловим,— сказав Рев'якін, але спинився й замовк. Никандр якось моргнув на його — з забороною розмовлять за такі речі при його тітках. Він страхався, щоб часом панни й панії не повтікали з-за стола. Рев'якін мусив замовкнуть і почав розмову за потаємні ліги вольного кохання в великих містах, недавнечко висліджені поліцією.

Ірина Михайлівна знов почала реготаться своїм дзвінким сміхом і бистро кинула очима на свого Никандра насмішкуватим очком. Її, очевидячки, бавила і ця розмова, і жахання старих і не старих паній. Аристид і собі реготавсь.

— Ну та й чудернацька поведенція пішла тепер у книжках! Це така поведенція, хоч тікай мерщій в монастир або й на той світ,— обізвалась вже літня друга Никандрова тітка, Мавра Семенівна, що сиділа край стола.— А ви, Степане Степановичу, ще хочете втирить нам в руки отакі книжки. Ви їх сховайте, ще й замкніть, щоб вони часом не попалися комусь у руки,— аж крикнула вона з таким рушенням рук, неначе вона оборонялась і одбивалася од собак або од якогось лиходія.

— Ви, тітусю, дурнісінько будете силкуваться, щоб поховать під замок оті книжки або знищити їх. Ваші заходи й силкування нічого не поможуть,— обізвавсь Аристид,— цим поживком в наш час живиться уся публіка. Їх наза́хват розкуповують десятки тисяч.

— Авжеж пак! — промовила тітка.— Хіба отакі безусі, як ти, живляться отим паскудним поживком та смакують оту страву, пополовині змішану з отрутою.

— І безусі, і пристаркуваті, і навіть сивобороді, геть дочиста усі! бо тепер така поведенція на оті книжки й на больне кохання,— сказав Аристид і зареготавсь.

Розмова про любов, про кохання, цей споконвічний сюжет усіх поем і повістів, зацікавила й розворушила всіх — і молодих, і старих. Рев'якін наче розшморгнув зав'язку, котрою були зав'язані й досі роти. Усі, навіть старі, стали веселі й бадьористі. Всі з великою цікавістю слухали такі новинки, а найбільше ті, котрі не читали тих книжок і вперше навіть за їх чули.

Після вечері ще довго балакали й пили напропали сливе до зорі. Декотрі гості, не попрощавшись з хазяїном, один по другому вишовкались з горниці й потаємно виїхали вже світом додому.

— А що, моя кохана Ірисю? Як тобі здались наші сусіди? — спитав Никандр в неї вранці за чаєм, позіхаючи безперестанку.

— Щось таке сіре, зателепувате, не дуже інтересне. Словом сказати,— поліська глушина. Але я з тобою, мій милий, коханий, здається, не нудилась би і в тюрмі, не тільки в цій поетичній глушині,— сказала Ірина і вп'ялась, мов п'явка, в червоні Никандрові уста, а потім обцілувала його очі, й брови, і високе чоло.

Рев'якін з Аристидом сливе щотижня приїздили до Клапоухова на карти, захопивши по дорозі будлі-якого сусіда-приятеля. Клапоухови так само одвідували Рев'якіна й

часто їздили в гості до обох тіток, котрі обидві мали потяг до карт та осудливості своїх сусід. Ірина Михайлівна була найкраща в околиці, а Рев'якін був великий естет, і його тягла неначе якась непереможна сила в Панасівку, щоб хоч надивиться досхочу й намилуватись своєю родичкою-красунею.

Зима минула так швидко, що Ірина Михайлівна й незчулась, як вона промайнула, як настала весна красна, як в повіддя розлилась вода по сіножатях та луках. Вода згодом швидко вникала в піскувату землю і зсякала. І широка низина й береговина зазеленіла, стала неначе вкрита зеленим оксамитом.

Низина стала гарна й весела, як рай!

Понад низинами шугали чоркогузи. Їх налетіло сила! Скрізь по клунях манячили їх гнізда, в котрих червоніли їх носи та цибаті ноги. Скрізь вони дибали по мочарах та течіях, де ледве слизила вода, й живились своїм звичайним болотяним поживком. Краса низини була свіжа, пахуча од квіток. Повітря було вогке, легке, наче живе. Небо було блакитне й делікатне, мов блакитний шовк.

— Ой, гарно ж тут на Поліссі! Яка пишна поплямована скрізь квітками ота береговина! — говорила Ірина Михайлівна до Никандра, милуючись тим широким виглядом нанизу,— мені оце здається, що я виїхала десь на дачу, та таку веселу й гарну, якої я нігде не бачила, яка мені навіть і в сні не снилась.

І вона горнулась до милого, обнімала його й цілувала гарячими устами в чоло, в голову, в уста. І знов вона оглядала ту пишноту, що ворушила її почування, будила любов у серці й розважала її в сільській глушині.

Вони обоє й не примітили, як позад їх ішов Рев'якін з Аристидом, прямуючи стежкою до лавки. І Никандр, і Ірина аж кинулись, аж жахнулись, як Рев'якін голосно гукнув позад їх, здоровкаючись здалеки. Він поцілувався з ними й несамохіть задивився на пишний зелений простір.

— Знаєш, Никандре, що оце спало мені на думку, як я окинув оком цю пишноту. В вас дім старий і зовсім не панський, і мій дім ще старіший і поганший од вашого. Я не думаю руйнувать отієї трухлятини й будувати нового забудування. Нехай вже мої сини будуються, бо старший син вже вийшов з університету й служить. А Ірині Ми-

хайлівні личило б жити в прехорошому панському домі, як феї личить жити в золотих палатах, а не в отій трухлятині. Нам жити окроме, нарізно, в опрічних оселях трохи нудно, сказати по правді, а жить укупі було б приємніше й веселіше. В мене хазяйки нема. Грошей в мене багацько. В тебе тут рай над Десною, а з мого парка тільки й видно бір та чорногузячі гнізда на людських клунях. Приставлю я для себе до твого дому просторний чудовий зал та два кабінети, задля себе й Аристида, і поновлю й одремонтую твої покої на міський лад. Всі покої звелю викласти паркетом, щоб наше житло було варте твоєї феї і щоб твоїй феї було веселіше й догідніше. І ти її кохатимеш, і я надивлюсь на неї щодня. Це все я подарую й запишу на ймення Іринине. А старий дім буде належаться до вас обох. Це буде мій подарунок нашій чарівній феї. Тоді мої гості будуть твої, а твої гості будуть моїми. Все, бач, буде якось веселіше животіть на світі, доки тягтиметься моє життя. Я зроблю електричне освітлення, бо маю засіб, щоб зробить це. Чи ви згоджуєтесь на це?

— О! чом же пак і не згодиться. Моїй Ірисі буде веселіше жить, а найбільше взимку.

— Ой, яка я рада, що вам оце спала на думку така ідея! Я по своїй вдачі люблю гуртове життя. Ой, яка я рада вашому планові! — аж гукнула Ірина й, неначе дівчинка, плеснула в долоні, прожогом побігла, обняла Рев'якіна за міцну та цупку шию й тричі поцілувала його.

— От як упораємось, то після жнив зараз накличу теслів та усяких малярів, мурівщиків, щикатурів та укривальників, а в Києві зараз замовлю паркети й електричне знаряддя,— і все це зроблять в одну мить. А деревні я заздалегідь вже наготував,— сказав Рев'якін.

— А справді, тату, в тебе з'явилась непогана ідея. І вона припала й мені до вподоби, бо й мені буде веселіше жить вкупі з вами в сукупному домі в цій глушині,— обізвавсь Аристид.

— Ну, тобі, мабуть, не дуже довго доведеться тут ходить на влови й тиняться без діла, бо тебе незабаром заберуть в москалі.

— Тривай! почекай лишень, тату! Може, я і в полку не буду служить, то й тиняться по світі мені не доведеться,— обізвавсь Аристид.

— Я хоч і практичний чоловік і запопадний, навіть трохи загоністий в практичних справах, але передніше од

усього я естет в усьому. Я люблю отакі пишні вигляди, як оце звідсіль на Десну, або горяні місця, як-от у Швейцарії,— промовив Рев'якін до Никандра.

Після од'їзду старого сусіда Ірина аж повеселішала; такий був їй уподобний проект поновління та полагодіння старого житла. Після зелених свят вона все намагалась, щоб Никандр розпочав лагодіння, не дожидаючи, поки люде обробляться та впораються в полі. І Ірина таки присилувала його розпочать роботу.

— Мій дід був сім'янистий, то й набудував в домі отих тісних келійок, ніби кліток, для своїх дочок; а я люблю просторні горниці,— сказав Никандр.

І в петрівку, саме в косовицю, він розпочав лагодіння одної половини дому. Поробили вищі, міські вікна, повикидали перегородки між кімнатками. Тим часом і Рев'якін неначе до їх заметився цією пошестю.

З початку осені з Києва прибули паркетщики, привезли готові паркети й заклали поміст на обох половинах дому, а обивщики й обклейщики з містечка обклеїли чудовими шпалерами новий зал. В залі виліпили широкі карнизи, а на стелі — широке кружало, де почепили здоровецьку люстру, мов панікадило. Горниці були чудові, лиснючі! В залі поставили між вікнами високі дзеркала.

Рев'якін обставив на свої гроші усі покої новісінькою мебіллю. І восени, на покрову, він запросив багацько гостей, щоб справить свої вхідчини й переносини в нове житло. Ірина Михайлівна запросила свою матір і брата. Рев'якін запросив Меланію Андріянівну й її дочку. Він найняв оркестр в близькому містечку, запросив багато сусід, понавозив з Києва дорогих вин і справив такий бенкет, якого в околиці ще ніколи не справляв ніякісінький дідич. Наїхало багато сім'їв з околиці, багато молоднечі, паннів і паничів; були офіцери й урядовці з Києва. Бал був дійсно міський, багатий і бучний. Ірина Михайлівна вийшла в пишний зал в своїх діамантах, в дорогому уборі, неначе княгиня. Вона ніби ожила, стала жвава, весела, бадьориста, якою була колись в Петербурзі. Музики грали безперестану. Ірина Михайлівна натанцювалась донесхочу. Вона була окрасою і того балу, і того розкішного зала, неначе якась цариця випадком з'явилась на той бал в палаці в бору. На ганку, й веранді, і в садку на деревах була виставлена ілюмінація. На бані, збудованій над залом зверху, почепили ліхтарі з світлом. Люде на селі подума-

ли, що то пожежа в дворі, і збіглись рятувать будинки; а собаки на кутку, не бачивши такого дива ніколи, почали з ляку гавкать, вили, аж скиглили.

Після танців Рев'якін запросив гостей в здорову столову на вечерю. Столова так само, як і зал, ніби горіла од ясного світла. Вечеря була багата. Вин було багацько. Були в усьому аж збитки в того багатющого пана, а найбільше в винах.

Рев'якін справив такі свої вхідчини, що за їх ще довго згадували в околиці по дідицьких оселях. А тітки сміялись, що цей пещений багатир справляв своє весілля з Іриною.

Настала осіння сльота й негідь. Пішли хмарні та сумні дні. Рев'якін вовтузився з покупцями та вряди-годи сідав за роботу в кабінеті й понаписував чимало дописів в газети й невеличких статтів для одного журналу. Аристид був хазяйновитий і запопадний, їздив на поле, доглядав клуні, але в пізню осінь йому вже не було ніякісінької роботи. Дві сім'ї обідали вкупі, пили чай за одним столом. Вранці, як Ірина виходила до чаю, Рев'якін цілував її в чоло і в руку. Рев'якін завів журфікси на своїй половині. З'їжджались до його близькі сусіди й приятелі на карти. Часом він і Аристид з сусідами-вловчими ганяли по борах, ходячи на влови.

— Знаєш що, Аристиде! Я бачу, що тебе бере нудьга отут на селі. Поїдь ти в Петербург, і я дам тобі доручениість по одному моєму ділу. А там одвезеш мій лист до однієї високої особи, до того добродія, що був губернатором в той час, як я служив вкупі з ним віце-губернатором. Цей старий губернатор, генерал, має силу в вищих сферах. Я попрошу його, щоб він примостив тебе в будлі-який полк. Він має значіння й силу в сферах і зможе вивести тебе в люде. А то ти занудишся й занидієш в оцій глушині. А як буде тобі на службі якась недогода, то покинеш її і вернешся вже з більшими еполетами до мене хазяйнувать.

— Одже ви, тату, добре радите мені. Я ще не був і досі в Петербурзі. Поїду, побачу столицю, побуваю в театрах, в музеях. Може, й на службу стану, як вдасться,— сказав Аристид.

Така мандрівка дуже припала Аристидові до вподоби. Він не довго й гаявсь і хапки зібрався, уклався й виїхав на вокзал.

Ірина з зависністю дивилась на його укладання та пакування в далеку дорогу. Її чогось взяли завидки, бо й їй дуже заманулось поїхати в столицю, знов побачить Петербург. Це бажання виникло в її душі раптом і в одну мить запалило серце й розворушило нерви. Вона тільки мовчки зітхала, як Аристид сів в екіпаж і покатав з двора на вокзал на баских батьківських конях.

IV

Аристид не довго й гаявся з одповіддю до батька. Він писав, що старий генерал привітав його, як рідного сина, обняв, тричі поцілував і зараз попеклювавсь його справою, поїхав на розвідини в канцелярію, побував в кількох значних осіб. І врешті він зайняв вже місце в уланському полку, котрий стояв саме в той час в столиці. Батько зараз послав одповідь і тисячу карбованців на мундир і окопировку та на усякий вжиток, потрібний в столиці. Батько звелів йому якмога частіше подавати звістки за своє життя в столиці, за свою службу та за усякові свої справи й запрошував його приїхать на різдво. Але Аристид одписав, що саме на різдвяних святках співатиме в опері одна загранична артистка, котру йому конче хотілось послухать. Батько писав потім, щоб Аристид прибув до його на великодні святки, але син не приїхав.

Вже в кінці серпня Аристид дав знать, що приїде незабаром. Він якось-таки вирвався з Петербурга й приїхав до батька. Усі повиходили на ганок стрічати дорогого гостя. Батько зрадів, вхопив його в обнімок і пригорнув до себе. Никандр обняв його двічі. Ірина Михайлівна теж була рада й привітала його дуже ласкаво.

— Одже ти, сину, неначе ще підріс трохи й поширшав у плечах. Ой, який же тепер з тебе бравий гвардієць вийшов! Та як тобі пристають до лиця еполети! — казав батько й очевидячки милувався сином.

Всі повеселішали й пожвавішали. Слуги забігали, порались коло столу, готували вечірній чай та зáкуску. Усі розпитували Аристида, так що він ледве встигав давати одповідь, розказував за свій поспіх на службі, за своїх начальників та про їх ласку й прихильність до його. Ірина Михайлівна налагодила все для чаю. Аристид вештався по горниці в своєму уланському куценькому мундирі. Вузеньке убрання неначе влипло з усіх боків до його гарної,

стрункої постаті, що була доладна, мов статуя Аполлона. Він покращав. Рівний станом, височенький, в золотих еполетах на плечах, він був гарний, як Адоніс; неначе статуя цього божка-красуня ожила й походжала по горниці.

Ірина Михайлівна поналивала стакани й попросила Аристида сідать за стіл. Він сів насупроти неї поруч з Никандром. Ірина придивилась до їх обох, і її вразила велика різнація між ними. Гарний Никандр з своєю мужньою красою неначе одразу потемнішав, попоганшав, сидячи попліч з Аристидом. Сонце на заході кинуло проміння на кінець стола. І вона одразу примітила, що високе й ніби спадисте Никандрове чоло вгорі неначе стало лисе; його нахилені набік і трохи вперед вуха, що колись так надили її й припадали до вподоби, тепер стали ніби здорові, і Никандр став ніби й справді клаповухий; а на його виду вона примітила маленькі зморшки. Навіть Никандрові блискучі темні очі неначе пригасли при чудових блискучих великих Аристидових очах, як згасає проміння місяця вранці перед сонцем.

Ірина Михайлівна почувала, що в її серці все пішло ніби навереверт. Щось заворушилось приємне, миле, таке приємне, таке веселе, що Ірина Михайлівна трохи не завела пісні. Їй одразу забажалось жартувать, сміятись, пустувать. Це почування заворушилось в неї одразу, несподівано, як буває в дуже слабких на нерви та легкодумних людей. Вона вже почувала в серці, що любе Аристида, що кохання росте в її серці, як швидко росте ряст весною, і прибуває, мов вода в повіддя влітку при великому тучному наглому дощі.

Аристид похапцем пив чай і все зиркав на Ірину. Він милувався її ясними очима, дививсь, як вона кліпала й миготіла темними довгими віями та цупкими, неначе перламутровими віками. Ірина примітила його палкий погляд і вгадала, що й у його в серці заворушилась іскра кохання. І вона жартувала, глузувала з Аристида, як він залицявся в Петербурзі, ганявся слідком за красунями, і весело сміялась, блискаючи своїми білими, як перли, зубками та підморгуючи чорними брівками.

Зараз-таки другого дня, одпочивши після важкої дороги, Аристид не всидів дома й покатав з візитами до сусідів, батькових приятелів, та до Никандрових тіток. Чутка про його приїзд швидко розійшлась по околиці. До Рев'якіна на другий день притарабанились тітки, за ними

слідком приїхав з одвідинами один сусід з сином. Через день прибули дві панії з дочками, причепуривши їх, мов напоказ. В їх була думка залучить гарного й багатющого жениха. Одні гості приїжджали зрання й зоставались на обід, інші прибували надвечір. Інші панії приїжджали, щоб подивиться на красуня. Рев'якін запрошував їх зостаться на карти на ввесь вечір і на вечерю. Гості навідувались сливе щодня, а в неділю з'їхалось непроханих гостей чимало.

В домі почалось ворушіння, крутанина та біганина. На подвір'ї так само була ворушня. Екіпажі та усякові повозки то в'їжджали то виїжджали. Економка аж з ніг збилась, готуючи то обід, то вечерю для гостей. В опрічній надвірній хаті для челяді теж був натовп погоничів. Наймички вештались, бігали в ту хату, носили то полудень, то вечерю й лицялись напропали з парубками. Сливе щобожого дня був гармидер і в домі, і в оселі.

Ірині Михайлівні здавалось, що міське ворушіння, міське життя перебралось в Панасівку; і це ворушіння було їй уподобне після сільської тиші, нудьги та спокою. Їй здавалось, що в домі справляли ніби Аристидове весілля.

Це діялось саме після того, як розпустили другу думу. Сільські пани й підпанки скрізь заворушились по селах. Те рушення пішло по селах та по хуторах. І на журфікс в неділю наїхало чимало панів. Піднялись розмови за нові вибори.

На вечері стикнулись пани й підпанки, кожний з своїми думками та гадками. Од тієї спотички щогодини піднімався гам та клекіт, почались змагання, потім нещадима лайка й трохи не бійка. Ніхто не склав собі в голові ясних думок, не мав добре омежованих пересвідчень. Декотрі галасували, репетували, аж совались до супротивників з кулаками. Всі передніші недавні ліберали поправішали, але ні в кого не було ясної партійної програми. Думки та міркування в усіх ішли врозліт та врозтіч. Старий Рев'якін слухав, та й годі сказав. Він був колись і сам лібералом, але в останній час і сам поправішав і радив з'їхаться й виробить яку-небудь загальну систему та програму для поєднання в думках та гадках або розбиться на опрічні партії й попристават, кому куди буде завгодно й уподобно.

Аристид слухав і не микався в ті голосні крикливі змагання. В залі й без того було повно галасу та репетування. Він пішов до Ірини Михайлівни. В його було зовсім інше на умі.

— Ходім лучче в парк на прогуляння, бо вони тарабанять так, що в мене вже аж вуха болять од того крику, гаму та тих змаганнів. Втічім од їх кудись абощо! — сказала Ірина й вийшла з Аристидом у парк.

Сонце вже було на заході. Вечір був теплий, але не душний. З лук та лугів повівало свіжим вітерцем. Аристид та Ірина Михайлівна перейшли парк і повернули до лавки, що стояла під гіллястими липами на пригорку, розмовляючи стиха, неначе страхались, щоб часом їх ніхто не підслухав.

— Сядьмо на лавці та побалакаємо; може, мої вуха одпочинуть в цій тиші,— сказала Ірина Михайлівна. Але тільки що Аристид хотів сісти, Ірина кинулась йому на груди й почала цілувати в уста, в чоло, в щоки. Він пригорнув її до себе й не мав сили одірватися од неї.

— Милий мій, коханий! Як я тебе кохаю! — шепотіла вона й мліла в його руках.— Посади мене на лавці, бо я зомлію в твоїх руках.

Аристид сливе доніс її до лавки й посадив. Вона важко дихала, неначе в неї не ставало духу, простягла до його руки й засміялась якось чудно, неначе істерично. Він пригорнув її до себе й не мав сили одірватися од неї, а вона обняла його й пригорнулась і прихилилася до його плеча головою.

— Я вся неначе горю в огні. Мені аж важко дихать,— сказала вона трохи згодом, опам'ятавшись.— Як я йшла заміж, я любила мого моржика тільки трошки. Як я виходила за Никандра, я любила його щиро, але не гаряче. Але я тільки тепер досвідчилась, яка то буває і, певно, повинна буть справжня любов та щире кохання. Як я тебе оце побачила, Никандр одразу неначе збляк, як блякне осінній лист врівні з майським листом, неначе попоганшав і постарівся одразу. Тепер я дивлюсь на небо, на луки і неначе не бачу нічого, не бачу неба, не бачу сонця. Я вся ніби в полум'ї. Як побачила оце тебе, я почутила, що вже не люблю свого Никандра й люблю тільки тебе одного.

— Що ж нам робить? що почати? Мені незабаром треба їхать в Петербург на службу,— обізвавсь Аристид.

— Як ти поїдеш, я полину слідком за тобою. Я тут не зостануся, бо без тебе й світ буде мені немилий. Я не можу ні жити тутечки, ні навіть животіть на світі.

Вони обоє замовкли й довгенько сиділи мовчки. Ірина Михайлівна трохи вгамувалась і дихала рівніше. Її заголені гарячі руки неначе пекли його шию.

— Тікаймо звідсіль. Я поїду з тобою вкупі, і ми будемо жити вкупі. Як покинеш тутечки мене, я, здається, збожеволію або сама собі смерть заподію. От твій батько розмовляв за якийсь з'їзд. Він з Никандром, певно, поїде туди. І тієї ночі ми втечемо. Твій батько багатющий, присилатиме тобі багацько грошей. Та й мене він любе; я це постерегла давно. Не пошиємось же ми таки в нещадимі злидні. В нас гроші є й будуть. В мене є діамантів на кільки тисяч. Ми матимемо засіб для життя. Не загинемо.

— І я тебе не покину тут, бо од тебе нарізно не можу жити. Тут нам не можна кохатись, не можна нам втаїться од людських очей. Всі нам заважатимуть в коханні, хоч би я й покинув службу й зостався тут жити при батькові.

— Моя любов повинна буть без заважання, без притичин. Кохання повинно буть вольне, як вольне в цьому ділі й людське серце. Недурно ж скрізь позаводились потаємні ліги вольного кохання. Недурно ж теперечки і в повістях вже пишуть про вольне кохання. Вольне серце не повинно мать ніякого впину ні притичин. Воно любе, кого схоче і як схоче. Я тебе так кохаю, що ладна йти з тобою хоч на край світу, хоч в огонь.

В парку загомоніли люде: дехто вирвався з гаму та верещання в залі й вийшов в парк на спочинок.

— Твій батько все проповідує ідеальне кохання. Це в його щось чудне, не сьогочасне, а стародавнє, лицарське, чи що. Він любе красу якось не по-людському, не по-нашому,— сказала вона.

— Та й я цього не втямлю гаразд! В його на думці все якісь феї, русалки та всяка нісенітниця. Батько трошки поет і романтик, а я дивлюсь на все реалістично. Тікаймо, серце, звідсіль і будемо кохатись донесхочу справдешнім вольним людським коханням, — казав Аристид.

І вони вернулись до гостей, де в залі ще й досі стояв гам та шум і тяглись змагання та крутанина в словах, в різнації усяких міркуваннів і поглядів; бо одні з земців поправішали, а інші з вчених дрібних панків багато полівішали.

На тому-таки тижні Рев'якін поїхав в своє село, щоб спродать пашню, бо вже наїхали покупці. Він продав усяку пашню по дуже добрій ціні, бо того літа хоч і був дуже добрий врожай, але пшениця потроху змилила, і пашню цінували трохи дорожче. Облічившись з покупцями і зробивши обліч, він на радощах дав синові тисячу карбованців, а решту грошей зараз одвіз в недалечке повітове

місто, здав на пошту та й одіслав в банк на схованку. Держать гроші в домі було ще небезпечно. Про підпали дідицьких економій, та клунь, та воловень вже було не чуть. Але усякі напасники та розбишаки й убійники ще вештались по селах. Убійництва й грабування ще подекуди траплялись вряди-годи.

Рев'якін вернувсь додому, а в неділю його покликали в повітове місто на з'їзд сусідні пани. Він та Никандр поїхали ще зрання.

З'їзд був чималий. Цілий день вироблювали та складали свою партійну програму. А надвечір як сіли обідати, то обідали й пили, доки не почало зорять надворі.

Рев'якін і Никандр вернулись додому вже світом, тишком увійшли в покої, ходили навшпинячки, щоб часом не побудить Ірини та Аристида, і мовчки полягали спати. Спали вони довго після випивачки. Як вони встали й прочумались, на столі вже стояв і клекотів самовар. Економка засипала вже чай.

— Чом це й досі не повставали наші? — спитав Рев'якін у Никандра, бо його брала нетерплячка. Йому вже заманулось подивиться на фею й поцілувати її в руку і в ясне чоло.

— Мабуть, викачуються на ліжках, — сказав Никандр і пішов у Іринину спочивальню. Одхилив він двері, зирнув на ліжко,— ліжко було застелене. Ірини не було в кімнаті.

Рев'якін пішов у кабінет Аристида, і в його так само ліжко було не пом'яшкурене, гладенько застелене. Аристида не було, тільки вікно було не защеплене й одхилене.

Обидва разом вернулись у столову з очима, дуже здивованими.

— Нема Ірини, й ліжко стоїть прибране,— промовив Никандр.

— Нема й мого Аристида, і його ліжко стоїть застелене,— обізвався Рев'якін,— де це вони подівались? Чи не пішли пак на прогуляння над Десну?

Покликали економку. Вона поналивала чотири стакани чаю. Сіли вони за стіл, напились чаю та все позіхали на ввесь рот. Після чаю Никандр пішов у жінчину спочивальню й углядів, що одна шухляда в комоді висунута й була порожня. Діамантів не було в шухляді. Він заглянув у шафу, — і шафа була одчинена, і вся одежа, все убрання десь зникло. В його одразу в душі похололо, і ноги затрусились.

Він вернувся в столову й розказав за все Рев'якінові. Рев'якін пішов у Аристидів кабінет і тепер тільки прикмітив, що й Аристидова одежа зникла.

— Може, їх обікрали вночі злодії, повбивали й десь позаволікали в ліс,— сказав Никандр і зблід на виду.

— Ой ні! Втекли вони од нас потаємно вночі й дременули, мабуть, у Петербург. От що! — сказав Рев'якін, досвідніший і догадливіший од Никандра.— Зникла несподівано наша фея. І ми теперечки обидва удівці. Аристид чудовий красунь; він зведе з ума з розуму ще не одну панну або й панію. Ще й до того на біду він начитався сьогочасних романів та повістів отого Сологуба, та Арцибашева, та Андрєєва про вольне кохання, та й несподівано встругнув нам капосний хлопець штучку.

— Але, може, вона таки вернеться до нас? Не буде ж вона тинятись та поневіряться на чужині, не маючи ніякого свого засобу,— обізвавсь Никандр наче голосом конаючої людини.

— Поживемо — побачимо,— сказав Рев'якін.

Незабаром прикатали в гості й тітки, Зінаїда й Мавра Семенівни. Вони вже купили в Києві й прочитали і «Саніна» Арцибашевого, і Сологубові повісті. Перечувши через людей про такий Іринин вчинок, вони од цікавості зумисне приїхали, щоб напевно дізнаться за це діло. Никандр попросив старих паннів переїхати до його на життя й правувать домом і хатнім хазяйством, як вони правували довгенько після смерті його матері.

«Ну та й помилився ж я! Тепер матимемо, замість красуні феї, дві відьми в покоях,— подумав Рев'якін,— але нема де дітись,— мушу вже миритьсь з цими відюгами, коли попався в западеньку. Ну й Іринка ж! Тепер вийшло так, що хоч цілуй вранці одну відьму в руку, а другу — в чоло».

Аристид не писав до батька довго й не слав одповіді на його листи, знаючи свою провину. Вже минув рік, настав і другий, як принесли лист з пошти від Аристида. Аристид просив батька вибачить йому за його поганий вчинок і жалівся, що Ірина закохалась в красуня, багатого князька-кавалергарда й так само потаємці втекла од його з князьком до Парижа, бо — вона все встоювала за вольне кохання.

1909 року.
Київ.

ТЕЛЕГРАМА ДО ГРИЦЬКА БИНДИ

Оповідання

В багатої київської добродійки Марії Нечаєвської в місяці квітні отелилась корова. Корова була дорога оліндерка, дуже велика, ще й гарна на взір: руда, аж червоняста, а морда в неї й голова сливе до самого тім'я були білі. Бичок вдався на свою оліндерську неньку: був здоровий, сливе червонястий на масть, з білою мордою й головою до самого тім'я і з чорним носом та губами.

Як звичайно поводиться в місті, бичка зараз-таки одлучили од корови, так що вона й не бачила свого теляти, й однесли в пекарню. Панія зараз подала оповістку в місцевих газетах, що продається на заріз дуже ситий і здоровий бичок.

Але трапилось так, що минув тиждень, настав і другий, а покупці не приходили купувать теляти. Тим часом теля ніколи не лежало на одному місці в пекарні, а раз у раз дриндзало по хаті, никало по закутках, лізло до рук куховарці, неначе просило поживку в неї, совало морду в

помийницю, заважало в роботі, ще й до того паскудило й пудило скрізь, де тільки ходило.

Теля остобісіло куховарці, бо вона ще й до того була повинна годувать його молоком кільки раз на день. Вона вже не раз натякала хазяйці, що теля запаскудило пекарню, неначе хлів, перебаранчає їй робить діло, соває морду на плиту, в горшки, в кошик з закупками. А з різниць покупці того року чомусь не приходили, навіть не з'являлись на подвір'ї, як бувало в передніші годи, коли покупці хапали телята назахват.

Саме тоді в хазяйчиній сукупній квартирі жив хазяйчин зять, офіцер, а в зятя був денщик, молодий москаль Микита Бинда. Москаль був родом з одного села з-під Могильова в Подольській губерні. Він був жонатий, мав батька й матір, котрі мали доволі поля в селі десь за п'ятнадцять верстов од Могильова над Дністром. Биндин батько був заможний чоловік, мав дві корові, бо там понад Дністром на луках було багацько випасів. Москалеві припав до вподоби той здоровецький червонястий бичок, та так здорово, що й не виходив в його з думки.

«От купити б оцього бичка та одіслать додому жінці на гостинець! — думав Бинда, сидячи в пекарні коло стола.—З його вийшов би здоровецький віл на диво всім селянам. А потім я, вернувшись додому, десь добрав би до пари молодого назимка та й мав би на своє хазяйство пару чудових круторогих волів. Ото була б рада моя Настуся! Хазяйка заправила за його вісім карбованців, але в мене є покладні гроші. Одже ж треба купити зараз, поки не з'являються в дворі різники»,— майнула в його думка несподівано.

Червонястий оліндерець прийшов до Микити й лизав наперемінку обидві руки своїм шерстким та цупким язиком, висолоплюючи язика з чорних м'якеньких губів.

В Микити при цій думці чорні, як терен, круглі очі аж закрутились. Ця думка одразу промкнулась йому несподівано в голову. Він спотання схопився з лави, дрібно застукотів закаблуками по цегляному помості в пекарні й швидко поскакав по крутих сходах вгору до панії.

— Барине! в вас і досі ніхто не квапиться купувать бичка, а мені ваш бичок дуже уподобний. З його колись виросте гарний волик. Я оце надумався купить у вас для своєї жінки оте теля й дам за його ті гроші, котрі ви заправили за його, за що ви оповістили у газетах.

— Та купить то не штука. Але як же ти одішлеш його додому в таку далеч? — спитав у його хазяйчин зять.

— Напишу до батька й матері листа, щоб вони зараз-таки, не гаячись, приїхали та взяли бичка. В їх є дві корові, та вже, мабуть, обидві потелились; буде чим вигодувать бичка,— сказав Бинда.

— Поки твій лист дійде до села та поки приїдуть до тебе батько й мати, то мине багацько часу. Теля з жадобою п'є багато молока щодня. А молоко нам потрібне і для свого вжитку, і на продаж, щоб була оплать за пашу для корови,— сказала хазяйка до москаля.

— Мамо! пошлім до його батька телеграму, то ця справа з телям піде багато швидше, а ми збудемось клопоту з тим телям,— обізвавсь офіцер.

— Одже ж ти добре мені радиш. А справді, подаймо телеграму мерщій в Могилів. Сідай та хутчій напиши телеграму, тільки невеличку, на кільки слів, щоб недорого коштувала, а я підпишу,— сказала хазяйка, вештаючись по світлиці.

— Не турбуйтесь! Я сам заплачу за телеграму й зараз однесу на станцію, щоб не гаять часу й приспішити цю справу,— сказав Бинда.

Москаля брав острах, щоб часом не нагодився якийсь покупець та не набив ціни, не вихопив в його з рук бичка.

Марія Нечаєвська була дуже багата. Вона була удова. Як сливе всі багатирки, вона дуже не любила писати до кого-небудь листів ні в місті, ні поза містом. З своїми міськими знайомими вона звичайно розмовляла через телефон, а з неміськими далекими знайомими вона здебільшого розмовляла через телеграф, бо не шкодувала грошей.

Через телефон вона часом подавала своїм міським знайомим такі цікаві питання: «Скажіть, будьте ласкаві, чи багацько було публіки вчора на балу в Купецькому клубі?» або таке питання: «Чи будете сьогодні ввечері вдома? Ми сьогодні ввечері хочемо побувать у вас у гостях та пограти в карти. Як здоров'я вашої слабої бабусі? Чи одужує? Беріть білет в оперу в ложу вкупі з нами на завтра».

Не диво, що добродійка Нечаєвська зараз спинилась думкою на телеграмі до москалевого татуся, Грицька Бинди, щоб приспішить справу з надокучливим телям.

Зять похапцем написав таку куценьку телеграму: «Приезжайте немедленно и возьмите бычка». Панія підписала

своє ймення й прізвище, а молодий Бинда побіг мерщій на станцію й подав телеграму додому на батькове ймення, і заплатив за неї з своєї кишені п'ять злотих.

Телеграма швиденько прийшла в Могилів, а на станції зараз покликали стійчика й загадали йому якомога швидше однести телеграму в село за п'ятнадцять верстов до Грицька Бинди, оддати йому телеграму, взять од його одписку, і щоб Грицько Бинда заплатив стійчикові п'ять злотих за труда.

Посланець трохи не бігцем пройшов п'ятнадцять верстов, насилу на селі допитавсь, де Грицькова хата, але не застав Грицька дома. Жінка сказала, що Грицько на полі оре на ярину. Стійчик мусив бігти на поле й насилу допитався в орачів, де той Григорій Бинда оре на ярину.

— Оце я насилу знайшов тебе, оббіг трохи не півсела. Це тобі од когось з Києва прислали телеграму,— сказав стійчик і, вийнявши з-за пазухи листок, подав Грицькові.

— Що ж то воно таке? Чи лист, чи що? — казав Бинда, дивлячись на телеграму.

— Та це такі листи шлють по дротах. Мабуть, щось дуже потрібне, коли оце й тобі хтось прислав такий лист з Києва. А тобі треба доконче дати мені зараз одписку, що я дав тобі лист до рук, бо тут, мабуть, написано щось дуже потрібне й важне задля тебе. Та ще й заплати мені п'ять злотих за те, що я зробив добру прóмашку од міста до села, бо на це є такий закон,— сказав стійчик.

— Оце лиха моя година з таким листом! Це, мабуть, прислав мені лист по дротах син-москаль з Києва, бо хто ж би до мене слав такі чудні листи? — бідкався Бинда. — Я й неписьменний, і не прочитаю навіть, що там написано.

— Кидай воли й плуга, та ходім хутчій в село до волосної управи. Там тобі й прочитають, і дадуть за тебе одписку. А ти заплатиш мені п'ять злотих за труда, бо мені ніколи гаять часу. Треба повидному поспішать додому,— сказав стійчик.

— Оце морока мені з цим листом! І прийде ж на думку синові отаке! Він же слав мені з Києва поштою не одного листа, та мені не було з тими листами такої мороки, як з оцим чортом,— бідкався вже сердитий на сина Бинда, аж потилицю чухав.

Одначе він мусив кидать воли й плуга, зоставив коло плуга свого хлопця й пішов у село з стійчиком. Йому вже

стало цікаво довідаться, що то замикається в тій чудній писульці од сина, так нагло й несподівано присланій з Києва аж на поле. Багато дечого він передумав за свого сина, вертаючись у село.

— Ти, дядьку, швидше напитуй на селі письменного чоловіка. Він тобі прочитає листа, розпишеться за тебе, неписьменного, отам-таки на папірці, на клаптику, що ти його взяв, а я оддав його тобі до рук. Мені хочеться завидна вернуться до станції.

— Ож зайдім в оцю хату. Тут живе письменний чоловік,— сказав Грицько.

Вони зайшли в хату й застали чоловіка дома. Чоловік не читав «по верхах», а насилу слебизував по складах, довго придивлявсь, силкувався прочитать, морочивсь і не міг до ладу прочитать, що там написано.

— Та тут якось не так написано, як у книжках; якось чудно понакручувано: трохи ніби надруковано, а подекуди неначе написано. Підіть лишень ви до Омелька Односума. Він живе по дорозі в управу, то вам не треба буде й заходить в управу. Оцей так письмак добрий! прочитає усе — і друковане, й писане. Він вам і одписку напише,— сказав чоловік.

Пішли вони далі. Омелько Односум жив далеченько, аж на другому кутку села за потічком. Вони застали його дома. Односум узяв телеграму, довго придивлявсь, читав по складах, складав по дві букві й не розібрав гаразд усього.

— Ото чудасія! Якось химерно тут написано. Слова не поставлені нарізно, а подекуди написані сукупно, стулені докупи. Ось спочатку поставлено одно слово окроме — «приезжайтенемед», а далі якесь «ленно». От я зараз покличу свого хлопця школяра. Мій хлопець митець в цьому ділі.

— На який же то мед треба нам доконче їхать аж до Києва, та ще й зараз? Може, то в їх церкві храм, та оце син запрошує нас на храм та на храмовий мед? Це синові вигадки. Він неначе й розсудливий, й угара хлопець, і в голові в його є тяма, але навіщо йому кликать нас у Київ на мед? — міркував Грицько Бинда.

Прибіг з току й школяр. Він одразу прочитав той лист: «Приезжайте немедленно и возьмите бычка. Марія Нечаєвська».

Грицько Бинда тільки очі витріщив з дива, як почув про бичка.

Тим часом Грицькова жінка й невістка довідались за лист з Києва од чоловіків, котрі зостріли Бинду й стійчика з тим листом з Києва. Вони обидві швиденько прийшли в хату до Односума, щоб досвідчиться, який то лист привезли з Києва.

— Оце, жінко, прийшов до мене по дротах з Києва лист од синової хазяйки та, певно, й од її зятя, того офіцера, в которого син служе за денщика. Панія пише, щоб ми зараз їхали до їх в Київ та взяли якогось бичка,— казав Грицько до жінки.

— Якого ж це бичка? Де ж син узяв того бичка? — спитала жінка.

— А бог його знає, за якого то бичка пише панія. За це нам тут на селі не можна довідаться. За це дізнаємось, як самі поїдемо,— обізвавсь Грицько й задумався.

— І навіщо вона писала б за бичка? Чом же сам син не пише нам за бичка, а пише бариня? Ой не за бичка вона пише! То вона, мабуть, пише наздогад за нашого Микиту, за Бинду, а не за бичка. А про бичка — пише тільки наздогад. Щось там трапилось з сином, коли вже сама панія й офіцер шлють нам по дротах лист,— сказала смутним голосом стара Биндиха й похнюпилась.

— Бери, Грицьку, гроші, та ходім лиш швидше в волосну управу. Там заплатиш мені п'ять злотих, а волосний або писар прочитають тобі телеграму, розтовмачать тобі й розпишуться за тебе на клаптику оцього листка та й дадуть мені ту одписку. Та хапайтесь, бо мені нема часу гаяться,— сказав посланець.

Усі вони гуртом зайшли по дорозі в Грицькову хату. Грицько знайшов в скрині капшук з грішми, сховав у кишеню, і всі вони попрямували до волосної управи. В управі вони застали й волосного, і писаря. Стійчик подав телеграму писареві. Писар перечитав і подав старшині.

Саме в той час в управу несподівано увійшов урядник Чупис. Він вже прочув, що в село прийшла з Києва телеграма, і од цікавості зараз побіг до управи, щоб довідаться за ту телеграму. Урядник сам був москалем, служив за денщика в офіцерів і був дуже розторопний, проворний і справний на службі. Один з офіцерів допоміг йому достать місце урядника, бо офіцер писав і просив за його в своїх знайомих земляків. Чупис і справді був ці-

кавий, добрий кміта, кмітив за всім, що робилось на селі, але з його був і добрий проноза. Він микався скрізь в усяке діло і... не цурався хабарів, з кого тільки можна було їх здерти.

— Це тобі, Грицьку, прислала з Києва телеграму, певно, хазяйка того дому, де служе за денщика твій син,— сказав старшина.

— Та хазяйка ж, бо син писав нам за неї й за її зятя-офіцера, писав навіть, на якій вулиці вони живуть, і просив мене не раз, щоб я приїхав до його. Хвалився, що йому там дуже добре і на харч, і на все. Але чом же оце не пише мені сам син, а подає лист по дротах сама панія, та ще й про якогось бичка,— це мені чудно й дивно,— казав Грицько.

— За це ти дізнаєшся, як поїдеш туди з жінкою. Та ще треба вам їхати таки зараз, бо отакі листи по дротах шлють тільки тоді, як трапиться щось дуже потрібне, або щось дуже важне, або й небезпечне й несподіване. Надаремно не шлють таких листів і до панів. Щось там та трапилось з сином. В наше село ніхто ніколи не слав таких листів ні до кого, мабуть, одколи наше село животіє на світі,— товмачив по-своєму писар Грицькові.

Чупис вже бував в бувальцях. Він бачив багато світу, ще й до того був кмітливий і цікавий на вдачу. Його неначе дражнила та телеграма до Грицька. Він узяв телеграму в свої сити червоні пучки, перечитав, повертав на всі боки, підняв угору до вікна, дивився на неї наскрізь, потім понюхав, а далі полизав папір язиком та й знов понюхав.

Грицько, жінка й невістка тільки дивились на ті церемонії, неначе на церемонії якогось знахура, котрий нишком нашіптує щось та махає руками й киває головою, щоб робить чари або ворожити. Це все їх і дивувало, і трохи турбувало й лякало. І урядник, і Бинда, і його жінка заздрівали, що ця телеграма кимсь послана неспроста.

— Не гайтесь та їдьте таки зараз, бо так там написано,— обізвався писар з-за стола,— виймай, Грицьку, з кишені та клади на стіл восьмигривеника мені за одписку і п'ять злотих стійчикові, бо йому нема часу ждать.

— Авжеж так! Мені треба завидна дійти до станції, бо тепер небезпечно швендять вночі на полі з грішми в кишені,— намагавсь і собі стійчик.

Грицько закотив полу свити, витяг з кишені капшук,

одлічив мідяками п'ять злотих і поклав на стіл, а потім ще одлічив вісім гривень і поклав перед писарем за розписку. Писар зараз подав п'ять злотих стійчикові, і стійчик кивнув до всіх головою на прощання й хапки ніби виплигнув у двері з управи, мов заєць.

— Невже ж оце мені зараз треба кидати оранку та поспішать до Києва? Я ж саме заходився коло роботи на полі, розпочав оранку,— аж бідкався Грицько з смутком в голосі.

— Кидай, дядьку, печене й варене та зараз-таки виряджайся з жінкою в дорогу до Києва, бо щось таке там трапилось. Київська панія не слала б до тебе листа по дротах так собі, дурнички,— сказав писар з-за стола.

— Ой господи милостивий та милосердний! — обізвалась Горпина Биндиха. — Чом же ото не пише до нас син, як писав колись передніше, а пише його хазяйка, та ще й не за сина, а нібито за якогось бичка, щоб ми вдвох приїхали та взяли його? Це неспроста. Мабуть, нашого сина вже й на світі нема, а вона не хоче лякать нас. Он крамар Лейба читав газети та казав нам, що теперечки в Києві деякі душогуби та розбишаки збираються ватагами і в глупу ніч обступлять дім навкруги, та половина їх постає на варті з рушницями коло кожного вікна й коло дверей, а половина виставить вікно та й лізе в покої з ножами; та ті лиходії позв'язують усім руки й ноги, позатулюють чимсь роти, щоб не кричали, та й штрикають ножами в груди й повирізують в покоях усіх впень — і панів, і слуг. Казав Лейба, що в Києві оце недавнечко повирізували багацько сім'їв. Хто його зна, що там скоїлось в тієї панії: може, вже й її зятя зарізали, і нашого сина зарізали. А про бичка подають лист так собі, навмання, щоб ми швидше прибули до Києва.

Горпина говорила крізь сльози, а потім заплакала, аж захлипала. Вона оповідала й разом з тим неначе уявки бачила своїми очима, як розбишаки лізуть у вікно, скручують вірьовками усім і її синові руки й ноги й стромляють ножі в груди. Усе це майнуло в її думці в одну мить; і її стисло коло серця, і од жалю сльози одразу покотились з очей.

— Та годі тобі плакати! Вгамуйся! Адже ж панію не зарізали, коли вона подає до нас лист,— втішав Грицько,— ти ж пам'ятаєш, як він писав до нас колись, що ночує внизу в опрічній од покоїв кімнатці вкупі з лакеєм. А пани живуть вгорі.

— То що! Може, вгорі в покоях не зарізали панів, а внизу повирізували слуг та й інших пожильців. Це вони, мабуть, кличуть нас на похорон сина; а як його не вбили, а тільки поранили, то, напевно, пишуть, щоб ми взяли його додому, поки він одужає,— одказала Горпина та все втирала сльози рукавом.

Молоденька невістка стояла позаду, обпершись об одвірок, і в неї одразу полились сльози з очей, як вона почула, що розказує свекруха.

— Не плачте дурно й не гайте часу, та йдіть додому й зараз виряджайтесь в дорогу, бо такий загад прислано вам в листі. Коли не ймете мені віри, то зайдіть в крамницю до Лейби. Він чоловік старий, досвідчений за все, бувалий, скрізь вештавсь по всіх усюдах, то він вам розтовмачить це діло й напутить вас, що робити.

Вони вийшли з управи смутні й заплакані й зайшли до Лейби, щоб гаразд розпитать за все та порадиться.

— Та беріть на вас двох на білети до Києва вісім карбованців, та на білети звідтіль додому вісім, та зараз-таки й виряджайтесь в дорогу. Коли вже сама панія шле до вас лист, то, певно, там трапилось щось надзвичайне. Не вагайтесь та слухайте мене,— напутював їх Лейба.

Понурий хамулуватий дядько мовчав і тільки дивився сторч. Він не думав, що сина зарізали або прибили розбишаки. Добре знаючи його палку вдачу, він страхався, чи не скоїлося там щось наперевéрт: чи не телепнув часом з нестямки будлі-кого син обухом по голові. Молодиці мовчки втирали заплакані очі.

— Та не сумуйте дурнісінько заздалегідь, не знавши нічого! — сказав гаркавий і трохи гунявий старий Лейба.— Я це добре знаю, що такий лист по дротах лякає не тільки вас, мужиків, але робить переляк і між панами. Он позавчора, як я був в Яблунівці в економа, на його ймення принесли телеграму. Саме тоді його сина посадили в тюрму на висідку. Панок і панія так перелякались, що з ляку аж пополотніли. Панія, як стояла, так і впала на стілець і трохи не зомліла; а в пана руки затрусились так, що він не міг з ляку роздерти листа й прочитати, та дав мені, щоб я роздер та прочитав. Їм обом привиділось, що сина або засудили на смерть, або, може, вже й потягли на шибеницю.

— Ой ненько моя! То, може, вже й нашого сина потягли на шибеницю? — промовила крізь сльози Горпина.

— Та годі тобі вигадувать усякі страхи! — сказав Лейба.— Там, мабуть, трапилось щось багато простіше, ніж ви думаєте та гадаєте. От я читав в своїй газеті, що оце недавнечко була в Києві лотерея, де вигравали подаровані багатирями й коні, і корови, і бички. Може, то ваш син виграв в лотереї дорогого бика, а хазяйка й шле до вас лист, щоб ви швидше приїхали та взяли того бугая, бо синові треба ж втрачаться на пашу, на годівлю для того бика. А ви ж знаєте, яка теперечки через неврожай та сушу дорожнеча на хліб та й на пашу і в нас, не то що в Києві.

— Та де ж син виграв би дорогого бика, коли він і в карти не грає, хіба було часом пограє трохи в дурня,— сказав Бинда.

— Та не в карти-бо виграв, а в лотереї.

Лейба товмачив їм за ту лотерею, силкувався витовмачить, але добре втямив, що для селян це все було незрозуміливо зовсім, і він тільки рукою махнув.

Але старий Бинда таки стямкував дещо й пойняв віри Лейбі. В його очі трохи повеселішали; блиснула навіть надія привезти додому дорогого ситого бугая або бика.

— Та як їхатимете, то не спіть в вагоні вночі й добре стережіть гроші, бо тепер в вагонах часом хтось як почастує чаркою горілки, то заснеш і два дні спатимеш, а може, й не прокинешся більше. В вагонах теперечки в сонних витягають гроші з кишені, — напутював крамар Бинду,— а коло Києва оглядайтесь на всі боки, щоб часом розбишаки не вскочили в вагони з рушницями та не ограбували всіх. Оце ж недавно в Києві вирізали сім'ю Островського й його гостей.

Це Лейбине оповідання про напад тих лиходіїв ще гірше налякало молодиць. Вони вийшли з крамниці ще більше налякані. Але Бинда в думці наважився вже їхати до Києва.

Тим часом в управі урядник, подумавши та погадавши, сказав до старшини та писаря:

— Чи ви пак знаєте, що отой Биндин син, угаристий, але палкий, був за прйводця в новобранців, як вони напали на оселю дідича Беренговича в Скрипчинцях, побили дрючками вікна та вимагали сто карбованців на дорогу в Маньчжурію? — сказав урядник.

— Так то отой ледар накоїв в Скрипчинцях лиха? Недурно ж його мати плаче, а старий Бинда похнюпився, аж зажурився. Мабуть, і вони заздрівають, що той крутіяка чогось накоїв у Києві,— сказав старшина.

— Атож! Ця псяюха бунтовлива й задиркувата. Ото ж він намоторив та намовив новобранців та запасних москалів і навів розбійницьку ватагу до пана. Та телеграма якось чудно написана, неначе наздогад чогось. Я одразу примітив якесь чудернацтво в словах. В мене така гадка, що син викликає батька задля того, щоб він забрав на село не бичка з хвостом, а бичка безхвостого, якогось писаного бичка. Це все стало мені зрозуміливо одразу, бо мені такі штучки — не первинка́... То, певно, й підписавсьтаки він сам, щоб виходило так, буцімто не він, а якась Марія Нечаєвська викликає в Київ старих батьків. Я за це стямкував зараз,— так метикував урядник та все навіщось крутив довгого вуса.

— Чи ти ба, яка штукенція! Он куди псяюха гне! Та й хитрий же з біса! Це він, мабуть, хоче передать комусь через свого татка мішок прокламацій та усяких бунтарських писаннів,— промовив писар.

— А я візьму та й хапну того бичка за хвіст, як вони везтимуть його з Києва сюди, та й доброго могорича собі зароблю за того бичка,— промовив Чупис і, осміхнувшись, показав волосному усі свої білі міцні та веселі зуби. Його зуби ніби сміялись на радощах.

Бинда з жінкою на другий день приїхав до Києва й зараз пішов до сина. Увійшли вони в двір і несподівано зострілись з сином. Він стояв коло дому зараз за брамою й балакав про щось з двірником. Мати на радощах кинулась до сина, вхопила його в обнімок і поцілувала.

— Чи ти, сину, живий! А ми думали, що тебе вже й на світі нема, що тебе запагубили київські душогуби,— казала мати й на радощах втерла сльози, що закапали з очей.

— Як бачите: живісінький і здоровісінький. Оце добре ви зробили, що не загаялись довго й приїхали до мене.

Батько так само зрадів, обняв сина й поцілувався з ним.

— Господи, як ми перепечалились за ці дні! Ми думали, що тебе тут київські лиходії та душогуби або вбили, або прибили та скалічили. Нам усе здавалось, що твоя хазяйка писала по дротах до нас задля того, щоб ми поспішали сюди або тебе поховать, або взяти додому, як тебе не вбили, а тільки покалічили,— промовила мати.

Син запросив їх у кімнату й там розказав їм усе за бичка. Як сказав син, що за того бичка, за котрого ха-

зяйка подавала їм звістку, треба заплатить вісім карбованців, бо він не простий, а оліндерський, то старий батько аж скривився і тільки потилицю почухав.

— Де ж ми наберемо стільки грошей, коли ми вдвох за саму дорогу оце заплатили вісім карбованців! — бідкався батько.

— Та ще ж нам доведеться стільки ж заплатить за дорогу додому. Не підемо ж ми пішки, бо загаємо багато часу. А в нас саме розпочалась оранка,— промовила мати.

— Та то я платитиму за бичка, бо він буде мені на хазяйство. З його виросте здоровецький віл. В нас на селі такого вола нігде не купимо ні за які гроші. А потім, як розстараюсь грошей, то докуплю йому до пари волика,— сказав син.

Микита зараз побіг до панів і розказав їм за усі пригоди, котрі сталися з батьком і матір'ю через того бичка та через ту телеграму, котру вони послали на село до батька. Розказав він і за те, що батько дуже втратився через того бичка та й не має стільки грошей, щоб перевезти бичка додому по залізній дорозі, і що недостача грошей буде притичиною для перевозу бичка додому.

Хазяйка аж здивувалась, що звичайна телеграма могла так багато нашкодить Грицькові Бинді. Зауваживши, що вона винна через своє нетямління сільського життя, вона, порадившись з зятем, подарувала того бичка москалеві, нібито як гостинець за його вірну службу своєму зятеві.

Саме в той день з солдатської пекарні привезли москалеві, як денщикові, його пайку хліба за місяць, полічивши по три фунти на день, як це звичайно роблять в полковій пекарні. Микита вкинув на дорогу батькові в мішок ті три здорові, як сито, хліби, бо вони були йому непотрібні. Він найняв звощика з платформою, поклав на неї теля, сів з батьками й поїхав на вокзал та й посадив старих на товарний поїзд вкупі з телям, заплативши з своєї кишені три карбованці за дорогу додому і за теля, і за обох старих.

Старі вже веселіше вертались додому. Добродійка, певно за свою провину, ще й дала їм на дорогу здоровий бутель молока, щоб годувать бичка в дорозі. В їх вдома було чим вигодувать бичка, бо саме перед тим в їх отелилась корова.

Приїхали вони на станцію й тільки що злізли з вагона й поклали свої манатки долі, як перед ними несподівано

з'явивсь урядник Чупис і крикнув сердито, щоб вони знов вертались у вагон з мішком та торбинками.

— Навіщо ж ви оце загадуєте нам лізти знов у вагон та ще й мішка брать з долу? Адже ж нам тут треба вставать та хутчій хапаться додому, бо там же розпочата оранка,— сказав Грицько до Чуписа.

— Приїхали, та не зовсім. Може, й вернетесь зараз кудись та деінде й застрягнете,— сказав Чупис.— Давай лиш оцього бичка! От ми зараз досвідчимось, як добре облапаємо, що то у вас за бичок і який він на масть,— промовив бадьористий високий Чупис і вхопив мішка та й поліз по східцях у вагон.

Старий Бинда мусив і собі лізти в вагон, а за ним слідком полізла й Биндиха. Вона була цікава молодиця, і їй дуже заманулось швидше дізнаться, чого то ця причепа причепилась до їх.

— Знаємо ми, якого бичка оце привезли ви од свого сина. Ось ми зараз налапаємо москалевого бичка та вловимо його за хвіст,— промовив урядник веселенько й усе чогось осміхавсь.

Старі тільки очі витріщали з дива і на Чуписа, і на свої клумаки.

Чупис розшморгнув зав'язку, зав'язану зашморгом, вхопив мішка спідсподу за узирі, підняв напереверт угору і струснув з усієї сили. З мішка випали додолу три здоровецькі солдатські хліби, неначе троє ситів, і важко гепнули об поміст. Чупис був у москалях і впізнав ту пайку денщика-солдата. А за хлібом повипадало ще якесь манаття, забране з дому та позав'язуване в білі саморобні хусточки з червоними бережками та смужками. Урядник порозв'язував хусточки, обдивився усе, що знайшов, потім загадав старим роботу,— щоб вони пороздягались, поскидали свитки, струсив свити в руках, повивертав рукави; потім повивертав Грицькові кишені, полапав у пазусі, звелів поскидать чоботи, стромляв у халяви руку і все лапав та чогось шукав; потім він несподівано вхопив хустку з очіпком і зняв з голови в Горпини, труснув хустку, заглянув в очіпок, а далі почав облапувать спідницю й Горпинин стан.

Горпина злякалась, аж зблідла. Вона стояла непорушно, неначе стовп, і тільки дивилась на урядника здивованими од переляку очима.

— Ой боже ж мій, яка напасть через того бичка! —

бідкався Бинда.— Хіба ж ми що в Києві вкрали, чи що? Ми ж там і недовго були, тільки переночували та переднювали, та зараз і виїхали з бичком укупі,— обізвався Бинда.

— Оце, боже мій, яка нам пригода! Хіба ж ми злодії? Хіба ж ми коли що вкрали на селі? Ми ж, хвалить бога, не злодійського за́воду, — говорила Горпина, надіваючи ха́пки очіпок та зав'язуючи голову хусткою.

— От тобі ще одна притичина! Ніяк не довеземо бичка додому. А скільки грошей нам коштував отой бичок! І навіщо б ми оце убгали бичка в мішок? Наш бичок он тамечки, в опрічному вагоні для худоби,—обізвався Бинда.

— І якого дідька ви так довго там порпляєтесь в тих пакунках? Забирайте швидше клунки та йдіть і знесіть з вагона свого бичка, бо нам треба зараз одчіплювати вагона,— гукнув у вагон кондуктор до Бинди.

Чоловік і жінка похапцем позапихали хліб у мішок, потім позав'язували усякі речі в хусточки й повкидали в клунок.

— Дай лиш мені один денщицький хліб за труда, бо я таки добре напрацювавсь коло вас. Ви думаєте, що це я од себе зробив у вас трус? Мені заздалегідь дали такий загад, і я був повинен обтрусить вас,— сказав Чупис і, не довго думаючи, вийняв з мішка один хліб, взяв під пахву й зліз з вагона. Він углядів, як Бинда, й Горпина, і кондуктор знесли з вагона гарного червонястого оліндерського бичка з мотузком на шиї й вивели його з-поміж вагонів на простір.

Чупис як побачив бичка, то аж скривився од жалю: він бачив уявки, що смачний і коштовний могорич пропав задля його, неначе Бинда вихопив його з рук та й поніс додому на село.

1909 року.
Київ.

ВЕЧІР НА ВЛАДИМИРСЬКІЙ ГОРІ

I

Після довгої суші сливе цілий май в петрівку почали перепадать холодні, ніби осінні, дощі, а 19 і 20 червня випали петрівчані дощі, теплі, з громом та блискавкою. В неділю опівдні насунулись чорні хмари од заходу сонця. Вдарив грім, заблискала блискавка, і пішов чималий густий тучний літній дощ. Перед вечором вже випогодилось. На заході залисніло небо, і сонце ніби розігнало од себе хмари й засяло. Хмари посунулись за Дніпро й за міст.

Я був радий, що мені ввечері можна буде піти за Михайлівський монастир і посидіть на чистому повітрі цілий вечір на Владимирській горі, де я теперечки звичайно щовечора сиджу, одпочиваю й милуюсь широким простором за Дніпром, за Десною га понад Дніпром. Дивлюся я в вікно, за Десятинною церквою небо з легкими хмарками зажовтіло, засяло чудовими ярими жовтими кольорами. Я мерщій вийшов з свого житла й почимчикував по Трьохсвятительській улиці. Несподівано перед моїми очи-

ма на схід сонця залисніло небо, сизе, темне, аж ніби чорне саме проти ясного заходу: туди посунулись чорні хмари, і десь там далеко ллють дощі. Золоті бані й хрести, густо й рясно скупчені на великих церквах, дуже ясно вирізуються неначе на чорно-сизому фоні: їх обсипав не сонячний світ, а жовтий одлиск од хмарок на заході, якийсь тихий, мрійний. А на чорно-сизому небі сяють дві веселки, неначе дві дуги, перекинуті поверх золотих бань та хрестів. Вища дуга неначе обперлась саме серединою об золоту баню Михайлівської дзвіниці й почепилась на золотому хресті; нижча веселка, з дуже ярими кольорами, ніби заплуталась в золоті бані та хрести церкви. Яра червоняста й жовтогаряча смуга малювались дуже виразно на небі, неначе чиясь рука оповила чудовою широчезною стрічкою усі бані й кинула довгі кінці, один за Дніпро, а другий на Царський зелений садок.

Я несамохіть спинився перед цим дивом і не міг одвести очей од то́го вигляду. Надворі тихо, анічичирк! аніше́лесть! Кольори, при чорному фоні з хмар — делікатні, але ясні, і надять, і лащать мої очі надзвичайно гарними тонами та сутінками. Картина така дивна, делікатна й мрійна, неначе сниться мені у сні. Здається, я бачу в сні золотий палац з вікнами з діамантів та з золотими банями в царівни Паризади в казках «Тисяча однієї ночі».

Але перед моїми очима загуркотів вагон трамвая й покотився по вузькому Святополк-Михайлівському переулку, попід стіною монастиря, до спуску вагонів на Поділ. Неприємний гуркіт неначе розбуркав і збудив мою уяву, що була залинула в казковий арабський край «Тисяча й однієї ночі».

По цьому коротенькому переулку я йду до станції трамвайного спуску, минаю вагон, обліплений навкруги людьми, котрі натовпом хапались на спуск, і виходжу на гори за монастирем і за самою станцією, на краєчок кручі, до котрої навскоси почепився скляний критий коридор над самим краєчком гори й простягся униз, ніби рак звісився шийкою, і висить, неначе теліпається на повітрі, підпертий з дна стрімкої кручі залізними стовпами. Звідсіль незабаром висунувся важкий червоний вагон, мов крокодил, і посунувся сливе сторч наниз над глибокою вузенькою балкою, зеленою та ясною на дні, де зеленіють обполоскані од пороху чудові плакучі верби, де на дні, по обидва

боки висячих рельсів, двома рядочками видно глибокі, прикриті зверху криниці для всисання з джерел води з-під гір. Ці, густо викопані колодязі по обидва боки, з гори здаються мені рядками рамкових уликів на дні балки в якійсь чудній пасіці. Я втупив очі в ту зелену ніби щілину в балці. Мої очі надить картина, як два навскоси зроблені вагони тягнуть то вгору, то вниз один одного, неначе хлопці грають в якісь чудні переваги або гойдаються на гойдалці десь на селі на зеленій балці. Але я підвів очі вгору, зирнув на Поділ і на картину в далечі за Подолом, за Оболонню, і побачив такий вигляд, таку красу, яку рідко коли трапляється побачить над Дніпром.

Щоб обсягти оком більше простору на обрії, я йду по тротуарі над самим краєчком обривчастих гір, ніби круч. Минаю я дві недавно насаджені широкі алеї попід самою високою білою стіною монастиря й заглядаю з кручі вниз, де недавно була зсунулась гора і де тепер в тій вузькій згористій долині зробили дерев'яні сходи на Поділ, і доходжу до шпиля над крутим верхом гори. Тут звершечку на шпилі стоїть чудовий кіоск з колонками, неначе гарненька капличка з лавами й доріжкою навкруги. Тут найбільший виступ Владимирки й найвищий. Звідсіль я окидаю оком усей широкий простір, Поділ, усю рівну, як луки, Оболонь до самих гір села Вишгорода над Дніпром.

Яка широчінь! Який простір! Я сягаю оком по тому просторі на захід сонця, оглядаю його, і перед моїми очима темною смугою ніби вирізується на небі півкруг з гір од Андріївської гори до Кирилівського монастиря, а далі знов синіють півкругом гори над Оболонню, закручуються в Вишгороді й достягають до Дніпра в сизій далечі. Сонце низько стоїть на заході між білими й сизими хмарками, червоне, як жар, мов розпечене в жару залізо, без проміння, тільки ніби в сяєві од жару. Небо внизу над лісами делікатно блакитне, а подекуди ніби зелене, лиснюче й прозоре, неначе помальоване скло. Над Оболонню висять низько білі, тонкі, аж прозорі, хмарки, нависли над Оболонню й Подолом. Хмарки жовті, неначе з жовтого скла. Чудовий жовтий колір подекуди на кінцях хмарок лиснить то жовтогарячим світом, то рожевим. Сонце без проміння, червоне, неначе з жару, але жовтий світ од хмар одбиває й кидає ясний світ на широку картину. За Вишгородом стоїть на Дніпрі сиза, але з жовтим сутінком ім-

ла. А за нею за Дніпром над борами і далеко за Десною стоять хмари внизу, над самими борами, неначе високі й важкі чорні гребені Альп. Рівнина там одразу, неначе чудом, стала горяна, неначе в Швейцарії коло Люцерна. А на горах вершки наче куряться димом та парою, розбились нарізно й понахиляли вершечки на один бік вперед, неначе голови, на схід сонця. Я бачу виразно, як цей подовжастий гребінь сунеться все далі та далі, а на йому неначе стоять рядком велетенські, ніби брокенські, відьми. Неначе червоний вид сонця лякає їх, і вони з ляку втікають од його сердитого виду все далі та далі в темряву чорних хмар та сизої імли. Сонце пірнало над самим лісом в темні подовжасті хмарки, поколоті вподовж, ніби з щілинами.

Сонце, як здорове колесо, вже без сяєва пірнуло й виглядає крізь щілини, неначе червоним, страшним видом. Коло його подовжаста смуга хмар була облита наче червоним карміном: та кров'яна смуга стала ніби гаряча, огняна й червоніла різким кольором, ніби намальована на веселому делікатному суфіті. Здавалось, чорний тартар з-за Дніпра кинув сюди смугу полум'я й крові. Од сонця впав кров'яний світ на похилені вершечки димчастих далеких хмарок. І мені уявляється, що то йдуть до Києва по горах наші баби-прочанки з ціпками, спираючись на ціпки й понахиляви голови вперед, закутані й зав'язані червоними хусточками.

Уся ця картина з закругленими горами, з закругленим обрієм здається мені велетенським круглим храмом-ротондою, де замість стелі низько нависли помальовані жовтими, рожевими й усяковими кольорами легенькі хмарки. Але які чудові прозорі кольори! Які делікатні сутінки! А збоку, на Андріївській стрімкій горі, на чолопочку, в блакитному небі ніби намальований Андріївський собор з його п'ятьма шпичастими банями з колонами, ніби для декорації в тому пишному храмі або на якійсь сцені в без міри високому театрі. І стоїть він високо в небі, ніби достає до жовтої, чудово вимальованої стелі та жовтогарячого склепіння. Це все диво чогось нагадує мені чудову й оригінальну декорацію в тому храмі багатющої на фарби й кольори натури.

Я бистро окинув оком незмірну плисковату рівнину по Оболоні за Подолом, понад Дніпром і далеко за Дніпром по Десні й черніговських борах. Яка широчінь! Але

це не однотонна широчінь степів, або морів, або піскуватої пустині. Під лиснючим, помальованим усякими кольорами велетенським шатром ніби був розстелений квітчастий, без міри широкий килим. Луки на Оболоні лиснять зеленою травою. По рівнині Дніпро звивається трьома закрутами й ховається за вишгородським крутим виступом гори десь в сизій далечі. Вода лиснить сріблистим білим одліском од неба, неначе чиясь рука кинула на луки й побгала біло-срібну стрічку. На Оболоні ще позоставались озерця після недавньої розлий-води. Вони лиснять двома рядками до самого вишгородського взгір'я, неначе по широкій луці в'ються дві невеличкі річки і вливаються в Почайну. Почайна; недалечко од гавані, жовтіє жовтим кольором, мов дзеркало, кинуте за Подолом. Усі ті водяні плеса покручені, побгані, неначе кинуті жужмом на зелені луки, і лиснять, мов розтоплене срібло, а подекуди блищать жовтими та рожевими кольорами. Поділ розстелявся на схід, кругло обрамований Дніпром та закругленою гаванню, неначе вправлений в срібні широкі й лиснючі рами. За Дніпром на схід сонця рівнина сизіла, аж чорніла. А над борами подекуди на обрії насовувались визубні й зазубні з туману: то піжили подекуди наглі, тучні дощі й ніби посовувались з місця на місце то ближче, то десь далі або одразу зникали й одслоняли ніби сизу заслону на ще дальший простір на обрії. Золоті бані на монастирях, золоті хрести й маківки на церквах на Подолі лисніли, ніби розсипані поверх Подолу, схожого на якусь оригінальну мозаїку, обрамовану лиснючою срібною рамою Дніпра, закругленої гавані й Почайни.

У мене в думці виникає уявлення, що то на долу́ в величезному храмі лежить розстелений килим. Який чудовий й різнотонний килим розгорнув і розіслав великий художник — натура під тим веселим, лиснючим, напнутим високо шатром! Ясний і веселий по один бік Дніпра, сумний, сизий, аж сливе чорний — за Дніпром, з сизою рамою на півночі неначе з високих Альп з червоними кучерявими нарізними вершечками!

Я сиджу в високому кіоску на шпилі й не можу одвести очей од такої пишноти й краси картини, яку трудно знайти й побачить. Скрізь блиск, усякові кольори на заході. А там далеко за Дніпром сумна, темна картина, місцями ніби навіть чорна й смутна, неначе перехід од світлого раю до якогось темного тартару.

«Половина світу скаче, а половина світу плаче»,— кажуть у приказці. Яка правдива ця народна приказка! Я бачив ніби уявки, як одна половина світу була пишна й весела, неначе рай, а за Дніпром друга половина була ніби темний чорний тартар. Зирну на захід, і там неначе бачу, як сміється милий до милої, як радісно вона обнімає й пригортає до себе свого милого. І я почуваю радість та любов людську, ніби розлиту в рожевих хмарках, в бірюзовому блакитному небі. Я неначе сам почуваю радість та веселість глядачів в величезному театрі, де на сцені ллються солодкі мелодії, де артисти з великою штучністю, з великим артизмом взрушують силу людських серців, розворушують веселу направу в душах, де радість панує в кожному серці з такою силою, що од криків та плескання в долоні сливе дрижать ложі.

А там далеко, за Дніпром, де хмари неначе одна одну наздоганяє, я ніби уявки бачу, як піжить дощ, яка там сльота́ й мокна́, як вози на шляхах грузнуть в грязюку по матачини, бідна худоба ледве тягне вагу; бачу захоплених на полі людей, котрі мокнуть до сорочки. І мені вчуваються крики й зітхання людського лиха; і похоронні співи смерті, і похоронні сльози неначе подихають на мене з тієї чорної та сизої мокрої далечі.

Мабуть, така вже людська доля, що половина світу скаче, а половина — плаче. Я неначе бачу в далечині битви титанів; чи титанів, чи людей? і навісні битви й войни десь на зелених пшеницях та житах коло Ватерлоо ...чи на полях Маньчжурії. Бачу не тумани й чорні хмари, а неначе хмари диму, де душаться й кричать од смертельних ран люде, повбивані, постреляні таки людьми, а не загризені дикими звірюками...

І коли настане кінець тим сльозам, коли буде кінець тим похоронним співам? Коли перестане литись людська кров під списами та гарматами? Коли на землі засяє така радість, таке щастя, яке з'явилось на небі несподівано перед моїми очима?

Наставав вечір... Надворі й на небі лягли делікатні рожеві сутінки. До того часу сухе, мов в Сахарі, повітря одвологло після дощу, стало вогкувате й наче лилось в груди, мов цілюща вода.

Вже сонце засунулось за хмарки. Небо й хмарки жевріють, як жар. Ясні тони подекуди наче згасають. Почало сутеніть на небі й долі. На мою душу спадає задума

й маленький сум, який звичайно находе на душу по заході сонця. «Чи зійдеш ти, сонечку, знов, чи, може, вже зайшло навіки?» — пригадались мені слова молитви давніх індусів в стародавніх санскритських молитвах. І легеньке зітхання несамохіть чогось вилинуло з моєї душі, і задума похилила мою голову якось не по моїй волі, неначе в душі заворушився смуток та жаль за втраченим щастям життя...

А кольори згасали й блякли на небі, неначе рука якогось великого художника переводила пензлем ясні тони на темніші, вже вечірні. Внизу ніби якась рука знімала з поцяцькованого суспіль дорогого килима його гарні кольорові прикраси; вони помаленьку й потроху зникали або все блякли й темнішали.

II

Я встав і зійшов униз з шпиля. За шпилем Владимирські гори загинаються вбік од найбільшого свого виступу на верхню терасу, де так само загинається й монастирська стіна проти цього найвищого визубня цих «Ламаних гір», вже близько коло пам'ятника святому Владимирові, і вони тягнуться звідсіль прямою лінією до самого Хрещатика. Це вже починається відома в Києві з назвищем «Владимирка», або Владимирська гора.

Я виходжу по доріжці за шпиль з кіоском над саму кручу виступу, стрімку, мов стіна, де попід ним, навскоси по цій кручі, проведений спуск наниз, на першу терасу гір на самому закруті. Я окинув оком цю половину тераси під кручами. Ця тераса ще гола, пуста, хоч вже вичищена й очепурена. На їй де-не-де понад доріжками стримить зелене молоде дерево, жовтіють, неначе мережки, смуги скрізь проведених доріжок, жовтіють два подовжасті плата, обсаджені живою огорожею з обтятих кущів, і вони виступають далеченько на верхах двох узьких гір, далеко виступивших над самим спуском на Поділ; а на їх манячать два гарненькі кіоски над самими крутими визубнями, чи виступами. Там вже вештаються й стоять коло кіосків люде, неначе лазять якісь чорні кузки. Ця вся тераса над закругленими кручами ясно освітлена світом од ясного неба й ясних хмарок на заході.

Я подивився на правий бік од шпиля, за виступ, де на терасі стоїть пам'ятник св. Владимира. Там зеленіє по-

під горами ніби ліс. Ця тераса вся сливе суспіль засаджена деревом, з широкою алеєю попід самісінькою горою, з зеленими кружалами коло пам'ятника, де червоніють клумби квіток. Ця Владимирська тераса з верхньої гори здається старим зеленим лісом. Високий закрут ви́ступу верхньої гори застує світ ясного неба на заході і неначе кидає од себе тінь на той ліс на терасі. Там вже стоїть вечір, полягли тіні, як буває вже смерком. Але через ці тіні з гори мені видно Дніпро з мостом. Коло мосту широкий на верству Дніпро лиснить ясно попід горами, неначе залитий білим живим сріблом. І в тому сріблі бовваніють усі б и к и, чи башти, на котрих почеплений міст. Башти жовтіють, осяяні жовтим кольором од заходу сонця. За мостом ще видно сло́боди, але за ними бори неначе вкриті легеньким туманом, а ще далі вже сизіє густий туман та імла. Там небо важке, сизо-чорне й ніби зливається докупи з туманом над борами. Стоїть і висить в небі щось важке й імлисте та мокре далеко-далеко вниз по Дніпрі й за Дніпром, може, на сотню верстов в да́лечі. Певно, там занепогодилось вже давно й не випогодилось, як в той час над Києвом. Там ніби осіння сльота, не́гідь та моква́, мабуть, вже давно почалась і не переставала,— така вага висіла в небі і наполягла й напосіла на борах на десятки верстов. І мені було дивно бачить з високої гори дві картині зараз о́м і водно́раз: на заході ясну, світлу, аж лиснючу, а десь далеко — важку, сизу й вогку, а ще далі аж чорну, неначе там істинно було царство тартару. Я глянув на правий бік на гору, де зеленів високо проти мене Царський садок на закругленому горбі, і за цим високим горбом стояли чорні хмари й висовувались з-за верховіття лісу, а край хмар висунувся вперед, висів і закопирчився, мов товсті покоси трави або неначе чорний гребінь, кучерявий і кошлатий, темно-червоний, ніби облитий запеченою кров'ю. Мені здалось, що я бачу закуток не садка, а самого пекла з пелехатими червоними відьмами та патлатими дідьками. Яка сумна, навіть страшна картина, неначе намальована в якихсь пекельних тонах, яких не спромігся б вималювать ні один великий художник в світі, навіть Рафаель і Мікеланжело!

Надивившись на ті дива на небі й на землі, на той рай на захід сонця, а по другий бік на чорне й огняне пекло, я пішов понад терасою далі на Владимирську гору. Публіка вже збиралась на вечірнє гуляння. В двох широких алеях

коло монастирської стіни вже вешталось чимало людей. Натовп все густішав та більшав. Незабаром обидві алеї вже аж кишіли людьми, котрі ніби стовпились в густу масу. Тут гуляє вечорами, а найбільше в неділі та на святках Старий город. Я повернув не до алеї, а на тротуар над самісінькою кручею, обсадженою живою огорожею, цебто кущами, обтятими звершечку. По один бік тротуару під каштанами й чинарами стоять сливе суспіль довгі лави й ослони, тісно обсаджені людьми. І тут тісно́та. Я ледве протовплююсь поміж людьми й доходжу до угла на закруті, де гора закручується до спуску сливе прямим кутком. Зверху од самого угла йде наниз на терасу широкий, як шлях, спуск, вимощений гранітом з східцями й обсаджений кущами. З гори по йому ллється, неначе річкою, людський натовп. Коло його зараз стримить здоровий будинок з сінематографом, де стоїть непорушно купа людей. А за ним на горі, вже поминувши монастир, лиснять широкі доріжки, манячать широкі зелені кружала з клумбами, повними квіток. Це невеликий парк, насаджений од монастирської стіни до самого кінця гори, що тут доходе до Хрещатика. І там вже вештаються люде, а найбільше панії з гуртами дітвори. Це ніби дитячий парк. В цьому парку, мов у лісі, вгніздилась кругла присадкувата панорама «Голгофа» над самою вулицею, де по́біч неї бовваніє висока кругла, як стовп, водопроводна башта вже коло стіни монастиря. Я люблю дивитись на вигляд, на картину цього парку. Між рідкими гіллястими деревами скрізь стовбичать башти. Он коло самої монастирської стіни на вищому горбику стримить висока башта водопроводу, а між гіллям манячать три башти костьолу через улицю, а в середині парку ніби вгніздилась в гіллі широка кругла башта панорами «Голгофа». Гіллясті дерева ніби перемішані з баштами.

Я простую по закруті гори понад стрімкою горою по тротуарі, щоб знайти порожнє місце будлі-де на лавах, сісти, одпочити й послухать чудовий оркестр, що грає проти гори, через спуск на Поділ, на терасі Царського садка, в садку Купецького клубу й літнього театру. Але усі лави й ослони попід деревом були обнизані людьми, неначе в театрі десь високо на гальорці. Я мусив стати й спертись на парапет коло живої огорожі на самому кінці тротуару, де вже кінчається Владимирська гора над Олександровським спуском на Поділ (чи возвозом, як звуть такі

спуски з гір в нас по Росі) і гора спадає на самий спуск дуже круто.

Звідсіль можна окинуть оком усю другу половину Владимирської гори аж за пам'ятник. Ця половина гір повернула од заходу сонця убік і закрутилась на схід. Високий виступ з шпилем зверху заслонив собою усю ясну картину на заході, заслонив ясне небо, обмальоване чудовими кольорами, застує світ, заступив широку Оболонь і Поділ і кидає од себе тінь на цю всю половину тераси.

Я неначе перейшов через якийсь чудовий освічений храм або кришталевий казковий палац, де все лисніло, світилось, і несподівано опинився в темнуватому палаці або в широчезному театрі. Тут вже ніби сутеніло й смеркало. І несподівано я побачив пречудову картину в інших, вже темнуватих холодних тонах, як-от художники малюють на картинах десь кутки й закутки в густій тіні під високими горами. Цей ефект од несподіваного контрасту аж вразив мене. Зник блиск та світло, щез безмежний простір. Але зате і в цьому нешироκому просторі була своя оригінальна краса, так само мила, приємна й поетична. Інші фарби, інші тони, ніби на якійсь світовій виставі картин якогось дивного художника.

Цей закуток тераси внизу чогось пригадав мені величезний зал або широчезний театр. Я бачу ніби куток його між двома стінами. Гори стоять дуже круті з ледве примітним покатом на терасу, але це вже не дикі стрімкі передніші кручі, а зелені, ніби зелено пофарбовані або обстелені зеленим оксамитом. Нанизу вони на всю довжину ніби обкладені або обмальовані темно-зеленою смужкою: то зеленіють верхи дерев на двох алеях попід самісінькою горою вподовж тераси. Вгорі над обома стінами понависало дерево верхніх алей, а попід ними я бачу неначе смуги карниза стін з живої огорожі з парапетом коло неї. І над цими карнизами сунуться або стоять суспіль люде. Мені видно їх по пояс, неначе вони стоять або вештаються на якихсь хорах або в найвищому ярусі якогось величезного цирку або театру. Я дивлюся униз, на терасу. Моє око сягає внизу по доріжках далеко-далеко, до самого пам'ятника, сягає по широкому спуску в кутку між двома зеленими стінами. Скільки там народу! Яка скрізь ворушня нанизу і вгорі! Скільки тут зібралось усякого народу! Нанизу на терасі по викладених жовтою цеглою тротуарах понад самим краєчком тераси над спуском на Поділ, по усіх жовтих доріжках — скрізь

вештаються чорні силуети на всі боки, неначе кишить комашня. Усі рядки широких східців навкруги пам'ятника тісно ніби облямовані людьми. Усі парапети понад спуском обстали люде, усі ослони й лави обсаджені. На широкому спуску з гори на терасу густим натовпом сновигають люде. Мене забавляє ця людська сарана, що плазує по один бік вгору, а по другий бік сунеться наниз і ніби розсипається чорними силуетами по доріжках на всі боки. А вгорі, на горах, і коло мене по обидва боки, і проти мене на другому ніби карнизі все ворушиться жива ворушлива, ніби суцільна, а не штукóвана жива маса. Усі гори, куди не кинь оком, стали ніби живі й заворушились наче якимсь своїм пульсом та живчиком. Та хіба ж люде вгорі і дерева не єсть одна суцільна й сукупна жива маса, жива частка світового безмежного життя?

Я протовплююсь далі, на самий виступ на останньому закруті останньої крутої гори, де починається спуск на Поділ, і окидаю очима терасу з цього пункту. Звідсіль мені видно всю терасу вподовж до самого високого закруту, видно смугу Дніпра і далеко вгору по Дніпрі рівнину, видно місце саме на середині спуску проти самого пам'ятника. В цю наче продухвину між тополями та деревами блиснула ніби вже смерком, з темних рам з густої тіні, частка ще ясного пейзажу за пóвороткою горяного гребеня. Он я бачу, як лиснить ясна смуга Дніпра, лиснять сріблом три зá-крути Дніпра й ховаються ніби в сизій бéзвісті десь далеко-далеко вгорі, мов безмежна людська мрія в час задуми. Мої очі несамохіть принаджує ця частка лиснючої ясної картини серед густої смеркової тіні, неначе перед моїми очима хтось показує мені іншу картину, почеплену десь далеко, в двері далекої зали на картинній виставі. Я бачу живий картинний контраст, що заманячів десь в далечині в іншому, яснішому, веселішому освітленні, котре будить в моїй уяві радіснішу направу, мов надію на якесь щастя, на щось радісне в житті, в людській долі. Неначе в час горя часом блисне промінь радісної надії.

А прямо передо мною розстеляється вся подовжаста тераса, вкрита тінню й сутінками, вся ніби кучерява од дерева по алеях і по всій терасі, де стримлять гострими верхами гонкі тонкі тополі, ніби зелені свічки. Ясно, ніби під самими моїми ногами, жовтіє доріжка, що навкруги обрамовує тротуаром глибоку западину, ніби ярок над самим спуском. Ця глибока запáдина, чи яр, вже давно уся

засаджена деревом, що густо розрослось на дні. Верховіття цього дерева вже виглядає на саму терасу. А по терасі знов видно кучеряве, скрізь розкидане дерево аж за пам'ятник. Я кидаю оком на пам'ятник і звідсіль бачу його між двома тополями. Князь Владимир стоїть з хрестом, неначе в зеленому гаю, на самих вершечках дерева того гаю, неначе на зеленому живому п'єдесталі, і піднімає хрест вище од себе.

А на горі саме проти його темніє високий закрут гір, де стирчить над обривом на стирчку́ гарненький кіоск. І за ним видно одлиск ще ясного не погаслого неба. Воно лиснить, мов сяєво, і на тому сяєві чорним силуетом виступає і статуя пам'ятника, і шпиль, і на йому кіоск. Знов я бачу неначе декорацію цього ніби театрального залу, що вже потонув в сутінках вечора.

Я озираюсь навкруги з цього високого пункту і придивляюсь до цієї широкої картини, котра помаленьку все неначе тоне в тіні й сутінки скрізь по горах і западинах. І мені здалось, що я несподівано опинився серед лісів, серед діброви. По горі коло монастиря понависав ніби ліс, бо звідсіль ні монастирської стіни, ні монастиря зовсім не видно. Внизу усе плато тераси ніби суспіль вкрите лісом. Попід стрімкою горою дерева́ на широкій довгій алеї сплелись докупи, мов у лісі. Пам'ятник так само неначе стоїть поверх лісу на зеленому верховітті, а кругом його стримлять скрізь гостроверхі тополі. Дивлюся вниз, за спуском глибока й вузька долина, кудою спускаються по крутому покаті дерев'яні сходи до старого Владимирового пам'ятника, уся густо заросла деревами і по дні, і по обидва круті боки. І тільки біла колона старого пам'ятника з капітеллю зверху та з золоченою маківкою й хрестом витикається високо вгору з зеленої гущавини, ніби з води здоровецька щогла затопленого корабля, а по обидва боки й за нею виникають велетенські осокори й тополі. Над тією зеленою безоднею збоку од Царського садка висовується тераса вже врівні з Хрещатиком, де стоїть літній театр. І ця тераса, і самий театр неначе пірнув у ліс, а над лісом тільки ніби плаває його довга, випнута й круто закруглена покрівля, неначе плаває допотопна велетенська черепаха. Вище од цієї тераси літнього театру в садку Купецького клубу лиснить жовте плато для гулянки, неначе жовта гальовина́ серед лісу. А над цим плато загнулась круто, ніби дугою, висока гора Царського садка, вся вкри-

та густим лісом. На найвищому місці гори з лісу витикається верх водопроводної круглої башти, а коло неї зараз друга башта наче заплуталась верхом у гіллі. Цей ліс спускається густим покатом униз до Олександрівської вулиці, неначе в долину. А за цією долиною видно Липки, котрі сливе заслонені старими липами ще стародавнього липового лісу. Інститут на довговастому крутому горбі неначе навис над Хрещатиком і виглядає з свого садка на покатах тільки вікнами верхнього етажа й покрівлею. А од його все вище та вище до Печерська потяглись рядком нові мурованні доми на п'ять та шість етажів, неначе нанизані разком або низкою. Блиск ясного західного неба прохопився поверх Старого города й кинув на їх жовті цегляні стіни одлиск. Доми низкою лиснять серед темно-зелених лісів. І мені чудно дивиться на ту картину, бо здається, що той разок домів набудували якісь вередливі багатющі люде серед зеленої діброви, що вкрила усі ті гори, й балки, і яри. Бо нігде навкруги мені не видно, навіть не знать міста, ні домів, ні церков.

Ілюзія була така велика, що мені неначе уявки уявлялось, що я не в великому місті, а якимсь чудом опинився серед лісів та дібров десь на «Ламаних горах» на Росі в Білоцерківщині або коло Богуслава. Мої думки несамохіть перелинули в ті рідні діброви. І мені стає трохи чудно, чого ці пани, цей натовп зійшовсь та зібрався на горах серед лісів і сновигає, і вештається скрізь, мов комашня в розгребеному комашникý.

І невважаючи на таку силу народу, скрізь поблизу й навіть серед того натовпу панує велика тиша. Обертаюсь я і позад себе бачу предовгий рядок людей на довгих лавах і ослонах, щільно поставлених. Усі сидять тихо. Знать, що усі одпочивають і усі дивляться на картини природи, на гарні закутки нанизу на першій терасі. Ті люде, що стояли й ніби обнизали низками парапет і вгорі, і на терасі коло пам'ятника, так само не розмовляють, стоять неповорушно; ніхто навіть не ворухнеться. І всі вони втирили очі в дивні вигляди на Дніпро, на небо, то ніби помальоване чудовими кольорами на заході, то сизе, аж чорне за горою Царського садка. На кого не глянеш, до кого не придивишся, у кожного неначе задума в очах і на обличчі, неначе кожний лине думками в вигляди або вникає сам в себе, в свою душу, в свої естетні почування і не може одвести очей от того дива. І ті молоді, що йдуть

сюди й туди і часом за щось врядй-годи розмовляють, і ті говорять стиха, сливе ніби нишком, неначе вони увійшли в якийсь храм і почувають близькість якоїсь Вищої Сили й Розуму, котрий сповняє усе небо й землю й утворив несподівано в той час ті картини високого штучництва, недосяглого для художників усього світу. Я почуваю, і не наздогад, що в цих усіх українських душах, в глибочині цих усіх серців діється те ж саме, що і в моїй душі, і в моєму серці. Ця уся силенна сила натовпу так виразно показує мені, що вона має природжену вдачу великих естетів, коли сливе ніхто не балакає, не розмовляє, не сміється й не жартує. Мені здається й навіть уявляється, що ці усі українці зібрались неначе не на гулянку, а ніби повходили в якийсь напродиво великий та пишний храм, ніби для якоїсь молитви так само, як колись на цих-таки горах в давню давнину, ще за київських князів наші київські предки збирались кругом стародавнього свого бога Перуна на молитву або десь над Почайною та в гаях коло криниць на молитву богам сил природи.

Одродіння поетичної вдачі стародавніх киян, наших українських предків, сучасників князя Святослава та Владимира, я постеріг душею в цих довгих рядках очей сьогочасних українців, задуманих і втуплених в прекрасні вигляди й колоритні дивні картини, так дивно скупчені на небі й на горах. Неначе й вони слухали, як колись дзвеніли й «рокотали» струни в піснях і в «замислах» стародавнього Бояна та творця «Слова о полку Ігоревім».

І на горах, і в природі, і в масі натовпу — скрізь тихо й тихо, неначе ці одпочиваючі люде були щось одно сукупне й суцільне з чудовою природою навкруги, неначе й вони злучились і злились з нею докупи. Я нігде не чую не тільки гаму й гармидеру од натовпу, не чую навіть човгання та шарудіння черевиків по шорстких доріжках та цегляних, міцних, як камінь, тротуарах. Серед цього натовпу можна залюбки й довго вдивляться в красу вигляді, можна милуватися, думати і навіть задумуваться й почувать, як у храмі, сповненому народом. Я бачу тільки ворушіння людей по всіх усюдах. І серед задуманої тиші я примічаю, що й ця ніби й мертва краса природи ворушиться. Он унизу на терасі близенько од мене й проти моїх очей стримлять верхи тополь. Я придивляюсь до їх, а їх м'які довгі гілки ворушаться, ледве коливаються то в один бік, то в другий, неначе вони сплять або дрімають

і коливаються у сні й крізь сон. Он у самому низу кругом крутої гори дикі маслини наче обнизали разком низ гори й розки́дали свої кучеряві, мов вербові, білі гілки з білим листом. Я придивляюся до їх, і вони помаленьку, ледве примітно усе коливаються, ніби хилитаються, певно, од непримітного повітряного вогкого дихання то од Дніпра, то з глибини нижчих вогких балок, закиданих деревом. І це коливання ані шелесне, навіть не шамотить! ані шелесне, ані шамне ні одна гілочка! Мені здається, що то кидається пульс, кидається живчик дрімаючої й засипаючої краси живої природи.

І мені пригадались і спали на думку гулянки в великих європейських громадянських парках та садках. Який там шум та гам од розмови, хоч часом трохи й здержаний! Якби на цих самих горах випадком завештались галасливі та крикливі провансали, або французи, або італьянці, який гармидер, шум, гам, гомін або й лящання, сміх та регіт розкотився б одлясками по цих алеях та терасах! По цих гарних горах аж луна пішла б одлясками по всіх кутках, долинах та терасах. Інші раси, інша й вдача, інший темперамент, — і інша направа буде в душах і в усякому знадвірному виявку людських почуваннів.

III

Тіні й сутінки все густішають внизу. Гори й балки та западини насподі неначе потонають і загрузають в густу тінь і темряву. І мені знов неначе хтось виставляє й показує ще одну картину в цій багатющій ніби галереї картин на світовій виставі. Я вглядів ще один пейзажик, невеличкий, але оригінальний своєю красою. Це вже неначе картинка в сінематографі або акварель-мініатюра.

Я дивлюся пильно униз на поділ гори, обсаджений чинарами й акаціями, де спускаються з тераси на Царському плацу легким покатом вагони трамвая Олександрівським спуском на Поділ. Там під деревами вже сливе поночі, неначе в той закуточок внизу в глибині лягла вже чорною смугою ніч. Там раз у раз безперестану бігають зчеплені платформами докупи двочасті вагони трамвая. Одні спускаються вниз, другі сунуться вгору з Подолу на Царський плац вже на кінці Хрещатика, де стоїть трамвайна станція, за великим кружалом скверика з фонтаном. Я бачу, що там, на спуску, крізь гілки й стовбури дерев миго-

тять огні вагонів. От промайнув огонь, неначе проскочив огняний зайчик, і сховався в гущавині. А далі нижче за-миготів рядок огнів бистро, швидко, неначе поскакали огняні зайчики, доганяючи один другого на скоку, або промайнули вогняні птиці ключем, як летять журавлі в небі. Вони пірнули в темряві, а натомість другий довгий ключ огняних журавлів заманячів однизу вгору. Я несамохіть задивляюсь на це миготіння огнів то поодинці, то журавлиними довгими ключами. А ондечки далі в продухвині на закругленому закруті спуску знов маленький пейзажик, аж чудний, але дуже гарний. На йому ще світиться одлиск од ясного неба на заході. Я бачу, як довгий двойчастий вагон несподівано скочується на це місце, ввесь в огнях та ясному блиску з вікон, засяє, закрутиться півкругом й швидко, прудко, хутко неначе впаде кудись униз в безодню, ще й мелькне куцим огняним хвостом. Неначе степовий ховрашок, що ховається в нору сторч і ме́лькає хвостиком. А натомість з безодні висовується друге огняне страховище, висовує з гущавини дерева огняну морду й пащеку на закрут, а потім рачкує помалу вгору, сунеться й ховається неначе в гущавині лісу, мов казковий огняний змій перелесник, що літає вночі до дівчат та молодиць. Мене цікавить це вештання й бігання огняних вагонів по закруті, неначе живих чудних допотопних велетенських звірюк. От я бачу, як обидва звірюки вискочили водночас на прогалину закруту, сунуться й біжать, ніби один на одного, от-от стукнуться лобами, мов два роздратовані рогаті барани рогами. Мені здається, що вони от-от тріснуть, ляснуть, полізуть один на одного, неначе зчепляться навстоячки на битву і почнуть кляпать ламаними дошками. Але вони розходяться тихенько й мирно: один упав вниз у безодню й мельну́в куцим огняним хвостом, другий — посунувся вгору ніби в ліс. Розминулись ці звірюки, а натомість збігаються знов інші. З-за їх ще нижче лиснить білувата олив'я́на смуга Дніпра, і там серед Дніпра стоять вподовж два довгі білі пароходи, ще ясно освічені од заходу сонця, але в їх у вікнах вже блищить світло і одкидається довгими рожевими одлисками в тихій воді. А вагони знов стикаються на цій ясній прогалині й неначе грають в хрещика; а вище далі раз у раз блискають огнями між гілляками, неначе скачуть рядки огняних зайців у лісі.

Я давно дивлюсь на цю ніби картину в якійсь панора-

мі, і вона довго принаджує мої очі й надить мене своєю оригінальністю й несподіванкою свого швидкого, як вітер, рушення. Але я бистро кидаю оком на супротилежну терасу за Олександрівським спуском, де ніби на гальовині під високою горою Царського садка розкинувся садок Купецького клубу, де бувають гулянки. Через забудування Купецького клубу мені видно, як на долоні, усе жовтувате плато садка Купецького клубу.

І знов перед моїми очима неначе хтось виставив ще одну картину вже швейцарського пейзажу, так само гарного й доладного в своїй красі, схожого на швейцарські пейзажі на картинах. Правда, ця картинка — це вже пейзажик-мініатюра, але прегарний, хоч малюй його на полотні. Мені, од одлиску далекого заходу, ще видно, як на кінці плата стримить крута круча, обрамована зверху парапетом на широкому помості, обставленому лавами й ослонами. Вона здалеки схожа на балкон, котрий неначе висить над безоднею. Мені видно на тому здоровому балконі довгий, щільно стоячий рядок людей, котрі обсіли лави й обстали парапет. Усі, очевидячки, дивляться звідтіль на широку картину за Дніпром. На цій невисокій терасі з зеленим спадистим покатом до літнього театру і з стрімким крутим покатом в долину й до берега Дніпра висовується ніби з самої гори од Царського садка гарний легенький курорт з рестораном, увесь білий, схожий на здоровий кіоск або на японську пагоду чи храм, поцяцькований викрутасами на фасаді, і з верандою навкруги над боками невеличкої тераси, котра служить ніби за п'єдестал для цього курорту. На цій терасці біліють застелені столи, манячать за столами пани, вештаються служники. А далі серед тераси на плато неначе висунувся з гори, вкритої лісом, білий просторний кіоск для оркестру, неначе широчезна й висока одчинена брама в саме нутро тієї гори, в якусь печеру. Ліс з гори понависав гіллям над цим кіоском. На платі вже скрізь вештаються люде, збираються вже в літній театр і на концерт в садку. Це плато садка вже ніби потонає в легеньких сутінках вечора. Зверху над горою Царського садка, над густим лісом хмари потемнішали, стають сливе чорні з сизими обідками скраєчку й по боках.

І я вглядів, як в одну мить усе плато, уся ця тераса з забудуванням спахнула світом, неначе одразу зайнялася уся й кинула світ на гори й дерева. Запалало електрич-

не світло в ліхтарях на високих стовпах, розкиданих скрізь по всьому платі. В кіоску для оркестру вмить разом засвітились вгорі ріжки, неначе чиясь рука кинула й почепила вгорі кіоска два разки з огняних намистин. Оркестр заграв щось схоже на марш, щось голосне, дрібне й веселе. Мені ясно й виразно чуть гарні веселі мелодії через яр спуску. Позад мене зашамотіли й зашаруділи люде. На цей високий угол закруту гори сунýлись люде слухати музику. В натовпі я бачу навіть дівчат, що недавнечко поприходили на службу, і чую їх ще не попсовану чисту українську мову. Декотрі з їх убрані в квітки, стрічки, вишивані сорочки та в керсетки. З ними стоять парубки, певно, залицяйники, в піджачках або в коротеньких жупанках, певно, челядники усяких майстрів та робітники фабрйцькі. Вони усі по сільському звичаю лузають насіння, слухають музику і вряди-годи перекидаються словами сливе нишком.

Світ збоку блиснув так несподівано, що я обернувся. Дивлюсь,— а хрест в руках князя Владимира одразу наче зайнявся на всю довжину й ніби горить огняними цятками. І мені уявилось здалеки, що той хрест висить над лісом на небі. Зирнув я просто по доріжці, а в самому кутку, де загинається гора, неначе зайнялась вивіска над дверима сінематографа, де слово «Театр» блищало червоними й жовтими електричними цятками, і од його ллється різкий кольоровий світ на ввесь той закуток. На платі Купецького клубу ясно, як удень. І там я бачу таке ж вештання й ворушіння людей, як і навкруги на горах і кругом мене; і там натовп все більшає й густішає. Оркестр грає п'єсу за п'єсою, і я бачу, як публіка сідає на довгих білих лавах перед кіоском проти оркестру, щоб слухати оркестр. Над Царським садком на горі над лісом, вгорі водопроводної башти в довгому віконці зачервонів світ: певно, там оглядають машини на ніч.

Я окинув оком усю ту горяну картину навкруги й забувся, що я в Києві. Мені здалося, що я десь над Рейном на якомусь курорті, заведеному в надзвичайно гарному горяному місці серед густих лісів, з усякими надзвичайними ефектами та прикрасами задля того, щоб зробить курорт принадним для публіки. І справді, на обох супротилежних горах я бачу ніби башти середньовікових рицарських замків, що виглядають з гущавини лісів; я бачу перед собою ясну пляму курорту, всю залиту білим сві-

том, неначе там в темний вечір зостався якимсь чудом клаптик ясного дня. А збоку висить над лісом, неначе на небі, великий огняний хрест, а по другий бік неначе горить в лісі довгий напис ярим червоним світом на гілках лісу.

Чудові ці гори в такий вечірній час! Яка пишна ця широка картина! Кращої од неї трудно знайти і по всій Європі.

IV

Вже на цих горах поночіло, неначе ніч кидала чорне покривало на гори. Я озирнувся на всі боки, і мені здалось, що вже пізно, що вже запанувала на горах ніч. Я попрямував по тротуару понад карнизом через натовп. Час було вертатися додому. Я вже надивився на усякові картини й одпочив, надихавшись, навіть пропахавшись і промкнувшись наскрізь вогким, сливе сільським чистим повітрям. Я насилу протовпився до того кутка між двома стінами дерева, де була по́воротка в алеї, і опинився в світлі білої плями коло настіж одчинених дверей сінематографа, звідкіль широкою смугою лився білий, сливе денний світ од сонця. Але тут я чую збоку якийсь галас, шум, крики дитячих тоненьких дзвінких голосків. Крик був такий густий та різкий, неначе в тому д и т я ч о м у парку злетілась здорова зграя горобців та усякого дрібного птаства.

Я не втерпів, звернув убік і ввійшов в той опричний парк ніби в широкі двері між двома купами дерева. І тут я вглядів ще іншу колоритну картину, вже жанрову, варту пензля художника. Неначе чиясь рука наважилась показувати мені без краю довгу галерею художніх картин високого штучництва й вартості. Я знов углядів п'ять башт, котрі стовбичили високо між рідко розкиданими деревами; їх було видно проти чистого, ясного на заході неба. Тепер я побачив, що була ще не ніч, а пізній вечір, і смерковé, випогоджене з цього боку небо кидало одлиск на парк, на башти та клумби, на жовті широкі доріжки. На доріжках і на широкому плацу коло будинка панорами «Голгофа» аж кишіла дітвора і натовпами, і нарізно поодинці, по двоєчко, неначе її хтось розсипав з мішків та лантухів. Скрізь бігали, вештались маленькі дівчатка, неначе качались кольорові клубки. Більші хлопчики грали в довгої лози. Вони стояли довгим рядком, низько понахилявшись,

а задні в рядку розхилялись і плигали через їх, неначе зайці. Їх темні силуети чорніли, наче рядки чортиків. Декотрі заводіяки войдувались, валасались, вхопившись за барки, штовхали один одного та змагались і кричали на всю пельку. Деякі грались м'ячами. Здорові, мов кавуни, м'ячі підскакували високо вгору й часом падали на коліна й на голови матерям та усяким доглядачкам. Маленькі опуки неначе пурхали між дітьми, ніби горобці. Матері й гувернантки сиділи навкруги по лавах і мовчки дивились, неначе на сцену в театрі. Няньки, мабуть, не дуже зирили за дітьми, бо все бігали поміж дітьми, ганялись за ними й часом розбороняли тих, що зчепились і билися, мов півні, доки няньки вгамували їх.

Крик та галас, якесь дзявкання, цвіріньканння, писк та щебетання було таке різке, таке вразливе, так вразило мене, що мені здавалось, ніби я випадком потрапив у якийсь курник, де кудкудакали сполохані кури, або в здоровецький птичник в звіринці в Шенбруні коло Відня. Тут ніби кричали, дзявкали й лящали і попугаї усякої породи, щебетали щиглі, ніби кувікали й клацали зубами якісь птиці з гарячих країв і неначе пищали, аж вищали та войдувались маленькі мавпи, ніби в велетенській кучі з баштами та деревами. Якби башта «Голгофа» мала вуха, то й вона од невидержки затулила б їх долонями. Я раптом вискочив з цього галасливого, щебетливого птичника й швиденько почимчикував в темну довгу алею. Я неначе пірнув одразу в темну ніч, так було поночі в цих двох прегустих алеях, неначе я несподівано опинився в якомусь підземному тунелі; так було в йому поночі.

Але теперечки і в цьому тунелі було тільки трохи тихіше: тутечки в темряві вже збиралась інша гулянка, збирались «хлопці й дівчата», неначе «на улицю» на селі, як збираються вони в неділі та на будлі-яке чимале свято на Бульварі на гулянку вже смерком. Обидві алеї були повні молодих челядників усяких майстрів та молодих робітників фабрицьких. Недавно прибувші дівчата на службу були навіть повбирані по-сільській: в квітки, та в стрічки, та в вишивані сорочки. Вони обсіли усі довгелецькі рядки лав та ослонів, лузали насіння, голосно розмовляли. Парубки жартували, залицялись до дівчат, штовхались, щипали й смикали їх. Дівчата кричали й пищали. Тільки тут не було чуть грання й бренькання на балалайках, як на Бульварі, а найбільше поблизу од Басарабки,

де дівчата цілим рядком на лаві смерком стиха співають пісень, а хлопці скрізь по лавах грають на балалайках українські пісні до танців. Раз я бачив, що один з їх ходив навіть з гітарою в руках. В пізню добу на цих верхніх алеях та й на нижчих засідають на засідки гультіпаки, злодії та усякі напасники, нападають на запізнених прохожих і обшукують кишені; а усякі штукарі для штуки вискакують з-за дерева й дають стусани в спину, хоч і не грабують нічого, як роблять на селах штукарі парубки, в котрих чогось доти сверблять кулаки, доки вони їх не почухають об чиюсь спину. Ходи́ть тут в пізню добу зовсім-таки небезпечно, бо на цих горах по алеях блукає й ночує багато усякої наволочі, мов в пущах та безкетті.

Йдучи далі по темній алеї сливе полапки й навмання, трохи не навпомацки, я примічаю, що в цьому тунелі з гілля далі все яснішає та виднішає, неначе надворі почало зоря́ти, а ще далі вже й розвиднюватися. Я дійшов до найвищого верху гори на закруті, вийшов з алеї на голе плато. Дивлюся, і з дива аж очамрів і спинився. Ніч серед ніби якихсь лісів та дібров неначе якимись чарами зникла. Усе голе плато ясніє з жовтими доріжками та рідкими молодими деревцями, недавно насадженими. Скрізь видно, як увечері. На краю закругленого ніби провалля та круч через парапет видно на небі однизу рожеву ясну смугу, котра ніби зливається з краєчками круч; а стовпчики й ощепини парапету чорніють проти неба, неначе якийсь взорець на рожевому полі. Мені стає трохи чудно, що я в недавній час гуляв на горах десь неначе вночі, де вже засвітили світло, а тут одразу на верхах круч стало так видно, що й ніякого світла не треба. За Дніпром, де я недавнечко бачив ніби велетенські Альпи з червоними вершинами, небо було рожеве. Чорні Альпи з брокенськими відьмами в червоних хустках на головах неначе посунулись в чорний тартар, а на їх місці світилась рожева смуга неба, ніби в раї. Я задивився на цю рожеву картину, на оригінальне освітлення цього плата, де збоку біліла висока монастирська стіна з ледве примітним рожевим сутінком. Виходжу я над самісінькі кручі, глянув униз, і — над самісіньким Подолом знов побачив іншу таку чудову картину, якої, може, нема й по всій Росії, з такими оригінальними тонами й сутінками, що я аж зчамрів з дива. Нанизу попід кручами знов я бачу темну ніч. Усей Поділ з будинками вже потонув в густій чорній темряві. Уся далека рів-

нина Оболоні, усі луки й луги на далекій Десні, і за Десною, і за Дніпром неначе вкрились чорним сукном. А ввесь Поділ вже горить огнями, розкиданими по місті до самої Почайни. Он горять електричні білі огні довгими рівними рядками по великій улиці, горять купками й ніби букетами по майданах і попід закругленими горами коло монастирів та торжків. Он берег Дніпра в закругленій гавані та коло пристанів неначе облямований смужкою з ярих білих ліхтарів. Посередині Подолу ніби горять червоно-жовті написи над сінематографами. А подекуди блискають, мов червоні зорі, червоненькі огні в вікнах домів, розкидані вередливими чудними взорцями, поплутаними в чудному безладді. На довгому рядку пароходних пристанів в ятках, поставлених на суднах, лиснять прегусто червонуваті дрібні, ніби огняні, цятки та плямки, густо скуплені, неначе зірки на небокрузі. Ця червоняста смуга червоніє, мов торочки чорного покривала. По Дніпрі на пароходах знов миготять в вікнах на воді червоні вогні, неначе на смузі розтопленого олива. А десь далеко на Оболоні, десь аж коло Почайни, окроме од міста, біліють ярі білі електричні ліхтарі опрічними двома купами коло забудування артезіанських колодязів. А ондечки, ще далі вгору, на безмежному темному просторі десь блискають малесенькі огні, певно, на пароходах або на плотах на Дніпрі та на Десні. Перед моїми очима розстелялось ніби чорне велетенське полотнище чорного оксамиту, затканого й повишиваного огняними взорцями.

А далеко-далеко внизу ясного випогодженого обрію лисніла широка рожева смуга, неначе ця безмежна картина була обрамована з того боку на північ закругленими рожевими рамами. Там оранжевий захід помаленьку й ледве примітно вже змінявся на веселий рожевий ранок десь в безмірній далечі за Дніпром, як буває в далеких північних краях.

Я довго милувався цією величністю картини, яку довелось мені бачить вперше на віку. Яка краса! Якими прикрасами багата природа закрасила прегарний Київ! Недурно ж письменники звуть Київ городом-красунем. На горах, на кручах я бачу одлиск рожевого вечора. Небо однизу на північ ніби тліє й жевріє смугою. А передо мною нанизу темна ніч вкрила рівну широчінь, скрізь засипану вогнями, ніби великими зірками.

А надворі на горах все потроху поночіло. Чорні тіні помаленьку піднімались вгору на вищу терасу, неначе лізли

вгору з темного, аж чорного Подолу на покати й кручі, плазували ледве примітно, мов чорні гадини, помаленьку рачкували вгору, мов чорні раки клешнями, і вкривали жовті доріжки по нижчих терасах, що виганялись над Подолом, неначе три піскуваті коси над берегом моря. На ясну червонясту смугу вгорі несподівано впала подовжаста хмарка й заслонила ті рожеві рами чорною заслоною. Кругом мене в одну мить погас одлиск навкруги. Я стояв і слухав мелодії далекого оркестру за шпилем. Мелодії простують сюди поза горами ніби навпростець, б'ються об високий закрут стіни й одбиваються на широкий порожній, не зарóслий деревами, простір з силою й виразністю, сливе не ослабленою.

Мене вже трохи втомила ця довга галерея картин та виглядів. Ноги обважніли од ходні. Я попрямував далі понад кручами, щоб вернуться в свій час додому. Але за однією повороткою я знов стикнувся з картиною, перед котрою мусив спинитись і подивиться вже несамохіть: така вона була гарна й оригінальна, а мені до цього часу й не доводилось бачити її вночі, в темряві. Трамвайний спуск аж вдарив мені в очі своїм ярим світом, аж очі мені засліпив.

Дивлюся я, од темної трамвайної станції на самому краєчку кручі простяглося шість широких арок з стовпчиками, закруглених зверху, неначе в широкій галереї. Ці усі арки галереї були помережані ніби взорцями з рам і засклені, і мені здалеки здалось це усе якоюсь оранжереєю, що світилась наскрізь, бо була засклена тахлями в мережаних чудернацьких шибках з обох боків. Ці ясні арки галереї все нахилялись униз одна нижче од другої, висіли навскоси, неначе вони були поставлені не на землі, а збудовані й притулені до крутого покату кручі. Мені здалось, що ця галерея висить в темряві назýкіс над безоднею, причеплена до станції, теліпається на повітрі, заглядає в глибоке чорне провалля і, нахилившись та висунувшись над безоднею, заглядає в його. От-от впаде, шубовсне!

Я тільки очі витріщив з дива і сам до себе засміявся. Мені здалось, що цю іграшку почепили незмисле́нні діти без тями в голові. На мене найшов острах, що ці дурні арки от-от незабаром одчепляться й шубовснуть в чорну глибочінь. Незабаром я побачив, що з дна глибокої чорної безодні ніби котиться потихеньку вгору ясний білий чималий клубок, неначе вирнув з темряви, а далі за ним

вигулькнув з темряви вагон, червоно обмальований, з тихим, неясним, неначе потайним світом всередині. Мені уявилось, що якась допотопна летюча звірюка з огняною пащекою плазує вгору та вгору. І без найменшого шуму й навіть шелесту вона всунулась в ясну галерею і в мент спинилась. В одну мить разом одсунулись усі дверці в вагоні, поставлені рядочком назукіс, і звідтіль висипались не люде, а ніби темні силуети в брилях та капелюшах і тихесенько, без шуму пішли врозтіч та все вгору по гранітних сходах. А натомість по другий бік, ніби з-за темної рами сінематографа, висунулись інші силуети постатів, посунулись за вагон і десь зникли й поховались. Те завальне здоровецьке допотопне дивовище знов без стукоту, навіть без шелесту тихо посунулось з галереї наниз, помаленьку покотилось у безодню й зникло, і я тільки вглядів, як покотився круто навскоси, сливе сторч, навздогінці наче здоровий огняний ніби метеор на чорному небі і тихо впав кудись в чорну безодню.

Я задивився на цей нічний пейзажик і довго милувався ним, все кмітив несамохіть, як ніби чиясь небачена рука кидала огняну опуку то вгору, то вниз, і та опука то котилася наниз, то сунулась і плазувала вгору й тягла за морду, залигану ніби налигачем, якусь чудну здоровецьку червонясту животину з куценькими ніжками.

А чорні силуети все ворушились, сунулись та миготіли в якійсь ніби оранжереї, сповненій ярим білим, сливе сонячним світом. І мені уявилось, що я й справді в сінематографі й дивлюся на картину німих, але ворушливих тінів; так усе там діється тихо, ніби потаєнці, без усякого шарудіння. А гук музики б'ється об стіну коло мене й виграває, аж лящить. А тіні все сунуться й ховаються ніби за чорні рами і в мент зникають достоту так, як у найкращому сінематографі. І я сподіваюсь, що от-от незабаром повинна спáсти зверху чорна завіса й заслонить цю картину, що замиготить огняний напис на їй й покаже, що на картині з'явиться далі згодом.

Але музики голосно грали, а чорна заслона не спадала, а тіні все ворушились, на зміну їм висипались з вагона інші. Над горами і внизу серед чорної ночі було тихо, аж мертво. Нігде не чути ні згука, ні найменшого шелесту на деревах та в глибоких узьких ярах. Я все дивився на ту картину, неначе на якусь ілюзію. Недалечко од мене манячіло над кручею кільки людських темних постатів, кот-

рі так само з уважливістю милувались тією оригінальною картинкою. Але десь за стіною почувся далекий стукіт та гуркіт, неясний, неначе одляски глухого далекого грому. Гуркіт наближався, ставав дужчий і чутніший. А далі за стіною за углом загуркотіло й застукотіло так, що аж гора застугоніла й задвигтіла. Дивлюся я в темний куток на крутій поворотці за стіну, а звідтіль неначе посипався з-за угла стіни гвалт та скрипіння, рипіння та стогін, неначе, як кажуть в казці, «стукотить, гуркотить — сто коней біжить». І несподівано з-за угла стіни з вузького Святополк-Михайлівського переулочка висунулась ніби огняна пащека, закручувався освічений тулуб якоїсь звірюки або змія, усього в огні. Звір з'явився увесь, затріщав, залящав, загуркотів і раптом, в одну мить спинився коло маленької станції. Станція од одлиску з вагона ніби зайнялась одразу. А з вагона посипались люде, бігцем побігли й поховались у веранді коло станції.

Мої ілюзії зникли, неначе погасли в одну мить, ніби на їх дмухнув дійсний, реальний трамвайний звір. Я вмить опам'ятавсь.

Час був вже пізній. Я вернувся додому. Але дома в моїй уяві неначе все манячіли недавні гарні вигляди та картини, часом виникали з такою виразністю з усіма дріб'язковими частками, неначе я бачив їх перед собою уявки. І мені все здавалось, що я був в якійсь картинній превеликій галереї, надивився на усякові великі й невеликі картини та пейзажі, утворені з такою штучністю та художністю, з такою невимовною красою, якої я ще й досі не бачив. Мабуть, були великі естети наші давні київські князі, коли вони вибрали це саме місце над горами для свого житла й для молитви перед тутечки ж поставленим Перуном.

Не менші естети були й ті, котрі оброблювали ці дикі колись гори, кручі й «яруги», як каже літопись, ті українці, що обробляли ці кручі й обсаджували їх тополями та кленками з великою вподобою. І мені стало зрозуміливо, чому ці колись стрімкі й дикі гори й тераси стали такі гарні та препишні, чому од цих милих та гарних і доладних «Ламаних гір» князя Владимира по всіх закутках подихає естетизмом, красою й подихом високої поезії, котра, як відомо, так надила й чарувала геніїв, таких великих естетів та поетів, як Гоголь і Тарас Шевченко.

1910 року.

ШКОДЛИВЕ ЯГНЯ

Оповідання

I

Раз якось в одному селі в Васильківщині, після зелених свят, невеличкі діти отця Нестора, Соня, Кость та Володь вже перед вечором пішли гулять на вигон. Цей вигон був зараз за оселею отця Нестора, за садком і тягся вподовж усього, довгого на три верстви, села. Соні було вісім год, Костеві десять, а найстаршому Володі дванадцять. Вкупі з ними пішов на прогуляння невеличкий хлопець Юмин, проворний батющин приймак, бо він зостався сиротою і в його не було ні батька, ні матері, навіть не було таких родичів, котрі могли б узять його до себе. Батюшка взяв його за приймака, щоб він пас у дворі каченята й гусенята, поки вони підростуть та підуть на воду, а потім пас телята на леваді та не пускав їх на грядки й на жито.

Діти довго бігали по зеленому вигоні й забігли аж під чагарник. Цей чагарник ріс вподовж вигону до самого кінця села і щодня надив дітей на прогуляння по широкій гальовині. Діти пішли попід окопом, дуже піску-

ватим, обсадженим молодими соснами, неначе обтиканий зеленими весільними гарними гільцями або канделябрами з зеленими свічками, котрі зеленіли довгелецькою смугою понад вигоном до самого кінця лісу. Вони вгляділи щось чорне над самісіньким ровом, і їм здалось, що то лежало лисиченя або вовченя. Усі покатали бігцем до того місця, щоб упіймать те лисиченя, бо пастушки вже не раз застукували там в ровах маленьких зайченят і лисиченят та приносили їм на забавку. Але вони побачили, що то лежало чимале чорне ягня над самісіньким ровом. Юмин підвів його й поставив на ніжки, але ягня, очевидячки, було слабе, бо вже не володало ніжками, впало й ніжки простягло.

— Це, мабуть, його покинули ті пастушки, що сьогодні на цьому місці на вигоні пасли ягнята,— сказав Юмин.

— А нащо ж вони покинули його тут? Адже ж як воно буде тутечки ночувать, то зайці вночі прийдуть з лісу та й з'їдять його,— сказала Соня.

— Ото дурна! Зайці не їдять ягнят. Вони їдять чорнобиль та пасуться на траві. А от вовки то з'їдять його з кісточками,— сказав Володь.

— Але ж воно ще живе. От дивіться! Ще й головку повернуло до нас, ще й очей не заплющило й дивиться на мене,— промовила Соня й підвела рученятами головку.— Яке ж воно слабе, коли вже й на ніжках не встоїть.

— Візьмім його додому, то наш фершал прийде та дасть йому лікарства на ліки, одрятує його й зараз поставе на ноги,— сказав Володь.

— А справді, візьмім його хоч на ніч, нехай в нас принаймні переночує, щоб його часом вовки не задавили та не з'їли. Ой, бідне моє ягнятко! Яке ж ти слабе! Ходім з нами, то я тобі постелю на ніч сінця, дам тобі молочка, нагодую тебе паляницею. Ми вкриємо тебе на ніч моїм старим укривальцем, щоб ти не змерзло. От тобі, бирю, і буде тепленько спатки в возовні,— лепетала добросердна Соня й узяла слабе ягня на руки, неначе дитину, та й попростувала через вигон до оселі. Вона йшла так швидко, що в ягнятки аж ніжки теліпались на повітрі.

Одначе Соня незабаром втомилась, і паничі мусили нести ягничку наперéмінку. Але як вигон був великий, то їм усім надокучило нести таку вагу, і вони навантажили тією вагою Юмина, котрий і доніс ягня додому.

Як тільки вони прийшли у двір, проворна Соня швиденько побігла в покої й розказала татові й мамі, що во-

ни знайшли ягня на вигоні над самісіньким ровом. Вийшли батько й мати, подивились на те ягня, а в його очі були неначе заплакані,— так зайшли сльозою; а над очима вже нарядились болячки.

— Навіщо ти, Євмене, припер оцю здохлятину в двір? Це ж пастушки закинули оце кручене ягня в рів і не загнали додому, мабуть, задля того, щоб одлучить його од отари, бо воно заслабло на метлицю й могло б зараз заметить багато овечок та ягнят. А може, це якась покруч. Це ягня з ганжею. Геть однеси його зараз та поклади оту непотріб там, де ти її налапав! — сказав отець Нестор.

Юмин підвів ягня й поставив на ніжки. Ягня почало крутиться кружком і зараз гепнуло на землю.

— Ой, не одсилайте! Не дам я його вовкам! Нехай воно хоч переночує в нас. А ми дамо йому на вечерю молочка та палянички. Може, воно завтра вранці й одужає, а ми поженемо його пастись у садок або на леваду,— просила, аж благала дівчина.

— Фершал дасть йому щось на ліки, вилічить його й одрятує од хвороби, а ми поженемо його пастись на леваду,— обізвався Костик.

— Та в нас же нема овець, то од ягняти й не заметяться ні свині, ні телята. Це ж діти знайшли собі іграшку,— промовила матушка до отця Нестора.

— Про мене, нехай і зостається цей «покидьків брат». А чиє це ягня, то трудно за це дізнаться, бо на вигоні пасеться багацько отар та, окроме од овечок, гуртів ягнят. А як часом признається якийсь хазяїн, то ми й вернемо йому цю ягничку,— а діти нехай пограються нею, поки що,— сказав отець Нестор.

Маленька Соня аж долонями заплескала на радощах і погладила слабе ягня по головці.

— А може, батюшко, це ягня й одужає, і з його виросте здорова вівця, то з неї буде й дійво, буде й вовна, — обізвався Юмин, бо в йому, певно, прокинулась практичність селянина, та ще й загонистого й запопадного.

— Може, воно вночі й здохне. Постривай лишень, Євмене! Не заганяйся заздалегідь,— промовив батюшка.

— Де ж ви його покладете спать? Чи, може, поставите йому в садку ліжко? — спитала мати в дітей.

— Покладемо його на ніч отут в кущі; та нарвім трави й постелім йому постіль. Ще й покладемо в'язочку тра-

ви перед ним. Може, воно вночі схоче їсти,— обізвалась Соня.

— Покладім його отут проти вікон в кущі черемхи, щоб часом його хтось не вкрав,— сказав Володь.

— А справді, покладім його перед вікнами, то вовки боятимуться лізти в садок аж під самі вікна,— радила Соня.

Сонце вже зайшло. Був кінець мая. Надворі було тихо й тепло, як у хаті. Наймичка тягла воду журавлем з криниці, що була в садку й половиною виступала на вулицю, і наливала чималий цебер, котрий стояв коло клумбів квіток недалечко од високої черемхи. Потім вона заходилась поливати з поливальниці грядки. Кругом стовбура черемхи росли густі паростки та па́гоння. Їх зумисне не вирубували, а тільки обтинали зверху, і здавалось, що стара черемха стоїть на зеленому суцільному п'єдесталі.

Діти розсунули в кущі густі, як кубло, гіллячки, зробили ніби курінець, постелили долі нарваної в садку трави й поклали там ягня. Соня побігла в пекарню, принесла кухлик молока, налила в блюдечко й поставила перед ягням. Ягня вмочило мордочку в молоко, розсмакувало, облизалось і висмоктало усе молоко. Володь налив молока вдруге, ягня видудлило й те молоко, а потім вже не схотіло пити. Юмин побіг у хату, виніс м'якушку хліба й поклав перед ягням. Ягня, мабуть, було голодне й почало ковилять ротом, хапаючи м'якісінькі шматочки з скибки хліба.

— Тепер нагодували вашу худобу, то починайте вже ліки,— сказала мати.— Обмийте ягняті очі борною кислотою та облийте оті болячки, що нарядились коло очей.

Вона зараз пішла в покої, винесла причандали для ліків, розвела борну сіль, а хлопці помазали ягняті очі й обхлюпали й помочили болячки. Усі дуже пеклювались тим недужим ягням та ліками й тупцяли коло його, мов докторі коло слабої людини.

— А де ж воно достане води, як часом уночі схоче пити? — пожартувала мати.

— А отам в цебрику! — гукнула Соня.

— Але ж воно не достане до крис цебрика, бо ще мале,— промовила матушка.

— То ми покладемо для його кладку од ку́бла на цебрик, то воно піде по кладці вгору та й питиме воду, неначе з ставка,— митикував Кость.

І він зараз покатав до возовні й приніс широченький обаполок та помостив кладку од самого зеленого курінця на криси цебрика.

— Ой, кладка хистка́! Помости краще, а то слабе та утле ягнятко ще захилитає кладку та й упаде додолу; ще й ніжку собі вивихне,— бідкалась добросердна Соня.

Кладку помостили так добре, що вона вже не хиталась. Усі ці добросердні самаритяни поти стояли й очей не зводили з того зеленого курінця, поки наймичка покликала їх вечерять.

Після вечері в дітей тільки й розмови було, що за те ягня. Соня заснула, і їй все снилося ягня, не слабе, а здорове, ніби воно вже одужало, бігає й пасеться в садку.

Вранці на другий день усі діти зараз побігли в садок подивиться на слабе ягня. Воно лежало в зеленому курінці й не мало сили, щоб устать і вийти на траву. Діти нарвали трави й поклали перед ним. Ягня смикало й помаленьку їло траву. Після снідання дітям заманулось скупать його в цебрику. Вони витягли його з курінця, поставили в воду й обмили йому мордочку, очі, болячки, обмили навкруги й послали за рушником Юмина. Юмин приніс рушничок, обтер ягня й знов поклав у курінець.

— А даймо йому будлі-якої пашні; може, воно любить просо або овес,— радив Кость.

І всі вони забрали блюдечка, побігли в комору, набрали потрошку усякої пашні й поставили блюдечка перед мордою. Ягня совало мордочку в блюдечка, куштувало усяку пашню й почало з жадобою їсти овес, аж хрумкало. Очевидячки, овес найбільше припав йому до смаку.

— Аж хрумкає, неначе ти, Соню, жу́мриш в роті грушi,— сказав Кость.

— А побіжу я в клуню та принесу просянки або вівсянки; може, воно їстиме солому,— обізвавсь Юмин.

І він покатав на тік і приніс по жмені просянки й вівсянки. Але ягня понюхало солому й не схотіло її їсти.

— Я попрошу в мами трошки варення з вишень та дам йому на закуску,— сказала Соня до хлопців і зараз побігла в покої. Але мама розтовмачила їй, що варення зовсім не овечий поживок і ягня його тільки побабляє язиком і не їстиме, а оддасть Соні й Костикові, щоб вони замість його спожили, ще й вилизали блюдечко й облизали ложечки. Мама дала їм натомість чашку з борною кислотою, оддерла з випраної старої фантини довгу стрічку й зве-

ліла їм зав'язать болячки над очима. Діти побігли й заходились коло ліків: обмили й обмазали очі й позав'язували болячки й пухлятину білою стрічкою. Ягня лежало, неначе дівчина в білій стьожці на голові.

— От і вийшла з нашого ягняти неначе дядькова Панасова чорноморда Катерина в білій стьожці на голові,— сказав Юмин і зареготався, аж одляски пішли по садку.

— А справді, неначе Катерина в білій стьожці на чорній кучерявій голові,— промовила Соня й собі засміялась.

— Прощай, Катерино, бо ми підемо в покої. Та гляди, швидше очунюй та виходь пастись у пасіку,— сказав Володь і побіг гулять у двір.

Од того дня діти й приймак неначе бавились тими ліками, щоранку зараз бігли в садок, обмивали ягняті очі й болячки, зав'язували виразки білою фантиною, годували й обмивали в цебрику, ще й самі носили воду з криниці й гріли на сонці, щоб ягня часом не застудилося од холодної криничної води й не кашляло.

Од доброї годівлі та од догляду кручене ягня очунялo, перестало крутитись, спочатку ледве дриндзало, а потім почало ходить і навіть пастись у садку та в пасіці. А найбільше пеклювався ягням Юмин, бо панотець обіцяв подарувать йому те ягня «на хазяйство», як воно виросте й стане здоровою овечкою, бо Соня й паничі не гратимуться ж великою овечкою, як вона підросте й стане вже станівна́.

А ягня росло та дужчало й незабаром стало гарною ягницею. Вовна на йому од доброго поживку аж вилискувалась і закучерявилась. Соня почепила ягниці на шию нашийник з червоного косника, а на коснику спереду начепляла старих поламаних дівчачих сережок, намистин та простих перснів. Ягниця ходила по садку, а часом і бігала по дворі і справді неначе Панасова дівчинка Катерина, смуглява, мов циганча в намисті.

II

Два дякові хлопці, Модест та Пимон, такі завбільшки, як і Кость та Володь, щодня вдень ходили на вигон та з вигону довго дивились на ягничку, як вона паслася в садку в червоній стьожці на шиї та ніби в намисті. Обидва вони неначе закохалися в ту чорну ягничку в намисті і все розказували за неї вдома батькові, матері та вже дорослій панні, своїй сестрі Килині.

— От, тату, якби це гарне ягнятко та було наше, воно паслось би у нас в городі! Ото ми були б раді! — сказав старший хлопець Модезь.

— А хіба ж воно Сонине? Це ж ягня не її, а якогось чоловіка. А Соня тільки знайшла його під лісом коло окопу, а Юмин взяв та й приніс у садок,— додав менший хлопець Пимон.

— Авжеж ягня не батющине, а чуже. А батющині діти тільки одрятували його ліками од смерті,— сказала дячиха, Феодора Карпівна.— Воно нічиє. Воно таке ж Сонине, як і наше.

— Авжеж воно нічиє, коли ніякий хазяїн і досі не признається до його. А батюшка хоче подарувать його на хазяйство отому поганцеві приймакові,— промовила дочка Килина.

— Отому паскудному Юминові! Отому виродкові! Отому одлюдкові! — аж гукнули обидва хлопчики.— Ми цього не попустимо! Ми не дамо його Юминові, а візьмемо його до себе та й годуватимемо, доки воно виросте в нас. А тоді воно стане вже наше, а не приймакове.

— А справді, з його виросте велика й гарна овечка, і за неї на ярмарку дали б найменше вісім карбованців. Я продала б її й справила б собі за ті гроші гарну нову сукню, — вже розкидала мріями уперед дочка Килина.

— Коли ж не тобі, а Юминові доведеться продавати ту овечку й справлять смушеву парубоцьку шапку та новий жупан,— сказав поважно вже пристаркуватий батько, Терентій Прохорович.

— А зась йому! Лучче нехай я справлятиму собі сукню, ніж ота непотріб, ота приблуда матиме справлять собі смушеву шапку та жупани,— промовила вже сердито Килина.

— А справді, лучче нехай ти посправляєш собі нове убрання, ніж має справлять собі якась приблуда, якийсь знайда, а може й безбатченко,— сказала вже сердито й дячиха.— А ми візьмемо та й заженемо ту ягницю до себе, знімемо з неї ту червону стьожку та намисто та будемо годувать, то ягниця згодом, через якийсь час і стане наша, а не батющина чи Юминова, бо вона ж нічия.

— Ми потихесеньку та потаєнці ввечері, вже смерком, вловимо ягницю в батющиному садку, пересадимо через частокіл на вигон, а потім заженемо до себе в двір або

пересадимо в наш тік через перелаз та й сховаємо в повітку,— радили хлопці.

— От тоді нехай попошукає Юмин ягняти! — сказала дячиха й засміялась.

— Чорта з два знайде! Ми заправторимо ягня в повітці так, що й батющин наймит не знайде, не те що Юмин,— сказав Модест.

— Чорта лисого знайде, а не ягня! — сказав і собі Пимон, вже заздалегідь сердитий на наймита, що колись-то шукатиме ягняти в їх оселі на подвір'ї та на току.

— Може, перед різдвом або лучче перед великоднем ми й продамо на ярмарку в Шамраївці, а я поїду до Білої Церкви, наберу собі на сукню вовняної добрящої матерії синього кольору або якоїсь модної, смугнастої, знаєте, мамо, такої, як ми бачили на молодій крамарці Шойферші: одна смужка сіренька, рябенька, а друга червона, а третя синя. Ой, гарна ж я буду в такій сукні!— розкидала мрії дочка.

— То й будеш схожа на циганку або на рябу та смугнасту телицю. Ну вже й смак у тебе! — сказала псаломщиця.— Лучче набирай чогось модного, делікатного, доладного, такого, як сукня в нашої посесорші.

— Борони боже, щоб я начепила на себе й носила отаке паскудство! Посесорша неначе обкуталась якимсь полинялим од прання ганчір'ям. Ні зелене, ні попелясте, неначе вона золила його тричі в жлукті, доки воно зблякло так, що й не додумаєшся, який був колись на йому колір,— вже з гнівом сказала дочка.— Я ще до того справлю собі й капелюш з червоними рожами...

— То й будеш схожа на якусь білоцерківську Рухлю,— вже починала змагаться мати і встала з стільця.

— Ще що вигадайте! Яка ж я Рухля! Хіба ж матушки не носять капелюшів з червоними рожами?

— То й начепляєш, неначе сільська дівка, червоних квіток та червоних стрічок на свою голову. Убралась би так, що на тебе й київські собаки гавкали б,— сказала мати і вже й справді розсердилась на дочку не в жарти.— Адже ж дивись на панів та прикмічай, яка тепер мода пішла в панів.

— Ви, мамо, все мене вчите, все напутуєте, аж мені нудно стає,— крикнула Килина й собі схопилася з місця й визвірилась на матір.— Це мені вже так надокучило, хоч тікай з хати.

— То й тікай; хіба тебе хто держить? Хто ж посватає таке опудало, таке перисте та смугнасте, як перista телиця?

— Та годі вже вам! Ні сіло, ні впало, а ви вже й змагаєтесь. Ще й ягниця не в нашому дворі, а пасеться в батющиному садку, а ви вже й продаєте її й справляєте убрання за ті гроші, що їх ще й немає, а може, й не буде!— обізвався поміркований Терентій Кашинський байдужним тоном.

— А ходім, Модезю, та знайдемо два добрі та замашні киї та й сховаємо в повітці. Як тільки Юмин або наймит Кирик прийдуть трусити на нашому току, то ми дамо їм киями доброї прочуханки,— сказав проворний Пимон.

І обидва хлопці побігли на дривітню, витягли з купи хворосту та хмизу дві замашні хворостини, обцюкали їх і вкоротили сокирою та й сховали в повітці ті дві дошкульні та замашні гирлиги, довші й вищі за їх удвое, щоб пак лучче дошкуляли Юминові або й наймитові, якби довелось од їх одбиваться за ягня.

На другий день після цього вранці Соня, Кость та Володь випили чай, поснідали й зараз побігли в садок і понесли ягняті на сніданок блюдечко вівса й скибочку хліба. Прийшли вони в садок, обійшли всі доріжки, нігде не було видно ягняти. Вони пішли до черемхи, заглянули в зелений курінець в гілках черемхи, і там не було ягняти; але було знать, що ягня ночувало в курінці, бо покладена потерть з сіна була придавлена й належана, неначе барліг.

— Де ж це ділось ягня? Може, його вночі вовки з'їли або собаки розірвали? — питала Соня неначе сама в себе.

— Вовки в садок не ходять, а наші собаки не зачіпають і не качають ягнят навіть на вигоні. Це, мабуть, котрась наймичка ходила вранці красти груші та спохвату забулась зачинити хвіртку в садок, а ягня вийшло в двір та через браму втекло кудись,— сказав Костик.

Вони побігли в пекарню й спитали в наймичок.

— А котра то ходила вранці в садок та не зачинила хвірточки? — спитав Володь.

Наймички божились, що не ходили в садок. Юмин так само сказав, що не ходив у садок. Діти й Юмин кинулись у двір, обшукали усі закутки, побігли на тік, огляділи клуню, обійшли навкруги ожереди сіна й соломи.

Ягняти нігде не було. Усі вони засмучені вернулися в покої й розказали татові.

— Та то, певно, хтось покинув незачинену хвірточку в садку, а ягня вибігло в двір та через одчинену браму вгляділо за двором вівці й ягнята, як люде виганяли їх до череди. А воно й пристало до чиєїсь отари,— міркував тато.

— То воно, мабуть, вже не вернеться до нас у садок? — спитала Соня засмученим голосом і трохи не заплакала.

— Може, й вернеться, бо пастушки побачать в його на шиї червону стьожку, то, може, й догадаються, чиє то значковане ягня. Ти, Соню, не журись заздалегідь, трохи підожди, то воно згодом виявиться, де ділась твоя ягниця,— втішала мати Соню.

Але в Соні очі зайшли сльозою. Юмин зажурився й насупився, бо почував, що то конче він втратив подарунок; а обидва паничі стояли сумні та задумані, неначе вони оце тільки що провели на кладовище любого товариша й після похорону вернулись додому.

— Не плач, Соню! Коли ти так любиш ягня, то ми десь напитаємо в людей ягнятко й купимо,— втішала мати Соню.

— Не хочу я другого ягнятка, бо воно буде не те, що я одрятувала од смерті, а якесь інше,— сказала в одповідь Соня й похнюпилась, ще й важко зітхнула.

Сливе тиждень після того випадку діти й Юмин і вранці, і вдень оглядали усі закутки в оселі, ходили на вигон, як ягнячі отари посовувались по вигоні проз садок, оглядали усі ягнячі отари. Але ягнят було так багацько, що й ягнятина мати не змогла б його знайти і впізнать. Але в псаломщиковій оселі ніхто не насмілився шукать ягняти, бо ніхто й не подумав, щоб там знаходилось залучене ягнятко.

Минув другий тиждень, минув і третій. Діти почали вже забувать за ягня. Але Юмин ніяк не міг забути за його. Раз він прибіг в покої й нишком сказав Соні, що вчора перед вечором чув, як в повітці в псаломщика мекало ягня.

— То тобі, мабуть, вчулось, що мекає ягня,— сказала матушка, — тобі, мабуть, і в сні вчувається, що десь мекає той подарунок.

— Ба ні, не вчулось. Я чуткий на вуха і чую, як аж

по той бік ставка десь на кутку гавкає собака, а Кирик то й не чує гавкання,— промовив Юмин до матушки веселенько, бо його звеселило те мекання.

Але те мекання не вчувалось Юминові, бо на другий день вранці Юмин углядів, що ягня паслось в псаломщиковому городі в кутку аж за клунею. Він зараз побіг і сказав паничам. Паничі покатали за возовню й справді побачили ягня за тином в самісінькому кутку городу, котре хапком теребило свіжу травичку й збутлявілі в тіні стебла мішаниці. Вони покликали наймитчука Кирика до помочі, бо самі не зважились взяти ягня, і загадали йому пересадить ягня через тин. Коло дякової хати й на городі не було нікого. Кирик сказав, щоб Юмин переліз через тин, підсадив ягня на тин, і тоді він вхопить його за передні ніжки й пересадить через тин.

Саме в той час Модезь та Пимон стояли в псаломщиковій світлиці коло вікна й угляділи поміж соняшниками на тину ягня.

— Тату, тату! Он наше ягня, неначе собака, лізе через тин в батющину мішаницю; єй-богу, неначе собака! — гукнув Модезь до батька.— От ідіть сюди мерщій. От-от незабаром перелізе, бо вже теліпається на тину, ще й хвостиком ме́лькає. Це ж паничі зучили його плигать через перелаз. Вони було стрибають через перелаз, а воно плигає й собі за ними.

Тато прибіг, заглянув у вікно й побачив поміж головами соняшників, що ягня і справді вилізло на тин і ме́лькає хвостиком. Але ягня знов посунулось назад униз, а згодом знов видряпалось на тин і показало хвостик Модезеві й татові. І тато, і діти в одну мить вибігли з хати на город і побачили, що ягня плигнуло через тин в батющину мішаницю, а за ним слідком подерся на тин, мов кіт, Юмин і, як зайчик, плигнув у мішаницю. І Модезь, і Пимон остовпіли з дива й навіть забули за кії, сховані в повітці зумисне на Юмина.

— А чого ти, вражий сину, лазиш у наш город? — гукнув Терентій Прохорович здалеки на Юмина.— Чого тобі тут треба? Нащо ти ото пересадив ягня через тин?

— Бо це ягня наше, а не ваше. А навіщо ви загнали наше ягня до себе та й заперли в повітці?

— Яке ж воно ваше? Воно нічиє. Було ваше, а як забігло в наш двір, то стало наше,— гукнув псаломщик на ввесь город.

Між ними почалася сварка й трохи не лайка. Вони кричали через тин так голосно, неначе гукали через усей вигон. Матушка почула в покоях той галас і прибігла до тину, продершись стежкою між густою мішаницею. Дізнавшись, за що то піднявся крик і чого вони галасують, вона сказала, що Юмин та Кирик мали право одібрать ягня, бо його знайшли діти на вигоні й вигодували.

Ягня вже пошилось у мішаницю й паслося. Соня прибігла й собі на той галас і на свої очі побачила, що ягня пасеться і на радощах аж хвостиком меле, тереблячи соковиту мішаницю, бо довго піснюкало, замкнуте в повітці, наче в тюрмі. Вона взяла ягня за шийку й зараз одвела в садок у пасіку і пустила на траву пастись. Паничі й Юмин пішли слідком за нею й стерегли ягня наперемінку, не одходячи од ягняти ні на хвилину, а ввечері самі одвели його в возовню, поставили перед ним миску з водою, підстелили соломи на ніч і поклали перед мордою купку свіжої трави.

Як скоїлась ця завирюха в огороді, Терентієвої жінки й дочки не було вдома. Феодора саме тоді поїхала до Білої Церкви набирать у крамницях усякого краму, щоб обшити своїх синків, бо вони вже обносились і матері остогидло латання й лагодіння їх убогої одежі та плаття.

— От тобі, Феодоро, новинка! Наше ягня поцупили вовки, — були перші слова Терентія Кашинського, як жінка спинила коня в дворі, бо вона сама поганяла коника.

— Мабуть, ягня втекло в ліс. Але де ж там узялись вовки вдень? — спитала Феодора з дивуванням.

— Одже ж знайшлись такі вовки, або вовкулаки, котрі поцупили ягницю серед білого дня з нашого городу,— одказав Терентій, і його тоненькі губи розтяглися од осміху, аж довгелецькі пелехаті вуса заворушились.

— Та то, мамо, ягня якось вилізло з повітки, мабуть, з нудьги, бо Модезь не причинив гаразд ворітечок. А вовки вгляділи ягня з батющиного двора та й пересадили його через тин у своє подвір'я. Юмин уліз потаєнці в наш город, підсадив ягня на тин, а Кирик ухопив його за ніжки та й перекинув через тин. Паничі й Соня зараз ухопили його й одвели у свій садок.

— Он які вовки поцупили ягницю! — аж крикнула Килина.— От тобі на! То це пропала моя сукня й капелюш! Ото горенько! Шкода ягниці.

Усі увійшли в горницю, невеличку, але чепурненько

прибрану й світлу. Килина з горя сіла на канапі й голову похилила. В неї Юмин неначе висмикнув з рук рябу сукню, повисмикував червоні й сині смуги з вовняної матерії, а якась несподівана завирюха наче здерла з голови новенький капелюш з червоними рожами й блакитними волошками й покотила його по стерні.

— Це я втеряла нову сукню й капелюш,— промовила Килина, підвівши голову й подивившись на матір з одчаєм в очах.

— А я втеряла сережки, котрі ви, панно, обіцяли мені купить за ті гроші, що продасте вівцю,— трохи не з плачем обізвалась молоденька, років чотирнадцяти дівчина Феся, псаломщикова наймичка.

Килина і справді дала Фесьці обіцянку купити їй сережки, як продадуть ягницю.

— Ото всьому винен той чортів супостат, отой горшкодер, отой нишпорка приймак: він не раз блукав коло повітки од вигону та все чогось заглядав через загату в дірки в повітку. То ця псяюха таки винишпорила, де було сховане ягня,— промовила Феся й трохи не заплакала, неначе Юмин та Кирик повисмикували в неї з вух подаровані сережки.

Зажурились і хлопці, а Модезь аж задумався й голову похилив, бо в їх неначе видерли з рук якусь цікаву цяцьку.

На другий день вранці після сніданку паничі згадали за ягня і все жалкували, що їх ягнятко поцупив Юмин. Феодора причепилась до свого чоловіка, щоб пішов до батюшки й попросив, щоб він, принаймні, хоч заплатив карбованця за три тижні за годівлю для ягняти.

— Та не хочу йти та чепляться, бо батюшка ще розгнівається на мене. Йди сама та й справдовуйся з ним. Ти ж жінка, то тобі буде якось зручніше говорити за цю справу.

— От тобі на! Я жінка, але ти чоловік. А чоловіків завжди лучче слухають, ніж жінок,— сказала Феодора наважливо і встала з стільця.

Феодора була височенька на зріст, поставна й кремезна, свіжа на виду, трохи мизата, з міцними здоровими руками, придатними до поляпасів. Вона була якась ломовата, як буває ростюча ломовата та міцна коноплина, посіяна на плодючій ріллі на сахарських буряках задля того, щоб мошка та попелюха втікала од важкого духу й не точила

бурякового листя. Псаломщиця була дочка диякона і не дуже-то боялась батюшок: була доступніша до їх, говорила з ними сміливіше й поводилась з ними навіть запанібрата, а найбільше з молодими.

— Якось ніяково мені намагаться за таку пусту річ, як оте шолудиве ягня,— тихо обізвався Терентій, все спиняючись в розмові й запикуючись.

— От тобі на! Ніяково говорити за те, що ягня з'їло в нас, може, на карбованця проса, а Юмин, певно, продасть вівцю й достане десять карбованців. Ти все отак! Нічим не пеклюєшся в господі й роботу скидаєш на мене. Йди лиш зараз та й поговори з батюшкою. Скажи, що то не ми, а наші хлопці держали в повітці ягня й потаєнці брали просо й просянку та годували ягня.

— Та підіть-бо, тату, та поговоріть, то, може, батюшка й оддасть нам ягня, бо воно йому не потрібне, а ми продамо, як воно виросте, і я справлю собі за ті гроші гарну сукню,— чеплялась дочка Килина.

І вони обидві так причепились до Терентія, що він мусив йти до батюшки. Він прийшов до отця Нестора саме тоді, як той сидів у кабінеті й розбирав якісь церковні відомості, плутаючись в облічці грошей. Терентій поздоровкався. Батюшка попросив його сісти. Терентій був сутулуватий і втяг коротку шию в плечі сливе усю. Він довгенько терся та м'явся на стільці, бо не зважувався заговорить за ягня. Отець Нестор розговорився за ту обліч, а Терентій слухав і тільки лупав очима. Він був смирний, несміливий і часом потайний і хибний та підлесливий чоловік, як бувають люде смирні та слабкі на вдачу, не дерзкі ні в чому й загнані. Його таки добре заморочили й забили памороки і натуриста жінка, і дочка. Але він згадав за наважливий загад жінки й якось таки зважився сказать за ягня.

— Я оце, батюшко, прийшов до вас по ділу за ягня...

— За яке ягня? — спитав отець Нестор, слідкуючи очима за цифрами в листі.

Отець Нестор вже зовсім забувся за те ягня, та й був не радий гостеві, котрий заважав йому в роботі.

— Та за те ж ягня, що вчора Юмин з Кириком перекинули через тин з мого городу та в ваш,— промовив Терентій і все запикувався та неначе потяг голову й шию ще глибше між плечі.

— Яке ж то ягня перекинули вони через тин? І на-

віщо мені знати за це ягня, мені зовсім не потрібне? — обізвався отець Нестор.

— Заплатіть мені хоч карбованця за те ягня, бо воно...

— Навіщо ж я буду платить карбованця за якесь непотрібне мені ягня? — перебив він Терентія і аж крикнув з дива.

— Та не за ягня, а за те просо та просянку, що воно з'їло в мене.

Батюшка з дива аж з стільця підвівся. Йому здалось, чи не випала часом одна клепка в Терентія з голови.

— За яке це просо та просянку я повинен заплатить? Я нічогісінько не розберу й не втямлю.

— Та за те, що ягня з'їло в мене за три неділі. Бо то не ми, а наші діти залучили ягня в мій двір, держали в повітці й годували просом та просянкою, і на ту годівлю пішло більше як на карбованець проса й просянки. То це моя Феодора й просе вас, батюшко, щоб ви заплатили нам хоч карбованця за годівлю для ягняти.

— А чом же ви не вернули Соні ягняти зараз та й не вертали й досі? Може, ви впіймали його на спашу в своєму городі, чи що? То це я по закону повинен вам вернуть за пашу для ягняти, зайнятого в спашу, ще й за спаш?

— Та ні! Ми й не знали, що наші хлопці прихистили ягня, держать його в повітці та потаєнці годують просом та просянкою,— обізвався тихим голосом Терентій.— А ви нам заплатіть за годівлю, принаймні, карбованця, бо ягня з'їло за три неділі, мабуть, більше як на карбованець проса й просянки. А в мене ж корова, і здорове теля, і телиця.

— Я вам нічого не заплачу. Одчепіться собі з тим ягням! Я його геть вижену з свого двора, бо воно мені не потрібне. Це не ягня, а Сонина та паничівська іграшка, — сказав о. Нестор і сів на стілець та й почав робить дальшу обліч по відомості. Терентій встав і попрощався.

Тим часом Феодора з дочкою сиділи на ганку й виглядали Терентія. Незабаром вони вгляділи, як Терентій перелазив через перелаз з батющиного току в свій тік.

— Одже ж таки не длялись і швидко вернулись; мабуть, батюшка й не сперечався й дав карбованця за просо та просянку,— сказала Килина до мами.

— А що? Чи несеш нам карбованця? — гукнула з ганку Феодора.

— Де там! Батюшка й забувся за те ягня, що воно навіть і досі животіє на світі й вибрикує. Насилу пригадав його, як я почав йому нагадувать. Не тільки не дав грошей за годівлю, а ще й розсердився і казав, що вижене з свого двора оту здохлятину,— промовив Терентій, похиливши голову, і тільки махнув сухою довгою рукою.

— Коли не дав грошей, то піди до батюшки та скажи, що до його курей вже давненько пристало двоє наших курчат, бо як матушка посипле проса для курей коло курника та почне гукать на всю садибу: «цюр, цюру, тютю!» — то й наші курчата помиляються та через тин летять у їх двір і дзьобають просо. Я бачу давно, що нема одного курчати, зозулястого на масть.

— Нема й попелястого! Пам'ятаєте — воно таке, неначе сажотрус в сорочці, ніби лазило в комин та в вивід і трусило сажу,— обізвалась дочка.

— Нехай вже іншим часом піду, бо батюшка саме робить о́бліч по відомості, облічує церковні гроші,— сказав Терентій.

Другого дня вранці Феодора погнала чоловіка за курчатами. Терентій мусив йти, але не зважився заходить в покої до матушки, а сів надворі на лаві коло ганку й ждав батюшки, бо бачив, що батюшка ходе на току коло клуні. Він знав, що з матушкою буде справа важка. Трохи згодом батюшка прийшов до ганку.

— Це ви, Терентію, знов за те ягня? — спитав панотець.

— Ні, батюшко! Моя жінка каже, що до ваших курей вже давненько пристало двоє чи аж троє наших курчат: одно зозулясте, друге попелясте, а третє... либонь, чорне.

— Впізнавайте та й візьміть свої курчата, але дайте мені покій,— сказав на ході батюшка й зник у ганку.

Терентій був дуже радий, що батюшка дав дозвіл і матушка потім вже не чеплятиметься до його за курчата, бо якби потім згодом матушка й причепилась, то він тоді стикався б на дозвіл батюшки.

Незабаром вийшла наймичка з горням проса в руках. Одімкнула в повітці двері в курник, випустила кури й курчата й почала скликать їх, розкидаючи жменею просо на всі боки.

Терентій придивлявся до курчат, а тим часом десь з садка виник Юмин і все тикався в кутку коло тину й повітки, неначе чогось шукав... Але він був добрий кміта й

догадливий хлопець та скоса все кмітив, які то курчата братиме Терентій.

Між курми було чимало курчат пізнюрів та пізнюрок, було багато молоденьких курочок з ранніх курчат, котрих матушка не різала, а зоставила на розвід та на розплід. Курчата й молоденькі курочки як дзьобають з жадóбою просо, то їх можна брати в руки, і вони не тікають. Терентій, як тільки наймичка пішла в сіни, нахилився й забрав не курчата пізнюрі, а молоденькі курочки: одну зозулясту, другу попелясту, ще й третю чорну. Плохі курочки тільки киркнули стиха, а Терентій забрав їх під пахву й швиденько почимчикував з двора. Кмітливий Юмин зараз побіг в покої й розказав, що Терентій забрав не курчата, а три курки.

— Та ти не подивуй! Бо наш дяк має на руку óхват. Я це давно прикмітив,— сказав отець Нестор.

Феодора й дочка доти сиділи на ганку та ждали, доки вернувся Терентій і подав їм три курочки.

— Ого! Це не курчата ти впіймав, а курочки, та аж три! — сказала жінка.

— Котрі налапав, тії і взяв. Скажемо, що наші курчата вже давно пристали та й повиростали. Третя курочка піде за нашу пашню та пашу, що стріскало їх ягня за три неділі.

— То було б вже брать до двох курок не лишку, а взяти й четверту, щоб вийшов чіт, а не лишка,— промовила Феодора й зареготалась.

— А все-таки я не справлю собі за зайву курку сукні, як справила б за вівцю, бо курка ж не вівця,— обізвалась дочка й важко зітхнула; — а все то через оту чортову супостать, через отого Юмина. Я його оце котами дерла б,— така я сердита на його. Це він робить нам притичину й на цей раз.

III

Минуло вже літечко. Настала осінь. Батющина левада була сукупна, як було сукупне для священика й псаломщика і церковне поле. Левада була така велика, що отець Нестор мав там сіножать і частку городу, ще й кожного року засівав третю частку левади житом, або ячменем, або вівсом наперемінку. Псаломщик так само засівав свою частку чималого городу житом. Левада була недалечко од садиби,

тільки через шлях, і тяглася до самого рукава, чи «самовілки» річки, а ця самовілка вливалась нижче, аж коло питля й греблі, знов у річку. Перед покровою псаломщикове жито вже пішло в руна. Вже можна було пускать на густі руна на пашу товар, щоб руна не погнались вгору в стебла й не викинули колоса. Батюшка запізнився того року посіять жито на своїй частці, бо довго не було дощу, і його жито ще не пішло в руна.

Псаломщик виганяв свою корову, назимка й телицю на пашу на свою частку. Тим часом, поки його худоба спасла руна, на батющиній ниві саме розкоренились густі та соковиті руна. Отець Нестор звелів Юминові вигнать свої корови й телиці на пашу на руна і не дозволив пускать на леваду псаломщикової худоби. Вона пішла б пастись на його жито, бо на Терентієвій частці руна вже спас товар до решти.

— Яке право має батюшка не пускать нашої худоби на леваду? — сказала псаломщиця до чоловіка.— Левада сукупна, і ми маємо ж право на неї: маємо право заганять наш товар, коли завгодно.

— Та бачиш, Федоню, на нашій частці наша корова й телята не поживляться, то пристануть до батющиних корів та й підуть на його руна,— обізвався стиха Терентій.

— А як підуть на батющині руна, то й добре зроблять. Буде в нас більше молока. Хто там бачитиме, де наша худоба пасеться? Фесю! Пожени нашу худобу на леваду таки зараз! — гукнула Феодора на Фесю.

Феся зараз погнала товар на леваду й загнала на псаломщикову частку левади за довгий узький рядок верб та вільх на мокрачі на псаломщиковій частці, котра була в тому кутку левади за вузькою смужкою з верб та вільх. Але та худоба не знайшла там ніякої паші, зараз пішла на батющині руна й пристала до його корів.

Матушка вийшла якось випадком на своє подвір'я і вгляділа, що псаломщикова худоба пасеться вкупі з її коровами. Вона зараз послала наймичку, щоб вигнала псаломщикову худобу з левади й добре зачинила ворота.

Але псаломщиця з свого двора зумисне кмітила за своєю худобою і вгляділа, що батющина наймичка займає її худобу й жене до воріт, щоб витурлить її за ворота. Вона зараз послала свою наймичку Феську, щоб та не

пускала її худоби з левади й одігнала її знов за верби на свою частку.

— Бери довгу ломаку та не пускай нашої худоби до воріт. Зараз зажени її за верби! Поклич з собою й Бровка та нацькуй ним батющині корови, а то й саму наймичку, як вона буде виганять з левади нашу худобу. Ми маємо право пасти на нашій частці, — напутювала навздогінці псаломщиця Фесю.

Жвава Феся покликала Бровка й покатала з ним укупі неначе наввипередки та заіграшки через шлях на леваду. Наймичка вже пригнала до воріт псаломщикову худобу й одчиняла ворота.

— А нащо ти виганяєш з левади нашу худобу? — крикнула Феся, перелазячи через ворота на леваду вкупі з Бровком.

— Бо ваша худоба пасеться на наших рунах, а на ваших рунах корова й телята вже все спасли,— гукнула здалеки наймичка.

— Не чіпай нашої худоби! Яке ти маєш право виганять з левади наш товар? Левада ваша й наша. Не зачіпай, кажу тобі! — кричала на всю леваду горлата й завзятуща Феся.

І вона одігнала назад на леваду свій товар і погнала далі до верб, ще й Бровком нацькувала. Бровко неначе втямив усю ту справу, мов людина, й погнався за товаром вкупі з Фесею, і вони вдвох до́ти турлили його, доки загнали за верби.

Феся з Бровком, загнавши товар на пашу, пішли до воріт. А тим часом наймичка вернулася назад, зайшла за верби, зайняла псаломщиків товар і знов пригнала до воріт. Як вона пригнала до воріт, Феся з Бровком вже були перелізли через ворота, але як угляділи, що наймичка знов жене товар до воріт, то знов перелізли назад. Феся лупцювала ломакою корову, а Бровко кинувся на телицю й назимка й розпудив їх на всі боки. Вони знов загнали товар за верби.

Наймичка підождала трохи в вербах, і як Феся й Бровко вийшли з левади на шлях, вона знов зайняла псаломщиків товар і пригнала до воріт. А Феся сховалась під вербами над шляхом за тином, присівши вкупі з Бровком в бур'яні. І як тільки наймичка вже взялась за ворота і хотіла одчинить, Феся й Бровко вискочили з засідок, кинулись на товар, розпудили його й порозганяли

нарізно на всі боки, а потім почали турлить його докупи, щоб загнати назад за верби.

— Ото чортова супостать! Не турли корови й телят! Навіщо ти неначе накупилась дражнить мене. Мені нема часу, бо я оджимаю сорочки в балії. Ось я піду та скажу батющі, що ти з Бровком неначе граєшся й дражнишся зо мною та глузуєш з мене,— гукала через леваду наймичка. І вона перелізла через ворота та й побігла додому.

Феся й Бровко, загнавши товар за верби, вертались до воріт. Не встигли вони дійти до воріт, а через шлях іде Юмин та наймит Кирик, а за ними біжать дві собаки. Вони зайняли й вигнали псаломщиків товар з-за верб на леваду, одчинили ворота й вигнали на шлях. Феся побачила, що непереливки, стояла з Бровком осторонь і тільки дивилась на ту церемонію. Бровко сів на задні лапи і навіть не гавкнув на ту армію супостатів, бо неначе знав, що цю супостать Феся все одно не побідить і не подоліє.

Феся пригнала товар додому. Феодора вийшла на ганок, і Феся розказала їй, що Кирик та Юмин з двома собаками прийшли на леваду й силою вигнали товар з левади. Феодора розлютувалась. Вона ввійшла в покої й зараз накрила мокрим рядном свого чоловіка.

— Йди мені зараз до батюшки та скажи йому, щоб він не виганяв нашого товару з левади. Левада в нас сукупна. Ми маємо право пасти там свою худобу. Там же не тільки наші руна, але є ще й доволі неспашеної трави на нашій неспашеній сіножаті.

Терентій тільки потилицю чухав, як жінка гнала його до батюшки справдовуваться.

— Та вже треба йти, нічого не поможеться,— згодом обізвався Терентій і вийшов на ганок. Він побачив, що Сонине ягня перескочило через перелаз з батющиного току в його город і паслось коло клуні на зеленому шпориші.

— Федоню! — гукнув він у сіни.— А йди лиш сюди! Чи ти ба! Ондечки Сонине ягня пасеться в нашому городі.

Феодора вибігла на ганок, побачила ягня, зараз покликала Фесю та своїх паничів і звеліла їм взять в займану ягня й загнати в повітку. Феся зараз замкнула двері в повітці й оддала ключ хазяйці.

— От тепер ягниця буде наша! Теперечки ми вже не вернемо її Соні нізащо в світі,— сказала дочка і аж в долоні плеснула.— От теперечки я матиму гарну сукню!..

— А я нові сережки,— додала Феська.— Тепер будемо стерегти ягня і вдень, і вночі од тієї чортової супостаті. Вже не покрепляться другий раз.

Надвечір Терентій мусив таки йти справдовуватися з отцем Нестором. Отець Нестор сказав, що не забороняє йому пасти свій товар на леваді.

— Тільки ви або припинайте свій товар до повбиваних в землю кілків припиначкою на своїй сіножаті, або загадайте вашим хлопцям по черзі стерегти свою худобу, щоб вона не паслась на моєму житі,— сказав батюшка.

І на другий день Терентієві хлопчики вигнали товар пастись на леваді. Але їм швидко остогидло сидіть без діла під вільхами. Вони перелізли через тин і пішли до річки та й сіли коло одного рибалки, котрий сидів на сідлі й удив рибу, щоб подивитись, як він удочкою витягає з води плітку й йоржів. А тим часом товар пішов на батющине жито, кинувся на руна, з жадобою совав мордами по житі й теребив соковиті руна хапаючись, неначе знав, що йому не довго доведеться поласуваться такою смачною пашею.

Юмин з двора углядів, що дяків товар пасеться на рунах вкупі з батющиними коровами, зараз заповістив за це матушці й побіг на леваду з дрючком проганять чужий товар з рун. А дякові хлопці не вертались. Юмин мусив сидіти під вільхами до півдня та наглядать за дяковим товаром, доки дякові хлопці вернулись на леваду.

Надвечір Юмин пішов за клуню, щоб загнать у двір ягницю, де вона звичайно паслась цілий день на молоденькій соковитій конюшині. Але ягниці там не було. Оглядів він з перелазу псаломщиків город, переліз через перелаз, обійшов клуню, заглянув у двір,— і там не було ягниці. Ягниця зникла знов, неначе впала в воду з греблі.

Юмин вернувся й сказав паничам та Соні, що ягниця знов десь ділась, неначе вовк ухопив її.

— Це її ухопив, мабуть, той самий вовк, що й передніше був ухопив,— сказав Кость.

— Може, й той, а може, й не той. Може, вона десь забігла в чужий двір та пристала до чужих овечок. Потривайте, лишень! Може, вона й вернеться додому,— втішала мати Соню.

Але минув день, минув другий, а ягниця не верталась додому, неначе й справді її ухопив вовк та й заніс десь в пущі, та нетрі, та бескеття.

А отець Нестор купив доброго й дорогого замка й загадав Кирикові забити скоблі й почепить замок та замкнуть ворота. Феся пригнала свій товар до левади й побачила, що ворота замкнуті.

— Йди до батюшки таки зараз та справдовуйся з ним,— сказала Феодора до чоловіка,— не ходить же нам щоранку до батюшки за ключем, щоб поблагословиться одчинять ворота в леваду.

— Йди вже ти сама, Федоню, бо батюшка вже на мене наче гнівається трохи, що я йому часто надокучаю за це діло.

— От тобі на! Не мене ж посилала сюди консисторія на дякува́ння, а тебе. Мені нечля микаться в якісь ваші церковні справи, бо я жінка. Йди мені зараз та покажи зуби, бо ти маєш право. А як не підеш, то візьми та прибий і ти ще й свого замка до воріт. Нехай Кирик та Юмин попоходять і до нас за благословлінням, як гнатимуть на пашу товар.

Терентій мусив послухать жінки: знайшов якогось завалящого маленького замочка й зараз прибив до воріт, замкнув і ключик сховав у кишеню. В його таки була думка допекти до живих печінок наймитові та Юминові.

— От тепер ворота запечатані двома печатями. А якби в нас була проскурниця, то запечатала б ворота ще й третьою печаткою, бо там же на леваді єсть якась маленька й проскурничина частка городу,— сказав Терентій і засміявсь тихо, розтягнувши тонкі сухі, як сухий осінній жовтий лист, губенята.

— А якби в нашій парафії був ще й диякон, то почепив би на воротях ще й четверту печать,— промовила Феодора й зареготалася на всю світлицю.

— А як наші ворота низенькі, то вони усі до самого низу були б обвішані замками; на всю їх вишину теліпались би замки,— промовив Терентій і зареготавсь.

— Мені, бач, йдеться за те, щоб таки допекти до живих печінок і Кирикові, і Юминові за те ягня, що вони вдвох колись поцупили,— додала мстива та лиха Феодора, побідно махаючи своїми здоровими руками й радіючи, що таки помститься над Кириком та Юмином.

Вранці другого дня Кирик погнав корови на леваду. Але як він почав одмикать замка, дивиться, аж трохи нижче теліпається маленький замочок. Він став і задумавсь, але зараз догадався, хто то почепив замка. Покинувши

корови на шляху, Кирик побіг до Терентія за ключем, одімкнув ворота й загнав корови на пашу. Вертаючись назад, він зайшов за вільхи та верби подивиться, чи пасеться псаломщиків товар. Але товару не було за вільхами.

Кирик одніс ключа псаломщикові й зараз розказав батюшці, що псаломщик почепив і свого замка на воротях.

— Нічого не вдієш; мусиш ходити щоранку до Терентія за ключем, бо як його скот не пасеться сьогодні на леваді, то він і не прийде до тебе за нашим ключем. Це Терентій, певно, хоче комусь допекти,— промовив батюшка.

Одначе через кільки день Терентій таки прислав Модезя за ключем, бо батько звелів Модезеві загнати свою худобу на леваду й поприв'язувать її припиначкою до кілків. Але Модезь приходив за ключем днів зо три та й перестав. Тоді отець Нестор покликав Терентія до себе.

— А що? От я і вгадала. Передніше ти бігав до батюшки, а тепер нехай батюшка вже йде до тебе,— промовила гордовита Феодора.

— Гляди лиш, Федоню, щоб ця комедія не обійшлася нам дорогенько,— промовив Терентій, надіваючи шапку й виходячи на ганок.

— Нащо ви, Терентію Прокоповичу, ото почепили свій замок на воротях, коли вже не гоните свого товару на леваду? — спитав батюшка.

— Часом не гонимо, а часом і гонимо, щоб товар трохи попасся на отаві. Нехай Кирик або Юмин самі пасуть і глядять корови, бо й вони часом заходять на мою отаву.

— Та в вас же все спасли, і ніякої отави нема. А ви ж усе гоните свій товар через мою отаву, і я за це чепляться до вас не буду. Як вже на те пішло, то ви поставте собі другі ворота коло своєї частки од шляху на мочарі, по другий бік левади.

— Коли ж на це треба грошей, а в мене їх завжди буває обмаль,— сказав Терентій.

І Кирик мусив-таки щоранку заходить на одвідини до Терентія. Але одного ранку Кирик, загнавши на жито корови, вернувся назад, почав замикать браму й побачив, що в Терентієвому замочку нема ключа. Він зайшов до псаломщика й оповістив, що, певно, ті діти, що завжди граються коло воріт під вербами, висмикнули ключа з замка, як цяцьку задля себе, в той час як він погнав корови на жито. Псаломщик не пойняв йому віри й зараз пожалівся батюшці. Виходило так, що Кирик або зумис-

не взяв ключа, щоб не заходить щоранку до Терентія, або й справді не доглядів, покинувши ключ в замку. Терентій і батюшка причепились до Кирика, щоб він купив новий замочок псаломщикові. Але Кирик і божився, і присягавсь, що він не брав ключа і що його висмикнули з замка або Модезь, або діти.

— Стережи лиш і мого замка, бо мій замок дорогий, а як загубиш і мого ключа, то й мені купиш нового замка,— дав Кирикові наказ отець Нестор.

Але через тиждень Кирик пригнав товар до воріт, а ворота були одхилені й непричинені, і замок хтось вирвав з скоблями й клямкою. Це вже виходило так, що замок з скоблями одірвав не хтось інший, а сам Терентій. Батюшка розсердився й звелів, щоб Кирик купив такого самого замка й почепив на воротях, бо то через його нібито одірвано самий замок навіть без ключа.

— Це викрутила замка ота чортова твар, ота чортова супостать, що вкрала в нас вже другий раз ягня,— промовив нишком Юмин до Кирика.— А я знаю, де теперечки ягня, бо чув, як воно позавчора мекало в клуні саме тоді, як череда бігла в царину та мекали овечки коло нашого двора. Я вже давно заглядаю в дяків двір та підслухаю.

— Невже ти чув? А ходім лишень, та дізнаємось якнебудь, та заберемо ягня й принесемо зараз додому, бо ягня ж подарували тобі,— сказав Кирик.

— Нехай трохи згодом, як я добре досвідчусь, де воно саме стоїть на припоні в клуні і чи замкнута хвіртка в клуню,— радив Юмин.

На другий день вранці, сливе вдосвіта цікавий Юмин переліз через перелаз і нишпорив за дяковою клунею, оглядаючись навкруги. Він побачив кілок, забитий за клунею, до котрого дякові паничі припинали припиначкою ягня на шпориші. Понишпоривши в шпориші руками, Юмин налапав овечі бібки і зрадів так, що аж його чорні, як терен, очки закрутились і ніби засміялись. Він назбирав добру жменю бібок, сховав у кишеню й плигнув назад через тин, мов кіт.

— Чи ти ба! — аж гукнув Кирик, як Юмин витяг бібки з кишені.— Он де вони ховають наше ягня! Засядь, Юмине, на засідки за нашим ожередом та наглядай і кміть добре. Як тільки паничі припнуть ягня, а потім підуть, ти свисни до мене в двір, а я зараз піду з тобою, та й пере-

несемо ягницю через перелаз в своє подвір'я,— навчав Кирик.

Зараз-таки по обіді, як вони встали з-за стола, Юмин покатав на тік на вйвідки й засів за ожередом, а потім часто закрадався з-за тину, лазячи попід тином в бур'яні, та все заглядав крізь тин. І незабаром Кирик, никаючи та тикаючись по дворі, почув різкий свист з току з-за ожереду. Він побіг і з-за ожереду вглядів ягницю, котра з жадобою теребила зелений шпориш, бо, мабуть, добре випостилась, стоячи у клуні.

І вони обидва ускочили в дяків тік. Кирик висмикнув кілка і з кілком та припиначкою вхопив ягницю на плече, а Юмин піддав її ззаду й придержував за задні ноги.

— Несім же просто через дяків город та через перелаз попід дяковими вікнами, щоб дяк та Феодора бачили й знали, як красти нашого замка, а на мене пеню скидать. Я бачив, що на городі нема нікого. А як батюшка одверне мені з моєї рокової плати за замок, то ти вернеш мені гроші, як колись продаси вівцю.

— Добре! — сказав Юмин.— При ягницю навпростець через дяків город,— додав нишком Юмин.

І вони понесли ягницю через дяків город і полізли через перелаз. Смирна ягниця лежала на Кириковому плечі, не пручалась і навіть пишалась, як собака в човні, бо звикла до такого екіпажа ще змалку, як її носили на руках та цяцькались і панькались коло неї, неначе коло дитини. Як угляділа вона з височіні на перелазі соковиту зелену конюшину за клунею, то на радощах аж хвостиком замéлькала й лоскотала Юминові щоки й ніс.

Терентій і Феодора як угляділи в вікна ті овечі переносини ягниці на старе житло, то з дива повибігали на ганок. Але з ганку вони побачили, що та овеча перезва вже йшла через подвір'я.

— Таки вкрали ягницю! Ото каторжна супостать! Це Юмин вислідкував, де ми ховали ягницю! — аж бідкалась дячиха.

— То Юмин! То ота нишпорка винишпорила, бо я не раз бачила, як він нишпорив отамечки за своїм ожередом,— додала Феся й зітхнула важко, аж голову похилила.

Отця Нестора саме тоді не було вдома: він їздив на ярмарок в містечко і вернувся додому аж надвечір, втомлений, голодний, аж тлінний. Не встиг він позабирать з

повозки закупки та обтруситься од пилу, як у прихожу ввійшов Терентій. Феодора, вглядівши, що батюшка вернувся, зараз погнала Терентія до батюшки й наказала, щоб заправив за пашу три карбованці, а як він не дасть, то щоб правив за пашу за три неділі хоч два карбованці, та за давніші тижні хоч карбованця. Вона звеліла сказать, що як батюшка не заплате грошей, то нехай верне йому овечку.

— Що скажете, Терентію Прокоповичу? Може, трапився в когось похорон? — спитав у його батюшка й пішов у столову, а за ним слідком поплентався й Терентій.

— Ні, батюшко. Я оце прийшов за те ягня, чи ягницю, бо ягня вже виросло здорове.

— За яке ягня? Воно ж давно десь зникло, і я не пам'ятаю, коли я його й бачив, як воно паслось за клунею на конюшині, — казав батюшка, вмиваючись після дороги в умивальнику.

— Та сьогодні ваш Кирик та Юмин наче вчинили на́пад на мене: зумисне, неначе з церемонією, увійшли в мій двір посадили на плечі ягницю й понесли проз самісінькі мої вікна в ваше подвір'я та й десь сховали. Жінка просила, щоб ви заплатили нам за пашу три карбованці за цей раз, та за той раз карбованця, а як не заплатите, то верніть нам ягницю, бо ми здорово витратились на неї.

— А навіщо ж ви держали ягницю в себе й годували? Чом же ви не вернули її зараз і не пригнали до нас? — спитав з дива батюшка.— В мене паша довільна. Стало б на кільки ягниць. Нащо ж ви залучили її до себе?

— Та то не я, а мої хлопці залучили її до нас та загнали в повітку, держали та бавились нею й годували так, що в мене на годівлю за три неділі вийшло з добрий мішок проса й просянки... вівсянки...

— Невже те ягня з'їло-таки мішок проса за три неділі? — спитав отець Нестор і засміявся, втираючи вид рушничком та хапком зачісуючи свою кудлату голову й цупкі, ніби дротяні, коси жилавою рукою.

— Атож! Та там тільки й зосталось в узирях у мішку, може, з миска. А просянки зжерло...

— Цілу копицю? Добрий апетит в того ягняти! Може, й справді скажете, що воно з'їло копицю просянки? Це добра порція! Вистачило б за три неділі й на коня,— говорив батюшка, витираючи запорошену шию й вуха.— Ніяких грошей я вам не заплачу за годівлю й ягниці не

дам, бо ягниця належиться до Соні й паничів; а вдруге не оддам через те, що я подарував її вже давно Юминові на щастя.

Терентій, пригадуючи, який наказ дала йому жінка, аж голову похилив і зажурився.

— То заплатіть за годівлю хоч два карбованці за обидва рази або верніть нам ягницю, бо ми її довше годували, ніж ви. А ягня нічиє, ні ваше, ні наше, бо це ж знайда або якась приблуда.

— Йдіть собі з хати! Я втомився, здорожився: коні аж перепались од спеки й голоду в дорозі. Мені треба оглядіть їх зараз, а ви набиваєтесь за якісь карбованці, котрих я вам не винен,— сказав батюшка й пішов у покої.

На другий день вже надвечір отець Нестор поїхав на поле. Модезь побачив, що батюшка виїхав з двора, і зараз дав знати батькові. Са́ме в той час батющині гуси прийшли з ставка й загегали й закричали на подвір'ї.

— Візьмім в батюшки з двора хоч гуску, коли він не згоджується заплатить нам за пашню та за пашу. Все-таки вернемо гроші за годівлю, коли вже він не хоче оддать ягниці,— сказала псаломщиця до Терентія.

— Авжеж візьмім хоч гуску. Взяли одну зайву курку, але цього мало. Треба б і справді взяти ще й гуску,— додав Терентій.

— Авжеж візьмім! Батюшки нема вдома. В подвір'ї нема ні живого духу. Усі сидять в покоях,—радила й дочка.

— От я зараз піду, та вловлю гуску на подвір'ї, та потаєнці й принесу. Ніхто не бачитиме й не чутиме,— вихопилась Феся й зараз перелізла через перелаз, поза возовнею дійшла до перелазу в двір, прискочила до гусей і вхопила одну найситішу гуску. Гуска гегнула, ніби крикнула з ляку голосно, неначе закричала на все подвір'я: гвалт! рятуйте мене! Бо, мабуть, думала, що на неї напосівся або тхір, або лисиця.

Феся побігла з гускою в руках до возовні до перелазу. Усі гуси загегали, закричали на всю оселю, неначе репетували: ой, рятуйте, хто в бога віруе, бо якийсь ворог поцупив і поніс у мішаницю одну нашу сестрицю. Розлютований і переляканий гусак погнався за Фесею, щипав і кусав Феську за литки так здорово, що аж кров виступила. Фесьці було так боляче́, що вона не видержала болісті й мусила обороняться й затулятись гускою. А лютий гусак, мов скажена собака, кидався їй в лице, бив крилами по

морді й щипав за ніс. Феся довго оборонялася од його гускою, а потім кинула гуску й розпочала битву з гусаком. Якось таки вхопила його за крила, насіла зверху на його, вхопила в оберемок і плигнула через перелаз в дяків двір.

На той галас та крик вибіг з пекарні Кирик. З-за дому з садка прибігли до штахетів Кость і Володь і тільки загляділи, як поверх тинів неначе попливла Фесина голова, а коло неї стриміла гусакова голова й кричала так, неначе на гусака напали вовки й роздирали його на шматки.

Кирик зараз погнався слідком за Фесею. Він догнав Фесю з гусаком аж у псаломщиковому городі між соняшниками й почав виривать гусака в неї з рук. Феся не пускала. На той крик в одну мить вибігла з хати Феодора, й Модезь, і дочка. Вибіг з клуні й Бровко. Хлопці почали цькувать ним Кирика. Розумний Бровко одразу постеріг, кого треба оборонять од напасника і хто був чужий напасник. Він кинувся ззаду на Кирика, хапав зубами за жупан і аж крутив головою на обидва боки, так завзято рвав, а далі почав хапать за чоботи, прокусив халяву й ухопив зубами за литку. Кирик одбивався закаблуками, хвицав, мов кінь, брикався і все тяг гусака до себе так, що з його аж пір'я летіло.

Але Бровко визвірився й розлютувавсь так, що вже плигав Кирикові просто в лице і трохи не вп'явся щелепами в щоки. Кирик випустив з рук гусака і втік через перелаз та й сховався за тином. Модезь та Феся впіймали гусака й заперли його в повітці. Бровко й Феся зостались побідниками, а гусак був узятий в битві в полон і попався в тюрму. На полі битви тільки валялось гусакове пір'я.

Тим часом в той день Соня, Костик та Юмин вигнали пастись свою ягницю в садок і стерегли її по черзі. Соня знов зробила з червоної стьожки нашийник і почепила ягниці на шию. Пещéна ягниця походжала по пасіці й по садку, мов та вúпещена ситенька панна по горницях, і розкошувала на всій вольній волі без припиначки на шиї. Але діти примітили, що на вигоні за частоколом під самими вербами вештається то один дяків панич, то другий. Походять трохи, заглянуть крізь частокіл в садок то в одному місці, то в другому, та зараз десь і зникнуть. А потім надвечір, вже як череда йшла в село од кóловорота, десь узялась Феся, пройшла, нагнувшись попід частоколом, і зслизла. То знов десь візьметься Модезь, загляне через частокіл ніби потаєнці, та й присяде і десь зникне.

Юмин прикмітив тих непроханих кміт, як вони неначе по черзі кмітили якось потаємно само по собі за ягницею й за паничами. Юмин передчував, що Модезь та Феся, певно, мають на думці знов викрасти з садка ягницю. Він розказав за свій здогад паничам. Подія, що недавнечко трапилась з гусаком, пересвідчила дітей, що Модезь та Феся мають щось недобре на думці, певно, знов хотять викрасти ягницю. Це налякало їх.

— Сховаймо на ніч ягницю десь так, щоб вони й не знали і не догадались навіть, де вона схована, та щоб знов не викрали, — сказав Юмин до Соні.

— Як схóваємо в повітці або в возовні, то вони, пся-юхи, догадаються, де її шукать, доберуть вночі ключа до замка, одімкнуть і вкрадуть, бо вони ж злодійкуваті й мають óхват на руку, коли вкрали нашого гусака,— додав Костик.— Сховаймо її в льоху, то вони не догадаються, де вона схована.

— А справді, не догадаються, бо в льох ніхто не заганяє на ніч овечок,— сказав Юмин.

Вони гуртóм привели ягницю в пригребицю й знов стали на раду, де б безпечніше сховать її так хитро та мудро, щоб навіть і бувалий та досвідний злодій не знайшов ягниці.

— Вкиньмо її в діжку, або в кадівб, або в отой шаплик,— сказала Соня.

— То вона вискочить, як зіпнеться добре, бо вже стала велика та довга,— митикував Костик.

— То всуньмо її в мішок, зав'яжім зав'язкою та й покладім у куточку. Злодієві здаватиметься, що в мішку буряки або морква,— мудрував Юмин.

— А справді, всуньмо в мішок!—аж крикнув Кость.— Тоді Феська чорта лисого вхопить, а не ягницю.

Юмин зараз побіг у пекарню, десь видрав мішка під полом і приніс. Усі вони насилу всунули ягницю в мішок ще й зав'язали мішок зав'язкою та й однесли в льох і поклали в кутку за діжками.

Вже смерком, як зовсім попоночіло надворі, Соня розказала матері, де вони сховали од злодіїв ягницю і що вони й мішок зав'язали мотузком.

— От тобі на! То ягниці не буде ж чим дихать, і вона вночі здохне. Підіть зараз та витягніть ягня з мішка й замкніть у возовні. Пропаде ягня ні за цапову душу.

Вона гукнула на наймичку, звеліла піти з дітьми й ви-

тягти ягницю з мішка. Ягницю витягли, вивели з льоху й повели до возовні, де замкнули її на ніч.

Кирик та Юмин ще вдосвіта прокинулись і зараз почимчикували до возовні, щоб подивиться, чи висить замок на брамі. Замок висів і був замкнутий. Кирика вже налякав один замок, за котрий йому доводилось платить за недогляд.

Вже після сніданку Кость углядів у сінях дякову припиначку з кілком, котра теліпалась на щаблях на драбині. Він ухопив її й приволік з кілком у столову.

— А ось Терентієва припиначка й досі висить на драбині. Ми й забулись за неї,— гукнув Кость до мами.

— Треба її зараз однести до Терентія, бо за цю припиначку Феся вкраде в нас у дворі ще одну гуску. Юмине! Зараз однеси припиначку до Терентія й оддай,— гукнув отець Нестор на Юмина.

Юмин узяв припиначку, вийшов на подвір'я і вже страхався йти сам до Терентія Прокоповича після вчорашньої битви. Він боявся і Бровка, і кусливої Фесі. Кирик провів його й слідкував за ним до Терентієвого тину.

Юмин углядів Фесю коло ганку й гукнув до неї через тин:

— Ось ваша припиначка! Візьми її, але верни нам ту червону стьожку й намисто, що висіло в ягняти на шиї.

Юмин пожбурив припиначку через тин у город. Феся побігла і вхопила припиначку з кілком.

— За яку це червону стьожку ти кажеш? Ми не брали ніякої стьожки,— гукала Феся з городу.

— А оту, що в тебе червоніє в косах на голові! Полапай лиш себе за голову, коли забулась, де знаходиться стьожка. Це ти вплела її в коси і зробила собі кісни́ки з неї. Давай її зараз!

— Авжеж! Так і почала б тут на городі розплітать по́лапки без дзеркала коси задля такого дурня. Стьожку я купила собі в крамаря.

— Ба брешеш! Я впізнаю на твоїй голові нашу таки стьожку, котру носила наша ягниця. Давай ще й ягняче намисто таки зараз! — гукав Юмин.

Феся витягала з пазухи гнилиці й хрумкала так, що було чуть на ввесь город. Паничі натрусили в лісі лісових груш, і вони саме влежались на горищі. Юминові так заманулось тих груш, що він гукнув до Фесі:

— Та хоч дай мені за намисто одну пригорщ гнилиць!

Феся налапала в пазусі найтвердішу невлежану грушу, поперла нею в Юмина і влучила в губу. Груша вдарила, неначе куля. Юмин аж ухопився рукою за губи. А Феся витягала з пазухи груші та все шпурляла на Юмина, неначе стріляла кулями на ворога і влучала йому то в голову, то в щоки. Юмин розсердився, почав збирать кругом себе долі груші й з усієї сили шпурляв на Фесю. Почалась справдешня стрільба. Феся покликала Бровка й нацькувала ним Юмина. Бровко загавкав і кинувся до тину. А груші летіли через тин то сюди, то туди. Кирик був злий на Фесю за гусака й свою покусану литку. Він прибіг і почав шпурлять на Фесю грудками.

Одна Юминова груша влучила в вікно в саму шибку. Тахля дзенькнула, неначе крикнула. Кирик, згадавши за вчорашню пригоду, розлютувався, спахнув, налапав під тином сучок і з усієї сили попер на Фесю. Але та корчака поминула Фесю й тарахнула в вікно так, що аж вікно заторохтіло і з двох шибок посипались додолу склянки.

На ганок повибігали обидва паничі й кинулись у битву. Вони хапали грудки й шпурляли ними на Юмина й Кирика. Терентій Прокопович і Феодора повибігали на той галас з покоїв і підняли гвалт. Феодора кричала та кляла наймитчуків на всі застави. Бровко гавкав, аж вив та скиглив, сп'явшись лапами на тин. А Юмин вхопив кілка, лупив Бровка через тин по голові й штурхав йому в щелепи кілком. Він покликав своїх собак з двора. Дві собаки прибігли. Він почав цькувати, і собаки кинулись до тину й почали хапать зубами Бровка за морду. На той клекіт почали збігатися люде через вигін з хатів. І довго ще було чуть лайку та галас і клекіт, доки Юмин та Кирик повтікали в свій двір і поховались у возовні.

Тим часом ягниця походжала по садку, смирно паслась на соковитій травиці й навіть не догадувалась, якого лиха вона накоїла в оселі, ще й занапастила гусака. А гусак їхав на ярмарок у містечко. Вранці Терентій Прокопович вийшов за двір на шлях. Один заможний чоловік, Бровченко, саме тоді їхав шляхом на ярмарок у містечко. Довідавшись за це, Терентій попросив його взяти гусака й продать його на ярмарку. Бровченко само по собі не знав, який то гусак, не знав, що він украдений у батюшки, взяв у віз зв'язаного гусака, продав на ярмарку і, вертаючись додому, завіз гроші Терентієві. Гусака купив крамар на

заріз, на печеню й заплатив дорогенько, бо гусак був великий і ситий, неначе добре вгодований.

На другий день Феодора знов погнала свого Терентія до батюшки справдовуваться за повибивані хлопчаками вікна і звеліла таки домогтись, щоб батюшка або заплатив за пашню й пашу для ягниці, або оддав ягницю. Довго опинався й чухався Терентій, але настирлива й навратлива жінка таки витурлила його з хати.

Терентій прийшов, несміливо вступив у прихожу й поцілував батюшку в руку та й ніби скорчився в три погибелі.

— А що це ви? Знов прийшли справдовуваться за те ягня? — спитав сердито отець Нестор.

— Та це мене жінка послала. Ваші хлопчаки розбили мені вікно, вибили дві шибки. Повставляйте мені шибки й заплатіть за годівлю ягниці...

— Ваша жінка непоміркована й навратлива на вдачу людина: на що вона раз навратилась, то вже того не забуде й буде добуваться свого. А ви не настирайтесь надаремно, бо я вам не буду склить вікон і не платитиму за годівлю. Он подивіться, як ваша Феся розбила Юминові губи. Губи в його так напухли, що од пухлятини він і хліба не може їсти. А ваш Бровко збавив Кирикові халяви, попрокушував їх, ще й покусав йому литки. Приборкайте лишень Фесю, бо вона битлива й нахабна. Приборкайте й Бровка, візьміть його на ланцюг та прив'яжіть. Я позиватся з вами за вкраденого й проданого вами гусака не буду, бо за того гусака піде поголоска і нас обсміють люде. Але я даю вам застереження, бо до благочинного, певно, дійде чутка за гусака. Духовній особі не годиться посилать дівчину красти. Одчепіться од мене! Йдіть собі! То ви й ваша жінка дали таку направу в себе в хаті, щоб викрасти ягня, а потім вкрасти серед дня гусака. Йдіть собі геть!— промовив батюшка й хапком вийшов у другу кімнату.

Од того часу не було вже миру між двома сім'ями й дворами. Матушка, зострічаючись на вулиці з Феодорою, не здоровкалась з нею, а Феодора обходила матушку через дві вулиці. Модезь та його брат вже не приходили до Костя й Володя позичать цікавих книжечок для читання, і в їх зник читальницький потяг до книжок.

Батющині паничі вже не запрошували їх до себе й не гуляли з ними в дворі в м'яча та в цурки. Наймитчук Кирик та Юмин зненавиділи Феську, а Феська, як тільки було вглядить їх у дворі через тин, то кричить на їх,

лає й шпурляє на їх грудками. Кирик гукав до неї, що колись полатає її боки ломакою за те, що вона вкрала гусака ще й нацькувала його собакою. Два доми з наймитами й дітьми настовбурчились одні проти других, мов два півні, котрі були напоготові кинуться один на одного в бійку.

Терентій, розсудливіший од жінки, незабаром опам'ятався, побачивши, в які бескеття та нетрі завела його жінчина порада. Він запобігав ласки в отця Нестора, підлещувавсь до його. Але ні запобігання, ні низькі поклони, ні підлещування, ні солодкі слова не добули йому втеряної ласки й прихильності. Він задумався і все скидав вину на жінку.

— Одже ж ти, Феодоро, нашкодила мені таки добре. За того краденого гусака люде на селі затого висміють мені очі, а найбільше ті цокотухи та лепетухи баби. Здоровкається зо мною на вулиці яка-небудь баба, а я бачу по очах, що вона дивиться на мене й сміється. Тепер хоч тікай з села на другу парафію,— сказав Терентій до жінки, сидячи в хаті ввечері за столом.

— Авжеж пак! Через якесь ягня взяв би та й утік з села. Посміються якийсь час, та й перестануть,— огризалась до його Феодора.

— А все то через оте маленьке ягня. То воно накоїло нам багато лиха. Бодай були б з'їли його вовки отам під лісом. Може, то не пастухи, а сам чорт підкинув його на вигоні, щоб запагубити нас,— митикував Терентій.

— Може, й справді то не ягня, а сам сатана перекинувся ягням на нашу пагубу,— обізвалась жінка.— Адже ж баба Сиклета оце недавно казала мені, що як вона верталась з хрестин смерком та йшла через греблю, то поперед неї бігло чорне ягня. Біжить та все мекає неначе людським дитячим голосом. А як баба дійшла до лотоків, то те ягня плигнуло, мов заєць, у воду, пірнуло, аж вода забулькотала, а потім вистромило з води голову з здоровецькими чорними рогами, зареготалось та й зникло.

Феська й хлопці слухали й дивились на Феодору переляканими очима. Було знати по очах, що вони пойняли тому віри.

— Ой боже мій! А я ж те ягня і на руки брала, і пригортала до себе, і раз поцілувала в головку. Невже я поцілувала чорта? — промовила Феся й тричі перехрестилась.

— А хіба ж чорти пасуться? Це ягня паслось на траві,— обізвався Модезь, певно, збитий з пантелику тим материним оповіданням.

— А мабуть, пасуться тоді, як перекидаються ягнятами, бо вони поздихали б з голоду, якби не паслись,— додала Феся і знов перехрестилась і зітхнула.

— Та вже чи був то чорт, чи ягня, але отой проклятий гусак долетить у Київ до консисторії, то коли б часом не заправторили мене в монастир на покуту на кільки місяців,— промовив Терентій вже з смутком в голосі.

— Мені позавчора казав Юмин, що гусак вже долетів до благочинного,— пригадав Модезь.

— Невже? — аж крикнув Терентій і покинув крутить одного вуса й руку опустив.

— Казав Юмин, що позавчора батюшка приїхав звідкільсь та й розказував, що благочинний вже знає, як ми вкрали гусака.

— Ой ненько моя! То це й мене заправторять у монастир за того гусака? Хіба ж я його крала? Я не крала, а взяла його та й принесла в свій двір,— бідкалась Феся од ляку.

— То це, мабуть, і Бровченка запруть у монастир за те, що він продав гусака? — промовив Пимон.

Але Бровченка не заслали в монастир. Тільки швидко після того оповістили в селі, щоб громада обрала виборців для обрання посланця в державну думу. Після розпуску першої думи Бровченка обрали за виборця, бо громада обирала за вибірців чоловіків м і р н и х, цебто середніх по своїх поглядах, а Бровченко був чоловік і розумний, і письменний, і не загоністий, а мірний. Але тепер громада знала, що він продав краденого гусака, і це пошкодило йому. Його не обрали навіть за виборця, хоч він мав надію, що його оберуть і за посланця в державну думу.

А ягниця вже виросла й стала гарною здоровою ситою овечкою. Щоб ця животина не нудилась сама, Соня впрохала матір купити другу ягничку. Мати купила на ярмарку ягничку. І смирна й безвинна ягниця паслась собі в садку на зеленій травиці і нічого не знала й не відала за те, що вона скаламутила людські душі, підняла з самого дна наверх баговиння й мул в душах і накоїла багато лиха там, де передніше була мирнóта й спокій. Не знала й за те, що їй люде вже дали високий чин самого чорта й сподобили титулу самого сатани.

1910 року.
Київ.

СІЛЬСЬКА СТАРШИНА БЕНКЕТУЄ!

Перед коронацією 1896 року 14 мая пройшла по Трушках чутка, що цей празник будуть справлять дуже пишно. Волосний писар привіз з Білої Церкви звістку, що йому дозволено взяти з громадських грошей 50 карбованців на празникування. Селяни заворушились, завештались, загомоніли: усі ждали чогось надзвичайного. Говорили, що на вигоні будуть грати музики, та ще й не одні, а чотири, що поставлять ґойдалки, качелі, а на громадський обід покличуть усю громаду.

Зранку перед коронацією волосний писар та старшина поїхали до Білої Церкви за усякими закупками та за музиками, накупили шинок, сала, м'яса, привезли кільки відер горілки та силу пляшок з пивом. Писар навіз для ілюмінації ліхтарів з усякого паперу: і червоних, і зелених, і жовтих, обквітчав тими ліхтарями увесь віз навкруги і сам в руках держав ліхтарі, ще й обвішав руки тими ліхтарями й старшині. Віз прикатав у село, увесь поцяцькований, з поцяцькованим головою та писарем. Діти бігли слідком за

тим возом од самої царини аж до управи, неначе дивились на комедію. Казали, що накупили й фейєрверків. Громада вже заздалегідь облизувалась, зачувши про смачний обід, про горілку та пиво, неначе вже лизнула кінчиком язика тієї горілки та печені.

15 мая ще спозаранку коло управи в дворі прибирали, замітали, ставили рядками столи, забивали кругом столів сосонки та гілки кленків, чепляли гойдалки з дощок на стовпах. На широкому ставку, на зеленому маленькому острівці сільська аристократія задумала справити святкування окроме для себе самої. Острівець той, маленький та довгенький, зарослий старими тополями, неначе плавав серед ставка, мов зелений човен з високими зеленими щоглами, і чудово одбивався в тихій воді. Після холодного а́пріля настав гарячий май. Надворі було тепло аж душно, як літом. Вода в ставку й у річці Ра́ставиці одразу степлілась, неначе її хто зумисне нагрів у печі. Вже люде почали купатись. Були пишні сонячні та тихі дні, а ще пишніші та тихіші зоряні ночі. Другого дня на острівці розпочалася робота: позчищали місце для гулянки, обвішували тополі ліхтарями. Човни сновигали по воді й перевозили на острів гілки верболозу та сосни й робітників, котрі обтикали ними навкруги столи, повішали на їх ліхтарі. На човни поклали столи, перекинувши догори ніжками, поскладали стільці, попереправляли на острівець і поставляли їх рядками. Проти острівця на високій та широкій греблі, на ганку й на сходах коло питля, на балконах питля рядками обсіли діти, дівчата, чоловіки й дивились на те вештання на острівці, на човни, котрі линули по воді; дивились і очей не зводили, неначе греблю і питель хтось обсадив рядками кам'яних бабів, мов могили на степах херсонських.

Сонце світило гарячим майським світом і обсипа́ло промінням ту картину, незвичайну для селян, ворушливу й живу. Ставок повеселішав. На березі й на воді — скрізь вештання, ворушіння. Човни, повні зеленого гілля з верхом, сновигали по воді то до острівця, то до берегів, то до греблі. Сила гусей та качок никала по ставку кругом острівця; мабуть, гуси й качки думали, чи не лагодяться часом люде мити в підситках пшеницю та жито на березі коло питля.

15 мая аж перед заходом сонця писар привіз з Білої Церкви звістку, що в Москві одбулась коронація. Вдарили

в усі дзвони; чоловіки збігалися до церкви на молебінь, але розпочинать святкування вже було пізно. Празник одклали на другий день.

В одинадцятій годині задзвонили в усі дзвони. Громада просила одправить молебінь — один у церкві, а другий коло волосної управи надворі. Незабаром на вулиці коло питля з'явилась процесія. Чоловіки несли портрет царя, зверху прикритий і обтінений флагами. За ними слідком рушила сила дітей трохи не з усього кутка. Процесія виступила на широку та довгу греблю й розтяглася од краю греблі до краю. Рядки кам'яних баб неначе ожили, підвелися, знов посідали і неначе знов скам'яніли й знов захололи. Процесія пристала до церкви, увійшла в браму цвинтаря й ждала кінця молебеня в церкві. З церкви згодом вийшло духовенство, винесли корогви й хрести, висипалися люде. І знов процесія, вже вдвоє довша, попростувала через греблю до волосної управи, неначе полилася жива річка з людей через довгу греблю, одкидаючись в тихій воді з рядками гіллястих зелених верб.

Після молебеня позастеляли столи. Уся громада стояла в дворі кругом столів і не розходилась. Кожному чоловікові бажалось сісти за ті столи на бенкет за громадський кошт. На столах понаставляли силу пляшок з горілкою та пивом, поклали цілі купи накраяних скибок хліба та паляниць. Громада аж облизувалась, дивлячись на пляшки то білі, то червонуваті, на котрих вигравало сонце й неначе лоскотало усіх. Чоловіки мовчали. В дворі стало тихо.

Коли тут писар вийшов з управи з листком паперу в руках. Коло його став волосний старшина Новохацький, перший багатир на селі, здоровий, високий та поставний чоловік, гарний з лиця, рум'яний та вусатий. Писар почав викликати з гурту чоловіків, котрих він та старшина сподобили посадовити за столи. Викликáли все багатирів та сільських дуків-жмикрутів. Вже викликали п'ять десятків, а далі писар згорнув листок та й сховав у кишеню. Батюшка сів за стіл; сіли поруч з ним писар, та голова, та два писарчуки й сільські старости. Посідали й багатирі-дуки. Громада оступилась од столів і рушила за двір. Піднявся гомін, спочатку тихий, неначе загули в улику роздратовані бджоли; потім гомін все голоснішав та дужчав. Вихопились і крики, а потім почулась лайка. Дехто з людей розходився, але декотрі невгамовані стояли за двором і на-

рікали на старшину. Починався скандал. Писар вийшов за двір і звелів розійтись. Хтось кинув на його лайкою, неначе камінцем, і полетіла на писаря, неначе грудка грязі... Хтось налаяв його прямо в вічі. Але люде мусили розійтись, тільки понюхавши смачних потрав з столу дуків та багатирів.

З управи молодиці виносили страву й ставили на столи. Голова Новохацький випив чарку, почастував батюшку й решту духовенства, двох сільських старост та писаря й пустив чарку кругом стола. Чарка побігла навкруги стола, неначе коняка поносила.

Довго тягся розкішний бенкет, а після обіду ще довго пили то горілку, то пиво, неначе наважились випити усю горілку, куплену на громадський кошт. Сонце шкварило немилосердно. Люде сиділи без брилів; в їх лоби та щоки аж лисніли од поту. За двором товпились баби, діти, молодиці й заглядали в двір через тин. Коли це несподівано волосний староста, писар та писарчуки підступили до батюшки, вхопили стільця вкупі з батюшкою й підняли вгору. Батюшка в одну мить опинився над головами та столами, неначе насторочився летіти в небеса. Тричі піднімали його дужі руки і тричі спускали наниз, неначе батюшка тричі знімався з місця і ніяк не міг полетіти на небо. Люде на вулиці осміхались. Молодиці одвертались, затулившись рукавами, й сміялись в рукави.

Батюшка витяг з кишені три карбованці й поклав на стіл на могорич. Такий сільський звичай, щоб платить за цю велику честь. Незабаром і волосний голова неначе підскочив над столами й ніби насторочився пурхнути в синє небо. Над столами з'явились його широкі плечі, блиснуло на сонці широке й високе чоло, блиснули ясні карі очі, майнули довгі вуса. Здавалось, ніби давній козацький полковник красунь Сомко з'явився своєю пишною особою над столами. Голова витяг з гаманця карбованця й поклав на стіл. Згодом підскочив сухорлявий жовтий та смуглявий писар, махнув тричі в повітрі своїм довгим, як ключка, носом, показав громаді свої чорні патли й спустився наниз, неначе чорногуз у гніздо. Потім підскакували вгору інші, неначе в викрутасах козачка. Почали піднімать одного важкого багатиря. Цей був завальний, важкий, наче чумацька паровиця. Од такої великої честі він одмахувався, неначе од мух, а далі почав брикатись. Чобіт зачепився за стіл і трохи не перекинув стола. Усі вони давали

по карбованцю на складку на могорич. Духовенство пішло додому, а начальство й багатирі ще довго сиділи за столами та все пили, доки сонце стало на вечірньому прузі. Писар запросив декотрих багатирів вкупі з головою, старостами та писарчуками на вечір, на бенкет на острівці.

Сонце сіло за вербами. Ставок укрився тінню. Надворі було тепло, як на печі. Рибка скидалась по всьому ставку, неначе й вона хотіла подивиться на той нечуваний на селі бенкет на острівці. Заворушились човни на ставку: публіка збиралась на бенкет. Поперед усіх переплив на човні сухорлявий писар з своєю жінкою-красунею, білою, чорнобривою та чорноокою. За ним слідком попливли підписарі й перевезли на острів повний човен провізії та пляшок з горілкою й пивом. За ними од другого берега в човні прибув молодий дяк з дячихою, а за дяком поплив по ставку сухий та довгий, як чаплія, фершал з здоровою довгою рудою бородою. Він неначе перевозив на човні свою бороду. Проти його сиділа його жінка з дрібної ходачкової шляхти, кирпата, та мизата, та негарна, з куцим, неначе одрубаним лицем. Вже смерком човни перевезли на острів півчу й чотирьох жидків-музик. Голова й сільські старости та найбагатші дуки-багатирі вже проспались після випивачки й, позіхаючи, попливли на острів.

На острівці заворушились люде, малі півчуки́.

Човен з головою причвалав до острівця,— і півча заспівала національний гімн. Музики приграва́ли. Острівець неначе заворушився, мов живий. Писарчуки позасвічували лампи на столах, посвітили свічки в паперових ліхтарях, що висіли на гілках тополь та сосонок кругом столів. Самовари кипіли, аж парували. Вихрестка-писарша давала усьому лад.

Вже зорі замиготіли в тихому ставку, неначе навкруги обси́пали острівець золотим насінням. Діти й молодиці товпились на греблі, на ганку питля та все ждали, коли будуть пускати фейєрверки. Хор усе співав національний гімн, доки гості пили чай та вечеряли. Але, випивши з відро горілки, гості загадали півчим співать веселих пісень. Дяк закомандував, і півчі заспівали дрібно та весело: «Ой за гаєм-гаєм, гаєм зелененьким». Писарчук пустив ракету. Ракета свиснула. Ставок і верби кругом ставка, острівець і мурований питель облило червоним сяєвом. Публіка на греблі тільки роти пороззявляла од такого дива. Знов

свиснула ракета. Музики заграли козачка. Писарі й писарші, фершал, дяк і їх жінки пішли у танець.

— Чи ти ба! Як крутяться, як чорти в пеклі! Та всі такі червоні, неначе з їх шкуру облупили,— гомоніли люде на греблі

— А писар! Як дригає ніжками! Неначе цап! Чи ти ба! — сміялись на березі чоловіки.

— А писарша замітає хвостом острів, неначе віником,— обізвалась одна цікава молодиця,— ож диви-бо, кумо! Як крутить головою! Неначе коняка в спасівку.

— Ану чи й голова піде видрибасом,— сказав один чоловік, — оце вони пропивають та протанцьовують громадські гроші, а громаді досталася дуля.

— Вони проп'ють гроші, а ми подивимось, та тільки тим і здобріємо, — сказав один дядько.

Довго ще співала півча та грали музики. Старшина та багатирі пили та жартували. Писарі танцювали. Вже й півчі похрипли, вже й надворі стало розвиднюватись. Свічки в ліхтарях догоріли й потухли. На сході небо зачервоніло, мов нова червона запаска на багатирці. Соловейки співали, аж верби луною розлягались. Ніч була душна, гаряча; ранок був теплий. Вже зовсім розвиднілось, як п'яні гості почали сідати на човни. На один човен сіли п'яний фершал з жінкою, молодий писарчук та дячиха.

В човні було чимало води. Дячиха поставила серед човна стілець і сіла на стільці, підобгавши поділ нової сукні та спідничку. Музики заграли польки. Човен вже одплив далеченько од острівця. Весела полька роздратувала фершала. Він підвівся, неначе його хто штрикнув шпичкою, та давай танцювати на човні. Човен заколивався. Фершалка почала кричать: вона боялась, щоб не перекинувся човен, бо не вміла плавати. Фершал ненавидів свою жінку, любив свою сусідку молодицю, що жила в противній хаті через сіни. Чи не спало йому на думку втопити свою мизату кирпу? Кирпа верещала на ввесь ставок, а фершал підскакував на човні та дригав ногами. Човен перехнябився й одразу перекинувсь. Усі крикнули, як в один голос, і пірнули в воду. Дячиха вміла добре плавати й швидко вилізла на греблю.

Фершалка стала потопать і кричала несамовито. Молодий писарчук налапав її в воді, вхопив на плечі й поплив до берега. Фершал для шику таки довгенько зумисне плавав, ще й наввимашки, і довго ляпав руками по воді. А

старшина та півчі реготались на острівці, а музики приграва-вали дрібного козачка.

— Ото гарно! Під музики й потопати гарно, а купатись в ставку то ще й краще! — гукав голова з острівця на греблю.

Вже сонце сходило з-за лісу, вже люде виганяли худобу до череди, як острівець спорожнів і човни перевезли на берег і музик, і півчу, і п'яного голову, і п'яних багатирів. Жаби квакали, як скажені, соловейки щебетали в вербах, стрічаючи ясне майське сонце. По греблі вилися мокрі смуги, неначе мокрі стежки на всі боки.

Фершалова сусіда, полюбовниця, встала пізно, глянула у вікно і з дива очі витріщила: на тину на сонці висіла фершалка, розчепіривши руки на кілках, а поруч з нею теліпались ніби цапині фершалові ноги, обтінені фершаловим брилем, почепленим на кілку. Дячиха прибігла додому, скинула сукню й сорочку, викрутила й повісила в повітці сушити, щоб сусіди не бачили. Вона трохи не плакала, бо на сукні бузкового кольору десь узялись чудернацькі взорці з мулу, та гною, та баговиння. То була в неї найкраща празникова нова сукня. Дячиха була не з тих старих дячих, що самі воду носили й на річку ходили плаття прати. Вона обставила свою світлицю канапою, стільцями та столиком, в кутку над образами почепила дві кисейні завіси од стелі аж до долу й пообшпилювала їх рожами, букетиками та пучечками перкалевих дешевих трояндз. Все було вона нарікає, що її чоловік не господарює, а тільки на скрипочку грає та ноти пише, а вона сама всьому дає ряд і в хаті, і надво́рі. А тим часом вона найняла собі наймичку, а сама все сиділа у ганку та язиком клепала.

Проспавши трохи не цілий день, голова, старости та писарі знов увечері зібрались на острівці допивати недо́питки та пропивать ті гроші, що склали за честь та пошанування на громадському обіді. Знов завештались човни на ставку, знов заманячіла в човні фершалова борода. Дяк привів півчу. Прибули й музики. Дячиха прилинула на човні вже не в бузковій, а в перистій сукні. Фершалка, знать, не дуже була полохлива, бо знов вискочила з човна на острівець. Багатирі не забулись, що писар запросив їх допивати могорич. Знов заспівали півчі веселих пісень, заграли музики. Їли вже трохи, але пили багацько, тільки в усіх не ставало тієї сили, що була вчора. Малі півчі про-

сились додому, як тільки сонце почало сідати, бо їм хотілось спать. Дяк посадив їх у човен і хотів перевезти на греблю.

— Не пущу! — криконув голова Новохацький.—Як же таки гуляти без півчої? Це не по-божому! Та верніться-бо! — гукав він з берега до дяка.

А човен з півчою не вертався. Голова скочив у душогубку й погнався за півчими, щоб перепинить їх човен і вернути до острівця. Він круто повернув човника перед самим дяком. Легкий човник — круть! — і Новохацький полетів сторч у воду. Суконний жупан закотився,— і перед півчими майнули дві нозі в чоботях, котрі стирчали над водою. Голова дригав ногами, неначе гуска, котра достає головою на дні жабуриння.

На острівці зареготались, неначе заіржали. Півчі сміялись і тікали мерщій човном до греблі. Голова вирнув і поплив до берега та й сховався в лозах. Там він поскидав з себе мокру одежу, повикручував, знов одягся й вернувся човном на острівець.

— От і я скупався! Тепер не буду сміятись з вас! — казав голова і стукнув чарку горілки, а потім випив два стакани чаю.

Голова сох, аж парував коло самовара, неначе казан з окропом. Швидко на йому протряхла одежа в гарячому повітрі. Горілка гнала з його пару, неначе полум'я. До другої години ночі ще вони всі пили, аж поки не потомились.

Писареві не обійшовся дурно цей бенкет. Другого дня ввечері його обступили чоловіки коло управи й причепились до його.

— Навіщо ви з старшиною пропиваєте наші громадські гроші? Чом не покликали усіх хазяїнів? — репетував один палкий дядько.— Ви злодії, хабарники!

І, слово по слову,— лайка заклекотіла. Дядько дав кулаком по спині писареві. Писар дав йому здачі кулаком по потилиці. Почалася бійка. Писарчуки вискочили з управи оборонять свого принципала, а тим часом писар плигнув через тин, неначе цап, і сховався в городі та й пересидів там лиху годину, доки розійшлась розлютована біднота.

ЖОВТІ ГУСИ

В Чигиринському повіті, в селі Ре́вовці в священика було весілля: батюшка видавав дочку заміж. Як звичайно буває на весіллях в сільських священиків, наїхала сила проханих і непроханих гостей. Музики в залі грали, паничі й панни танцювали. Старі в других покоях випивали та балакали про свої сільські справи. Весілля гуло на все невелике село од музик і танців, аж поміст лущав, аж дім трусивсь.

В одній далекій кімнатці, куди вже мало заходило шуму та гаму, сидів гість сусід, старий батюшка, отець Филимон, сивий аж білий, забутий хазяїном і гістьми, і молодими й старими, очевидячки́, ні для кого не інтересний і не потрібний, бо був такий давній, що з його, як приказують у приказці, аж порохня сипалась, неначе з старої дуплинастої верби. Сидить та трухлятина в кутку коло столика, п'є чай та позіхає з нудьги, ждучи, поки подадуть вечерю. Вже пізненько приїхала друга порохня, батько ре́вівського економа, престарезний панок Ягодинський, такий давній, що його скарцюбило трохи не вдвоє. Приїхав той дід, никав по всіх покоях, заглядав то в одні двері, то в другі, дививсь на танці,— скрізь ніби напхано гостей,

скрізь гармидер, гомін, шум, а на старого ніхто й не дивиться, ніхто до його й словом не обізветься, й говорить з ним ніхто не хоче. Пішов він блукать по кімнатах. Аж дивиться, в далекому покоєчку в кутку сидить сивий дід, така сама трухлятина, як і він, почвалав до його, згорбившись та спираючись на паличку, та й примостивсь коло столика коло старого батюшки. Батюшка не знав його, бо бачив вперше.

Сивий отець Филимон хоч був дуже старий, але ще був бадьористий, веселий дід і навіть штукар, дуже любив пожартувать і поглузувати. Старі зараз познайомились і почали балакать. Почали вони свою розмову з того, що стали чвaниться своїми давніми літами, бо дуже старі люде таки люблять вихваляться сивим волоссям та сивою бородою, коли нема чимсь іншим та кращим почваниться та похвалитись.

— Ой, які ж ви, пане, старі! Ой, які старі! — почав панотець Филимон.

— Та ще й який старий! Як бачите, неначе припав борошном, — обізвався пан.

— Ви припали білим сіяним борошном, а от мене неначе хто обсипав у млині пожовклою обметицею, бо я, мабуть, чи не старіший од вас, пане,— каже батюшка.

— Ой, ні! мабуть, я од вас багато старіший. О, я дуже давній чоловік,— обізвався пан.

— А чи пам'ятаєте ж ви велику холеру? — питає отець Филимон.

— Ще б пак не пам'ятать! В мене тоді вже були унучата.

— Та це не така вже давня річ. А чи пам'ятаєте ви, як Наполеон приходив в Росію з дванадцятьма народами та спалив Москву? — спитав батюшка.

— Пам'ятаю. Де вже пак не пам'ятать, коли я саме того року оженився.

— Та, сказать по правді, і для мене це ще не така давня давнина. А чи пам'ятаєте ви, як летіла велика сарана? — питає батюшка.

— Ой, далася мені взнаки ота велика сарана! Ще б пак не пам'ятав, коли вона, проклятуща, потрощила увесь хліб на моєму полі до останнього стебла, і я тоді не мав чим заплатить дідичеві за посесію, — каже пан.

— Ого! То й ви, як я бачу, таки давні. Але я ще давніший, бо пам'ятаю щось ще давніше од тієї великої сара-

ни. А чи пам'ятаєте ви, як летіли жовті гуси? — питає батюшка.

— Які це жовті гуси? Хіба ж є на світі жовті гуси?— питає з дива пан.

— Авжеж є! І летіли вони дуже давно, ще не за вашої пам'яті. От ви й не дуже-то старі, коли не пам'ятаєте цього дива,— каже батюшка.

— Хіба ж таки животіють на світі жовті гуси? — питає пан та й очі вирячив з дива.

— Авжеж є! Якби пак їх не було на світі, то я й не казав би. А то я на свої очі бачив, як летіли колись жовті гуси. Це ще було до великої сарани.

— Та коли ж це вони летіли? Я навіть і не чув про їх од старих людей. Не доводилось мені чуть про це навіть ні од батька, ні од діда. А діда свого я добре пам'ятаю,— каже пан.

— А бачите! Я ж казав, що ви не такі давні, як думаєте. Ви старі, та не давні. А от я, то й лік погубив своїм годам.

— Але ж які то жовті гуси? Це дуже цікаво знать, Та скажіть-бо, які то жовті гуси летіли? Та коли ж то вони летіли? — допитувався цікавий пан.

— А це, бачите, було в дуже давні часи. Он коли воно було. Ще як я був маленьким хлопчиком, вилупились в нас гусенята. Моя мати забрала гусенята в решето та й поставила в кутку на лежанці. Мати пішла кудись, а я виліз на піл, а потім на лежанку та й перекинув решето. Я зараз зліз додолу та й став серед пекарні: дивлюсь, що то з того вийде. А гусенята пішли гулять по лежанці, а далі зайшли на припічок, а з припічка давай летіть додолу! Летять та й летять поодинці ті жовті гуси, аж поки всі до одного перелетіли з припічка на діл. А я стою серед хати та дивлюсь на те диво. Коли чую: двері — рип! Я оглянувсь. Увійшла мати, та аж в долоні плеснула й крикнула: «Ой, що це ти наробив? Нащо ти перекинув решето з гусенятами?» А я показую долонею на гусенята та кажу: «Дивись, мамо, як летять жовті гуси!» А мати підняла мені сорочину, надавала поляпасів та й випхнула з пекарні. Через ці поляпаси я й досі пам'ятаю, коли-то летіли жовті гуси. А що? Чи не старіший я од вас? А це діялось ще до великої сарани й до Наполеона з його «двунадесятьма язиками», котрих він навів у Москву.

КОХАННЯ З ПРИТИЧИНАМИ

Оповідання

В Васильківщині в одно чимале село приїхала з Киева нова вчителька Настя Тихонівна Легéза, прислана в церковно-парафіальну народну школу, в котрій вчились вкупі і хлопці, і дівчата. Вона заїхала найнятим на вокзалі фаетоном з Білої Церкви в двір до священика отця Мойсея Турчанинова й дала йому свої документи. Батюшка вже давненько достав з пошти завідомлення од начальства про неї, щодня сподівався її в гості й був дуже радий її приїзду, бо незабаром треба було розпочинать роботу в школі і, передніше од усього, приймати в школу нових школярів та школярок. В отця Мойсея саме пили чай, і він запросив її в столову кімнату й порекомендував своїй жінці. Матушка, ще молода й проворна, привіталась з нею щиро й з прихильністю, бо нова вчителька вчилась в тому самому другому єпархіальному духовному вчилищі, в котрому вчилась і вона. Матушка була рада приїзду нової гості, як бувають раді на селі рідким гостям, посадовила її за столом поруч із собою,

розпитувала її за вчителів, за начальницю, котра була завжди дуже ласкава й прихильна до неї, бо дуже її вподобала. Після чаю матушка поставила закуску, остачу од обіду й нагодувала її, ще й подала яблука та груші з свого чималого садка на десерт. Після чаю батюшка одвів її в школу. Школа стояла в тій самій великій садибі, де була його оселя з чималим садком та городом і де за його током стояв дім псаломщика з усіма хазяйськими забудуваннями на його подвір'ї. Школа з огородом стояла в самому кутку рядом з домом псаломщика й виходила воротьми на широкий вигон.

Насті показали її кімнату, котра була й пекарнею з піччю й комином. Піч була заслонена перкалевою завісою. Кімната була невелика, але світла, з двома чималими вікнами, чистенько вимазана й очепурена. Сторож Свирид зараз позносив з фаетона пакунки й убогі Настині манатки й кинув на порожнє ліжко. Вчителька порозв'язувала завиніння, одчинила скриньку, прибрала ліжко й почепляла на обох вікнах білі перкалеві завіси. Кімнатка наче засяяла білим матовим світом, освічена вечірнім промінням сонця. Настя впоралась швиденько та проворненько й вийшла на ганок, зирнула бистро на всі боки й оглядала околицю: хати за вигоном з двох боків серед старих високих груш та селянські городи за вигоном, густо обсаджені кучерявими вербами. Просто проти школи Настя Тихонівна вгляділа гарний домок псаломщика, котрий виступав ганком просто до школи, і його було видно, як на долоні, між повіткою з одного боку й клунею по другий бік.

Приїзд вчительки неначе розворушив псаломщикову оселю. Собаки загавкали на візника за воротьми. Діти й псаломщик повибігали на ганок. Псаломщикова жінка Ксенія Климівна збігла з східців додолу, бо кортіло її подивиться на нову вчительку, та так швиденько збігла, що аж сполохала квочку з курчатами пізнюрами коло самого ганку. Їй заманулось подивитись на нову вчительку так здорово, що вона була ладна побігти до самої школи. Псаломщик, Лука Корнійович Євтушевський, молодий, повненький на виду, таки не втерпів і пішов до школи. Жінка нишком звеліла йому запросить нову вчительку на чай, бо в їх саме закипів самовар.

Вчителька угляділа його й зійшла з східців ганку до його ніби назустріч і порекомендувалась. Псаломщик сам

передніше вчителював у школі й разом з тим вчив хор церковних співів, бо був регентом і колись замолоду він сам співав басом в хорі в Києві в Михайлівському монастирі й добре тямив цю справу. Псаломщик одімкнув двері в два класи школи, ніби дві чималі горниці, показав їй мізерний шкільний скарб, дав ключ од шафи, де стирчало кільки здорових церковних книжок та лежали на поличці деякі школьні книжки і де не було ні однісінької книжечки для читання задля школярів.

Псаломщик запросив вчительку до себе на чай, чому вона була дуже рада, бо там вона могла хоч побалакати з людьми й познайомитись з сусідкою. Псаломщиця була проста людина, але не старосвітська. Хоч вона була тільки письменна, вміла тільки читати й зовсім не вміла розмовлять по-великоруській, але на вигляд вона була неначе людина новосвітська, убрана в чистеньку чорну сукню, мов справжня дама, ще й до того була весела на вдачу, жвава та говорюча й у розмові була розумна й навіть гостра й ущиплива на словах. Вона як було розкаже про яку-небудь людину, чи матушку, чи молодицю сусіду, то так влучно обмалює їх, неначе цвяшком приб'є.

Довго вони сиділи й розмовляли за чаєм, доки й надворі смеркло. Лука Корнійович грав на скрипці й заграв кільки українських пісень та козачків до танців. Його жінка Ксенія Климівна була весела й говорюча. Молода вчителька приємно проводила вечір і вже лягома попрощалась. Псаломщик дав вчительці підсвічник з свічкою та сірники, провів її до самої школи, обороняючи ломакою од двох собак, в сінях черкнув сірничком об коробочку, засвітив світло, налапав клямку в дверях й одчинив перед Настею двері. Він трохи посидів, побалакав, пожалкував, що сторож десь загаявся й досі не прийшов до школи, і зараз пішов додому.

Вчителька розв'язала своє завиніння, повитягала деяке убрання й почепила на кілках на шибениці коло порога, потім сіла коло стола й задумалась.

В школі й навкруги школи на вигоні було так тихо, неначе в селі не животіло ані духа! Навіть нігде й собаки не гавкали. В покоях навіть миші не шелестіли. На молоду дівчину найшов смуток та задума. Вона була городянка, навіть була не з духовного стану. Її батько був кравець родом з села, а мати була швачка й навіть брала шити дамські сукні й цим дещо заробляла. Вона була католич-

ка, але не полька, а українка, бо й по-польській не вміла говорити. Саме проти житла Легези було єпархіальне духовне вчилище для дочок духовенства. Легеза оддав Настю в те вчилище, бо мав доволі засобу, щоб платить за право вчіння, та й малій дівчині було недалеко бігать в училище на вчіння. Настя дуже добре скінчила науки й просила місця вчительки в якому-небудь міському панянському вчилищі. Але настоятелів на такі місця була така сила, що вона не добула собі місця в Києві й мусила їхати на село за вчительку в сільській школі, бо її батько був сім'янистий і мав не дуже-то великий заробіток, ледве настачаючи грошей на харч для сім'ї.

Настя змалку звикла до міського шумливого життя, і вона вперше на віку опинилась на селі в порожньому житлі, та ще й уночі. Тиша мертва й якась важка, неначе густий туман, обгорнула її з усіх усюдів, неначе оповила її саму душу чимсь мертвим і темним, мов тишею в льоху або в погребі.

Настя довго сиділа й зітхнула. В неї неначе перед очима майнуло батькове житло з віконцями на двір, освітлений світлом з вікон. Вона згадала своїх менших братів та сестер, котрі ввечері ворушились по кімнатах після вечері, неначе почула їх сміх та щебетання та й важко зітхнула. І сльози покотились з її очей. Її почу́тливе серце неначе одразу щось здавило й стисло, ніби жменею.

Несподівано рипнули сінешні двері. Настя аж жахнулась і здригнулась уся, мов перелякана. Вона підвелася з стільця й гукнула на всю кімнату:

— Хто то такий?

Але зопалу й спотання вхопила защіпку й защепнула.

— Це я! Сторож! Це я прийшов до школи ночувать. Може, вам чого треба? — обізвався в сінях сторож.

Настя одщепнула защіпку й одчинила в темні сіни двері. В темряві з'явилась постать високого кандибистого, вже пристаркуватого сторожа Свирида.

— В мене нема ні крапельки води в кімнаті. Може б, ти приніс мені на ніч хоч кухоль води,— сказала Настя.

— Добре! Ось у мене є кухоль. Я побіжу до псаломщика й зараз наберу води з діжки та й принесу вам,— сказав Свирид і зник за дверима. Насті стало якось веселіше на душі, як з'явився живий чоловік у сінях. Стало не так сумно на душі й страшно в порожньому темному житлі сливе серед порожнього вигону. Незабаром Свирид,

неповертайливий, мов віл, вернувся, поставив кухлик з водою на столі й поклав два шматочки хліба й шматочки шкуринки й спідушки.

— А це нащо? Я повечеряла в гостях, — сказала Настя.

— А щоб обороняться вночі од собак, як часом вийдете на двір, бо тут у дворі дві люті собаки. Борони боже, ще й покусають.

— Як же я оборонюсь од їх хлібом? Може, в тебе є ломака?

— Та ви киньте їм шматочки, то вони й не кидатимуться на вас, мов ті вовки на вівцю,— осміхнувшись, сказав Свирид.— Тут вони вже раз як обстали одну вчительку, то пошматували спереду сливе усю спідницю, так люто смикали її зубами. А завтра повидному киньте їм по шматочку, то вони оговтаються з вами та вже й не зачіпатимуть. Теперечки я сплю в меншому класі насупроти ваших дверей, ото де стоїть у кутку півкуля. Але цієї ночі я ляжу в сінях під драбиною, щоб ви не боялись спати самі. Розстелю куль соломи та й спатиму. В нас були вже і вчителі, і молоді панни вчительки, і старі, то я вже гаразд знаю їх норови,— сказав Свирид і пішов навпомацки в клас, а потім по́лапки постелив свою аскетичну постіль і незабаром засопів та захропів на всі сіни й на все забудування.

Настя ще довгенько сиділа й думала, але Свирид так хропів, та цмакав губами, та свистів носом, що не можна було й думать, бо ті музики стали притичиною для її думок. Вона загасила світло, закуталась з головою в укривало й одразу заснула міцним важким сном, трохи здоровившись та натомившись од порання й прибирання в своїй убогій кімнатці. Їй вже снились люті собаки та якісь чудернацькі, неначе апокаліпсичні звірі, котрі обставали її з усіх боків та все дивились на неї лютими блискучими здоровецькими очима.

Вранці, як вона тільки що вмилася й зачесалась перед маленьким дзеркальцем, псаломщикова наймичка прибігла в кімнату й сказала, що псаломщик запрошує її на чай. Вона накинула на себе кращеньке убрання, вийшла на ганок і попростувала до псаломщикового дому. Але вона вгляділа, що між клунею й повіткою стоїть якась звірюка, схожа на апокаліпсичну, і рушила з місця їй назустріч. То була йоркширська свиня, така завбільшки, як

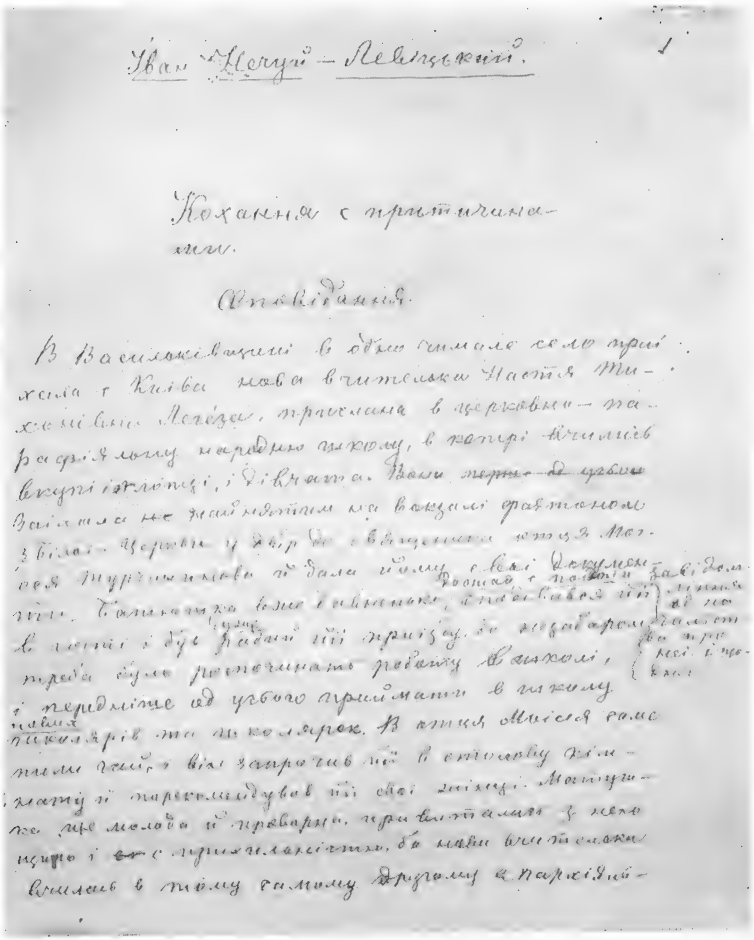

Перша сторінка рукопису оповідання «Кохання з притичинами».

ведмідь, з страшною мордою, кирпата, з рилом, дуже задертим вгору, та з страшними очима. Свиня була зовсім схожа на гієну й ішла просто до Насті, неначе мала на думці кинутись на неї, мов псаломщикова собака. На Настю найшов острах, щоб ця свиня не кинулась на неї; вона вернулась назад і гукнула на Свирида. Свирид зареготавсь і пішов до Насті.

— Проведи мене, Свириде, од цього звіря, бо ця свиня ще й покусає мене, як собака! — казала Настя на ході, втікаючи до Свирида.

— Та не бійтесь! Ця аглицька свиня така страшна, що як іде по вулиці, то малі діти втікають. Але вона не кусається, а йде до вас, мабуть, через те, що голодна; певно, думала, що ви несете для неї помиї абощо. Вона льоха, перестала пороситься, то це дячиха годує її на сало, бо ці свині на сало дуже добрі і вгодовуються швидко.

Настя витягла з кишені шматочок хліба й тикнула свині в рило. Свиня задерла вгору кирпату морду, роззявила страшну пащеку так, що широкі ніздрі зачорніли, неначе друга пара чорних очей. Свирид довів Настю до ганку. На ганку стояв псаломщик й осміхався.

— А що? Перелякала вас таки добре ота кирпата морда?

— Я такого ведмедя ще й не бачила нігде, і мене трохи таки взяв острах, бо вона кинулась до мене назустріч,—сказала Настя, вітаючись з хазяїном та з хазяйкою.

— Це в нас у Білій Церкві графи давно розвели ці свині на ввесь Васильківський повіт, і навіть ця порода пішла й по межуючих з Васильківщиною повітах,— обізвалась псаломщиця.

Настя увійшла в горницю й неначе ожила, опинившись серед людей та невеличких дітей. Але не встигли вони напитись чаю, як матушка прислала наймичку й запросила Настю до себе на чай.

— Потривайте! Я причепурюсь та проведу вас через двір, бо й там у дворі є дві гієни, ще гірші й лютіші од наших,— сказав псаломщик,— ми, як бачите, живемо окроме од людей, ніби на о́дшибі, неначе в опрічному од села кварталі, а не серед села, то нам треба держати для безпечності багацько лютих гієн.

Настя увійшла в столову, де матушка вже наготувала все для чаю й сніданку. Вона знов опинилась серед людей, серед чималої сім'ї, і їй стало веселіше. За чаєм батюшка

попросив її, чи не згодиться вона вчити двох старших дітей, а за це він даватиме обід і посилатиме їй паляниці до чаю, бо на селі нігде не можна достать паляниць тому, хто не пече їх у себе вдома. Настя згодилась з охотою. Матушка, ще молода й жвава, просила вибачати її заздалегідь, як часом обід у їх буде не міський і страва буде не дуже смачна, бо яловичини можна купити у Білій Церкві тільки вряди-годи. Настя подякувала й за те, що матиме принаймні хоч обід, а за вечерю вона вже дбатиме сама й обійдеться закусками то сим, то тим, чого можна достати й на селі по хатах у багатших і заможніших хазяйок та євреїв і селян, котрі позаводили вже крамниці, або в крамниці, котру завело недавно споживальницьке товариство.

— В нас тепер три дійні корови, маємо доволі молока й сиру. Вранці присилайте Свирида за молоком та сметанкою до чаю,— сказала матушка.

— А мої хлопці ходитимуть до вас до вашого житла, щоб вам не турбуваться ходінням та лазінням через два перелази в нашу оселю,— сказав о. Мойсей до вчительки.

— Ото й добре! Бо я собак боюся; ще часом покусають мене. В нас у місті нема таких лютих та страшних собак, як тутечки в вас. Істинно вовки! Так і кидається тобі під ноги, аж хапає за сукню. Та й там у псаломщика така люта й страшна свиня, що я й її боюся. Так і кидається до мене, мов та скажена собака.

— Та то псаломщикові діти зучили її йти до рук, бо дають їй з рук то скибки або шкуринки хліба, або лушпиння, або вигризені скибки кавуна та дині, а вона й розласувалась. Цей звір зовсім безпечний, хоч і страшний на взір, мов чорт,— сміялась матушка, проводячи Настю на ганок, а о. Мойсей провів її од собак за двір і пішов з нею до школи, щоб подивиться на її кімнату й оглядіть класи, бо вже настав час приймати школярів у школу.

— В тутешній школі, як я бачу, нема ніякісінької бібліотеки,— сказала Настя, ходячи по горницях слідком за батюшкою, — не матиму книжок для читання взимку й пропаду з нудьги.

— Не журіться! В мене є «Нива» за кільки год, і є й додатки до «Нивы» з усяких авторів. Пришліть колинебудь або хоч і зараз Свирида, то я наготую для вас і «Ниву», і книжок усяких авторів,— сказав от. Мойсей на прощанні.

Розташувавшись в кімнаті й поприбиравши, Настя взяла в кутку в сінях ломаку на собак і пішла на прогуляння до церкви й до ставка, де була товариська крамниця й питель. Місцина була дуже гарна. На греблі по обидва боки були гіллясті верби. Понад здоровим ставком в береговині були скрізь зелені береги та городи, а за городами було видно білі гарненькі хатки. Коло питля вештались мірошники та сновигали прохожі люде, ворушились вози по шляху. Скрізь по шляху й коло питля було рушіння й ворушіння людей та хур. Після тісного двора в Києві, обставленого височезними домами, вона почувала себе ніби на вольній волі, неначе гуляла по якомусь парку або по місцині, сливе суспіль зарослій садками та осокорами й вербами.

«Як тут гарно! Як мені легко дихать, неначе не я, а самі груди дишуть так легко й глибоко; свіже повітря вникає само в мої груди! — думала Настя, милуючись околицями ставка.— Це я неначе потрапила на якусь дачу, за котру моя мама все марила в розмовах про дачу в Мотовилівці або в Боярці. Якби тільки не люті собаки та не такі страшні свині, як тутечки на селі, мені тут було б зовсім добре. Тільки шкода, що тут мені нема де знайти товаришок, як було в Києві; не буде з ким побалакать та поміняться думками. Матушка з вчених, а моя сусіда псаломщиця надто вже проста, зателепувата, мабуть, нігде не вчилась, бо й по-руській зовсім не вміє говорити. Та з нею мені нема за що й розмовлять».

Але молода дівчина швидко дізналась, що й для гостювання та розмови небагацько було часу. Незабаром почали приймати хлопців у школу. Наводили їх щодня дуже багацько, так що Настя й батюшка мусили сидіти в школі сливе до пізніх обідів. А потім пішло вчіння, пішла робота. Як покоротшали дні взимку, Настя мусила вчити хлопців од раннього ранку й до пізнього вечора, одпускаючи хлопців на обід тільки на одну годину опівдні. Спочатку вона, по міському звичаю, вчила школярів, говорячи великоруською мовою, та ще й вченою, та вже псаломщик наумів її, щоб вона вчила хлопців писать та читати такою мовою, якою вони говорять, щоб до ладу й швидше вивчити їх, бо без цього була б велика загайка у вчінні в школі, куди школярі здебільшого ходять вчитись тільки один рік і тільки задля того, щоб навчиться читати, писать та щоб вміть писати цифри.

Почалась зима. Школа й вчительчина кімната були такі холодні, що їх не можна було навіть натопить. Вчителька мусила сидіть у класі в теплій одежі та в колошах. Обидва класи були повнісінькі, неначе напхані хлопцями й дівчатками. Повітря було таке важке, так тхнуло свитами та дьогтем, що Настя мусила частенько одчинять двері в сіни, щоб класи трохи висмерділись, бо було важко й дихати. Школярі були розділені на дві купи, чи на два класи. Вчителька була повинна неначе роздирать себе надвоє. Вже смерком розпустивши своїх вчеників, вона приходила в свою кімнату така втомлена, аж тлінна, бо була утла й трохи слабовита. Вона зараз лягала на ліжко й одпочивала, поки Свирид подавав на стіл самовар. А напившись чаю та трохи спочивши, вона йшла до батюшки вчити двох синків. І вже після цієї роботи одпочивала, неначе в гостях, з приємністю проводила час з матушкою в згадках та розмовах за єпархіальне училище, в котрому ще недавно вчилась і сама матушка.

Минула зима, що була страшенно важка для Насті, бо вона на лихо собі була трохи слабка на груди. Вчіння в сільській школі звичайно тяглося тільки до великодня, а після великодня хлопці йшли пасти худобу й тільки ходили до школи ті, котрі думали держать екзамен в Білій Церкві на вільготу в військовій службі.

Великдень того року був пізній. Весна розцвілася в усій своїй красі. Защебетали в вербах та садках соловейки, неначе щебетала кожна гілка на вербах. Така сила соловейків була в садках, та вербах, та в кущах верболозу понад ставком та течією в вершині ставка! Закували зозулі. Брость густо обсипала садки та верби неначе зеленим мохом. Все позеленіло, все стало зелене та густе, мов чиясь рука закидала садки та верби зеленими рунами. Цвіли вишні, неначе облиті білим пахучим пухом. Настя любила гуляти по садках понад ставком в сукупних городах, де далеко вилася стежка, протоптана понад водою попід осокорами сливе до самого кінця села, де течія вливалась у здоровий став.

Раз якось в неділю Настя пішла на прогуляння тією стежкою, щоб нагулятись на волі по садках та луках. Стежка вилася, мов гадюка, то через густі вишники, то через старі садки та невеличкі купи вільхи й осокорів, котрі були розкидані в береговині та в лучаній місцині, мов невеличкі гаї. Вона милувалась садочками, часом вхо-

дила в густі, мов хмари, вишники, суспіль закутані в білий цвіт, неначе в білий серпанок. В неї на душі стало легко. Й веселість обняла її душу так, що вона стиха заспівала пісні. На серце злинула поезія серед краси природи. В душі заворушились веселі мрії. Вона чогось згадала за деяких знайомих у Києві паничів; і це уявлення майнуло перед нею в живих образах.

Вона вийшла з гущавини вишника, і проти неї йшов на луці один чоловік на ймення Матвій, на прізвище Гринь. Матвій був красунь на все село, поставний, високий, довгобразий, з чорними бровами та з ясними карими очима. Він скинув чорний капелюш і привітався до неї. Синок його ходив вчитись до школи.

Настя спинилась і почала розмовлять з ним за його хлопчика. Матвій був убраний в празникове убрання, в новий ясно-синій, сливе блакитний суконний жупан. Він завсігди вбирався в сині зимні й літні жупани: мабуть, знав, шо йому дуже пристає до лиця ясно-синій колір.

Настя пам'ятала цього красуня Гриня, як він приводив свого хлопця в школу. Але він був тоді в свиті, з бруснатими, давно не голеними щоками. Тепер він стояв перед нею рум'яний, чисто обголений, ще не загорілий, з великими чорними вусами, і зиркав на неї ясними блискучими карими очима. В чорному невисокому капелюсі він зовсім скидався на красуня пана під сорок або трохи за сорок год. Він побалакав, поклонився й пішов далі.

Настя попростувала далі ніби гнучкою стежкою, а цей красунь все неначе дивився на неї ясними очима та стиха ворушив довгими вусами. Вона почувала, що її серце, приголомшене важкою працею, неначе одразу покинулось і зацвіло так пишно, як цвіли вишні та дикі груші по садках. Молоде серце забажало кохання, любові раптово, несподівано. Приємні мрії якимсь роєм заворушились, і вона задумалась, згадуючи тих знайомих у Києві, котрі трошки були нависли на очі... і вона в час важкої роботи навіть забула за їх, так що вони зслизли навіть з її пам'яті.

Вона зітхнула й повернула назад додому, бо час був пізній. Час було йти на обід.

«Чого це я задумалась? Чого це я ніби засмуткувала? — думала вона, зачесавши голову й прямуючи через огород та тік на обід до батюшки.— Була весела, аж спі-

вала в вишнях, а це одразу впала на серце ніби туга за чимсь, за кимсь. Може, це я впилась свіжим повітрям в бережині в садках».

Але за обідом пішла така розмова, що усей той смуток розвіявся, як туман на вітрі, а гарну постать красуня Гриня неначе поглинула земля. Але як Настя вернулася додому й зосталась сама в кімнаті, серце не мовчало, чогось бажало, до чогось линуло, мов ластівка до води. Настя забажала когось любити. Перед нею знов заманячіли вишні, виникли карі блискучі Гриневі очі; серце забажало кохання. Але на селі нікого було й полюбити. Вона бачила тільки селян, часом бачила на коні старого кавалера посесора та двох його економів, негарних, кирпатих, зострічалась у псаломщика з волосними писарцями, надто простими паничами селянами, нечепурно убраними й невченими. Незабаром вона й сама незчулась, як примітила, що псаломщик найкращий між ними й найприємніший для неї чоловік, та ще й його карі гарненькі очі були схожі на блискучі карі очі красуня Гриня, котрі вперше на селі розбуркали в неї серце серед цвіту вишневих садків та зелених берегів Кам'янки, неначе оповитих зеленими луками, вербами та осокорами.

На другий день була надворі година. Було ясно, тепло. День був так само сонячний. Навкруги вигону аж лящали соловейки в садках та вербах ляскучим щебетанням. Зозулі знов кували десь за ставком, неначе згукувались з соловейками, десь заблудившись у вербах. Уся околиця ніби співала, аж лящала, навівала поезію; уся природа, пишна й зелена, дратувала мрії в молодої дівчини. Уся ця краса весни манила її в ті садки, та луги, та зелені луки. Вона не всиділа в тихому покоїку, вхопила зонтик, накинула капелюш і знов пішла на прогуляння через греблю в сукупні городи, де вчора неначе з листу та цвіту виникла її мрія, втілена в красуня Гриня, простого селянина — ніби од якоїсь помилки природи. Вона знов пішла стежкою, сховалась у білій гущавині вишень та черешень, все чогось ждала, ніби когось сподівалась, когось шукала. Але день був робочий. По стежці ніхто не зострічався з нею; тільки часом молодиці та дівчата переходили їй стежку, йдучи в берег з відрами по воду.

А навкруги неї все зеленіло. На диких грушах вже розпукувались пуп'янки, неначе біліли лапки. Вода в Ка-

м'янці та ставку лисніла. На воді сновигали гуси та качки, голосно гегали, кахкали, ніби на радощах аж кричали од щастя. А соловейки безперестанку лящали, неначе дружки на весіллі.

Настя одійшла од стежки ік берегу, сіла на зеленому горбу́ над річкою, скинула капелюш і кинула на траву, дивилась на заріччя, на городи та на білі хатки на спадистому заріччі, де манячіли в дворах люде та воли. Вона задумалась. Але трохи згодом вона зирнула на зелену ніби гальовину понад берегом. З садка вийшов якийсь пан, а поруч з ним ішов чоловік з чималим завинінням у руках.

«Певно, пан писар іде з кимсь. Та й негарний же та недоладний отой писар! Ще, може, й сяде отут попліч зо мною та заведе якісь теревені, не дасть мені гаразд намилуваться виглядом на заріччя»,— подумала Настя, придивляючись до людей, котрі помаленьку наближались до неї длявою, лінивою ходою, розмовляючи на ході та махаючи руками.

Одже ж це Лука Корнійович в капелюсі. Де ж це він узявся?

— Це ви? — гукнув здалеки́ псаломщик.— Якби це було смерком, то я подумав би, що русалка вийшла з води та сіла на бережку на спочинок.

— Та це ж я, давня ваша знайома русалка з школи, а не з річки,— обізвалась Настя й несамохіть задивилась на Луку Корнійовича. Він з погляду чогось пригадав їй очі красуня Гриня.

— От ви вже ніби й на дачі. Правда, гарна в нас дача? Кращої трудно пошукать,— сказав Лука Корнійович і осміхнувся червоними, ніби малиновими устами, аж довгі русі вуса заворушились.

— Що то в вас, Петре, завинуте в хустку? Я бачу неначе чорне покривало ото висунулось з хустки? — спитала Настя в церковного сторожа.

— Та це ми вертаємось з похорону навпростець од кладовища через огороди,— обізвався Петро.

— А де ж о. Мойсей дівся? — спитала Настя.

— Батюшку взяв коло кладовища посесор, що катав бідкою з поля проз кладовище, а ми оце піхотари додому навпростець,— одказав Лука Корнійович.

— Який недобрий знак для мене. Серед такої веселої місцини на тобі несподівано... чорний покрівець... ще й

запахло ладаном та похороном. Це поганий знак задля мене,— якось з смутком промовила Настя.

— От тобі на! Надворі неначе весілля, а ви завели неначе за «упокой»,— обізвався Лука Корнійович.

— Я неначе передчуваю щось недобре задля мене. Це поганий знак... То якась русалка, а тут чорне покривало, ще й запахло ладаном там, де пахне травою та вишневим цвітом,— стиха промовила Настя.

— Та то ви втомились на роботі за зиму, та ще й уперше на віку. Ви ще не оговтались гаразд та не звикли до такої праці, і вона-то, мабуть, наводе на вас отакі сумні думи,—сказав Лука Корнійович.—От я сьогодні надвечір прийду до вас з скрипкою та вивчимо один гарний романс, що я достав оце в білоцерківського вчителя. Отоді ваш смуток утече аж до Києва.

— Добре! Заходьте, то й мені буде веселіше сидіти в порожній школі,— одказала Настя і встала.— Ходім укупі додому, бо вже затого й обід буде.

Вона пішла вкупі з ними через греблю додому.

Перед вечором Лука Корнійович узяв скрипку й ноти і поплентався до школи. Він частенько ходив до неї з скрипкою й співав з нею українські пісні та усякові гарні романси, бо дуже любив співи як півчий і регент. Настя співала дискантом пріму, а псаломшик грав на скрипці секунду й заразом вторував басом. Виходили співи наче в тріо, і це дуже гарно в їх виходило, так що часом приходила слухати і псаломщиця, і навіть заходила на часок і матушка з дітьми. Але Настя таки трохи й сподобалась Луці Корнійовичу. Вона була краща од його жінки й доладніша і просвіченіша. В своїй білій кімнатці, в білому світі, що лився через білі перкалеві завіси, вона й справді здавалась гарненька і своєю тонкою делікатною постаттю, і своїми гарними чималими темними очима. Врівні з нею висока й поставна псаломщиця здавалась дебелою, зателепуватою й простою селянкою, хоч була теж гарненька, кругловида й кароока. Цю граціозність та доладність лиця молодої Насті й уподобав Лука Корнійович і, може, через це і вчащав до неї на співи.

— Куди це ти лаштуєш свої причандали? — спитала в його жінка на ході.

— Піду та трохи пограю та поспіваю в школі.

— Щось ти вже дуже вчащаєш до вчительки. Гляди,

лишень, щоб вона тебе не прилюбила та не причарувала,— сказала жінка неначе навздогінці йому.

Надвечір Лука Корнійович узяв скрипку й лучок та ноти й пішов тихою ходою до школи. Настя сподівалась його одвідин, переглядала й очевидячки вчила напам'ять слова нового романсу.

Псаломщик увійшов, чепурненько зачесаний, аж ніби прилизаний, ще й довгі кудлаті вуси позакручував трошки вгору. Настя налила йому стакан чаю й посунула до його тарілку з скибками паляниці. Він витяг з кишені хусточку й обтер чоло.

— Яка у вас товста й проста хусточка! В нас у Києві таких не вживають. От я для вас зробила дарунок, бо давно запримітила, що ваша репетя, ваша лапіга незугарна навіть вишити до ладу заполоччю букви, щоб позначить хусточки,— сказала вона й вийняла з шухляди в столі тонку хусточку, де над початковими кучеряво вишитими буквами ймення й прізвища Луки Корнійовича була гарно вигаптувана корона з визубнями серед кучерявих взорців. Вона подала йому цей презент. Псаломщик довго роздивлявся на гарний взорець і подякував, але за «репетю» та за «лапігу» нічого не сказав, неначе він того й не дочув.

— Це вас в училищі вивчили так гарно вишивати усякі взорці? Моя Ксенія з простих людей і не повишивала б так гарно.

— Атож! В нас є вчителька шиття й вишивання. Вона навчила нас і вишивати, і панчохи плести, і біль кроїти, навіть показувала, як кроїть сукні та блузки.

— Оце добра річ. А моя Ксеня не здатна до таких робот, хоч і обшиває сім'ю сама, не наймає швачки, як наша матушка.

— Ат! — одказала Настя, ще й рукою махнула.— Вони обидві якісь чупойди, та ще й сільські. І те, що вміли, то й те позабували на селі,— промовила гордовито Настя й трохи не делікатно, бо од свого папаші кравця й його челядників, сільських хлопців, вона таки часто чула такі слівця й не вважала на їх як на незвичайність до людей.

— Що чупойди, то це правда,— додав Лука Корнійович й осміхнувся до неї своїми малиновими устами, ще й вуса покрутив і розтяг їх на рум'яні цупкі щоки.

Лука Корнійович був тихий та рівний на вдачу, ніколи не кричав навіть у гніві й роздратованості ні на жінку, ні на

дітей, як чоловік добрий і здержливий на вдачу, часом аж наївний. Ця ласкавість та добрість дуже сподобалась Насті. Вона ласкаво дивилась на його карі очі, котрі так підходили до її мрійного ідеалу краси, як і блискучі очі красуня Гриня. Вона почувала, що з ним їй приємно і посидіти, і побалакать, а ще приємніше наспіваться донесхочу.

Довго вони співали та вчили новий романс, доки й надворі смеркло, доки стало поночі в покої. Настя засвітила світло. Вже пізньою добою псаломщик вернувся додому, сховавши вишивану хусточку в кишеню нового сіртука. Жінка зостріла його неласкавими словами.

— Чого це ти так забарився там в своєї співачки? Затого вечеря буде готова, а ти з нею, здається, не наспіваєшся; ладен співати з нею хоч би й до півночі.

— Та то ми вчили новий романс, та такий же тобі гарний, що й не наспіваємось досхочу. Це тебе, мабуть, бере зависність до мене. Ож підемо завтра, та послухаєш.

— Потрібні мені твої романси, як торішній сніг. Наспівали мені діти вуха донесхочу,—якось ніби огризалась Ксеня неначе з досадою.

Лука Корнійович вже й забув за гарний панянський презент і не похвалився жінці.

На другий день він знов перед вечором зняв скрипку з кілочка й напрямився йти до школи.

— Це ти знов до школи? — спитала жінка.

— Та хочу добре завчить романс та дві українські пісні, поки не ходять до школи старші торішні школярі, бо тоді буде ніколи грати та співать,— одказав він, позираючи скоса на жінчині насуплені брови.

Вернувшись пізненько додому саме на вечерю, він аж тепер згадав за презент і похвалився ним жінці, але за «сільських репеть та хвойд» він не сказав... Жінка несамохіть роздивлялась на гарні кучеряві повишивані взорці, але, намилувавшись ними, якось ніби з досадою тикнула Луці Корнійовичеві хусточку в руки.

— Лучче б було, якби ти не ходив на ті співи. Гляди лиш! По селі піде поголоска, піде поговір...

— От тобі на! Ще що вигадай. Яка там поголоска? Який поговір? Що ти верзеш?

— Верзи вже ти, але оглядайся на всі боки,— одказала вже сердито жінка, і в неї очі заблискали.

Тим часом Настя, посилаючи сторожа то за тим, то

за сим, була не дуже обережна в словах. Свирид не дуже-то був прихильний до дячихи й не то судив, не то ніби жалівся на неї, що вона часом за маленьку провину кричить на його, аж верещить на все подвір'я. А Настя, гордовита своєю міською просвітністю й міськими звичками, ставила себе без міри вище в усьому од дячихи й необачно кидала такі слівця, як «репетя», «хвойда», «сільська шерепа», «нечупойда», нібито спочуваючи скривдженому Свиридові. А Свирид усі ці гострі прізвища передавав своїй жінці, а його жінка переказувала дяковій наймичці, своїй небозі по батькові, а лепетлива наймичка небога все дочиста розказувала псаломщиці, ще й додавала свого, по сільському звичаю збільшувать усе удвоє або й утроє для красномовності й більшої поетичності своєї розмови по селянському звичаю. Вона зробила в душі й у пересвідченнях дячихи таку направу, котра незабаром окошилась на Луці Корнійовичеві дуже погано.

А Лука Корнійович, нічого того не знаючи й не відаючи, сливе щодня або принаймні через день все ходив до школи з скрипкою та нотами.

— Будь ласкав, не ходи ти до вчительки сливе щодня! Сама вона приблуда в нас, якась київська репетя та чупойда. Батько її кравець з простих мугирів, а вона кирпу гне передо мною та нехтує нас. А ти ще й догоджаєш її примхам, розважаєш її, даєш концерти на скрипці, неначе якійсь київській губернаторівні або князівні. А в Києві вона певно шила з папашею панам штани або принаймні пришивала гудзики до штанів та до ширіньок паничівських та офіцерських шараварів та підшивала внизу холоші в штанях.

Через кільки день наймичка знов розказала своїй хазяйці, нібито вона прочула од людей, як вчителька сміється та глузує і з неї, і з матушки, і з писарші, нібито вона десь казала, що тут вони усі так спростились на селі, стали такими репетями, що одна хвойда сідає верхом на репетю без сідла, а друга чупойда підганяє качалкою репетю ззаду, а одна проява поганяє чупойду ззаду віником, а за нею шкутильгає друга проява, задравши хвоста вгору, а одна шерепа відьма біжить за ними наслідці й замітає помелом сліди й поганяє батогом цю перезву, цей поїзд на відьомську Лису гору.

— Яка ж це хвойда? Хто ж то ота хвойда, що їде верхом на Лису гору?

— Та кажуть, що та хвойда то ви! — наївно призналась дівчина.

— Ото каторжні люде! А хто ж та репетя, що везе хвойду?

— Та кажуть, що то ви їдете верхом на писарчуковій жінці, а відьма, що поганяє усей поїзд мітлою,— то буцімто наша писарша, бо вона дуже натуриста,— таке плетуть на кутку.

Дівчина, може, й справді чула за це. Але вчителька навряд чи вигадала б такий поїзд з своєї голови.

Коло школи був клаптик городу, сукупного з дяковим городом, одділеного тільки межею. Цей клапоть городу належався до вчителя, але ні один вчитель не засаджував і не засівав його, а оддавав сторожеві за службу йому. Свирид садив на цих грядках картоплю, бо грунт був піскуватий. Але дякова йоркширська красуня свиня заласувалась тією картоплею і, невважаючи на межу, частенько рила сторожеву картоплю. За цю шкоду в картоплі в Свирида часто була спотичка з дячихою й навіть змагання й лайка. Свирид був трохи штукар, а його жінка Домаха так само була цікава на язик і, мабуть, додала куті меду. І вони, певно, вдвох і вигадали отой поїзд хвойди та репеті на Лису гору, зловживаючи вчительчині необережні прізвища на сільських спрощених дам. Свирид був облесливий в вічі та підчихвіст, а поза очі судив та обговорював вчителів та вчительок таки добре на ввесь куток.

Як псаломщиця почула це, то одразу так зобідилась та розсердилась, що аж скипіла. Вона не була навіть лайлива й ні на кого не кричала, як дуже розумна й поміркована людина, але од цих чудних смішків вона одразу спахнула, бо ще й до того вона й досі кохала Луку Корнійовича й була ревнива на вдачу.

Вона побігла в світлицю, кинула оком на стіну — скрипки не було. Вона догадалась, де поділась скрипка. Лука Корнійович вигравав та виспівував романси з Настею.

Це вже було смерком. Вже й світло засвітили, бо надворі сутеніло. Вже й попоночіло. Ксенія загадала наймичці розтоплювать у печі та готувати вечерю, а Лука Корнійович не вертався. Вона аж зуби зціпила, була ладна бігти в школу та загнати чоловіка додому, але вона була дерзка́ на вдачу, здержала свій гнів і схаменулась у думках.

Наймичка вже видоїла корову й цідила на цідилок молоко. Ксенія замісила тісто на коржі, щоб зварити різані

галушечки на вечерю. Тільки що вона заходилась качать качалкою корж, як почула, що коло вікна хтось ступав важкою ходою й затупотів на східцях коло ганку. Ксенія впізнала ходу чоловіка й з качалкою в руках вибігла в темну прихожу, зопалу насилу налапала клямку в дверях на ганок, одчинила двері й з нестямки та зопалу почала лупцювать качалкою Луку Корнійовича то по плечах, то по руках, куди влучала. Качалка потрапила по скрипці так, що аж скрипка загула, а струни наче самі заграли уривчасто, неначе застогнали од болісті в животі в скрипки.

Лука Корнійович остовпів з дива. В його спочатку майнула думка, що в покої вшелепалась ватага замашкарованих волоцюг розбишак, котрі в той час вже грабували по селах то євреїв, котрі купували на зруб ліси та ночували в куренях або в ятках у лісі, або нападали й на доми священиків. В тому-таки селі торік зимою з'явились на селі якісь ніби захожі старці й вештались по хатах та якісь прохачі, що йшли на прощу до Почаєва. Але восени в посесора ні з сього ні з того зайнявся вночі тік і здорова клуня, повна пашні й залізного хліборобського знаряддя; потім через тиждень згоріла од підпалу пекарня й усі опрічні забудування у дворі і тільки зостався не підпалений дім, де жив сім'янистий посесор, котрий згодом зараз збанкротував і з горя застрелився...

Лука Корнійович обернувся й думав тікать та закричати гвалт на всю садибу. А качалка лупцювала його по спині й таки добре дошкуляла. Але він зирнув і побачив, що його гамселить не чоловіча постать, а жіноча. Він в одну мить стямкував, хто його лупить по спині, й кинувся до жінки, але вона так здорово вдарила качалкою по руці, що він аж крикнув, вхопився за боляче місце й упустив скрипку. Він таки якось вихопив качалку з міцних жінчиних рук і пішов у прихожу.

— Чи ти здуріла, чи знавісніла, чи що?— сказав він нишком до жінки в темній прихожій, щоб наймичка в пекарні не почула та не досвідчилась за цю смішну вихватку його ревнивої жінки та й за саму причину тієї бійки — залицяння.

— Отак буде тобі кожний раз, як ти будеш давати концерти своїй князівні. За це пам'ятай та кайся! Я довго терпіла, але в мене вже терпець увірвався. Це гарний сім'янист з тебе! — прошепотіла вона сливе йому на вухо і вско-

чила в пекарню та й заходилась різати галушки на вечерю своєму зрадливому чоловікові, неначе там у темряві нічого й не трапилось.

Лука Корнійович вхопив кружку з холодною водою, закачав рукав сорочки на правій руці, вийшов на ганок і облив криничною холодною водою руку в двох місцях, де вже нагнало дві гулі пухлятини й було знать два синяки од тонкої, але замашної качалки.

Він вже більше не ходив до Насті з скрипкою, бо рука була скалічена так, що він не міг не то що грати, але й помаленьку цигикать на скрипці, хоч у скрипки й зостався цілий живіт.

Незабаром старші школярі зібрались до школи на науку, само по собі, тільки ті, котрі бажали держати екзамен в комісії в Білій Церкві на вільготу по військовій службі. Прийшов і отець Мойсей, поздоровкався з Лукою Корнійовичем. Але він просив вибачить, що подає на привітання не праву, а ліву руку.

— Чи це болячка, чи чирка нарядилась у вас на руці? — спитав батюшка.

— Де там чиряк? Це моя Ксеня побила мені руку качалкою, як я вертався ввечері од вчительки після співів, ще й заборонила мені й співать з нею й навіть ходити до неї на одвідини в школу.

Отець Мойсей зареготався на всю школу, бо таке смішне уявлення тієї сцени на ганку виникло в його думці, неначе він уявки бачив, як Ксеня лупить Луку качалкою, ніби по коржеві. Псаломщик неначе заметився тим веселим сміхом і сам зареготався, пригадуючи ту сцену. Він з наївною щирістю розказував дріб'язки тієї події, того несподіваного випадку та й сам сміявся, пригадуючи ту сцену, неначе він розказував не за себе, а за когось іншого. Батюшка реготавсь, аж сльози виступили з очей.

— Та, бачте, моя Ксенія добра людина й хазяйновита, запопадна́, але вона надто наважлива в усіх своїх вчинках,— сказав Лука.

— Ще добре, що не кинулась на вас з мечем у руках, як кинулась Іудиф на Олоферна,— сказав о. Мойсей і знов зареготався.

— Одже ж ви повинні радіть та звеселиться од тих синяків та виразок на руці, бо це ж знак, що Ксенія вас і досі гаряче й щиро кохає. Але ви більше нікому не розказуйте за ці синяки, бо як дізнається за цей випадок

Настя Легéза, то ще й нашу школу покине. А вона добре вчить школярів,— нарешті сказав веселий батюшка.

Але батюшка не втерпів і, прийшовши додому, нишком розказав за ту усю смішну подію своїй Надежді Орестівні, ще й докладав, як злякався й щулився Лука. Матушка була так само весела на вдачу і, уявляючи собі ту Іудиф з качалкою в руках, реготалася так, що через одчинені в садок вікна її регіт пішов луною поміж старими грушами, а діти аж позбігались у кабінет, щоб дізнатись, що там трапилось таке смішне, що тато й мама аж пóпару не знайдуть од сміху, так здорово чогось регочуться.

— Це на селі Насті нема в кого й закохатись. Хоч влюбляйся в парубка або в ті стовпи нашої брами, гарно помальовані,— промовив батюшка.

— Або в крамаря нашого Аврума, бо він ще не старий, а з лиця гарний,— додала жартів Надежда Орестівна.

— Але ж і коло Аврума стоїть на сторожі Іудиф з качалкою, як і коло Луки,— одказав о. Мойсей.

Незабаром після того Настя одвезла шість школярів на іспит в Білу Церкву, де вже з'їхалась комісія. Усі хлопці добре видержали той постриг на вільготу. Привізши школярів, Настя якось спитала в Луки Корнійовича, чом пак він не заходить до неї грати та співать.

— Та, бачте, це я теж заходився коло своєї роботи, бо готуюсь здавать екзамен на диякона, то треба ж засісти коло книжок.

Вчителька пойняла йому віри, але важко зітхнула, дивлячись на його смирні ласкаві ясні очі.

Вона од того часу впала в якийсь смуток і задумалась. Часом за обідом в отця Мойсея вона все заводила розмову, як бідній дівчині важко жити на світі, яка важка робота була для неї зимою.

— Мабуть, я довго не житиму й швидко вмру; таке щось важке та тяжке почувається мені на душі,— часто казала вона матушці, розмовляючи з нею на самоті.

— Ще що вигадайте! Вам саме жити та радіть, а не смуткувать та важко зітхати, та ще й весною в нас на селі, де все зеленіє та цвіте, аж очі вбирає в себе.

— Усе цвіте, це правда; але мені почувається, що я в'яну й мушу загинуть незабаром од важкої праці.

— От як поїдете до батька в Київ, то заспіваєте іншої, веселішої. Ви заниділи на селі просто з нудьги за Києвом, бо ви міська людина і не призвичаїлись до нашого сливе

монастирського життя. Ми на селах не живемо, а тільки животіємо, як на селі приказують.

Одначе Настя, утла та слабка на груди, справді неначе передчувала заздалегідь близький кінець свого життя. Вона вже не вернулась на своє місце. Їй вдалося зайнять місце вчительки в Києві на передмісті, але, прослуживши зиму в школі, вона весною почала кашляти сухим кашлем, почала кородиться на слабкі зроду груди, заслабла на чахотку саме тоді, як весною розпу́калась дерева в київських садках, пишно зацвіли вишні та морелі, а в кравця Легéзи в покоїку згасало життя молодої Насті. Перед зеленими святками її вже й поховали таки за її зароблені кривавицею гроші.

1912 року.
Київ

Сторінка автографа нарису «Мар'яна Погребнячка й Бейліс».

МАР'ЯНА ПОГРЕБНЯЧКА Й БЕЙЛІС

Мар'яна, вже літня молодиця, вже давненько носить мені молоко двічі на тиждень. Приносить вона глечик молока вранці саме тоді, як я вже вип'ю чай, і просе в мене зо два стакани чаю. Вона сідає коло стола й сама наливає чай і п'є, одпочиваючи од біганини по домах. Вона дуже розумна й говорюча. Вона бере в мене дрібні українські книжки й газети для свого чоловіка Марка Погребняка. Часом мені приносить глечик молока й сам Марко з села Вігуровщини за Дніпром саме проти Києва.

— Марко читає мені й людям і ваші книжки, і газети так гарно та проздрачно, помаленьку, що я все дочиста розбираю, — каже до мене Мар'яна, сьорбаючи з жадобою чай.

— Авжеж читав; та за того Бейліса тільки й мови в нас у Вігуровщині: скрізь по селі за його говорять, що буцімто він зарізав хлопця Андрія Ющінського, щоб добуть християнської крові на мацу. Але цьому ніхто не йме віри.

Та й на суді в Києві цьому не пойняли віри й виправдили його, й кажуть, що його вже й з тюрми випустили, де він просидів більше року.

— Здається, більше року сидів дурнісінько, бо зарізали його ті злодії й розбишаки, за котрих він нахвалявся, що викаже за їх усіх в поліції,— кажу я Мар'яні.

— А вже то вони замучили його в тієї тюряжниці Чеберячки в її домі, а на Бейліса тільки звернули пеню. Так мені було шкода того Бейліса, що його дурно тільки мордували в тюрмі безвинно. Ото, мабуть, перемучився так, як я перемучилась, як мого Марка посадили в Броварях у тюрмі й держали дві неділі. Хтось з Вігуровщини покрав у лісі нарубані лати на покрівлю хати. А наш ворог в Вігуровщині й сказав стражникам, що покрав лати мій Марко. Приїхали стражники з Броварів та й арештували Марка й повели в Броварі та й посадили в тюрму. Господи! Як я тоді перемучилась та перепечалилась за ті два тижні! Зварю обід, сідаю за стіл, а мені їжа не йде й на думку. І сон мене не брав уночі. Ляжу спать, та й не сплю, та все думаю про Марка, як він поневіряється десь у тюрмі, та нудиться, та ще й безвинно. Так перемучилась, що аж з тіла спала й робота мені не в думці. Аж через дві неділі прибув до нас у двір слідователь з стражниками, обтрусили й обшукали усе подвір'я й клуню. Лазили й на горище, обдивились і покрівлю в повітці і нічого не знайшли. А через два тижні познаходили крадені лати в одного чоловіка під сіном. Як вернувся Марко, я неначе вдруге на світ народилась. А що ж то перетерпів отой Бейліс, сидячи в тюрмі? Хоч він і жид, але він сидів безвинно цілий рік у тюрмі. А в його ж є жінка й діти. Яку ж то муку вони перетерпіли за рік!

Це оповідання сільської молодиці навело й на мою думку багацько дечого: якби Мар'яна сиділа між судовиками в суді, вона не скривдила безвинно навіть єврея. Бо в неї сумління більше, ніж у тих судовиків, котрі гнули справу— доконче — на Бейлісову загибель тільки через те,— що він єврей... В кого ж більше сумління в душі?

1913 року.
Київ.

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

Оперета на 4 дії

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Настя Богуславиха, сотничиха, багата вдова.
Маруся Богуславка, її дочка.
Панас, її син, молодий козак.
Богдан Сопілка, хорунжий, посажений батько на Марусиному весіллі.
Василь Тетеря, козацький полковник, Марусин жених.
Іван Коркішка, дружко.
Любка, старша дружка.
Галя, світилка, дівчина.
Варка, свашка, молодиця.
Томило, старий козацький гетьман.
Байда, гетьман.
Кобзар.
Козак.
Юсуф-паша, другий Марусин чоловік.
Євнух.
Дружки, Богуславчин рід, гості, поїжджани, світилки, свашки, старости, дружки, бояри, музики, козаки, татари, яничари, муеддини, жінки Юсуфа, прислужниці в сералі, запорожці, Марусині діти, молодиці та дівчата.

Дія діється в XVI віку.

Між II і III діями минає 6 літ.

ДІЯ ПЕРША

Настина світлиця, убрана по-весільному й освічена. В світлиці двоє дверей; серед світлиці стоїть довгий стіл, застелений білими скатертями, на столі гільце, короваї, шишки, яблука й горіхи в тарілках. Настя ходить коло стола, кладе коровай і порядкує. Рід і гості сидять і стоять збоку. Дружки вбирають гільце калиною, барвінком, колосками жита й вівса.

ВИХІД 1

Настя, Богдан, Панас, дружки, рід і гості.

Дружки (*в'ють гільце й співають*).

Благослови, боже,
Пречиста госпоже!
І отець і мати

(*кланяються Насті й Богданові*)

Своєму дитяті
Се гілечко звити,
Свій рід звеселити.

Настя й Богдан.

Благослови, боже,
Пречиста госпоже,
Нашому дитяті
Се гілечко звити
І рід звеселити.

Дружки й рід.

Благослови, боже,
Пречиста госпоже,

Та нашій княгині
Се гілечко звити,
Марусю звеселити.

Панас (*йде до кімнати, одчиняє двері*).

Сестро моя! краса твоя — слава моя.
Час тобі на посад сісти

ВИХІД 2

Настя, Богдан, Панас, Маруся, Любка, дружки, рід і гості. Маруся виходить в квітках, стрічках, з вишиваним рушником у руках. Коло правого вуха два віночки, звиті з волочки на обручиках. Маруся кланяється Насті й Богданові, цілує їх у руку, потім кланяється усьому родові й гостям. За нею виходить старша дружка, Любка.

Маруся (*кланяючись матері й посаженому батькові*).

Ой мій батечку,
Моя матінко!
Дякую вам
За хліб, за сіль.
Благословіть мені
На посад сісти.

Панас подає Марусі кінець шовкової хустки, а за другий кінець веде її на посад; за нею йде старша дружка, потім усі дружки рядом одна за другою.

Дружки, рід й гості (*торжественно*).

Ішла Маруся на посад,
Зострічав її господь сам,
А той посад
Янгол писав } *bis*
Од господа бога. }
Писали його малярі
Темної ночі при зорі,
Темної ночі
При свічі, }
Ясного сонця — } *bis*
Віконця. }

Маруся сідає за столом на покуті, коло неї старша дружка. Усі дружки сідають кругом стола. Настя порядкує: передає з кімнати через слуг тарілки з горіхами, родзинками.

Дружки.

Летять галочки у три рядочки,
А зозуля попереду.
Усі галочки по лугах сіли,
А зозуля на калині.
Усі галочки защебетали,
А зозуля закувала.
Ідуть дружечки у три рядочки,
А Маруся попереду.
Усі дружечки по лавках сіли,
А Маруся на посаді.
Усі дружечки та й заспівали,
А Маруся заплакала.
Чого ж ти плачеш, чого жалуєш,
Молодая княгине?
Чи жаль же тобі батенька свого,
Чи подвір'ячка його?
Не жаль же мені батенька мого,
Ні подвір'ячка його;
Ой, як жаль мені прогуляннячка
І свого прибираннячка,
Ой, як жаль мені русої коси
І дівоцької краси!

Богдан підносить на тарілці чарку вина й частує Марусю. Маруся цілує його в руку.

Маруся.

Частуй, частуй, панотченьку,
Тепера мене!
Бо тепер я, панотченьку,
Гостина в тебе.

(До матері, котра стоїть з тарілкою й чаркою вина).

Частуй, частуй, моя мати,
Тепера мене,
Бо тепер я, моя мати,
Гостина в тебе.
Не раз, не два, моя мати,
Ти заплачеш,
Поки мене в своїй хаті
Ти побачиш.

(Маруся бере од Богдана чарку з вином і вмочує губи).

Богдан і Настя *(разом).*

Не раз, не два, моя дочко,
Я заплачу,
Поки тебе в своїй хаті
Та побачу.

Настя частує Марусю. Маруся цілує її в руку й п'є.

Дружки й рід.

Мати дочку частує,
Щастя-долю дарує.
Випий, випий, Марусе,
Повную, повнесеньку
З щастям-доленькою.

Богдан і Настя частують дружок і гостей. За кулісами чуть музики, потім співи: йде поїзд.

Поїзд *(за кулісами).*

Пусти, свату, в хату!
Тут же нас не багато:
Дев'ять бояр кіньми
І два братики рідні;
Дві сванечки в возі
На лютім морозі.
А ми тобі не докучимо,
Тільки шати пересушимо.
А в нас такі шати,
Щоб Марусю взяти.

Коло дверей стає Панас з шаблею.

Дружки й рід *(на сцені).*

Ми вас не знаємо,
В хату не пускаємо!

Поїзд *(за сценою співає жалібно, аж проситься).*

Ой, доки ми та стоятимем,
Сиру землю топтатимем
Червоними чобітками,
Золотими підківками.
Ой, якби ви, свати,
Вийшли б до нас з хати
До хати прохати,
Бояр частувати.

В світлицю входить Іван Коркішка, дружко, з чотирма дружками. Коркішка держить на тарілці дари і зараз дарує Панасові хустку й кинджал. Панас ховає шаблю в піхву й оступається од дверей.

ВИХІД 3

Ті самі, Іван Коркішка і чотири дружки.

Іван Коркішка.

Перший дружко ввійшов
Та ударив чолом
Перед вашим столом,
Та й ударив чолом
Перед усім родом,
Перед Марусею,
Княгинею молодою.

(Кланяється Марусі й родові й дає дари Насті й Богданові).

Всі дружки.

Перші дружки ввійшли
Та вдарили чолом
Перед нашим столом,
Перед родом-родиною,
Княгинею молодою.

Одна дружка бере кухоль і полумисок, зливає воду дружкам на руки й подає рушник.

Дружки.

Миють дружки ручки,
Поглядають на кілочки,
Чи не висять рушнички
У нашої паняночки.

Дружки виходять з світлиці й зараз вертаються. За ними входить Василь Тетеря; кругом його багато дівчат світилок і молодих свашок з засвіченими трійцями в руках, між пучками калини й васильків. Світилка Галя держить в руках при трійці в пучку зілля шаблю. Потім йдуть бояри, свати й гості, за ними музики.

ВИХІД 4

Настя, Богдан, Маруся, Любка, Іван Коркішка, Василь Тетеря, Панас, Варка, Олеся, Галя, дружки, рід, гості, бояри, свати й музики.

Поїжджани *(стають коло самого порога й співають, прохаючи).*

Пусти, свату, в хату,
Тут же нас не багато:

Бояри, та світилки,
Та свашки-чорнобривки.

Дружки й рід *(грізно)*.

Не наступай, Литва!
Не наступай, Литва!
Бо буде в нас битва.
Будем бити, воювати,
Та Марусі не давати.
Не наступай, Литва!
Буде у нас битва!

Поїзд *(просить)*.

Ой сватоньку, ласкав!
Пусти нас, будь ласка!
Дамо коня вороного
І меча золотого;
Дамо тобі сіделечко,
Тільки пусти, наше сердечко.

Свашка Варка *(виступає)*.

Гнися, калино, гнися,
Ти, Василю, не журися!
Ми калину обламали,
Ми Марусю підмовили.

Старша дружка, Любка *(виступає)*.

Не ви калину садили,
Не ви княгиню родили,
Родила її мати,
Казала вам не дати.

Олеся, менша дружка *(вискакує. До Галі)*.

Світилочко, пишна пані!
Не гордуй же ти нами,
Бо як будеш гордувати,
То не будем частувати.

Світилка Галя.

Ой, якби я пані,
Не була б я з вами;
Сиділа б я з паничами
За білими калачами.

Поїзд.

Сиділа б ти з паничами
За білими калачами.

Дружки.

Світилка—шпилька при стіні,
На неї сорочка не її,
То тії баби, що в шпиталі;
Прийшла та баба, торкає:
Скидай сорочку, смеркає!

Світилки й свашки.

Брешете, дружки поганки!
На нас сорочки з китайки.
Нас мати виряджала,
З скрині сорочку давала.

Менша дружка *(виступає й співає до дружка)*.

Тобі, дружку, не дружкувати,
Тобі, дружку, панувати
В Києві над водою,
За доброю огородою.

Дружко крутить носом.

Старша дружка *(до боярина)*.

Старший боярин, як качан!
Витріщив очі, як баран.
Обручами очі збиті,
Мочулою звиті,
Личком підперезався,
У бояри прибрався.

Боярин насторочує вуха, а потім крутить носом.

Менша дружка *(до старости)*.

Наш староста вдався,
Сім рік не вмивався.
Взяла сваха за бороду
Та повела його в воду;
Піском терла, водою мила,
Чересломпідголила,
За столом посадила.

Староста одмахується руками.

Варка, свашка *(до дружок)*.

Старша дружка під сволок,
З'їла калачів сорок.
Нехай ніхто не противить,
Нехай, здорова, ся живить.

Старша дружка *(до свата)*.

Наш сватонько з міста,
В його голова з тіста,
Губи з петрушки,
Очі з чорнушки,
А в щоках діри,
Повлазили щури;
Голова сніпками вшита,
Борода гонтом побита,
А в бороді миші;
Треба кота впустити,
Миші виловити.

Сват крутить носом і махає руками. Коркішка, дружко, виступає й підносить Насті червоні сап'янці. Другі дружки роздають на тарілках батькові, родові і дружкам хустки, шишки.

Настя *(держачи на тарілці сап'янці)*.

Чи це ж тії чоботи,
Що зять дав,
А за ції чоботи
Дочку взяв?
Чоботи, чоботи ви мої!
Чом діла не робите ви мені?
На річку йшла,
Чоботи скрипали,
А з річки йшла,
Чоботи хлипали.
Чоботи, чоботи ви мої!
Чом діла не робите ви мені?

Богдан і Настя *(до поїзда)*.

Просимо сідати
У нашій хаті!

Поїжджани сідають на лавах. Тетеря з боярином на першому місці. Дружки співають ласкаво, на мир.

Дружки.

Ой ви, старости, ви старі сивесенькі!
А ви, бояри, ви сини отецькі!
А ви, сванечки, ви наші паняночки!
Ви, світилочки, ви наші голубочки!
Чого ж ви до нас нерано приїхали,
Нашу княгиню нерано одвідали?

Світилки й свашки.

Ой ви, дружечки, ви наші голубочки!
Ой, тим ми до вас нерано приїхали,
Що нашого князя ласкавий панотченько
Забарив же нас ласкавими словами,
Годував же нас білими калачами,
Напував же нас солодкими медами.

Дружки й рід.

Наша Маруся чорнобрива,
Як голубонька сива,
В руках рушник носить,
Вас вечеряти просить.

(Разом з поїздом).

Наш Василь чорнобривий,
Як голуб сизокрилий,
В руках шличок носить,
Вас на весілля просить.

Василь Тетеря *(виступає. Йому Панас підносить на таріллці хустку. Василь затикає хустку кінчиком за пояс).*

Зажурилася, заклопоталась
Соловейкова мати:
«Чого, синоньку, сивий соколочку,
Сам сидиш у садочку?
Ой за годину, за годиночку
Полини собі по галочку».
Ой попід лісом битая доріженька,
Посеред лісу червона калинонька;
Ой там їхав я із боярами,
Мені дорогу калина заступила.
Вийняв шабельку, став калину рубати,
Стала калина до мене промовляти:

«Ой не для тебе ся калина посаджена!
А задля тебе Маруся ізряджена».

(Василь іде до Марусі. Панас стає за Марусею на стільці й махає шаблею).

Панас.

Не наступай, Литва!
Буде у нас битва.
Буду битись, воювати,
Сестри не давати.

Дружки.

Братику, не лякайся!
Ще лучче постачайся.
Не продавай сестри
За сотню й за чотири!
Братику, гроші — слина,
Сестриця — родина.

Дружко подає Панасові на тарілці пістолета й шаблю. Панас оступається.

Дружки.

Татарин, братик, татарин!
Продав сестрицю за дари.
Русу косоньку за п'ятак,
Біле личенько пішло й так!

Мати накриває Марусі голову серпанком. Старша дружка пришиває молодому до шапки стрічки й надіває йому шапку. Світилка Галя й свашки йдуть з Тетерею кругом стола за сонцем і приводять до Марусі. Як Тетеря ходить кругом стола, дружки, рід і поїзд співають.

Дружечки, панянки!
Оступітеся з лавки;
Пропускайте дорогу
Князеві молодому;
Бо в нас листоньки
Од короля,
Щоб нам дорога
Проста була!

Тетеря кінцем шаблі одслоняє серпанок і тричі цілується з Марусею.

Дружки, світилки й свашки.

В саду соловейко защебетав,
Князь наш княгиню поцілував.

В саду зозуля закувала,
Княгиня князя поцілувала.

Тетеря в шапці сідає на посаді коло молодої. Світилка Галя з трійцею й шаблею сідає коло Тетері. Настя подає старшій дружці дари, боярам хустки, старостам і дружкам рушники або червоні й сині перев'язі, музикам хустки. Старша дружка розносить дари. Старости й дружки вішають через плече рушники й перев'язі.

Дружки, рід і поїзд.

У коморі сволок,
Там рушників сорок.
Ой, підіте, заберіте,
Ввесь поїзд обдаріте.
Кланяйся сват сватові,
Сваха свасі,
Дружка дружці,
А Василь Марусі.

Всі кланяються одні до других, потім всі сідають. Слуги подають усім напитки. Взявши в руки чарки, всі співають.

Брязнули чарочками,
Срібними тарілочками!
Даруй, боже, щастя-долю
Молодій і молодому!

Музики грають до танців. Бояри й дружки танцюють. Свашки приспівують до танців.

Свашки.

Січена калинонька, січена!
А вже ж наша Маруся звінчана.
Червоні чобіточки на нозі,
Що купив Василько в дорозі.

Поглядає дружко скоса,
Чи немає на печі проса.
Коли б як утекти,
Щоб проса не товкти!

Їли дружки, їли,
Півголубонька з'їли.
На столі всі рісочки,
Під столом всі кісточки.

Їли бояри, їли,
Цілого вола з'їли,

На столі ні рісочки,
Під столом ні кісточки.

Після танців дружки й молода знов сідають за стіл.

Дружки, світилки й свашки.

Думай, Марусе, тепера,
Поки головка весела,
Бо тепер тебе засмутять
Та повезуть до свекрухи;
Там свекорко не батенько,
Там свекруха не матінка;
Що ти зробиш, вона переробить,
Що ти скажеш, вона заговорить.

Маруся плаче.

Панас.

Благословіть, батьку-мати,
Косу розплітати!

Панас виводить Марусю з посаду і ставить серед світлиці. Старша дружка здіймає з неї кибалку з квітками, стрічками й віночки. Брат розплітає кісники; дружки розплітають коси.

Дружки.

Ой, брат сестрицю розпліта.
Де ж тії уплітки подіва?
Поніс на торжок, не продав,
Меншій сестриці і так дав.
Ой, на тобі, сестрице, сестрин дар,
Щоб я за тобою так діждав!

Маруся *(взявши в руку кибалку й віночки)*.

Чого ж я плачу, чого жалую?
В чім мені недогода?
Ой, чи жаль мені батенька мого,
Чи подвір'ячка свого?
Ой, не жаль мені батенька мого,
Ні подвір'ячка свого;
Ой, як жаль мені погуляннячка
І свого прибираннячка;
Ой, як жаль мені русої коси
І дівочої краси!
Нема в саду соловейка,
Нема щебетання!
Минулося вже дівоцтво,
Не буде квітчання!

(З плачем роздає квітки й стрічки дівчатам, а віночки пришпилює до горсета. До матері).

Ой гай, мамо, гай, гай!
Ти, кісонько, май, май!
Вже не пустиш, мати,
В той гай погуляти,
Косою помаяти.

(Припадає до матері).

Ой, глянь, матінко, на мене,
Чи не болить серденько у тебе,
Що розплели кісоньку у мене?

Дружки, рідний поїзд.

Приступи, Марусе, близенько,
Уклонися отцю-неньці низенько!
Отцю-неньці низенько уклонися,
Дрібненькими слізоньками умийся.

Маруся *(кланяється посаженому батькові).*

Спасибі тобі, мій батеньку,
За твоє коханнячко!
Що я в тебе гуляла,
Важкого діла не знала,
Тільки кісоньку чесала.
Спасибі тобі, батеньку!

(Кланяючись матері).

Спасибі тобі, матінко,
За твоє коханнячко!
Що я в тебе гуляла,
Важкого діла не знала,
Тільки кісоньку чесала.
Спасибі тобі, матінко!

Іван Коркішка приносить на віці намітку. Дві свашки подають намітку Марусі; вона двічі кидає й бере за третім разом. Свашки завірчують Марусю наміткою й співають.

Свашки.

Крийся, Марусе, крийся,
Крийся, Марусе, крийся,
Куницями та лисицями,
Братиками та сестрицями!

Дружки.

Ой, жаль же нам, подружино, та на тебе,
Ой, що ти нас запросила та до себе!
А ми тобі одслужили вірнесенько.
Тепер же нам одклонися низесенько.

Маруся кланяється дружкам і цілується з ними; потім йде до Тетері.

Маруся.

Тепер же я, мій миленький, навіки твоя!
Нема в мене тепер роду, нема родини,
Тільки в мене зосталася моя дружина.
Ой, прилетів соловейко, щебече гарненько;
Як зосталась я з тобою, вже я веселенька.
Буду твого отця-неньку щиро поважати,
Буду тобі козацькую збрую готувати.

Тетеря. } *Разом*

Тепер же ти, моя мила, навіки моя!
Нема в тебе тепер роду, нема родини,
Тільки в тебе зосталася вірна дружина.
Ой, прилетів соловейко, щебече гарненько;
Як приїхав я до тебе, став я веселенький.
Будеш мого отця-неньку щиро поважати,
Будеш мені козацькую збрую готувати.

Настя й Богдан *(разом з Марусею й Тетерею)*.

Будеш його отця-неньку щиро поважати;
Будеш його козацькую збрую готувати.

ВИХІД 5

Ті самі й козак.

Козак *(вбігає в хату і кричить)*.

Страшна звістка!
В Богуславі татари!

Всі *(перелякані кричать)*.

Татари! Татари!

Козак.

Вже за Россю хати палають!

В вікна видно пожежу. Усі бігають по світлиці і ламають руки.

Всі.

Нещасний час, нещасна година!

Тетеря *(грізно)*.

Чого полякались? За шаблі! На татар!

Бояри, дружки, старости й гості співають торжественно, піднявши вгору шаблі.

Ой, сідлайте, хлопці, коні вороні,
Забирайте в руки шаблі дорогі!
Сідаймо на коней татар воювати,
В чистім полі на татар будем полювати,
Своїх людей з неволі будем одбивати!
Утікайте, вражі сини, бо буде вам горе!
Заженемо вас, поганців, аж за синє море!

Всі чоловіки з піснею вибігають з хати.

Маруся *(біжить за Тетерею)*.

Чи вже ж ти покинеш мене, молоду?

(Маруся падає коло порога. Дружки беруть її попід руки. Тим часом татари розбивають вікна і вскакують у хату).

Татари.

Аллах, аллах!
Добрий жир. Аллах!
Берім молодих!
Кидаймо старих!

Дружки, свашки, світилки.

Ой! Боже наш!
Ой, рятуйте!

Татари хапають дівчат і Марусю. Настя кидається до Марусі обороняти. Татарин одпихає її і втікає з Марусею. Настя хапає рушницю й стріляє. Кільки татар падає додолу. Полум'я видко через вікна. За сценою голос і співи козаків.

ДІЯ ДРУГА

ВИХІД 1

Козацька рада й гетьман Томило.

На сцені майдан серед міста; на майдані стіл, накритий червоною скатертю. Довбиш б'є в литаври. Козаки збираються на майдан

і стають кругом стола оддалеки. Старий гетьман Томило виходить з старшиною; в руках у його бунчук та булава.

Томило (*поклонившись раді*). Пани-товариші! Для чого маємо раду збирати й раду держати? З ким маємо війну починати? З ким маємо битись, а з ким миритись?

Один козак з ради. Наш батьку старий! Нічого б тобі про те й питати. Вчора татари спалили Богуслав по саму Рось, обібрали наші хати, пограбували наше добро, напали на Богуславишин двір, забрали на весіллі в неволю дівчат... Чи вже ж тобі питати, про що будемо раду держати? Треба нам воювати з татарами й турками!

Томило. Чи до діла ваша річ, пани-товариші? У нас з турками мир. Ми обіцялись не зачіпати татар. Ми зломимо своє вірне слово й козацьку честь.

Один промовець (*виступаючи з кола*). Не по-козацькій ти говориш, старий батьку! Твоїх дітей не погнали татари в неволю; твоя хата ціла; твоя худоба пасеться на степу! Нащо пак і воювати!.. Але глянь на ту пожежу, на ті руїни!

Більша половина ради. Гетьман каже правду! Не можна нам ламати свого слова. Гетьман каже правду. Не треба війни!

Томило. Послухайте моєї старої голови! Татари наробили шкоди; нігде правди діти... Ми пошлемо навздогінці за ними сотню козаків на прудких конях, однімемо наших дітей, нашу худобу і вкриємо степ татарськими головами. А війна тепер діло небезпечне.

Одна половина ради. Не гетьманська твоя рада! В тебе старе серце: воно не болить за нещасних наших дітей... Може, воно вже прохололо задля війни, задля слави України. Веди нас на війну!

Друга половина ради. Гетьманська річ правдива; не треба війни!

Одна половина. Веди нас на війну! Смерть туркам і татарам!

Друга половина. Послухаймо гетьмана! Не треба війни!

Одна половина. Треба!

Друга половина. Не треба!

Рід Богуславчин виступає на сцену; з ним — Тетеря.

ВИХІД 2

Ті самі, Богуславчин рід і Тетеря.

Рід Богуславчин і Тетеря. Ясне товариство, висока радо! Нечисті бусурмани занапастили наш рід. На нашім кутку зостались одні руїни. Наші діти в неволі. Може, завтра їх продадуть в неволю на далеку сторону. Просимо вашої оборони, просимо кривавої помсти.

Тетеря. Хто не хоче війни з татарами, той не козак. Хто не хоче вести козацьке військо на ворога, той не гетьман. Нам треба війни. Нащо нам здались гетьмани-пічкурі. Нам треба молодого й завзятого гетьмана!

Панас Богуславець. Наш дом в руїнах. Моя сестра в неволі. Все наше добро пішло марно. Наших сестер швидко продадуть на базарі. Чи вже ж нам ще раду радити — чи бити ворога, чи жалувати!

Одна половина ради й Богуславчин рід. Нам треба війни! Народ хоче війни!

Друга половина ради *(слабіше)*. Пожалійте козацький цвіт, молоді голови! Чи мало ж ми поклали голов на степах?

Одна половина й рід *(ще голосніше)*. Батьку! Веди нас на війну або клади булаву!

Друга половина *(ще тихіше)*. Мир! Не клади, батьку, булави!

Одна половина й рід *(ще голосніше)*. Клади булаву! Не твоїм старим плечам знести війну. Нас більше! Війна!

Томило. Коли вас більше, то нехай буде по-вашому. *(Кланяється раді)*. Спасибі вам, висока радо, за честь і шанобу! Кладу булаву! *(Кладе булаву й бунчук на стіл, кланяється раді і стає між старими козаками)*.

Старі козаки (*виступивши перед радою*). Старий гетьман виступає: чи не має хто, пани-товариші, чого сказати проти його?

Один козак (*до Томила, котрий виступає на середину кола*). Ти не мислив зла Україні, ти вірно служив, водив військо на ворогів і край боронив; не марнував народним добром, свого докладав; кришив татар, як капусту, страху завдавав; з старшиною, з козаками ти раду держав. Дякуємо тобі! (*Кланяється гетьманові*).

Томило. Колись бився з ворогами, та тепер не буду! Того часу молодого повік не забуду! Була міць, була сила,

та мій час минув... Руки слабі, сила впала... Простіть мені, товариші, в чім моя вина! Коли я мислив зло Україні, от моя голова!

Рада. Не мислив зла Україні, ти чесно служив! Дякуємо тобі!

Один старий козак. Панове-товариші! Послухайте нашої ради, кого на гетьмана обібрати! Між усіма полковниками двом полковникам припадає гетьманувати: Яремі Байді або Василеві Тетері. Воля ваша! Вибирайте!

Байда виступає з одного боку ради, а Тетеря — з другого.

Голос з 1-ої полов. ради. Тетеря козак добрий.

Голос з 2-ої полов. ради. І Байда козак неабиякий.

Голос з 1-ої полов. Про Тетерю знає вся Україна.

Голос з 2-ої полов. Про Байду знає не одна Україна.

Два голоси з 1-ої полов. Тетеря недавно побив ляхів.

Два голоси з 2-ої полов. Байда бив ляхів, бив татар і турків.

Три голоси з 1-ої полов. Тетеря лицар завзятий.

Три голоси з 2-ої полов. І Байда лицар запеклий; його бачив Цареград.

Чотири голоси з 1-ої полов. Тетеря помститься за свій рід, за Марусю Богуславку.

Чотири голоси з 2-ої полов. Байда помститься не за рід, а за всю Україну.

Одна лава першої полов. Байда лицар добрий, та дуже значного роду.

Одна лава 2-ої полов. Хоч значний, та зате простий і щирий. Тетеря дуже молодий: нехай трохи постаріється!

Дві лави 1-ої полов. Старість на війні не радість, а для молодості війна — криваве пиво. Нехай веде нас на війну Тетеря!

Дві лави з 2-ої полов. Ба не поведе нас Тетеря, бо поведе Байда.

Дві лави з 1-ої полов. Тетеря візьме булаву!

Три лави 2-ої полов. Байда візьме булаву!

Три лави 1-ої полов. Тетеря буде гетьманом!

П'ять лав 2-ої полов. Байда!

Три лави 1-ої полов. Тетеря! Тетеря!

П'ять лав 2-ої полов. Байда! Байда!

Одна полов. ради. Нас більше!

Друга полов. ради. Ба нас більше!

Одна полов. ради. Ми ставимо на стіл Тетерю! (*Ведуть до стола Тетерю*).

Друга полов. (*голосніше*). Ми ставимо на стіл Байду! (*Байду підводять до стола. Тетеря й партія його оступається*).

Старі козаки (*виступають*). Цссс...

Всі стають на свої місця.

Промовець (*з старих козаків виходить на середину*). Послухайте ради сивої голови! Обидва лицарі добрі, козаки завзяті, але слава про Байду пішла далеко за границі України (*оступається*).

Старі козаки. Ми за Байду, а хто за Тетерю, кидайте шапки вгору!

Одна половина ради підкидає шапки вгору. Шапок летить рідко.

Старі козаки. Нема ладу, нема згоди! Не бути Тетері гетьманом!

Тетеря з партією оступається.

Старі козаки. Багато козаків бачили ми на своєму віку, та не було ще такого завзятого, як Байда: він по три дні не злазив з коня, завдав жаху туркам в Цареграді, орлом літав по Чорному морі. Хто за Байду, шапку вгору!

Козацька рада. Хоч Байда значного роду, та лив свою кров, як воду, за народ, за Україну. Ми за Байду. (*Кидають шапки вгору разом*).

Старі козаки. Згода!

Козацька рада. Згода, згода, згода! Просимо тебе, Байдо, взяти булаву!

Два старі козаки виводять Байду на стіл і подають йому бунчук та булаву.

Козацька рада. Смерть ворогам!

Байда (*взявши булаву й бунчук, кланяється*). Дякую вам, велика радо! Я не жалував своєї крові за Україну, бувши козаком, але гетьманство не по моїй силі. Дякую вам за велику ласку! (*Кладе булаву й бунчук*).

Рада (*тихо*). Просимо тебе, візьми булаву і рятуй

Україну. (*Старі козаки подають Байді бунчук і булаву вдруге*).

Байда. Боюсь великої честі й великого діла! Дякую вам! (*Знов кладе бунчук і булаву*).

Рада (*тихо*). Просимо тебе! Візьми булаву!

Байда. Боюсь великої честі й великого діла! (*Кладе булаву й бунчук*).

Рада (*грізно*). Велимо тобі! Бери булаву!

Старі козаки подають Байді бунчук і булаву втретє. Козаки прикривають Байду знаменами. Хорунжий роздає знамена по всій раді.

Рада.

Оборони, боже, козацьке військо і всю Україну!
Щасти нам, боже, на ворога стати,
На ворога стати, Україну обороняти.
Всіх бранців з неволі ослобоняти,
Наших ворогів мечем порубати!
Слава, слава, слава!

Байда (*з стола*). Не раз і не два заглядав я в вічі чорній смерті. Я смерті не боюся і готовий тричі вмерти за Україну! Нехай моя голова перша покотиться по степу, нехай я перший потону на морі, але таки добуду волі й честі для України! Козаки! Рушайте в похід! Я не зайду в хату попрощатись з жінкою, з дітьми! Дайте коня! Час у похід!

Рада. В похід! Смерть ворогам! Слава, слава, слава!

Козаки стають у ряди; на сцену виступає народ. Байда сходить з стола й порядкує.

Молодиці.

Не шуміте, луги,
Завдаючи туги!
Бо ми й так тугу маєм,
Козаків теряєм.
Ой, козаченьки пішли,
Чорні очі занесли,
Серцю туги завдали.
Бодай тії вороги
Поконали до ноги!

Дівчата.

Всюди гори, всюди гори,
Нігде води пити;

Підуть хлопці на войну,
Нікого любити.
Сидить лебідь над водою, днює і ночує;
Не будемо ми у парі, душа наша чує!
Два лебеді над водою, обидва біленькі,
Не будемо ми у парі через воріженьки.

Молодиці.

Темна нічка осінняя,
Та не будем спати;
Ой, тяжко нам, ой, важко нам,
Ні з ким розмовляти!
Темна нічка та невидна,
А сон нас не морить;
Постіль біла, стіна німа,
Стоїть, не говорить.

Молодиці й дівчата (*разом*).

По садочку ходитимем,
Рученьки ломитимем,
Будем ходити, ходя тужити.
Будем гуляти, гірко плакати.
Ой, коли ж вас, козаченьки,
В гості дожидати?

Козаки.

Ой, тоді нас, козаків,
Дожидайте в гості,
Як виросте у світлиці
Трава на помості.
Ой, пливуть лебеді та проти води,
Пливуть й за водою;
Привикайте, зостаючись дома,
Жити із бідою.
А ми підем, ми попливем
Дніпром за водою.

Молодиці й дівчата (*жалібно*).

Як будете, козаченьки,
Бистру річку брести,
Присилайте на Вкраїну
Та частенько листи;
Або листи присилайте,
Або й самі прибувайте.

Козаки (*весело*).

Як не будем на різдво,
То ждіть на великдень,
Як не будем на великдень,
То ждіть на Миколи;
Як не будем на Миколи,
То не ждіть ніколи!
Грай, море, добре буде!
То не ждіть ніколи!

Старі козаки (*з гнівом до жінок та дівчат*).

Хто кохання знає,
Не вірує в бога;
Раз серденьку радість,
А десять— тривога.
Перестаньте ж ви, баби,
Вити та тужити,
Бо молодцям-козакам
З бабами не жити!

Козаки й діди (*весело*).

Перестаньте тужити,
Завдавати жалю!
Бо нам, козакам,
І так жалко краю;
Бо нам, козакам,
Із вами не жити;
Бо нам, козакам,
Не жінок любити,
Мед-горілку пити,
Воріженьків бити!

Молодиці й дівчата (*разом з козаками*).

Ой, покиньте золоті удила,
Щоб ми ваші коні до води водили.
Ой, покиньте золоті сідельця,
Щоб була неділя для нашого серця;
Ой, покиньте коней вороненьких,
Щоб ми не забули вас, молоденьких.
Ой, дамо вам хустки шовкові,
Накривайте ними сідла золоті.
Ой, будете хусточки виймати,
Ой, будете тоді нас споминати.

ВИХІД 3

Ті самі й Настя Богуславиха.

Настя, в чорній одежі з золотим хрестом на шиї, вибігає на майдан, ламаючи руки.

Настя. Ой, хто знає, хто відає моє велике горе! Ой, хто постереже велику тугу матері, що втеряла одну дочку на самому весіллі! Хто збагне глибиню мого горя, глибокого, як морська безодня! Люде добрі! Мир хрещений! Лицарі-козаки! Рятуйте мою дочку, мою дорогу Марусю! (*Плаче. До Тетері*). Василю! нащо ти взяв мою Марусю, мою єдину дитину? Чи ти в такий час засватався, чи в такий час почав весілля? Верни моє дитя! Прошу тебе, благаю тебе, оддай мою дитину! (*Падає перед ним на коліна*).

Молодиці кидаються до Насті і беруть її під руки.

Тетеря. Мамо, мамо! що ви говорите? Що з вами? Хіба в мене не болить серце, як і в вас? Хіба ж нещастя не розбило мого серця? Ви втеряли дочку, а я молоду жінку. Мамо! Покладіться на одного бога. Другої надії нема.

Настя. Нема надії... нема надії... Ой, яке ж ти гірке слово промовив! Як ти знов уразив моє серце, неначе врізав його гострим ножем. Нехай же я оживу, нехай я буду сподіватись, буду виглядати мою дочку щодня, щогодини. Боже мій милий! Втратити й надію, не жити сподіванням! Василю! Дай мені хоч надію, бо я ляжу в домовину! (*Плаче*).

Панас. Мамо! Не мучте себе, не побивайтесь! Ви бачите, що рада постановила воювати з турками й татарами. Маруся не вмерла. Ми зараз виступаємо в степ, доженемо татар, вернемо бранців, зруйнуємо татарські городи, заберемо бранок з татарських базарів.

Настя. Сину мій, дитино моя! Говори, говори, не переставай! Дай мені надію, дай мені жизнь!

Панас. Ми визволимо бранців або покладемо в степу свої голови. Ви бачите, що козаки вже збираються на войну.

Настя (*до козаків*). Чи ви знаєте горе матері, що поховала своє дитя в сиру землю? Якби я поховала Марусю своїми руками, я була б щаслива, я б співала, я б раділа... Я б знала, що її прийняв до себе бог; я б знала, що над нею не знущатиметься поганий бусурман. А тепер її продадуть в неволю, продадуть на базарі мою Марусю,

мою красу, моє щастя, одіймуть од неї віру! (*Ламає руки*). Козаки, голубчики! зруйнуйте ж ви саме погане гніздо бусурманське, щоб його й слід пропав! Оддайте мені мою Марусю! (*Ридає*).

Б а й д а. Не плач, Насте! Не плачте, українські матері! Ми доженемо татар, візьмемо бранців і зруйнуємо все погане царство, що так нашкодило нашій Україні.

Н а с т я. То й перестану плакати... Оселя моя згоріла; все моє добро рознесли татари; дочка моя в татарських руках. Покину я Україну вслід за козаками. Піду я тими ярами, тими степами, кудою погнали мою Марусю! Поколю я свої ноги тим терном, що вона свої поколола; попечу я свої ноги тим гарячим піском, що вона свої попекла. Піду я в Цареград, в Єрусалим... Боже мій милий! Даю тобі зарік йти в Єрусалим, тільки наведи мене на ту дорогу, котрою я дійду до моєї дочки і пригорну її до серця. (*Витягає ніж з-за пояса*). Пошли мені, боже, силу цим ножем покарати моїх проклятих ворогів. Я помщусь над ними! Я прикинусь туркенею, прикинусь бусурманкою, а таки знайду свою дочку і покараю своїх ворогів. Буду йти шляхами, буду всіх козаків намовляти, доступлю в палац поганого бусурманського хана, задушу його оцими своїми руками! (*Махає ножем, підіймаючи руки вгору*).

Н а с т я, Т е т е р я, П а н а с, потім і Б а й д а.

Проклятий той час, та година,
Що Україна дітей своїх породила!
Зажурилась Україна, що нігде прожити;
Витоптала орда кіньми маленькії діти.
Ой, маленьких витоптала, великих забрала;
Назад руки постягала, аж у Крим погнала.
Ой, у степу огні горять,
Там татари полон ділять.
Села наші запалили,
Наше добро собі взяли;
Старих людей порубали,
А молодих в полон взяли.

К о з а к и й н а р о д.

Змилуйсь, боже, ти над нами з високого неба!
Возьми собі життя наше,
Бо нам жить не треба!

На майдан виходить кобзар і співає, приграваючи на кобзі.

ВИХІД 4

Ті самі й кобзар.

Кобзар.

Струни мої, струни золотії! заграйте мені стиха!
Нехай козак-нетяжище позабуде лиха.
Ой, обізветься пан Підкова,
Отаман батько запорозький:
Гей, друзі-молодці,
Браття козаки-запорожці!
Добре дбайте, добре гадайте,
З татарами пиво варити зачинайте.
Татарський солод, козацька вода;
Татарські дрова, козацькі труда.
Ой, з того пива
Зробили козаки з татарами превелике диво.
Татари догадались,
Від козаків утікали,
А козаки нарікали.
Ой ви, татарове,
Пеські синове!
Чом ви не дожидаєте,
Нашого пива не допиваєте?
Струни мої, струни золотії! заграйте мені стиха;
Ачей козак-нетяжище позабуде лиха!

(*Кобзар починає веселої*).

В нас, у Січі той норов,
Хто отченаш знає;
Як умився, вставши вранці,
То й чарки шукає.
Чи чарка то, чи ківш буде,
Не глядить переміни;
Гладко п'ють, з лука б'ють
До нічної тіні.

Козаки (*дрібно*).

Гладко п'ють, з лука б'ють
До нічної тіні.
Лук натягнем, стріли пустим,
Брязнем тятивою;

Ой, мусить утікати
Кримський хан з ордою!

Байда (*виступає поперед війська*).

Козаки! ставайте в ряд!
Помолимось богу!

Козаки й народ (*моляться*).

Пошли нам, боже, щастя-долю
В нашому поході!
Подай нам силу на турків стати,
Ще й татар звоювати;
Мир християнський од бусурманів,
Од нечестивих обороняти;
Славу козацьку, славу України
На поталу не дати.
Поможи нам, боже, на ворога стати.

Байда (*сідає на коня*).

Виступайте, козаки!
На ворога! Слава!

Козаки.

Слава, слава, слава!
Ой, заржіть, заржіть, коні вороні!
Під круту гору йдучи;
Ой, заспівайте ви, козаченьки,
У поход виступаючи.
Коні біжать, земля дрижить,
Степи полягають;
Козаченьки-запорожці
На татар виїжджають.

Молодиці й дівчата (*жалібно*).

Ой, коли б ми, нещасливі,
Зозулині крила мали,
То б ми з вами, козаками,
День і ніч літали;
Все над вами щебетали,
Вас би розважали
Та своїми крилечками
Від сонця прикривали,
Гострі стріли татарські

На татар одбивали.
Ой, коли б ми, безталанні,
Та орлині крила мали,
То ми б полетіли,
Ваші кості позбирати,
На широкому Дунаї
Та й пополоскати,
У шовкову хустиночку
Та й позавивати;
А щоб своїх козаченьків
Навік споминати. *Разом*

Козаки (*торжественно*).

Кінь ірже, води не п'є,
Доріженьку чує!
Бог знає, бог відає,
Де козак ночує.
Ой, стелиться йому
Зелений лист-лопушина,
А під головами
Козацькая жупанина.
Розвивайся, сухий дубе,
Завтра мороз буде;
Виступайте, козаченьки,
Зараз битва буде.
Зашуміла дібрівонька,
Ще й гай зелененький:
Ой, виступив з України
Козак молоденький.

Козаки виступають. За кулісами пісню чути тихіше.

Молодиці й дівчата.

Ой, повій, вітроньку, по крутій горі
Та по шовковій траві
Та ізбери, боже, всі любощі мої,
Та понеси, боже, аж до милого мого,
Та положи, боже, в головоньці його;
Він раненько встане,
На любощі гляне
Та й мене спом'яне.

За кулісами далеко чути пісню.

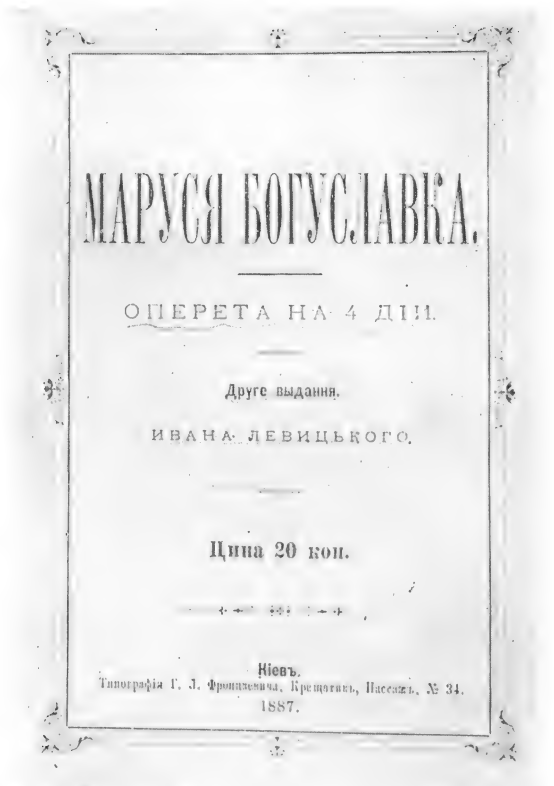
МАРУСЯ БОГУСЛАВКА.

ОПЕРЕТА НА 4 ДІЇ.

Друге выдання.

ИВАНА ЛЕВИЦЬКОГО.

Цина 20 коп.

Кіевъ.
Типографія Г. Л. Фроимзевича, Крещатикъ, Пассажъ, № 34.
1887.

Обкладинка драми «Маруся Богуславка».

Козаки.

Ой, на горі та женці жнуть,
А попід горою, попід зеленою
Козаки йдуть.
Попереду пан хорунжий;
Під ним кониченько, під ним вороненький
Грає дуже.

Настя (*прожогом кидається слідком за козаками*).

Піду на край світу!
Знайду свою дочку,
Помщуся над ворогами!
Помщуся! (*Вибігає*).

Завіса падає.

ДІЯ ТРЕТЯ

День. Видно Босфор, Цареград і Золотий Ріг. На самому березі Босфору сад Юсуфа-паші, в саду його дворець. Серед саду купа пальм, під пальмами кіоск. По обидва боки кіоска, між кущами рож, олеандрів, кипарисів два фонтани. В кіосці сидить Маруся Богуславка, найстарша і любима Юсуфова жінка, в чалмі і турецькім костюмі. Між кущами і квітками, коло фонтанів, на кушетках лежать і сидять другі Юсуфові жінки. Прислужниці арабки, туркені, негритянки й українки розносять кофе, фрукти і шербети. Євнух ходить з ключами. Жінки Юсуфа зачіпають, смикають євнуха. Маруся нічого не їсть, одсилаючи прислужниць рукою, і журиться, схиливши голову. Юсуф-паша входить в садок з дворця з здоровою люлькою в зубах.

Між 2 і 3 діями минуло шість літ.

ВИХІД 1

Маруся Богуславка, жінка паші, Юсуф-паша, євнух, жінки Юсуфа-паші, прислужниці, хори арабів і негрів.

1-а жінка (*до євнуха*). Ож глянь, які в мене очі.

2-а жінка. А подивись, які в мене брови! (*Плеще долонею євнуха по спині*).

3-я жінка (*смикає ззаду*). А вгадай. Хто тебе смикнув? (*Утікає. Євнух доганяє її*).

4-а жінка. На, поцілуй мене! А зась! (*Утікає*).

Всі жінки беруться за руки і крутяться кругом євнуха.

Євнух. Не пустуйте, бо скажу паші!

Жінки Юсуфа. Ой, дід, дідуган, ізогнувся, як дуга, а ми молоденькі, гуляти раденькі! Ой, пусти нас, старий діду, в місто погуляти.

Євнух. Ой, пустіть! Ой, гвалт!

Юсуф (*виходить з дверей свого палацу*). Нехай пошле аллах щастя й здоров'я моїй найстаршій жінці і всім моїм жінкам!

Всі жінки перестають пустувати і кланяються. Прислужниці падають на коліна і потім виходять з євнухом. Маруся встає з кіоска назустріч паші; паша поспішає до неї.

Юсуф. Не вставай передо мною, моя зоре!

Маруся. Зоря стрічає сонце ясного ранку. Нехай пошле бог здоров'я моєму дорогому паші!

Юсуф (*виводить Марусю по східцях в кіоск і садовить коло себе*). Зоре моя вечірня! Ти й досі журишся, ти й досі сумуєш? Чи жаль тобі твого роду, твоєї матері, чи твого покійного мужа, чи України? Тетерю давно вбито на війні, він не встане з могили... а наше небо пишніше й синіше од українського; наші сади зеленіші, наші квітки кращі. В мене срібла-золота, скільки твоя душа забажає. Я всю тебе обсиплю перлами, обсиплю золотом, тільки будь весела!

Маруся. Я Тетерю давно забула... Чи можна ж вічно любити того, кого давно нема на світі? Я люблю свого Юсуфа і своїх дітей, та ніколи не забуду своєї матері і своєї України. Гарне тут небо, як синій оксамит. Се море блищить, наче обсипане золотом та перлами. Сі пальми підпирають вінцями високе синє небо. Од пахощів розкішних квіток мені солодко на душі... Але там далеко, над Россю, скелі, вкриті зеленим мохом, гори й долини з дубовими лісами. Там в зеленому лузі є в камені криниця, що кам'янкою зветься... Як згадаю свою Україну, то моє серце кров'ю обіллється... Я неначе бачу над Россю, на горі батьківську хату в вишневім садочку. Вибачай мені за моє серце, мій пане!

Маруся.

Пройшли мої літа,
Ой, та марно з світу,
Як лист по воді!
А вже мої стежки
Там, на Україні,
Позаростали;

А вже ж мене родинонька
Позабувала...
Ой, вийду, ой, гляну,
Що я в чужині,
Ой, стану, подумаю,
Горенько мені!
Ой, не видно України,
Тільки видно море:
Куди піду, чи що зроблю,
То все в серці горе.

Ю с у ф. *Разом*

Пройшли твої літа,
Та не марно з світу,
Як лист по воді!
А вже ж твої стежки
Там, на Україні,
Позаростали,
А вже ж тебе родинонька
Позабувала...
О, забудь, серденько,
Що ти в чужині,
Ой, не думай, не гадай,
Що горе тобі.
Ой, не видно України,
Тільки видно море,
Розвеселись, моє серце!
Викинь з серця горе!

Ю с у ф. Марусе! сонце моє, зоре моя! Забудь усе і будь щаслива. Я хочу, щоб ти була щаслива. Я б оддав небо й землю за твою радість; я б оддав всі зорі з неба, ввесь світ ясного повного місяця за один твій осміх. Будь же весела! Гей, слуги! (*Плеще в долоні; прислужниці входять*). Покличте сюди співаків та співачок!

Входять араби й арабки.

О д н а а р а б к а. Той щасливий, хто знає пишну ніч над щасливою Аравією і ті зорі, що не сяють, а горять на чистому небі. Пишна краса синього нічного неба, що дише холодком на огневу землю, лащиться до серця, капає холодною росою на прив'ялі пахучі квітки, на пальмові сади. Твої очі, княгине, темніші од тієї ночі і ясніші од

зірок. Твої очі то дають росяну прохолоду, то гріють огнем, на кого ти глянеш.

Пишні й рівні пальми в садах Мекки й Медини, а твій стан ще рівніший; йому позавидують наші пальми. Перед красою твого лиця засоромляться йорданські рожі. З уст твоїх капають пахощі смирни, з очей твоїх ллються пахощі Ливана. На твоїх щоках світить рання зоря. Твій голос, як голос холодного струмочка в гарячий день під пальмами. Нехай же аллах наллє твоє серце радістю.

Палає гаряче сонце над Аравією. Гарячі верхи червоних скель червоніють, як розпечене залізо. Пашить пісок, як натоплена піч, а холодна криниця під пальмами, а тихий холодок манить нас, як очі й брови молодої дівчини. Наші шатра стоять під пальмами... Аллах, аллах! Наші смертельні вороги бедуїни вгляділи нас... Їх коні, як вихрі, закрутились по піску. Засвистіли кулі в пальмовому листі. Вставайте, брати, боронить волю! Станьте за скелі! Підніміть шаблі! Готуйте рушниці! Вдарили, і розніс вітер дим і з димом наших ворогів.

Грій же тебе сонце! Світіть пишні зорі! Лийте пахощі, сади й квітки. Нехай пальми схиляться над твоєю головою і прикриють тебе, як ти гулятимеш по саду.

Араби й арабки танцюють. Негри виступають.

О д и н н е г р. Які пишні наші ліси, облиті гарячим сонцем, де од тепла мліє душа й тіло! Є там пишний і вольний край, де Білий Ніл бере воду з густого лісу. Над гарячою водою сплелося дерево докупи гіллям і заховало од неситих очей білого чоловіка волю птиці, звіра й чорного чоловіка. Як солодка воля в тих гарячих лісах, нехай буде така солодка од щастя твоя жизнь.

Сонце сіло за високими скелями. Вода в Нілі запалала червоним огнем. Надворі холодок. Заревли леви й тигри в лісі, закричали птиці на воді. Ми будем щасливі в вольному лісі, ми будем вольні. Будь же, наша княгине, така щаслива, як ми колись будем щасливі в диких лісах Африки, як щасливий вольний звір у лісі, вольна птиця в небі.

Дикий танець негрів. Юсуф плеще в долоні. Входять європеянки і танцюють. Після їх виступають баядерки і фігуріюють.

М а р у с я. Дякую тобі, мій ласкавий пане! Я доволі натішилась. Нехай аллах пошле тобі щастя й довгу жизнь

за те, що ти мене пригрів на чужині. Я весела. Дякую тобі!

Юсуф. Радість злинула на моє серце сизою голубкою, бо ти стала весела. Тішся, серце! Візьми човен, попливи на Босфор, милуйся морем. Будь щаслива! Прощай!

Маруся. Я трохи втомилась і хочу одпочити на самоті.

Юсуф і всі його жінки виходять.

ВИХІД 2

Маруся сама.

Маруся (*ходить, задумавшись, попід пальмами*).

Ой, піду я, сяду в зеленому саду,
Чи не прийде доля мені на пораду?
Мій сад процвітає, доленьки немає...
Либонь мене моя доля покинути має.

(*Сідає між кущами рож коло фонтана*).

Ой, піду я, сяду між рожами в гаю;
Квітки процвітають, аж очі вбирають;
Рожа процвітає, як зіронька сяє;
Либонь мене моя доля покинути має.

(*Стає над морем*).

Ой, піду я, стану на тім бережечку.
Вода в морі на сонечку, як блискавка, сяє...
Ой, як мені тяжко, ой, як мені важко!
Мене одну моя доля покинути має...
Ой, гаю мій, гаю, зелений розмаю!
Ой, дай мені, милий боже, те, що я думаю!
День і ніч гадаю та про Україну...
Нехай цвіте Україна, лучче я загину.
Нехай цвіте Україна лугами, садами!
А я згину на чужині поміж ворогами.
Нехай росте Україна аж до високості;
Нехай лучче вода в морі змиє мої кості!

(*Плеще в долоні. Входить євнух*).

Приведіть мені дітей і покличте українок-невольниць!

Євнух виходить і приводить хлопчика Алі і дівчинку Фатьму. Маруся пригортає дітей і садовить коло себе. Входять українки-бранки. Маруся не примічає їх і співає.

Ой, спишу я журбу
На калиновім листу,
Та пущу я журбу
По морському бережку.
Ой, пливи ти, журбо,
Од морського бережка
До города Богуслава,
До зеленого садка.

ВИХІД 3

Маруся, діти, українки й богомолка.

Хор українок (*підхоплює*).

Ой, пливи ти, журбо,
Од морського бережка
До города Богуслава,
До зеленого садка.

Маруся.

Коли б була зозулею
Щоб я крила мала,
То б я свою Україну
Кругом облітала,
То б я свою матусеньку
Давно б одвідала.

Українки.

Усе степи, усе яри! Нігде води та напитися;
Ой, горе нам на чужині: ні до кого прихилитися!
Прихилимось до явірка, а явірко та не батенько:
Вітер віє, листом має, а він до нас не промовляє.
Прихилимось до липоньки, а липонька та не матінка:
Вітер віє, гілля гонить, вона до нас не заговорить.
Прихилимось до дубочка, а дубочок та не братичок:
Вітер віє, листом має, а він до нас не промовляє.
Ой, горе нам на чужині, ой, зовуть нас заволокою.
Ой, кажуть нам річку плисти широкую та глибокую;
Ані плисти, ані брести, ні очима перекинути;
Доведеться на чужині у неволі тут загинути!

Входить стара туркеня в чорній одежі пілігримки, з палицею й пальмовою гілкою в руці. Вона стає за українками.

Українки (*до Марусі*).

Єсть у тебе на Вкраїні рідненькая мати;
Вона тебе пожалує, як свого дитяти.

Маруся.

Ой море, море, та й ти, Дунаю!
Ой орле, орле, та й ти, брате мій!
Чи не був ти, орле, в моїй стороні?
Чи не чув ти, орле, там новини?
Ой, чи не тужить ненька по мені?

ВИХІД 4

Ті самі й туркеня-богомолка.

Богомолка.

Ой, був орел в твоїй стороні,
Та вже не тужить ненька по тобі.

Маруся. Боже мій милий! Який я голос чула!

Українки.

Ой, не жаль нам доріженьки, що закурилася;
Ой, як жаль нам твоєї матусі, що зажурилася.
Ой, не жаль нам доріженьки, що пилом
припала;
Ой, жаль нам України, що плакати стала

Маруся.

Ой, вирву я з рожі квітку, з винограду
Та пущу я до матінки на пораду.
Якби в мене крилечка, солов'їні очі,
Полетіла б я в дорогу темненької ночі.

Українки й Маруся.

Ой, сіла б я, та впала б я в неньки на порозі,
Обливають матусеньку дрібнесенькі сльози.

Богомолка.

Годі тобі, мати, сльози проливати,
Бо вже тобі своєї дочки та й не видати!

Маруся (*тривожно*). Боже мій, який голос я зачу-

ла! Я неначе побачила Богуслав, побачила Рось. Неначе я почула голос матері. (*Тривожно обертається до богомолки. Показує українкам рукою на двері. Українки виходять*).

ВИХІД 5

Маруся й Настя.

Богомолка. Нехай великий пророк покриє тебе своєю ласкою! Нехай дарує тобі аллах довгий вік. Я була в Мецці й Медині, топтала своїми грішними ногами святу землю, де походив наш пророк, бачила гроб його. Велика княгине! Візьми оцю гілку пальми з святої Мекки з рук безродної старої богомолки. Нехай тобі дарує аллах щастя!

Маруся (*тихо*). Який знакомий голос чую... І де б він узявся той рідний, чудовний голос на такій далекій стороні. Що мені казати їй? (*Голосно*). Приймаю од вас святу гілку з великого міста і дякую вам!

Богомолка. Се гілка не проста! Вона дає тверду віру тим правовірним, хто її не має... хто її прийняв недавно...

Маруся. Розумію, розумію... але один великий бог над усіма людьми, і над вашим плем'ям, і над нашим.

Богомолка. Один великий бог, та не кожний однаково вірує в його великого пророка. Чи ти, велика пані, зовсім забула віру твоїх батьків? Чи забула ти свій край, свою родину?

Маруся (*дуже тривожно*). Боже мій! Об чім вона мене питає? (*Бере богомолку за руку*). Хто ти? Скажи мені, хто ти? Звідкіля ти йдеш і куди йдеш? Чого тобі треба од мене?

Богомолка. Глянь на мої ніженьки! Я попекла їх гарячим піском, гарячим камінням, поколола терном та будяками. А все-таки я прийшла до тебе. Я блукала по степах, по лісах, ночувала не раз серед степу, серед лісу, втікала од звіра, втікала од лихих людей, плила ріками й морями. А все-таки я прийшла до тебе, я знайшла тебе.

Маруся. Не муч мене! Скажи мені, хто ти і чого тобі од мене треба? Може, ти просиш милостині, я тобі дам срібла й золота, дам тобі їсти й пити. Може, ти тінь з того світу...

Богомолка. Я не тінь. Перехрестись, коли не забула хреститись; я не щезну. Я не мара, хоч похожа тепер на мару. Мабуть, я стара стала, коли мене рідна дочка не впізнала. Я... я... твоя мати... (*Скидає з себе турецьку одежу і зостається в чорній українській одежі, з золотим хрестом на шиї*). Марусе! коли не впізнала мене, то впізнай хоч мій голос... Я твоя мати.

Маруся. Моя мати! Тут, в Цареграді! Ні! Я доспівалась... я з горя притужила тінь своєї матері... Мабуть, вмерла моя мати!.. Боже мій! Поможи мені! Я, здається, стратила розум.

Настя. Марусе, Марусе! Дочко моя!

Маруся (*з криком кидається на шию матері*). Мамо моя, рідна моя! ти не тінь; ти моя мати. (*Плаче на плечі в Насті*).

Настя. Плач, моя дочко! Виплачу й я своє горе на твоїх грудях... Дай подивлюсь на тебе... (*Одходить*). Розпитаю тебе. Чи не дурно я блукала по світу й шукала тебе? Коли ти ще українка й християнка під сим поганим бусурманським убором, то візьми сю святу пальмову гілку. Ся гілка не з поганої Мекки, а з святого Єрусалима. На Ордані я вирвала її, обмочила в святій річці, освятила на вербу на святому Христовому гробі. Глянь на неї! Я її всю облила гіркими слізьми, благаючи бога, щоб він поміг мені знайти тебе.

Маруся (*пригортає гілку до серця й цілує*). Мамо моя, щастя моє! Яка я тепер щаслива! Я наче вдруге народилась на світ божий. Мене татари погнали степами, завезли на чужину, продали на базарі. Скільки я сліз пролила за тобою, за Україною! Скільки я витерпіла горя! Я поневірялась, доки не знайшла спочинку в домі доброго мого Юсуфа-паші.

Настя. Знаю, знаю; все знаю. Я про все розпитала. Я вивчилась говорити по-бусурманській; я служила в Цареграді наймичкою: влізла в покої багатих туків, розпитувала, підслухала їх розмову. Я все чула про Юсуфа й про тебе, все розпитала і таки доступилась до тебе. Але кого я знайшла? Ти жінка нечистого турка, ворога нашої України, породила отих нечистих турченят, що, може, колись спалять не один раз наш Богуслав і продадуть на базарі наших онуків! Чи пам'ятаєш ти Україну? Чи віруєш ти в Христа? Марусе! Нащо ж я по світу блукала, тебе шукала?

Маруся (*падає перед Настею навколішки і цілує її коліна*). Мамо моя, серце моє! Прости мені або скарай мене! Я потуречилась, я побусурманилась в бусурманській стороні. Я мусила потуречитись, бо я ж невольниця, бо я ж куплена на базарі за гроші. Чи простиш ти мені, нещасливій, серед оцієї розкоші, мені, великій пані, що, може, нещасніша од прохачки?..

Настя. Де ж пак не потуречитись серед такого панства, серед такої розкоші? Чого тут нема! (*Озирається навкруги*). Хіба тільки птичого молока не стає. Де ж пак не забути Христа, не забути України для таких палат та таких садів, для золота й срібла. Чи вже ж ти, Марусе, не українка й не християнка? (*Одвертається од Марусі*).

Маруся. Мамо моя, рідна моя! Серце моє дорогеє! Не одвертайся од мене! Послухай, що я маю казати. (*Лізе за матір'ю слідком на колінах*).

Настя. Марусе! Я все знаю... Я не один рік живу в Цареграді. Я ледве осмілилась доступити до тебе, до своєї дорогої Марусі...

Настя.

Проклятий той час, та година,
Що я тебе на світ божий породила!

Маруся.

Проклятий той час, та година,
Що ти мене на світ божий породила!

Настя.

Лучче б було тебе, дочко, в купелі втопити,
Ніж такую, як ти тепер, на світ породити!

Маруся.

Лучче б було маленькою в купелі втопити,
Ніж такую безталанну на світ породити!

Маруся.

Десь ти мене, моя мати, в церкву не носила,
Що такую безталанну на світ породила.

Настя.

Носила я тебе в церкву й богу молилася,
Така тобі, моя дочко, доля судилася.

Настя. Будь проклята!.. (*Одпихає Марусю*).

Маруся. Змилуйся, мамо, не проклинай свого дитяти!

Настя. Будь проклята, коли забула Христа й Україну й породила оцих невір, оцих ворогів України. (*Кидається на дітей з ножем*).

Маруся. Мамо, не губи їх! Се мої діти, се моя кров! Розпанахай ножем моє серце, втопи мене, що хоч роби зо мною, тільки не губи дітей! (*Кидається обороняти дітей*).

Настя. Ти тепер не дочка моя! Нема тепер в мене дочки Марусі... (*Одходить далеко од Марусі*). Ой дочко моя! Марусе моя! Нащо я тебе двічі навіки втратила!.. Тепер я вже знаю, що втратила навіки свою Марусю. Тепер я вже без надії тужу за нею, як за мертвою. (*Тихо голосить*). Дочко моя, голубко моя! Чи ж я рано не вставала, чи ж я тебе не доглядала? Чи я ж тебе не любила, чи я тебе не жалувала, що ти мене навіки покидаєш! Я ж облила свою душу слізьми, облила серце кров'ю, тебе шукаючи! Я ж виплакала очі, тебе виглядаючи!

Маруся. Мамо! (*Біжить до Насті*). Не розривайте мого серця! Я українка й християнка! Я вірую в Христа і люблю Україну, як і давно. Мамо! Скільки я сліз вилила отут, серед розкоші, за Україною, й за вами! Один бог про те знає! Я та сама Маруся Богуславка, що була колись давно в Богуславі!

Настя. Не вірю, не йму віри! Чи бачиш ти оцей твій розкішний палац? А чи бачиш ти, що коло твого палацу стоїть страшна тюрма? Чи знаєш ти, хто сидить в кандалах в тій тюрмі?

Маруся. Не знаю, мамо! Їй-богу, не знаю! Мій Юсуф не сказав мені, хоч я його й не раз просила.

Настя. Ага! Я знаю, що твій Юсуф тобі того не скаже. В тій тюрмі сидять наші козаки, наші оборонці, що за Україну, за її дітей, за тебе пішли битись з татарами. Тут сидить, прикований до стовпа, наш гетьман Байда, тут сидить твій брат Панас, твій брат, твоя родина!.. Тільки Тетері нема, бо поклав свою голову на степу за Україну. А ти тут розкошуєш! Тобі й думки й гадки нема, що під боком розкішниці поневіряється твій рід, твоє плем'я!

Маруся. Боже мій милостивий, боже мій милосердний! Отут, побіч мене! Боже мій, я страчу розум...

Настя. Коли ти не зовсім потуречилась, коли в тобі

ще живе українська душа, вкрадь ключі од тюрми у Юсуфа, одімкни тюрму, випусти козаків на волю, а свого поганого турчина, нашого заклятого ворога, тричі проколи оцим ножем! На! (*Дає ножа Марусі*).

Маруся. Мамо моя! Все зроблю для вас! Оддам вам свою душу, піду для вас в огонь і воду. Украду ключі у Юсуфа, випущу невольників-козаків, випущу брата, та тільки... та тільки не вб'ю мого Юсуфа, бо я його жінка, мати його дітей!..

Настя. Ти не українка! Ти бусурманка! Зовсім потуречилась для нещасної розкоші... Горе моє!

Маруся. Мамо! Пожалій мою душу, моє бідне серце! Я люблю Юсуфа. Все зроблю, тільки його та дітей не згублю з світу. Оцими слабими руками я перевернула б усе погане царство, що так наробило шкоди моїй дорогій Україні, зруйнувала б погані ворожі городи й села, якби моя сила, та тільки пожалію своїх дітей та Юсуфа. Мамо моя! Як він мене любить, як він мені годить! Боже мій! Яка я нещаслива! За що ти, боже, так караєш мене! (*Плаче*).

Настя. Марусю, і я людина! Нехай буде по-твоєму! Я була на Запорожжі, я жалувалась на ворогів запорожцям; я змовилась з ними... Я винишпорила все в Цареграді: ходила прохачкою, підслухала на улицях, в панських домах, стрічалася оце недавно в Цареграді з перебраними знакомими запорожцями. Вони швидко будуть тут. Я обіцяла їм викинути на березі знак, як вже буде все готово. Марусе! Швидко запалають оці погані палаци, оце змііне гнізло! А тим часом ми випустимо на волю орлів.

Маруся. Мамо! Ти розпекла мою душу, запалила помстою моє серце. Я ненавиджу ворогів, що зруйнували наш рідний край, завдали мені й тобі стільки горя, стільки жалю, що продавали мене, як невольницю, на базарах! Нехай гинуть мої вороги й вороги України!

Настя. Так, дочко! Тепер ти знов моя дитина, моя дорога Маруся! Тепер я знайшла свою дочку, свою дорогу Марусю. (*Гаряче обнімає Марусю*).

Маруся й Настя (*весело*).

Хто був причина нещастя мого,
Щоб мій ввесь смуток упав на його,
Щоб мої сльози впали на його,
Щоб він не бачив сонця ясного!
Я зсохла, зв'яла, виплакала очі,

Не збуду смутку ні вдень, ні вночі.
Де наші сльози впадуть на камінь який,
Хоч би найтвердіший, пороблять знаки.
Ой, не пропаду я, ой, не загину,
Бо солодко вмерти за Україну!
Пошли ж мені, боже, долю єдину,
Щоб побачити хоч раз Україну!

Маруся (*обнімає й цілує матір*). Мамо! Я скажу Юсуфові, що хочу вас зоставити нянькою коло своїх дітей.

Настя. Про мене, роби, як знаєш! (*Одягається в турецьку одежу й бере дітей за руки. Обидві йдуть до палацу*).

Завіса падає.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Перша картина

Тюрма в Цареграді. В тюрмі сидять козаки, приковані до стін, до стовпів. Серед тюрми сидить гетьман Байда, прикований до стовпа; на ногах у його залізні кайдани. Козаки худі, замлілі, ледве прикриті одежею. Серед тюрми кам'яний стіл.

ВИХІД 1

Байда, Панас, козаки.

Байда, Панас й козаки.

Ой, не сизі орли на широкому степу заклекотали —
То бідні невольники-козаки в тяжкій неволі заплакали,
Угору руки підіймали, кайданами забряжчали,
Господа милосердного прохали та благали!
Подай нам, господи, з неба, чого нам треба!
Подай нам, господи, з Низу буйний вітер!
Ой, чи не встане на Чорному морі бистра хвиля.
Ой, чи не принесе до нас по Чорному морю запорожців!
Та вже ж нам ся турецька каторга надоїла,
Кайдани-залізо ноги повривали,
Біле тіло козацьке коло жовтої кості пошмульгали.
Ти, земле турецька, віро бусурманська!
Ти, розлуко християнська!
Не одного ти розлучила з отцем, з матір'ю,

Або брата з сестрою,
Або мужа з вірною жоною!

Байда й Панас.

Соколе ясний,
Брате наш рідний!
Ти на Вкраїні
Часто буваєш:
Полинь ти, соколе ясний,
Брате наш рідний,
Та на Вкраїну;
Перед воротьми в батька-матері
Сядь, упади,
Жалібно проквили:
Та нехай батько добре дбає,
Грунти збуває, скарби збирає,
Та нехай синів своїх
З неволі турецької
Та й викупляє!

Козаки.

Та не треба нам поклон посилати,
Батькові-матері жалю завдавати.
Хоч батько-мати будуть добре дбати,
Грунти збувати, скарби збирати,
Та не знатимуть, в якій неволі
Синів своїх шукати;
Що сюди ніхто не заходжає,
І люд хрещений не заїжджає;
Тільки соколи ясні літають,
На високій тюрмі сідають,
Жалібно квилять-проквиляють.

Двері тюрми тихо одчиняються. В тюрму входять дві женщини в чорній одежі, з чорними чадрами на головах, з дірками на чадрах, прорізаними для очей. Вони обидві виймають з-під піл ліхтарі. В обох у руках великі пучки квіток і зеленого листя.

ВИХІД 2

Козаки, Байда, Панас, Маруся Богуславка й Настя.

Козаки. Хто ви такі? Що ви за люде?

Байда. Чи ви живі люде, чи, може, з того світу тіні нещасних невольників, що загинули в сій тюрмі? Чого вам

од нас треба? Ми вже шість літ у неволі пробуваємо, світу божого, сонця праведного, людей хрещених не бачимо.

Маруся. Ми не тіні; ми живі люде.

Панас. Боже мій! Український язик! І який рідний, знакомий голос!

Козаки. Чи нам здалося, чи ми справді почули рідну мову і десь чуваний давно-давно дівочий голос? Хто ви? Як ви сюди прийшли?

Маруся (*здіймає чадру і виймає ліхтар з-під поли*). Я Маруся Богуславка. Не бійтесь, не лякайтесь!

Настя (*здіймає чадру і виймає ліхтар*). А я Настя, Марусина мати. Чи впізнали нас? Чи впізнали мене, колись молоду, здорову, а тепер стару та сиву Настю?

Козаки.

Ой, як ми вас, бідні невольники, зачували,
Ми Марусю Богуславку і її матір
По річах пізнали.

Настя. Чи всі ви ще живі, орли мої? Чи живий ще гетьман Байда? Чи живий ще тут мій милий син Панас? Чи, може, спочиває вже в сирій землі?

Маруся. Чи живий ще мій брат?

Панас. Мамо! Сестро! Чи вже ж оце я чую ваш голос, чи вже ж оце я бачу вас? Чи не сниться мені знов той чудовий сон, що я ніби все бачу матір і сестру, все говорю і не наговорюся з ними?

Настя. Сину мій, дитино моя! (*Кидається на шию Панасові й, обіймаючи його, плаче*).

Маруся. Братику мій, соколе мій! (*Біжить до Панаса і падає йому на груди*).

Настя. Чи думала я, чи гадала знайти тебе, сину мій, на чужині, в неволі, в тюрмі, в тяжких кайданах, а твою сестру в гаремі поганого турка? Чи на те ж я тебе породила на світ божий, щоб ти пропадав в сій поганій каторзі! Вставай, сину мій! Скидай кайдани! Я швидко наведу туркам гостей з Запорожжя. Я своїми руками запалю оцю тюрму, де прийняли муки козаки, і буду милуватись пожежею. Вставай, сину! Розбивай кайдани! Вилітайте, орли, на волю! Я хижою птицею слідкувала за вами на степах, минала козацький труп, розкиданий по степу, помочила ноги козацькою кров'ю, а таки вислідила вас! Розбивайте кайдани!

Маруся й Настя виймають з-під одежі ключі, пилки; одмикають і перепилюють кайдани. Козаки визволяють один другого з кайданів.

Панас (*встає і кидається до матері*). Ой, обшмульгали кайдани до кості козацьке тіло! Я не встою на ногах!.. Я шість літ, мамо, не стояв на ногах!.. (*Заточується. Маруся й Настя підхоплюють його під боки й садовлять*).

Маруся.

Ой ви, козаки, бідні невольники!
Ви шість літ в тюрмі пробуваєте,
Світу божого, сонця праведного не видаєте;
Угадайте, що в нашій землі християнській за день тепера?

Козаки.

Гей, дівко-бранко!
Марусе Богуславко!
По чім ми можемо знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера?
Що вже шість літ у неволі пробуваєм,
Божого світу, сонця праведного не видаєм.

Маруся.

Ой козаки,
Ви бідні невольники!
Сьогодня у нашій землі християнській
Святий празник, роковий день великдень!

Байда.

Та бодай ти, дівко-бранко,
Марусю Богуславко,
Щастя-долі собі не мала,
Як ти нам святий празник,
Роковий день великдень сказала!

Настя накриває білою скатертею стіл, ставить на столі ліхтарі, засвічує свічки, кладе паску, ставить букети квіток, обсипає стіл і тюрму зеленим листом, роздає квітки козакам.

Маруся.

Ой козаки, ви бідні невольники,
Та не лайте мене, не проклинайте:
Бо як буде мій Юсуф-паша на рамзан до мечеті виїжджати,
То буде мені, бранці,
Марусі Богуславці,
На руки ключі віддавати;
То буду я з матір'ю до темниці приходжати,

Темницю відмикати,
Вас всіх, бідних невольників, на волю
випускати.

Козаки.

Ой, добре ти вчиниш,
Як на волю нас випустиш!
Ой, добре ми вчинимо,
Як з неволі втечемо!

Маруся, Настя, Панас і Байда.

Ой, були в нас батько й рідная мати,
А тепер нікому порадоньки дати!
Та були в нас брати й рідні сестри,
А тепер нікому на розум нас звести!
Та були в нас луги, були й криниці,
А тепер нікому подати водиці.
Не дай, боже, смерті, на чужині вмерти,
Ой, нікому доглянути до самої смерті!
Ой добре ми вчинимо,
Як з неволі втечемо!
Через темний ліс ясним соколом перелинемо;
Через довгий степ перепілочком перебіжимо;
Через бистрі ріки білим лебедоньком
переплинемо;
Через великі городи голубоньком перелинемо;
В Україні впадемо,
Над річкою Россю
Крильця опустимо,
Веселенько загудемо;
Мир християнський,
Народ український
Та й розвеселимо!

Козаки.

Ой, добре ми вчинимо,
Як з неволі втечемо!
В Україні впадемо,
Крильця опустимо.
На старій оселі
Веселенько загудемо!

Маруся й Настя. Розговійтесь, бідні невольники, після шести літ довгого посту!

Козаки приступають до стола, беруть по шматочку паски й квітки в руки. Чути великодні й весняні мотиви.

Маруся.

Ой, по чім ви, козаки,
Сидячи в тюрмі,
Літечко знали,
Що ніколи світу не видали?

Козаки.

Ой, по тім ми літечко знали:
Йшла туркеня улицею,
З холодною водицею,
Та вирвала цвіту-квіту,
Та вкинула у темницю.
Ой, по тім ми літечко пізнали!

Маруся. А надворі весна красна! соловейки щебечуть, зозулі кують, сади цвітуть. Десь далеко-далеко на Україні дівчата веснянок співають:

А вже весна, а вже красна!
Із стріх вода капле.
Ой, весна красна! Що нам принесла?
Принесла тепло і добреє літечко...
Малим дітям — в ручечки бити,
А старим дідам — раду радити,
А старим бабам — посиділоньчко,
А господарям — поле орати,
А господиням — на кроснах ткати,
А молодим дівочкам — погуляти,
А вам, бідним невольникам, —
Та на Україну мерщій тікати!

Всі (*забравши квітки й листя в руки*).

А вже весна, а вже красна!
Із стріх вода капле.
А вже ж тобі, невольнику,
Мандрівочка пахне!

Завіса падає.

Друга картина

Видно Босфор, Цареград і бік Юсуфового саду з фонтаном. Велике каміння вганяється в море. В сад виступає один бік Юсуфового палацу і одна башта тюрми з дверима. Між палацом і тюрмою залізні гратки; через низькі гратки видно улицю. За палацом і садом

видно на горі верхи домів і мінарети мечетей, ілюмінованих в ніч рамзана. На самій горі, на двох дуже ілюмінованих високих мінаретах стоять два муеддини й скликають турків на молитву. Надворі ніч, тільки од ілюмінації ллється тихий світ на сад, на море. Стріляють. Починається рамзан.

ВИХІД 1

Муеддини, Маруся й Настя.

Один муеддин. Ель салам, алек, алейкум ель салам, аллах гу акбар, я ле салаг! Ля иллага иль аллах, у Могамед рассуль аллах! Рамзан!

По ясно освіченій улиці ідуть турки до мечеті. З палацу крадькома виходять в сад Маруся й Настя з в'язками ключів в руках і, притаївшись за стовпами й деревом, дивляться на улицю.

Маруся (*тихо*). Вже один муеддин раз заспівав на мінареті.

Обидва муеддини. Ля иллага иль аллах, у Могамед рассуль аллах!

Настя. Чи виїхав твій паша з своїми яничарами?

Маруся. Вже виїжджає. Он уже він поїхав на коні по улиці, і за ним пішли всі прислужники й яничари.

Настя. Ми тепер самі на всю оселю?

Маруся. Самі, мамо.

Настя. Чи забрала всі ключі? Чи не забула часом чого?

Маруся. Взяла, мамо, всі ключі од тюрми й од кайданів.

На улиці йдуть дервіші по два в ряд, потім їде Юсуф-паша на коні. Прислужники вдвох ведуть коня за гнуздечку. За пашею йдуть яничари.

Настя. Поїхали?

Маруся. Поїхали. Боже мій! Як б'ється моє серце!

Настя. Не бійся, дочко! Радій! Великий час настає! Поставлю знак запорожцям, щоб знали, куди приставати човнами. Я так умовилась з ними.

Маруся й Настя йдуть крадькома через сад і на скелі ставлять ліхтар з червоними хрестами на склі й втикають високу, білу з червоним хрестом корогву. Потім спускають човни й готують весла.

Маруся. Мамо моя, рідна моя! я вся дрижу! Вернуся я і хоч раз подивлюся на своїх дітей!

Настя. Борони боже! Ми опізнимося й згубимо козаків і себе. Не бійся, моє серце! Будь смілива!

Маруся (*сідає на камені*). Я втомилась... Я ледве дишу. Сила моя десь дівається...

Настя. Йди сміливо за мною. Моя душа не знає страху. Поможи мені спустити човни.

Маруся. В мене руки трусяться... В мене ноги дрижать. Ой, що ж то буде, що ж то буде!

Настя. Щастя нам буде; смерть нашим ворогам буде!

Муеддини (*обидва співають втретє*). Ель салам алек, алейкум ель салам, аллах гу акбар я ле салаг! Ля иллага иль аллах, у Могамед рассуль аллах! Рамзан!

Муеддини злізають з мінаретів.

Маруся. Вже всі турки пішли в мечеть.

Настя. А глянь на море, бо в мене старі очі! Я погано бачу! Чи не бачиш там чого?

Маруся (*виходить на скелю й дивиться на море*). Нічого не бачу, мамо!

Настя. Нема! Боже мій! А що, як не прибудуть, як їх однесла хвиля од берега. (*Виходить на скелю*). Нічого не чути?

Маруся. Он-он! Ген-ген! Забіліло на воді, неначе хмарка!

Настя (*з криком*). Боже мій! Летять мої соколи, пливуть мої лебеді! (*Обнімає Марусю*). Ми не загинемо! Вдармо тепер лихом об землю! Кінець нашому горю!

Маруся. Цсссс... мамо, тихіше! Бога ради, тихіше! Вже наближаються... Я бачу човни, я бачу білі сорочки, я бачу людей на човнах.

На морі чути пісню, дуже тиху, як шелест листу.

ВИХІД 2

Маруся Богуславка, Настя й запорожці.

Запорожці (*тихо*).

Ой, по морю, по морю,
Та по тихому Дніпру,
Там плавало суденце,
Помальоване денце.
А у тому суденці
Півтораста молодців,

А між ними отаман,
Запорожець Іван.

(Припливають до берега й співають трохи голосніше).

Ой, гук, мати, гук, де горілку п'ють.
Веселая тая доріженька, де козаки йдуть.
Козаченьки йдуть, горілочку п'ють
Та під білою березою отамана ждуть.
Отамане, батьку наш, та порадь тепер нас!
Чи ми сього кониченька вороного продамо,
Кониченька продамо, а грошики проп'ємо,
Чи ми його додомоньку та й одведемо?

(Виходять крадькома на берег. Деякі плазують, як пластуни, по скелях. Настя й Маруся сходять з скелі. Настя біжить назустріч запорожцям).

Настя.

Брати мої, соколи мої!
Ви гаразд дбали!
Добре вгадали,
Що до Юсуфа-паші,
До мого зятя,
В гості завітали.

Маруся. Серце моє б'ється од великої радості, а душа моя чує велике горе. Я впустила ворогів свого Юсуфа, свого дорогого Юсуфа, своїх дітей. Боже мій! Чи помилують вони мого мужа, моїх дітей!

Настя (*фанатично, піднявши руки вгору*). Настав-таки мій час! Діждалась я таки хоч перед смертю свого великого дня! Тепер я оддячу своїм ворогам за все горе, за всі сльози! Хоч на макове зерно оддячу за горе України! (*Прожогом вириває ключі з Марусиних рук*). Одчиняйтесь, тюрми! Вилітайте, орли, на волю! Смерть бусурманам! Смерть ворогам!

Настя й Маруся біжать до дверей тюрми, одмикають і випускають козаків.

Козаки.

Ой світе, світе,
Який ти ясний!
Ой світе, світе,
Який ти прекрасний!
Ой, лучче б ми, запорожці,

Круту гору лупали,
Ніж у тюрмі, у кайданах,
Шість літ пропадали.
Круту гору лупаючи,
Сіли б, одпочили,
А у тюрмі конаючи,
Трохи не згинули.

Запорожці (*весело*).

Світіть, зорі, світіть, ясні,
В хмари не ховайтесь!
Ви, козаки, невольники,
Додому вертайтесь!
А вернувшись додому,
Знов будемо татар бити,
Мед-горілку пити,
Над турчином кпити.
Руйнуй! Пали!
Смерть ворогам!

Запорожці кидаються на палац, розводять огонь і підкидають під дом, Маруся стає на ганку й не пускає їх.

Маруся. Дом Юсуфа мій дом. Я не дам руйнувати й палити: тут мої діти. Юсуфові діти — мої діти!

Запорожці. От тобі дівка-бранка, Маруся Богуславка! Мабуть, зовсім збожеволіла в Туреччині, коли боронить ворога!

Один козак кидає огонь на ганок. Маруся гасить.

Маруся (*з ганку*). Руйнуйте все вороже царство! Я вам поможу своїми руками, та не займайте Юсуфового дому й моїх дітей! Боже мій! Вони хотять спалити моїх дітей! Мамо, мамо! Чом ти за мене не оступишся? Ти ж мала своїх дітей! Ти ж побивалась за мною, своєю дочкою! Ти ж за мною пішла на край світу! Рятуй мене й моїх дітей! В палаці сплять мої діти!

Тим часом запорожці запалюють тюрму. Огонь освітив сад і море. Юсуф-паша прилітає на коні з двома прислужниками й вибігає з палацу на ганок.

ВИХІД 3

Маруся Богуславка, Настя, Байда, Панас, запорожці, козаки й Юсуф.

Юсуф (*вихвачує з піхви шаблю*). Що се за бунт?

Козаки. От він, наш перший ворог, що запер нас в тюрму. Бий його, ріж його!

Запорожці кидаються на Юсуфа з шаблями. Маруся заступає Юсуфа й боронить.

Маруся. Се мій муж! Не зачіпайте його! Не дам його вбити, хіба мене попереду вб'єте.

Запорожці. Ха-ха-ха! Ото варто боронить бороданя!

Один запорожець одпихає Марусю; Маруся відбивається.

Юсуф. Яничари! Сюди, на поміч! Яничари! Військо! Бий тривогу!

Маруся. Не дам його, про мене, й вбийте мене!

Настя кидається до запорожців і махає руками. Її слова перемагає пісня.

Запорожці й козаки.

Та йдуть коні, воза везуть,
Везуть бусурмана;
Та привезли бусурмана
До нового знамена,
Та підняли бусурмана
На три списи вгору!
Дивись, дивись, бусурмане,
На нашу свободу!
Ой, що наша свободонька,
Як мак, процвітає;
Бусурманська голівонька
Кров'ю окипає!

Запорожці й козаки достають списами Юсуфа й прислужників і вбивають їх.

Маруся. Вбили мого дорогого Юсуфа, вбили! Боже мій! Десь я родилась на одно нещастя! Я втратила Тетерю, й мого Юсуфа вбили! (*Ламає руки й припадає до Юсуфа*).

Байда. Пани-товариші! Сідаймо тепер на човни та вдармо веслами. Запалім увесь куток та й тікаймо на Україну. Видно буде дорогу!

Запорожці. Запалюйте та швидше на човни! (*Скакають в човни й хапають весла*). Насте! Марусю! Сідайте мерщій з нами!

Настя йде до човна й веде за руку Марусю. Маруся без пам'яті йде за нею й сідає в човен.

Маруся (*в човні*). Де я? Куди це я йду? Що робиться зо мною? Де ж мій Юсуф, де ж мої діти? Мої діти в хаті. Не покину дітей! Не поїду без дітей на Україну. Дітоньки мої, квітоньки мої! (*Вискакує з човна й біжить через садок*).

Настя (*кличе з човна дуже ласкавим голосом*). Марусю, дочко моя. Голубко моя, серце моє! Дитя моє кохане! Нас жде Україна! Ми ж незабаром вернемось додому, знов побачимо Україну, побачимо милий Богуслав. Дочко моя, щастя моє! Чи на те ж я блукала по світу, перетерпіла стільки горя, щоб тебе знайти та й тут покинути на руїнах? Марусю! Пожалій моїх старих літ, моєї сивої голови! Пожалій мого розбитого серця! Я прошу, благаю тебе, як бога! Зжалься надо мною, сиротою! Я плачу, обливаюсь гіркими слізьми... Вернись до мене, пригорнись до мене!

Маруся (*стає серед саду, оглядається, слухає й біжить назад до матері*). Не покину тебе, мамо! Ти нізащо в світі не поїдеш без мене. Я вже не розлучусь з тобою до смерті. Умру, а тебе не покину! (*Обертається до палацу*). Але де ж мої діти? Діти мої, квітки мої. Де ж ви поділися? (*Хоче вернутись; Настя держить за руку й не пускає*). Не покину дітей на смерть! Я приросла до сієї землі, до своїх дітей.

Запорожці й козаки (*смутно*).

Потуречилась, побусурманилась!
Для розкоші турецької,
Для лакомства поганого...

Маруся. Прощай знов навіки, моя мамо! Цілую твої рученьки, цілую твої ніженьки. Прости мені, що я наробила тобі стільки горя! Що я полином та терном присипала тобі доріженьку, отруїла твою старість гіркою отрутою. Поцілуй за мене рідну землю на Україні. Помолись за мене богу в Києві, бо я вірую в свого бога й люблю Україну. Я б рада ще хоч раз дихнути повітрям рідного краю... Прощай, прощай, дорога мамо! Прощай навіки, рідний краю!

(*Кидається на шию матері з плачем, потім вирівається й біжить до палацу*).

Настя (*зскакує з човна й біжить за Марусею*). Коли ти зостаєшся, то й я тут зостанусь! На смерть зостанусь. Не поїду й я! Або їдь з нами, або губи на смерть отут свою матір, що знайшла тебе й за морем!..

Декотрі човни одчалюють. В сад, через гратки, лізуть яничари.

ВИХІД 4

Ті самі й яничари.

Яничари (*дико*). Лови їх! Держи! Стріляй на них!

Один яничар. Тут жінка Юсуфа. Ось Юсуф убитий. Тут якась християнка! Тюрма горить... Козаки!

Яничари. На Цареград напали козаки!.. Аллах, аллах! В такий великий празник напали... Всі мусульмани в мечетях. Пожежа!..

Один яничар (*до Насті*). Хто ти? Що ти за людина?

Настя. Я Настя Богуславка! Я українка! Дивіться, поганці! Оті руїни, ота пожежа, то діло моїх жіночих рук. Я навела вам гостей з України за нещастя моїх дітей, за нещастя України! Я над вами помстилася! Ха-ха-ха! Як гарно горить Цареград! Далеко краще, ніж горів Богуслав!

Яничари вбивають Настю. Настя падає й регочеться.

Маруся. Мати моя вбита! Знайшла собі смерть на подвір'ї дочки своєї. Мамо моя, щастя моє! (*Обертається до палацу, палац горить. Маруся біжить в ганок і одчиняє двері, з дверей вилітає полум'я*). Діти мої! Рятуйте моїх дітей!

Палац завалюється й горить. Маруся біжить на скелю й скакає в море. Запорожці й козаки од'їжджають і з останніх човнів стріляють на яничар.

Запорожці й козаки (*з човнів насмішкувато*).

Та привели бусурмана
До нового знамена,
Та підняли бусурмана
На три списи вгору:
Дивись, дивись, бусурмане,
На нашу свободу!

(Потім, од'їжджаючи, співають торжественно).

Ох, і ти, лимане, ти, лимане,
Ти запорозький отамане!
Гей, гей!
Ти запорозький отамане!

Ой, чого ж ти у чорному ходиш,
Та й у чорному оксамиті?
Гей, гей!
Та й у чорному оксамиті?

Ох, і як же мені не ходити,
Що до мене гості приїжджали?
Гей, гей!
Що до мене гості приїжджали.

А у мене гості не якії,
Та запорожці молодії,
Гей, гей!
Та запорожці молодії.

Займається цілий куток в Цареграді й освічує море. Ілюміновані мінарети горять і падають на землю. Палац Юсуфа, тюрма — все завалюється.

Завіса падає.

Кінець.

НА КОЖУМ'ЯКАХ

Міщанська комедія на 5 дій

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Сидір Свиридович Рябко, київський міщанин, має крамницю на Подолі.
Євдокія Корніївна, його жінка.
Євфросина, їх дочка.
Горпина Корніївна Скавчиха, сестра Євдокії Корніївни, перекупка, вдова; перепродує яблука.
Оленка, її дочка.
Свирид Іванович Гострохвостий, цилюрник.
Настя
Ольга } Євфросинині приятельки, панни.
Варвара
Химка, Рябкова наймичка.
Педоря, Горпинина поденщиця.
Марта, бублейниця.
Орина, башмачниця.
Меропія
Магдалина } печерські міщанки, були послушницями.
1-й митрополичий бас.
2-й митрополичий бас.
Берко й Волько, жиди, процентщики.
Міщанки, шафери, міщани та катеринщик.

Дія діється у Києві, на Кожум'яках.

Гострохвостий та Євфросина трохи закидають по-руській.

ДІЯ ПЕРША

Світлиця Сидора Свиридовича Рябка з міщанською обставою. Одні двері — в кімнату, другі — в пекарню. Дія діється в неділю по обіді.

ВИХІД 1

Євдокія Корніївна сама.

Євдокія Корніївна (*сидить коло стола і позіхає*). Сидоре Свиридовичу! Сидоре Свиридовичу! Чи ти оце й досі спиш? Вставай вже, бо швидко до церкви задзвонять на вечерню. Ходи сюди та посидь коло мене. Нудьга мене бере. Сидоре Свиридовичу! чи ти чуєш?

Сидір Свиридович (*обзивається з кімнати*). Чи то ти мене кличеш, Явдоню? Ось зараз вийду, моя голубко, тільки трохи прочумаюсь та потягнуся разів зо два. Вже й скучила за мною! (*Виходить з кімнати і сідає коло жінки*).

ВИХІД 2

Євдокія Корніївна і Сидір Свиридович.

Євдокія Корніївна. Авжеж скучила.

Сидір Свиридович. Бо давно пак бачились: як у горосі та й досі...

Євдокія Корніївна. Я тут сиділа, сиділа, вже все передумала, вже й богу молилась.

Сидір Свиридович. Скучила, старенька, за мною, як голубка за голубом? Га? А ми таки, Явдоню,

прожили вік, як ті голуб'ята в парці. Як я тебе не бачу, то й сум мене бере!

Євдокія Корніївна. Добрий сум! Пішов собі в кімнату та й хропе, аж кімната дрижить, а я тут сама сиджу. Нема до кого й слова промовити.

Сидір Свиридович. А чи пам'ятаєш, Явдоню, як я присватувався до тебе! Як я тоді вертівся коло тебе!

Євдокія Корніївна. Ще б пак не пам'ятала! На всі Кожум'яки не було тоді такого вертуна, як ти.

Сидір Свиридович. А чи пам'ятаєш, як я тупцяв кругом тебе. Я до неї і звідтіль, і звідсіль, а вона тільки було спідню губу копилить.

Євдокія Корніївна. Що копилила, то копилила, бо знала навіщо. А правда, я тоді таки добре виварила тобі воду, аж чуб був мокрий.

Сидір Свиридович. Ой ви, жіночки, ви капосні! До смерті згадуєте, як водили нас. Але таки довуркотався. Гулю, гулю, моя старесенька!

Євдокія Корніївна. Коли б ти тільки не був трохи вередливий... я б з тобою зовсім щасливо дожила віку.

Сидір Свиридович. Якби пак я взяв за тобою те придане, що обіцяв твій покійний батько, то, може б, і не був такий вередливий.

Євдокія Корніївна. І годі вже тобі згадувати.

Сидір Свиридович. А якби, стара, оце було твоє придане, то наша дочка мала б тепер зайву сотеньку карбованчиків собі на придане. А нашій Євфросині треба багато грошей: вони в нас не прості, вчені: не дурно ж вчились аж три місяці в пансіоні.

Євдокія Корніївна. Авжеж! Що вже викохали доню, то викохали на всі Кожум'яки. Та вже, сказати правду, час би їй і заміж іти.

Сидір Свиридович. Авжеж час. Але що ж то за доню ми викохали! На всі Кожум'яки!

Євдокія Корніївна. І на всю Глибочицю. Що сказати правду, коли нікого нема в хаті, то наша Євфросина така гарна, як я колись була: в неї якраз такі карі очі, такі чорні брови, як у мене. В неї ввесь хист мій!

Сидір Свиридович. Авжеж гарна: все гарне, тільки в неї ніс такий... трохи ніби довгий, чи гострий... трохи такий, як у чорногуза. Ой, коли б не почула! (*Оглядається*).

Євдокія Корніївна. От і вигадуєш, старий, таке, що ні до бога, ні до людей. Який же в неї ніс?

Сидір Свиридович. Такий достоту, як і в тебе! Як ми бралися, то я тебе дуже кохав, дуже кохав, але через твій ніс, старенька, я загаявся з сватанням, може, на місяців зо три або й чотири. Тепер можна все сказати.

Євдокія Корніївна (*сердиться*). Оцього я вже не люблю! Оце вже ти вередуєш. Який же в мене ніс? Здається, такий, як і в усіх людей. Коли вже на правду пішло, то й я признаюсь, що й твоя верхня губа тоді була не дуже тоненька: таки така, як німецька ковбаса. Признатись, і я довгенько думала, поки тебе полюбила.

Сидір Свиридович. А все-таки полюбила! І я тебе полюбив, хоч твоїм носом хоч у дерево стукай.

Євдокія Корніївна. І що ти верзеш? От уже не люблю. (*Одвертає лице*).

Сидір Свиридович. Коли правду сказати, то наша Євфросина не така гарна, як розумна. От уже що розумна, то розумна, ще й до того вчена. Куди вже, стара, нам з тобою рівнятись до неї. Вже й не знаю, в кого вона вдалась розумом: в мене неабиякий розум, і в тебе не гурт було розуму й зза молоду, а на старість і той, що був, не знаю, де дівся.

Євдокія Корніївна. То це вже я й дурна стала? Оцього я вже не знесу!

Сидір Свиридович. Цить, цить, старенька! Я тільки кажу, що Євфросина далеко розумніша од тебе.

Євдокія Корніївна. Авжеж розумнішої од неї нема на всі Кожум'яки і на всю Глибочицю; тільки вона якась гостра, палка, як огонь.

Сидір Свиридович. От уже твоя сестра Горпина, так так, що розум. Як пустить язика, то він у неї, як млинове колесо, тільки дррррр... Меле разом і шеретує. А ти мнеш, мнеш тим язиком... Так ним м'яла, і як ми бралися.

Євдокія Корніївна. Що це з тобою сьогодня сталося! Та нащо ж ти мене брав, коли в мене і ніс, як у чорногуза, і язик, як колода, і розум десь дівся?

Сидір Свиридович. На те брав, що було треба... бо полюбив тебе, моя старенька.

Євдокія Корніївна. Як же ти мене полюбив, коли я була погана? Оце справді штука!

Сидір Свиридович. Та бач, стара, молодий хлопець часом неначе здуріє. І я, мабуть, тоді...

Євдокія Корніївна (*встає*). Оцього я вже не знесу! Це вже мене до сліз доводить! І така, і сяка, і носата, і мизата, і дурна, і без'язика. (*Плаксиво*). Ти забув, що я твоя жінка?

Сидір Свиридович. То я жартую! Та схаменись! Я вередую; ще не прочумався.

Євдокія Корніївна. Доки ти мене дражнитимеш, мов собаку!

Сидір Свиридович. Цить, цить, голубочко! Їйбогу, я не хотів того сказати. Якось само на язик лізе. Що це таке зо мною? Пху на тебе, сатано!

Євдокія Корніївна. Постій! Прийде сестра, то я пожаліюсь.

Сидір Свиридович. Ой лишечко! що хоч роби мені, тільки не кажи Горпині.

ВИХІД 3

Євдокія Корніївна, Сидір Свиридович і Горпина.

Горпина вбігає в хату з порожнім кошиком на руці.

Горпина. Добривечір вам у вашу хату! (*Кидає до порога кошик і розлягається на стільці*). Оце втомилась! Бігала, бігала, як той хорт за зайцями, доки не випродала усіх яблук; а це думаю: давай забіжу до Рябка та ковтну чарку горілки.

Сидір Свиридович. До якого Рябка? В мене був собака Рябко, та я давно прогнав його з двору, що так погано дражнили.

Горпина. Хіба ж вас не Рябком дражнили та й тепер дражнять на Кожум'яках? Куди ж пак! запаніли наші!

Сидір Свиридович. А хоч би трохи й запаніли? Та й дочку ж маємо вчену: вчилась у пансіоні аж три місяці. Треба вам якось краще нас величати.

Горпина. Чули ми вже цієї, чули. Давай лиш, сестро, чарку горілки, або чаю, або чого-небудь, бо в мене пелька засохла од біганини. Людям неділя, а мені все будень. Химко! Химко! роздимай там мерщій самограй, чи самовар!

ВИХІД 4

Євдокія Корніївна, Сидір Свиридович, Горпина й Химка.

Химка (*виглядає з пекарні в двері*). Зараз, зараз! Роздимала, роздимала хвартухом, так нічого не помагає.

Горпина. Дми, про мене, хоч халявою, та давай швидше самовар. Чи є в твоїх хазяїнів горілка?

Химка. А хіба ж я лазила по хазяйських шахвах? В шинку, знаю добре, що є.

Горпина. То ке сюди на стіл цілий шинк.

Сидір Свиридович. Ого-го! Ще й жида впрете сюди на стіл з шинком.

Химка. Цій тітці все жарти. (*Виходить*).

ВИХІД 5

Євдокія Корніївна, Сидір Свиридович і Горпина.

Горпина. Потривай, Химко, побалакаємо!

Сидір Свиридович. Ой, не кричіть так здорово, Горпино Корніївно!

Горпина. А хіба в мене горло куповане? Ба буду оце вуркотати, так як ви удвох! Чого це ти, Явдохо, надулась, наче той індик перед смертю?

Сидір Свиридович. Явдохо... Знайшла Явдоху! Скажіть іще Вівде. Коли б іще дочка не навернулась.

Горпина. Євфросина таки мене не дуже любить, спасибі їй. Де ж пак: вона вчена, а Скавичиха яблука перепродує. Так що ж, що тітка перекупка! Свій хліб їм, не крадений.

Євдокія Корніївна. Воно, бач, сестро, не те.

Горпина. Не те; а чоловіка скубеш за чуприну, як і я свого покійного Скавику скубла. Ви своїй Євфросині не дуже потурайте, бо вона з великого розуму та в голову заходить. Якби моя дочка Оленка так коверзувала, то я б їй, псяюсі, так наклепала потилицю отим кошиком, що вона пам'ятала б до нових віників.

Сидір Свиридович. Ви, Горпино Корніївно, що інше.

Горпина. А що інше? А що ж я таке? Га? Хіба не знаємо, які великі пани були Рябки? Ажеж старий Рябко, ваш батько, м'яв шкури і хліб з того їв. Я торгую яблуками і хліб з того їм, і нікого не боюсь, і докажу на всі

Кожум'яки, що нікого не боюсь, навіть вашої великорозумної Євфросини. (*Присікується до Рябка і б'є кулак об кулак*).

Сидір Свиридович. Свят, свят, свят! Братська чудовна богородице! заступи й помилуй. (*Оступається й хреститься*).

Горпина. Чого ви одхрещуєтесь од мене? В мене нема на голові чортячих рогів.

Сидір Свиридович. А хто ж заглядав під ваш очіпок? А може, й є?

Горпина. А як я скину хустку та покажу?

Євдокія Корніївна. І годі, сестро, годі. Хіба ж ти не знаєш, що мій старий вередує?

Горпина. Скубла вас жінка, та чорт зна по-колишньому.

Сидір Свиридович. Меле, меле, шеретує. (*Приспівує*).

Горпина (*приспівує*). Шеретує, обернеться й поцілує. Та ке лиш по чарці! Чого це ти, Явдохо, напундючилась? Сидить, як та копиця в дощову годину на полі.

Євдокія Корніївна. Еге! тут як почав вигадувати на мене, що...

Сидір Свиридович. Цить, цить, цить! (*Затуляє рота Євдокії Корніївні*). Ніяк не вдержить свого язика! Ще й дочці розкаже. Ой, які ж слизькі язики у тих жінок: в однієї гострий, як бритва, у другої слизький: так і лізе сам з рота. (*Показує*).

Горпина. Та кажи-бо, що твій чоловік вигадував!

Сидір Свиридович. Ой, цить, не кажи!

Горпина. Та кажи-бо, коли нагадала; не дратуйся. Кажи, бо вилаю.

Сидір Свиридович. Не кажи, бо з хати втечу.

Євдокія Корніївна. Та то ми, сестро, оце радились, за кого б нам свою дочку віддати заміж. Перебирали усі Кожум'яки, та й не знайшли ні одного панича дочці до пари.

Горпина. Куди ж пак! Тисячі та сотні ніколи в дівках не посивіють. Не бійся! Повиходять швиденько. От уже нам, бідним, зовсім друге діло, хоч моя Оленка красуня не то що на всі Кожум'яки, а може, й на ввесь Київ.

Євдокія Корніївна. Та й наша Євфросина не то що на ввесь Київ, а може, й за Київ. А що вже розум-

на і вчена, як баришня, то нігде правди діти, хоч, може, матері не приходиться своєї дочки хвалити.

Горпина. Тільки дуже звикла верховодити, тим, бач, що великорозумна. Якби моя Оленка так верховодила в хаті, то я б їй патли обскубла.

Дзвонять до церкви.

Сидір Свиридович. Чи це вже й до вечерні дзвонять? Піду ж я поможу дякові співати. (*Встає*).

Горпина. Вже таки й поможете дякові. Сідайте та лучче побалакаємо. Нехай там сам дяк курникає.

Євдокія Корніївна. Я оце все про свою дочку. Вже б, здається, і час заміж, та все якісь недоладні люде трапляються: то негарні, то без грошей, хоч і гарні, то не дуже розумні. Зовсім не до пари моїй Євфросині.

Горпина. О, Євфросина таки вередлива. Недурно вона так дере носа передо мною, неначе я їй не тітка.

Євдокія Корніївна. Тут, сестро, почав до нас ходити один молодий панич, та не скажу, як звуть.

Горпина. Про мене, не кажи. Мені не йти за його заміж.

Євдокія Корніївна. Гарний, хоч з лиця води напийся, ще й до того розумний. Як почне говорити з Євфросиною, та так говорить розумно, що я слухаю, слухаю і нічогісінько не розберу. От уже вдався розумний, як наша Євфросина.

Сидір Свиридович. Що вже розумний, то розумний, бо набрався розуму од розумних людей: він знається не тільки з семінарськими басами, але навіть з митрополичими.

Горпина. Та хто ж це такий? Та скажи-бо, сестро!

Євдокія Корніївна. Не скажу, нехай кортить.

Знов дзвонять до церкви.

Сидір Свиридович. Ой, уже вдруге дзвонять! Їй-богу, втеряю вечерню. (*Бере шапку і йде. Горпина його доганяє й тягне до стола*).

Горпина. І годі вам, годі. От уже наспіваєте! Шипить, як старий гусак, а йому здається, що він співає.

Євдокія Корніївна. Та не слухай, сестро! Ото в дяка добра табака, якась не проста, заморська, то він біжить нюхнути з дякової табатирки.

Горпина. Знайшов добро. Сідайте-бо, та побалакаємо, та вип'ємо по чарці. (*Тягне його й садовить*).

Сидір Свиридович. Ото дав господь ручки! Аж мої кістки тріщать.

Горпина. Химко!

Входить Химка.

ВИХІД 6

Ті самі й Химка.

Горпина. Побіжи, Химко, в церкву до дяка, нехай дяк дасть хазяїнові на один нюх табаки.

Химка. Чого? Табаки? Хіба ж я дурна, щоб за чорт зна чим бігала, та ще й до церкви! Вже ці тітка вигадають! (*Виходить*).

ВИХІД 7

Ті самі без Химки і Євфросина.

Євфросина (*входить в світлицю. Побачивши Горпину, йде до неї і гордо вітається*). Добривечір, тітко! Це ви до нас в гості?

Горпина. Ажеж бачите, небого! В гості прийшла.

Євфросина. Ходила оце гуляти та купила щось задля вас, мамо.

Євдокія Корніївна. Що ж ти купила? чи не черевики?

Горпина. Певно, купила матері московську бурульку.

Євфросина (*розвірчує папір й виймає чіпок з червоними стрічками*). Ось що я вам, мамо, купила. (*Хоче надіти матері на голову; мати одхиляється*).

Євдокія Корніївна. Що се ти, дочко! Схаменися! Чи годиться ж мені на старість убиратися в чіпок, та ще з червоними стрічками?

Горпина. Авжеж! Воно якраз пристане до сивої коси.

Євфросина. Скиньте, мамо, оту міщанську хустку з ріжками та вберіться в чепчик.

Євдокія Корніївна. Ходила з ріжками замолоду, ходитиму й на старості літ.

Євфросина. Ви бачите, мамо, що в нас почали бувати не прості люде. Їй-богу, візьму ножниці та постинаю ті капосні ріжки вам і тітці.

Горпина. Отак пак! На здоров'ячко матері. Ріжте, небого, матері, а тітки не зачіпайте.

Євфросина. От уже кожум'яцька простота! Що ж то скажуть мої товаришки, що вчилися зо мною в мадами у пансіоні, як часом котра ненароком загляне до нас? (*Тихо*). Що ж то скаже він, як прийде та знов побачить на матері оті ріжки? Він же сміявся з тих ріжків мені в вічі!

Горпина. А дайте, небого, я приберуся в той очіпок хоч на час. (*Надіває чепчик перед дзеркалом, вертить головою й пританцьовує*). А що? Чи не пані ж з мене вийшла? Дивіться, Сидоре Свиридовичу, чи не пристали ж оці червонясті стрічки мені до лиця?

Сидір Свиридович. Хоч сьогодня заміж, їй же богу, хоч сьогодня.

Горпина. А брови як чорніють при цих капосних стрічках. Бий тебе коцюба! На двадцять років помолодшала. Тепер я неначе і кругом пані. Загляну хоч у вікно, може, на мене задивиться який кожум'яцький прудивус. (*Заглядає в вікно*). Ото шкода! Нікогісінько нема на улиці, тільки дурна телиця витріщила на мене очі. Химко! Химко! (*Входить Химка*).

ВИХІД 8

Ті самі й Химка.

Горпина. Химко! Подивись хоч ти на мене, чи гарно мені в цих стрічках?

Химка. Авжеж гарно. (*Тихо*). Господи прости, як та потороча. (*Голосно*). Вже, господи, що не вигадають оця тітка, то все півтора людського. (*Сміється*). Нема часу дивитись.

Горпина. І цур йому! Нагрішила повнісіньку хату, хоч зараз іди до попа та й сповідайся.

Химка виходить.

ВИХІД 9

Ті самі без Химки.

Сидір Свиридович. Вам би, сестро, і справді треба щодня сповідатись.

Євфросина. Дайте лишень сюди чіпок, бо в вас руки в гнилих яблуках, щоб часом не помазали.

Горпина. В гнилих яблуках... Цілували мої руки кращі уста, ніж ті, що ваші ручки будуть цілувати.

Сидір Свиридович. Меле, меле, шеретує! (*Приспівує*).

Євфросина. Ой господи, яка кумпанія! (*Тихо*). Що, як він навернеться в хату та побачить оцю всю кумедію?

Горпина. Вже яка є кумпанія, така й буде. Ви вже нас не перевчите. Підіть лишень, небого, в пекарню та подивіться, чи не закипів самовар, та напійте тітку чаєм.

Євфросина. Авжеж, і з місця не рушу. Заходжусь оце бігати до пекарні!

Горпина. А я, бувши вашою матір'ю, послала б вас до пекарні, щоб ви халявою самовар роздимали.

Євфросина. Пхе! Пхе! Ви, тітко, чорт зна що верзете. Вчіть уже свою Оленку, а я й без вас доволі вчилась.

Горпина. Знаємо вашу науку! Вчились три неділі, а набрались у мадами хванаберії на тридцять добрих років. Прощайте! (*Виходить*).

Сидір Свиридович. Гур-гур-гур! Бери, Сидоре Свиридовичу, шапку та тікай до церкви. Ой, хочеться нюхнути тієї американської табаки! Коли б застати хоч на шапкобрання, щоб дяк не втік з церкви. (*Виходить*).

ВИХІД 10

Євдокія Корніївна і Євфросина.

Євдокія Корніївна. Одже ж ти, серце, розсердила тітку; ще й не прийде до нас в гості.

Євфросина. Коли ж тітка вже геть-то простий чоловік.

Євдокія Корніївна. Та годі, годі, не сердься! (*Йде і сідає коло Євфросини*).

Євфросина. Дайте, мамо, мені спокій! (*Одхиляє голову*). Ще попсуєте мені на голові коафюру. (*Оступається*). Сьогодня забіжать до мене в гості мої приятельки. Ви б, мамо, побігли в пекарню та наготували, чого там треба.

Євдокія Корніївна. Та йду, йду! Чого ти сердишся! (*Виходить до пекарні*).

ВИХІД 11

Євфросина, Настя, Ольга і Варвара.

Настя, Ольга і Варвара (*входять в хату*). Добривечір, Євфросино! Чи жива, чи здорова!

Євфросина (*плеще в долоні*). От і баришні йдуть! Доброго здоров'ячка! Насилу вас діждалась. (*Цілується з усіма*). Буде оце з ким хоч поговорити. Ще добре, що тітку оце з хати виперла. Прийшла, накричала повну хату, засмерділа гнилими яблуками світлицю, ще й вилаяла мене на всі боки.

Настя, Ольга і Варвара. Ха-ха-ха!

Настя. Слава тобі, господи, що в мене таких тіток нема.

Ольга. В мене таких тіток нема, але зате моя мати зовсім така, як твоя тітка Горпина.

Настя. Чого це ти, Євфросино, так убралась, як на великдень? Певно, когось ждеш у гості? Га? Скажи-бо, скажи! Признайся.

Євфросина. Може, жду, а може, й ні. Там-то мені великий клопіт. Хто схоче, прийде, а хто не схоче, то, про мене, як схоче.

Ольга. Це в тебе, Євфросино, нове плаття, та ще й шовкове.

ВИХІД 12

Ті самі та Євдокія Корніївна.

Євдокія Корніївна (*з порога*). Авжеж шовкове, та ще й дороге: по три карбованці платила за аршин. (*Входить*). Здорові були! (*Цілується зо всіма*). А ваші матері живі, здорові?

Настя, Ольга, Варвара. Живі й здорові і вам кланяються. А вас як бог милує?

Євдокія Корніївна. Та волочуся до котрого часу. Це ми справили Євфросині одно шовкове плаття, а оце думаємо ще й друге справити, бо...

Євфросина. Годі вже, мамо, хвалитись. Вже й знайшли, чим хвалитись; неначе справді яке диво шовкове плаття.

Євдокія Корніївна. Та ще оце ми купили Євфросині нові золоті сережки та золоті... як-бо їх... каб-

лучки на руки... їй-богу, забула. Ось покажи-бо, Євфросино! Там такі, так і сяють на всю хату.

Євфросина (*сердито*). Ет вигадали! Знайшли, чим хвалитись.

Настя, Ольга, Варвара. Ой, покажи! покажи-бо, Євфросино, нехай ми подивимось. Покажи, серце!

Євфросина. Нехай перегодя. Мене не дуже кортить: я звикла до того. Ідіть, мамо, в пекарню та зготуйте нам закуску.

Євдокія Корніївна. Піду, піду! За всі голови. (*Виходить*).

ВИХІД 13

Євфросина, Настя, Ольга і Варвара.

Настя (*лапає пальцями Євфросинине плаття*). Яке ж гарне твоє плаття! Ото якби собі таке справити. Та яке широке та добряще! А як шелестить! А перейди, Євфросино, через хату.

Євфросина гордо переходить через хату і зумисне шелестить хвостом.

Варвара. Ой, як же шелестить! Шелесь-шелесь! Неначе листя на вітрі. А який хвіст! Здається, увесь шелест на хвості.

ВИХІД 14

Ті самі й Оленка.

Оленка (*входить*). Добривечір! З неділею будьте здорові!

Всі. Доброго здоров'я! Спасибі, будь і ти здорова.

Оленка. Моя мати лягли спочивати та й кажуть: піди до Євфросини та погуляй трошки. А я оце — й прийшла.

Євфросина. Сідай, Оленко!

Оленка. Це в тебе, Євфросино, нове плаття? Та яке гарне, як золото.

Євфросина. Мабуть; чи подобається тобі хоч трохи?

Оленка. Де вже пак не подобається! Мені такого й до смерті не носити. Ох! (*Зітхає*).

Євфросина. А може, посватає хтось багатий, то й носитимеш.

Настя, Ольга, Варвара. Покажи-бо, Євфросинко, золоті сережки та браслети, покажи!

Євфросина. Та вже нігде дітись: треба показати. (*Йде в кімнату й виносить сережки й браслет*).

Всі. Ой, гарні ж! Аж блищать, аж горять! Так і сяють на всю хату.

ВИХІД 15

Ті самі й Євдокія Корніївна.

Євдокія Корніївна (*вбігає з пекарні прожогом*). Аж тридцять карбованців заплатила своїми руками! Надінь, Євфросинко, то й я подивлюсь.

Євфросина. Таки не втерпіли, прибігли: ще й Химку сюди приведіть. Підіть-бо, мамо, в пекарню, а то Химка там все перепалить та переварить.

Євдокія Корніївна. Піду, піду. (*Виходить*).

Євфросина надіває перед дзеркалом сережки й браслет.

Всі. Ой, як блищать! А повернись, Євфросинко!

Оленка. Яка ти стала гарна в сережках! Вдвоє покращала.

ВИХІД 16

Євфросина, Настя, Ольга, Варвара і Оленка.

Оленка. Дай мені, Євфросино, в руки браслет: ще зроду в руках не держала золота.

Євфросина. Ти, Оленко, як мала дитина. На, про мене, й подерж, та тільки не впусти, бо ще й розіб'єш.

Оленка (*бере браслет і приміряє на руку*). Одже й до моєї руки пристає; їй-богу, пристає. І моя рука не дуже чорна для золота.

Варвара. Якби пак було, то й пристало б.

Оленка. Та горенько, що нема.

Євфросина. Та не держи-бо так близько коло рота: на золото не можна дихати, бо стемніє. Дай лишень сюди! (*Бере й надіває на руку*).

Оленка. Ой, як же на тобі блищить золото! Неначе на образі.

Варвара. Як ти, Євфросино, сьогодня розкішно вбрала голову!

Оленка. Які в тебе, Євфросино, стали тепер великі коси. Як ви були бідніші, то в мене були довші коси, ніж у тебе, а як ви розбагатіли, то в тебе аж утроє більші коси виросли.

Євфросина і всі три приятельки сміються.

Євфросина. От вже кожум'яцька простота! Чи вже ж ти думаєш, що у всіх паннів на голові свої коси?

Оленка. Невже ж чужі?

Ольга. А чом же не вбратись і в чужі коси, аби було гарно?

Оленка. А я все було дивуюсь, чого в тих багатих паннів такі здоровецькі косища, неначе в кожної куделя на голові або повісмо конопель.

Євфросина. Купи, Оленко, й собі таке повісмо та почепи на голову. Побачиш, як покращаєш.

Настя. Недурно ти, Євфросино, так сьогодня прибралась. Еге? Когось ждеш?

Євфросина. Може, кого й жду, та не скажу кого.

Настя. А я вгадаю, хоч ти й не скажеш.

Євфросина. Ба не вгадаєш!

Настя. Ба вгадаю.

Євфросина. Ба не вгадаєш.

Настя. Бодай я завтрішнього дня не діждала, коли не вгадаю.

Євфросина. Ану скажи, як починається його прозвище.

Настя. Го...

Євфросина. А далі?

Настя. Гостро...

Євфросина. А далі?

Настя. Гострохво...

Євфросина. Попала пальцем в самісіньке небо.

Настя. Знаю я його! Бігає за баришнями, як несамовитий.

ВИХІД 17

Ті самі й Свирид Іванович Гострохвостий.

Гострохвостий входить в шляпі, в рукавичках і з паличкою. Шляпа на голові набакир. Він усе тре руки, показує рукавички.

Євфросина (*тихо*). Як б'ється моє серце! Боже мій!

Гострохвостий (*кланяється*). Мій найнижчий поклін тому, хто в сьому дому, а поперед усього вам, Євфросино Сидоровно. (*Подає Євфросині руку*). Хоч я не знаю, кого я тут бачу і з ким буду розмовляти, але в домі такої баришні, як Євфросина Сидоровна, я сподіваюсь, що познакомлюсь не аби з ким. Рікіміндуйте мене, прошу вас. (*Здіймає дуже помаленьку рукавички, щоб показати їх*).

Євфросина. Се мої близькі приятельки і сусіди.

Настя. Мені здається, що ми таки не зовсім незнакомі... Мені здається, що ми вже десь бачились.

Гострохвостий. Може, може... В мене так багацько знакомих баришень по всьому Києву, що й на два вози не забереш. Може, я й забувся. Рікіміндуюсь вам: Свирид Іванович Гострохвостий. (*Тихо*). З цією не варт би й знакомитись, як я поридився при світлі: ніс, як цибуля, а очі, як у сови. (*До Ольги й Варвари*). Рікіміндуюсь і вам. Свирид Іванович Гострохвостий. (*Побачивши Оленку, питає в Євфросини*). А це ж хто такий?

Євфросина. Та це моя родичка... живе тут недалечко з матір'ю; торгують яблуками. Вбогі люде.

Гострохвостий (*придивляється до Оленки. Тихо*). Яка ж вона гарна оця кожум'яцька міщаночка! Такої й на Хрещатику, і в Липках чорта з два знайдеш. (*До Євфросини голосно*). Прошу вас, порікіміндуйте мене своїй родичці. Для вас, Євфросино Сидоровно, я готовий познакомитись з вашими родичами, хоч би і в десятому коліні, хоч би вони й яблуками та медяниками торгували.

Євфросина (*тихо*). Ат... простенька собі дівчина... Зовсім не нам рівня.

Гострохвостий (*до Оленки*). Свирид Іванович Гострохвостий з своєю особою! (*Подає Оленці руку; Оленка не бере й соромиться*). Не соромтесь-бо, подайте мені свою білу ручку. (*Оленка одвертає лице і ледве простягає йому руку*). Будьте ж сміливіші!

Оленка. От і знайшли білу руку. Нема моїм рукам од чого біліти.

Гострохвостий. То купіть рукавички.

Оленка. Я зроду не носила рукавичок. Далася я вам на сміх!

Євфросина і приятельки осміхаються.

Гострохвостий (*тихо*). Яка ж гарна ця міщаночка! Які в неї очки, брівки, як шнурочки, щічки, як палянички. Якби довідатись, хоч де вона живе.

Оленка. Як вас чудно прозивають.

Гострохвостий. Може, й чудно. Всяково буває. Буває й чудніше.

ВИХІД 18

Ті самі й Євдокія Корніївна.

Євдокія Корніївна (*виходить з пекарні*). Добривечір вам, Свириде Йвановичу! Оце я почула ваш голос, та й не видержала: прийшла послухати вас, хоч у мене діла, аж голова біла. Сідайте, будьте ласкаві, і я хоч на час сяду та послухаю вас. Оце шкода, що нема мого старого. Він вас усе згадує. От би наслухався. (*Сідає*). Ото моя Євфросина та й мій старий все кажуть, що нема в світі нічого кращого й луччого, як розумні і вчені люде.

Гострохвостий. Авжеж так; що правда, то правда. Як чоловік підійметься розумом вгору аж вище од лаврської дзвіниці та гляне звідтіль на людей, то люде здаються такі маленькі, такі маленькі, як пацюки. А вже ваші Кожум'яки здаються звідтіля смердячим болотом, в котрому повивертали боки проти сонця товсті свині.

Євфросина. О, що правда, то правда! Як я вийшла з пансіону, то мені здається, що я стою на Щекавиці або на Андріївській горі та все дивлюсь на людей зверху.

Євдокія Корніївна. Ото скажіть! страх, та й годі! Ото шкода, що нема мого старого; от наслухався б.

ВИХІД 19

Ті самі й Сидір Свиридович.

Сидір Свиридович (*входить*). Е! Та се в мене гості! Добривечір вам! спасибі, спасибі, що мене не забуваєте.

Гості. Доброго здоров'я, Сидоре Свиридовичу!

Сидір Свиридович. Та це й ви, Свириде Йвановичу, в мене в гостях. (*Цілується з Гострохвостим*). Оце шкода, що я загаявся з дяком. Але ж у дяка табака! що за табака! (*Нюхає пучки*). Ще й досі пучка пахне. Сідайте ж, гості, в мене, та й мене просіть сісти, бо я оце втомився. (*Сідає; всі сідають*).

Євфросина. Мамо, чи швидко в нас буде готова вечеря? Час би давати що-небудь на закуску.

Євдокія Корніївна. Зараз, зараз, моє серце! Що за розумну дочку маю! (*Виходить*).

Сидір Свиридович. Скажіть же нам, Свириде Йвановичу, що-небудь розумне. Ви ж там ведете кумпанію з ученими людьми на тих розумних кутках нашого Києва. Скажіть ви мені, чи не чули ви там од вчених людей, чого-то тепер на світі стала така дорожнета?

Євфросина. А тим усе дороге, що тепер люде стали багато їсти. Наша Химка як почне лупити, то за один раз укладе в копи з борщем цілий хліб. Якби пак усі вчились в пансіоні та їли так, як наша мадам їла і як нас годувала — всього по кришечці, щоб тільки язичком лизнути, тоді було б усе дешево.

Сидір Свиридович. Та як же його грішним людям одним духом жити, коли не наїстись або й не випити гаразд.

Гострохвостий. Одно те, як кажуть Євфросина Сидоровна, а друге те, що людей стало на світі дуже багато. Тепер хоч би й нашого брата цилюрника так розплодилось, що й не потовпишся. Якби половина людей вимерла, то знов би на світі все подешевшало.

Сидір Свиридович. Чи вже ж? Стара! Де це вона пішла! Кинь там своє куховарство та йди слухати!

Євфросина здіймає з руки і знов надіва браслет; грається ним і показує Гострохвостому.

Гострохвостий (*тихо*). Чи не багата ж оця Євфросина! Грається золотом, неначе я бритвами. (*Голосно*). Що то добре бути вченим! Я вчених людей і вас, Євфросино Сидоровно, ставлю без міри високо. (*Тихо*). Євфросина, одна Євфросина достойна бути моєю жінкою; Євфросина, а більше ніхто! Але ж ота Оленка! що за цяця, що за краса! То ж квітка, а не дівчина! Коли б з нею хоч побалакати на самоті, хоч зблизька надивитись на ті

пишні очі! Треба її десь підстерегти. Але сватати буду Євфросину. Старий і стара держатимуть руку за мною. Напустив я їм в вічі туману.

Завіса падає.

ДІЯ ДРУГА

По обидва боки сцени гори: Кисілівка і Старогородська. На Кисілівці сидить подольський хор шевців, на другій горі сидять старогородські шевці і співають. Вечір. Місяць високо на небі.

ВИХІД 1

Подольський і старогородський хор міщан.

Подольський шевський хор (*співає*).

Не щебечи, соловейку,
На зорі раненько.
Не щебечи, малесенький,
Під вікном близенько.

Старогородський хор (*хоче перекричати і починає на половині куплета, як перший хор ще не скінчує*).

Твоя пісня дуже гарна,
Ти гарно співаєш;
Ти щасливо спарувався,
Ще й гніздечко маєш.

Подольський хор (*ще голосніше, аж дереться*).

А я бідний, безталанний,
Без пари, без хати!
Не досталось мені в світі
Весело співати.

Старогородський хор (*ще голосніше*).

Мені пугач знадобився;
Стогне, не співає...
Нехай стогне, нехай стогне
І смерть возвіщає.

Голос з 1-го хору. А в нас баси кращі; а в вас баси, як побиті горшки.

Голос з 2-го хору. Брешете! В нас кращі баси!

Голос з 1-го хору. Брешіть самі, старогородські шевці. В нас на Подолі у коров кращі баси, ніж у вас.

Голос з 2-го хору. Брешете, як ми шевці! Між нами нема ні однісінького шевця. Ви самі шевці!

Голос з 1-го хору. У вас баси, як старі цигансьні решета. У флоровських черниць багато кращі баси, ніж у вас!

Голос з 2-го хору. У нас корови співають такими басами, як ви, кожум'яцькі шевці.

Голос з 1-го хору. Бий їх, старогородських шевців! (*Кидають грудками. З другого хору кидаються так само*). Бий їх, щоб і не наближались до нас. (*Збігають з гори і нападають. Б'ються і пхаються. 2-й хор розбігається*). Ганяй їх! Бий їх! От такого перцю дали! Будуть вони пам'ятати нас до нових віників.

Голос з 1-го хору. Повтікали старогородські шевці, мабуть, до чорта в зуби. Коли б тобі один. Неначе чортяка похапала. А ще казали, що в їх баси кращі. Та в нас баси такі, що і в семінарії таких не знайдеш!

2-й голос. А який тепер хор найкращий? Чи семінарський, чи братський, чи бурсацький?

3-й голос. Я кажу семінарський.

4-й голос. А я кажу бурсацький.

1-й голос. А я кажу братський.

5-й голос. А я кажу архієрейський.

2-й голос. А я кажу митрополичий.

3-й голос. Ба семінарський.

1-й голос. Ба братський.

3-й голос. Ба брешеш.

1-й голос. Ба не брешу.

3-й голос. Ба брешеш-бо.

1-й голос. Та бреши сам. Хто бреше, тому легше. А хто не йме віри, тому в спині діри!

3-й голос. В семінарському хорі сам Тарас як попре горою: го-го-го. (*Показує голосом*). А Кирило! як ревне низом. (*Показує*)... гурр! го! го! го! Або Орест як суне октавою. (*Пускає октаву*)... рррр... гурррр! аж хори дрижать.

1-й швець. А вгадайте, хто найрозумніший в Києві: чи семінарист, чи академіст, чи університант?

2-й швець. Я кажу семінарист.

1-й швець. Я кажу академіст.

3-й швець. А я кажу університант.

Всі до 3-го шевця. О! цей тягне за старогородськими шевцями. Бий його!

3-й швець. Ба справді університант.

1-й швець. Я кажу академіст.

2-й швець. Ба ні; найрозумніший семінарист: семінариста ніхто на словах не переможе. І баси найкращі в семінарії.

1-й швець. Семінарист то бурсак.

2-й швець. Ба брешеш! Семінарист найрозумніший.

1-й швець. Ось тобі за те! (*Дає стусана*).

2-й швець. Ось і тобі здачі!

4-й швець. А хто між нашими найрозумніший?

Всі. Гострохвостий! Гострохвостий! про це нічого й голову ламати. Свирид Іванович Гострохвостий! Він знається з семінарськими і митрополичими басами. Він найрозумніший на всі Кожум'яки, бо так набрався розуму, що як начне говорити, то ніхто нічого не второпає.

Гострохвостий виходить і проходжується на сцені.

Всі (*до його*). Свириде Йвановичу! Свириде Йвановичу! А хто найрозумніший: чи семінарист, чи академіст, чи університант?

ВИХІД 2

Ті самі і Гострохвостий.

Гострохвостий (*авторитетно*). Ви й того не тямите? Авжеж семінарист, бо в семінаристів найкращі баси. Та що з такими дурнями, як ви, й говорити!

4-й швець. Яка ж у вас, Свириде Йвановичу, чудова жилетка, які рябі штани! Як зветься ця матерія?

Гострохвостий. Жилетка з фізическої матерії, а штани з матерії моральної.

3-й хлопець. Яка гарна матерія! ряба-ряба, як зозуля. Як мені хазяїн дасть гроші, то собі пошию фізическький сіртук.

4-й хлопець. А я б собі пошив такі самі моральні штани, як у Свирида Йвановича.

3-й хлопець. Один Гострохвостий скаже, де найлуччі баси.

Всі. Свириде Йвановичу! Свириде Йвановичу! Ось ходіть до нас: про щось маємо вас спитати.

Гострохвостий. Питайте, то й скажемо.

Всі. У якому хорі тепер найкращі баси?

1-й швець. Еге у братському?

Гострохвостий. Може, у братському, а може, й ні.

3-й швець. А правда, тепер у семінарському найкращі баси?

Гострохвостий. В братському тепер баси заснаділи, а в михайловському неначе галушками подавились. Найдужчі баси в семінарії. Там один Орест стане за десять братських басів.

3-й голос. Ага! А що! чи не моя правда вийшла? Там один Тарас як ревне. Недавно він був у гостях в мого хазяїна і так співав, що наш хазяїн трохи не здурів, аж на стіну ліз.

Гострохвостий. А все-таки найкращий тепер бас у міщанському хорі. У Йоньки Шелихвіста така басюра, що ні одна бочка з ним не справиться.

Всі до 3-го хлопця. А ба й ти вбрехався, а ба вбрехався! А що!

Голоси з гори. Свириде Йвановичу! А йдіть до нас співати.

Гострохвостий. Куди ж пак! Так і полечу оце на гору людям на сміх! Не знав, з ким заходити у патьохи! Отут треба постояти, підождати, чи не побачу Оленки. Сюдою дівчата ходять по воду, сюди виходять пісень послухати. Коли б вдалося хоч натішитись до заручин з Євфросиною, бо як заручуся, то тоді годі тобі, Свириде Івановичу, до дівчат липнути! Євфросина, здається, вхопить мене в свої пазури; але ж ті пазури в золоті! А тут доконче треба поправити свої діла, бо лусне цилюрня незабаром. Старого Рябка струсну, то так і посиплються карбованці. Тоді я позакидаю свої бритви ік чортовому батькові через голову в Дніпро та й буду купцем. Але ж Оленка, серце моє, любка моя! Коли б хоч углядіти, хоч подивитись! (*Ходить взад і вперед*).

Хор (*співає*).

Вийду на поле, гляну на море,
Сама ж я бачу, що мені горе;
Сама ж я бачу, чого я плачу...
А ще милого хоч раз побачу.
Буду стояти на цім камені,

А чи не вийде милий до мене;
Буду терпіти велику муку,
А чи не скаже: дай мені руку!

ВИХІД 3

Свирид Іванович Гострохвостий і Оленка.

Через сцену переходять дівчата з відрами; деякі зостаються й слухають хор, балакаючи. З гори сходять кілька хлопців і пристають до їх. Оленка виходить з відрами і стає.

Оленка. Як гарно співають хлопці! Стану та послухаю хоч на часок. За тими яблуками, за тією біганиною нема мені цілісінький день просвітку. Може, й Гострохвостий там сидить на горі та співає? Боже мій милий! Нащо ж я його полюбила, коли я знаю, що він на мене й не гляне, й слова до мене не промовить!

Гострохвостий (*вглядівши Оленку*). Вона йде з відрами! Вона! (*Підходить*). Добривечір вам, Оленко! (*Скидає шляпу, кланяється і подає руку*).

Оленка (*засоромившись*). Доброго здоров'я! (*Подає йому руку*). Ой, не давіть так здорово! Ой, як ви мене злякали, що я й не стямилась! (*Важко дише. Тихо*). Боже мій! Серце моє трохи не вискочить з грудей.

Гострохвостий. Може, ви втомились, несучи відра? Дайте, я вам трошки піднесу. (*Хоче взяти відра*).

Оленка. Що це ви? Чи то можна, щоб ви несли відра?

Гострохвостий. Нічого; тут ніхто не бачить. Для вас я готовий не тільки що відра нести, для вас я переніс би усю криницю до вашої хати.

Оленка (*спокійно*). Не треба мені вашої помочі. Донесу й сама, як здужатиму...

Гострохвостий. Для вас, для вас я готовий ціле Дніпро перенести у вашу хату.

Оленка. Перенесіть для своєї Євфросини. Таких помагачів мені не треба. (*Одходить з відрами*).

Гострохвостий (*доганяє й бере її за руку*). Коли б ви знали...

Оленка. Я нічого не знаю. (*Одпихає його руку*). Йдіть собі до своєї Євфросини або до тих баришень, що були в гостях у Євфросини, а мене, бідної, не зачіпайте.

Гострохвостий. Ті всі баришні не варті однієї вашої брови. Ви найкраща панна на всі Кожум'яки. Вам нема тут рівні на цілий Київ.

Оленка. Яка я панна! От Євфросина, то панна: вона убирається в шовкові сукні; їй мати купила золоті сережки; в неї на голові півпуда кіс. Ото так панна! Ви з мене смієтесь. Йдіть собі до Євфросини.

Гострохвостий. Коли б ви знали, які ви гарні, яке у вас гарне личко, які очки (*заглядає*), то ви б не говорили того. Правда, вам ніхто не казав в вічі, що ви гарні?

Оленка. Може, ваша й правда, але ви будете сватати Євфросину.

Гострохвостий. І хто вам наговорив оце? Божусь вам і присягаюсь перед братською чудовною богородицею, що се все брехня. Бодай я покалічився і навіть зарізався своїми ж бритвами, коли цьому правда. Я вас, Оленко моя дорога, люблю і більше нікого не буду любити!

Оленка (*тихо*). Боже мій! А що, як він правду каже? Я аж умліваю. (*Голосно*). Не так ви увивались коло Євфросини, не так ви говорили до неї, щоб я вам пойняла віри. Ви зо мною говорите просто, а з Євфросиною говорили по-вченому, бо ви її любите.

Гострохвостий. Але ж божуся вам, присягаюсь! Нехай мене святий хрест поб'є, нехай мене покарає братська богородиця! Ще не вірите? (*Оленка мовчить і задумується*). Нехай мене оця сира земля поглине! Бодай я втопився в канаві, в оцім болоті! Ще не вірите? (*Оленка думає*). Нехай мене кожум'яцькі собаки загризуть! Щоб я до своєї хати не дійшов, щоб моя цилюрня згоріла цієї ночі, коли я брешу, коли я вас не люблю! Ще не вірите?

Оленка (*тихо до себе*). Боже мій, який він гарний! Я ще зроду не бачила нікого такого гарного, одколи бігаю з кошиком по Києву. Серце моє, серце моє бідне! Не вдержишся ти в грудях.

Гострохвостий. Ще не вірите?

Оленка. Я рада б вірити, та ви дуже розумні, як усі кажуть, а я дуже бідна й проста. Коли б я була багата, я б вам повірила.

Гострохвостий. Навіщо вам те дороге убрання, коли ваші очі, ваші брови красять вас лучче од Євфросининих золотих сережок. Виходьте до мене тихенько од матері сюди хоч щовечора. Добре?

Оленка. Як моя мати довідаються про те, то битимуть ломакою так, що я не потраплю, куди втікати.

Гострохвостий. То скажіть своїй матері, що я

буду сватати вас, що я буду женитись із вами. (*Тихо*). Ой, страшна ж її мати! Ще як попаде мене в свої лапи, то витрясе з мене душу. (*Оглядається на всі боки*).

Оленка. Чи вже ж тому правда? Хіба ж я вам рівня?

Гострохвостий. Оленко моя! Серце моє! (*Обнімає її*). Я впаду отут серед шляху перед тобою на коліна, бо я люблю тебе.

Оленка (*кладе йому руки на плечі і припадає на плече*). Свириде Йвановичу! Я люблю вас, як ще нікого так не любила.

ВИХІД 4

Оленка, Свирид Іванович і Горпина Корніївна.

Горпина (*шукає когось і придивляється до Оленки і Гострохвостого*). Невже ж се моя Оленка обнімається і цілується з якимсь волоцюгою! Бач, де вона! А я її жду та жду! (*До Оленки*). Чи се ж тобі не стид та не сором обніматись з хлопцями? Та це Свирид Іванович! Та це Гострохвостий! То це той великорозумний, що дурить отого старого дурного Рябка та й його великорозумну Євфросину! От так-так! Сього я од вас уже не сподівалась! (*Кидається до Оленки*). Чого ти тут стоїш із ним серед улиці? (*Присікується*). А ти, поганко! Та в тебе ж ще на губах молоко не обсохло, а тобі вже з хлопцями цілуватись!

Гострохвостий. От і не обсохло. Зовсім вже обсохло!

Горпина (*соваючи кулак під самий ніс Оленці*). Постривай же ти, погана дівчино! Я тобі дома обірву оті патли на голові! Бери відра! Йди додому та зараз лягай спати. Щоб і твого духу тут ніколи не було! Щоб твоя нога тут не була! (*Пхає Оленку; Оленка одходить з відрами й плаче*).

ВИХІД 5

Горпина й Гострохвостий.

Гострохвостий. Мені здається, що пхати й бити дочку свою вам зовсім не приходиться...

Горпина. Цить, бо я тобі очі видеру! (*Показує ніг-*

ті). Нащо ви зводите мою дитину з пуття? Га? Він думає, як убрався у рукавички та в шляпу, то вже має право знущатись над нами, бідними! То це ті великорозумні, що говорять по-писаному? Ти думаєш, що я така дурна, як Рябко, як Євфросина! Я за свою дочку готова очі видерти, готова тут галасу наробити на всю улицю!

Гострохвостий. Горпино Корніївно! Бога ради, не кричіть та послухайте, що я маю казати. (*Тихо*). Оця горлата баба наробить такого крику, що й Євфросина почує. (*Голосно*). Горпино Корніївно! Се! Се!.. От послухайте мене! (*Хоче утекти*).

Горпина (*доганяє, хапає його обома руками і кричить*). Не пущу! Не втечеш! У мене одна дитина, як одно сонце на небі! Не пущу! Дай мені одвіт, нащо ти зводиш з розуму мою Оленку, коли сватаєш Євфросину? Нащо вам здалася моя Оленка? (*Гострохвостий пручається. Горпина кричить*). Не пручайсь, не пущу! Гвалт! Гвалт! Поліція! Поліція! Квартальний!

Гострохвостий. Ой, пропав я! Їй-богу, репетує бісова баба так, що розбудить всю улицю. (*Голосно*). Горпино Корніївно! бога ради не кричіть! Я чесний чоловік! Я зроблю все, що ви скажете!

Горпина (*кричить ще дужче*). Поліція! В поліцію його! Я знаю вас, паничиків! Знаю, як ви обдурюєте та з ума зводите бідних дівчат. Ой боже! Певно, вже моя Оленка не вперве вибігла до сього проклятого брехуна, що вміє тільки по-письменному брехати. Ой, згубив же він мою єдину дитину! (*Плаче*).

Гострохвостий. Їй же богу, вперве! Клянусь вам, божусь вам і присягаюсь, Горпино Корніївно, що вперве! Ви думаєте, що і в мене таки душі немає, що в мене бога нема? Нехай мене покарають всі печерські святі, нехай мене покриє лаврський великий дзвін, коли я брешу!

Горпина. Докажи! Докажи! Бо я не вірю твоєму одному слову. В твоїх словах нема правди. Твої слова — гнилі яблука! Божися! Присягайся! Іди до церкви, присягни перед богом!

Гострохвостий. Я ще ж таки, борони боже, не вбив чоловіка, щоб йти серед ночі до церкви присягати.

Горпина. Божися, присягайся, бо ти згубив мою дитину. Їж святу землю, то я повірю. На, їж! (*Бере жменю землі*).

Гострохвостий (*сміється*). Хіба я вовк, щоб їв землю.

Горпина. Їж! На, їж, то повірю.

Гострохвостий (*регочеться*). Чи ви, Горпино Корніївно, при своєму умі? Батькові своєму понесіть, нехай покуштує, яка земля на смак.

Горпина. То він ще глузує над нами, бідними сиротами! Зводить з ума мою Оленку, ще й знущається над нами! Поліція! Поліція! В поліцію його, сибірного! В тюрму! В Сибір його! Там йому місце!

Гострохвостий (*тихо*). От здуріла баба зовсім. Наробить мені шкандалу на всі Кожум'яки, не можна буде завтра й очей людям показати. (*Голосно*). Не кричіть, бо...

Горпина. Що бо? Га? Що то за бо?.. Кричу, бо маю право! Поліція! Квартальний! Десяцький! Сюди! В'яжіть його, беріть його!

ВИХІД 6

Горпина, Гострохвостий й Оленка.

Оленка вертається, ставить відра, прожогом вибігає на сцену, ридає і кидається до матері.

Оленка. Мамо! Не зачіпайте, бо я люблю його! Свирид Іванович любить мене. Мамо! Прошу вас, благаю, не зачіпайте!

Горпина. Щоб я його так пустила, піймавши на гарячому місці? Нізащо в світі! Нізащо! Не була б я Горпина Скавичиха, щоб я таки не постановила на своєму. Коли зачіпаєш, то зачіпай чесно, не безчесть мене й моєї дочки, бо ми тобі не іграшка.

Гострохвостий. Ви на мене, Горпино Корніївно, і се й те, і сяк і так, і сякий і такий, а ви не знаєте, що я хочу сватати Оленку?

Горпина. Дуріть уже дурного Рябка та великорозумну мою небогу Євфросину, а нас, убогих, не піддурите.

Гострохвостий. Їй-богу, правду говорю вам... Ви мені не вірите? Ви думаєте, що я нечесно жартую з Оленкою? Вірте мені, я чоловік чесний. І божусь, і присягаюсь, що не піддурюю. Бодай я завтрішнього дня не діждав, бодай я завтра повісився на своїх ремінних пасах, в своїй хаті, коли ви мені не вірите. Щоб я вас піддурював? Я

ходжу до Рябка так, як ходять знакомі до знакомих, а женитись не женюсь. Горпино Корніївно! Чи можна ж рівняти Оленку до Євфросини? Подумайте ви.

Горпина. О, вже що правда, то правда. Моя Оленка... (*До Оленки*). Геть одійди... (*До Гострохвостого*). Як гляну на базарі на свою Оленку, то нема кращої од неї не то що між нашими міщанками, але між тими бариняими, що вештаються по базарі. Таки така гарна, хоч води з лиця напийся! І біс її зна, в кого вона вдалась.

Гострохвостий. Авжеж не в вас... В неї голосок, як у флоровських черничок, а в вас такий бас, як у нашім шевськім хорі у Йоньки Шелихвоста, їй-богу!

Горпина. Ну й прирівняв.

Гострохвостий. Так я незабаром до вас і на заручини.

Горпина. Про мене, й просимо; тільки, здається, у вас ні за собою, ні перед собою... так, як і в нас. Тільки й добра, що бритви та язик у роті, як бритва.

Гострохвостий. Не думайте так, Горпино Корніївно! В мене, ви самі знаєте, і Оленка знає, своя цилюрня...

Горпина. Мабуть, тільки що цилюрня. Та вже бог із вами. Коли вам моя Оленка сподобалася, то й приходьте до мене в гості. В мене швидко будуть гості, бо я в четвер іменинниця; обіцялись і напрошувались таки самі мої куми з Кожум'як, з Старого Києва і навіть Печерська. Для кумів я вже не пожалію хліба-солі.

Гострохвостий. То буде пир на ввесь мир.

Горпина. Хоч не на ввесь мир, та все-таки буде пир. Приходьте, може, й погодимось, коли у вас язик не такий, як ваші бритви.

Гострохвостий. Добре-добре. (*Тихо*). Яка ж краса Оленчина. Для її краси варт навіть пану Гострохвостому оці відра занести до хати. (*Голосно*). Візьму ж я відра, щоб вам, Оленко, було додому йти легенько. (*Бере відра на плечі і крекче. Тихо*). Ой, обшмульгаю ж я собі плечі! Се надибав лихо кожум'яцьке! Коли б ще яка чортяка не вгляділа та не розбрехала на ввесь Подол, коли ще сама Скавичиха завтра не розбреше на ввесь Київ.

Пісню на горі ледве чуть.

Хлопче молодче, який ти ледащо,
Задумав женитись, сам не знаєш нащо;

Будеш гірко плакать, долю проклинати,
І кулаками сльози утирати! } *bis*

Пісня замирає.

Горпина. От таки й Горпина Скавичиха діждалась, що її дочці Оленці такі паничі носять відра з водою!

Завіса падає.

ДІЯ ТРЕТЯ

Просторна Горпинина хата. Збоку — двері в пекарню. Коло груби завішені пічурки; в одній пічурці — здорова макітра з пирогами, в другій пічурці — пляшки з настойками. День.

ВИХІД 1

Гострохвостий.

Гострохвостий (*входить*). Нема нікого. Що це за диво! Де се вони подівались? А казала вчора Скавичиха, що в неї буде пир на ввесь мир... Може, збрехала? Але ж я носом чую десь смачні пироги. (*Ходить по хаті й нюхає*). Їй же богу, десь пироги пахнуть, та ще й недалечко. (*Нюхає кругом стін*). От уже наділив мене бог своїми дарами: окрім розуму доброго, маю до того доброго носа. Ой, пироги пахнуть, та не знаю де! (*Знаходить пічурку, одслоняє заслонку*). Ось де вони! Повнісінька макітра! Що бог дасть, а вже попробую: не видержу! (*Хапає два пироги в обидві руки і їсть. З пекарні чуть голос Педорі*).

ВИХІД 2

Гострохвостий і Педоря.

Педоря (*з пекарні*). А хто там? А кота! А тпрус, псяві ро! Постягає пироги. (*Вбігає і розставляє руки*).

Гострохвостий. Ти б сказала: кицю, кицю! На тобі пиріжка! А то прискаєш, аж губи бренькають, неначе струни.

Педоря. Що це ви робите? Кого вам треба? Хто ви такий?

Гострохвостий (*запихаючись пирогами*). Потривай, бо пельку заткнув начинкою... А як тебе звуть?

Педоря. Кого вам треба? Хто ви такий?

Гострохвостий. А як тебе звуть?

Педоря. Як крупи деруть. (*Видирає з рук пирога*). Оце лишенько! Було шістдесят пирогів. Сама хазяйка полічила. Скажуть, що я поїла... (*Кричить у вікно*). Тітко Горпино, тітко! Було шістдесят пирогів, а теперечки тільки п'ятдесят вісім. Не я винна! Щось вшелепалось у хату та й узяло два пироги. (*Гострохвостий бере знов два пироги. Педоря кидається до його, однімає макітру*). Оце якась московська пеня вшелепалась у хату! Геть же! Не беріть, бо пироги лічені! Тітко Горпино! Вже тільки п'ятдесят шість...

Гострохвостий. Та цить! Як-бо тебе звуть? (*Моргає й женихається*).

Педоря. Та Педоря! Одчепіться од мене та не зачіпайте пирогів.

Гострохвостий. Негарно тебе звуть, а молодиця з тебе непогана! А признайся, чи багато тітка Горпина понапікала та понаварювала?

Педоря. А вам нащо?

Гострохвостий. На те, що треба. Чи й запіканка й варенуха є? Га? Чи не ковтнути трохи, га?

Педоря. Оце вже й біс його видав так робити. Щось улізло у хату, поїло пироги, ще й горілку вип'є, а на моїй шиї все те окошиться. Тітко Горпино! Та йдіть-бо сюди!

Гострохвостий (*п'є горілку нахильці з пляшки*). Та потривай! Не кричи! Я сам признаюсь. Я свій чоловік в сім дому.

Педоря. Та й своїм не припадає горшки дерти. Поліз по горшках, наче котяка. (*Виходить*).

ВИХІД 3

Горпина й Гострохвостий.

Горпина (*входить*). Хто тут уліз у хату? Чого це Педоря репетує? Чи це ви, Свириде Івановичу?

Гострохвостий. Це я, мамо! Добридень вам в вашій господі. Поздоровляю вас з сьогоднішнім днем, з святими вашими іменинами та й з пирогами. (*Кидається до Горпини й цілується з нею*). Дай вам господи щастя, й здоров'я, й чого ви тільки просите в бога!

Горпина. Та годі, годі! Як була я молодиця, цілували мене в лиця, а тепер... Але ж гарний оцей вражий панич! Як мед з маком! А я вже вас і не сподівалась; думала, що випустила вас з рук, так і навіки втеряла.

Гострохвостий. Погано робили, коли так думали. А я покинув своє діло, а до вас таки приблудився, ще й пирогів ваших покуштував. Тут ваша Педоря незгірше вас, трохи мені не провалила ганчіркою голови!

Горпина. О, Педоря зубата! Сідайте ж, будьте ласкаві, коли ви зайшли до мене та ще й з доброю думкою, та побалакаємо любенько.

Гострохвостий. А от я й прийшов. А ви ж мені вчора не вірили, як я божився, як я присягався! Ви думали, що я похожий на других наших паничів. Ні, Горпино Корніївно! Свирид Йванович не з таківських. Не на те в мене розуму багато в голові, щоб дурити дівчат.

Горпина. То було вчора, а це сьогодня. Коли так, то вибачайте мені, старій бабі. Я, бачте, чула, як ви увивались коло моєї небоги Євфросини, та вже собі інакше міркувала...

Гострохвостий. Горпино Корніївно! Хіба ж я сліпий? Хіба ж мені баньки більма засліпили? Хіба ж я не бачу, що таке Євфросина, а що таке Оленка? Гай, гай, милий боже! Вже б говорив хтось другий, а не ви, Горпино Корніївно!

Горпина. Коли вже ви прийшли до мене з чесним словом, то й мені нічого таїтись перед вами. Якби я була паничем, я б обминала Євфросину десятою улицею. Дарма, що вона мені доводиться небога. Тільки я в хату до їх, вона вже задере до стелі носа та й нюхає сволоки (*передразнює*), взявшись у боки: Тітко! Од вас гнилицями тхне.— Куди ж пак, який делікатний носичок причепив господь до пики!

Гострохвостий. О, що носичок, то носичок! Певно, не такий, як у Оленки.

Горпина. Такі носички, як у Євфросини, тільки коло байдаків. Мабуть, у тих паничів баньки на потилиці, що не бачать її носичка. Якби я оцими своїми руками взяла Євфросину, я б їй утерла того носа! Я б її приборкала.

Гострохвостий. Вірю вам, вірю, Горпино Корніївно! (*Тихо*). Чи не бісової ж п'яти баба! А що, як Євфросина скинулась на цю свою тіточку! Але ж розум,

але ж панський тон, але ж золото, золото! Ой-ой-ой, мій милий боже! (*Зітхає. Голосно*). А я прийшов до вас, Горпино Корніївно...

Горпина. Щоб пирогів наїстись?

Гострохвостий. Борони боже! Що це з вами! Я прийшов сватати Оленку, коли буде ласка ваша. Я знаю, що Оленка не спротивиться.

Горпина. Оленка не спротивиться, а я то, може, спротивлюсь, бо маю свої норови й примхи.

Гострохвостий. То одженіть їх чи свяченою водою, чи кропилом або чим там треба.

Горпина. Еге! Бабські норови не чоловічі: не сплоха одженеш і кочергою, не то що кадилом. Чи не дурите ви нас, паничу?

Гострохвостий. Ой Горпино Корніївно, Горпино Корніївно! Чи вже ж вам од бога не гріх? Чи вже ви мені й досі не ймете віри? Але ж ваша дочка Оленка... то ж краса на ввесь Київ. (*Тихо*). Коли б прийшла, хоч подивився б на ті оченята!

Горпина. Мою Оленку не гріх хвалити своїй матері. Тільки, бачте, раз те, що тепер паничі дурять молодих наших міщанок, а друге те, що в вас, здається, ні перед собою, ні за собою! Еге так?

Гострохвостий. А чи ви ж лазили в мої кишені? А що, як там так і забряжчать карбованці?

Горпина. Карбованці чи забряжчать, чи ні, а п'ятаки, може, й забряжчать.

ВИХІД 4

Гострохвостий, Горпина і Оленка.

Горпина. Де це ти в гаспида так барилась? Ти не знаєш, що тебе тут дуже треба.

Гострохвостий (*йде назустріч Оленці*). Мій вам низесенький поклін і шанування! Де се ви так забарились? (*Подає Оленці руку*).

Оленка. Добридень вам.

Гострохвостий. Доброго здоров'ячка, доброго здоров'ячка. Вся моя душа стрепенулась, як зачув я ваш янгольський голосок. Мені здається, що я слухаю найкращих дискантів у концерті у семінарії, як зачую ваш голосок.

Горпина. Та й уміє ж тобі прикласти й приказати— незгірше, як наша Євфросина. Ще й недавно познакомились з Євфросиною, а вже перейняли од неї язичка...

Гострохвостий. То ще невідомо, хто од кого перейняв язичка. (*Гордо*). Вміємо ми говорити й без вашої Євфросинки. Ми не ходимо по хатах позичати розуму та язика. Маємо доволі й свого.

Оленка. Авжеж. Вже ви, мамо, наговорите на вербі груші, а на осиці кислиці.

Горпина. А це що? Це так матері? Це вже й ти, мабуть, учора позичила язичка у Євфросини? Гляди лишень мені! Ще ти в моїй господі; я ще тобі втру носа...

Гострохвостий. Не встигнете, Горпино Корніївно, втерти носа, бо я прийшов до вас, Оленко, не з порожнім ротом, не з пустими словами, а з словом розумним і вченим. Ви мені не йняли віри вчора ввечері, а от я і справдив своє слово; бо моє слово, слово Свирида Івановича, не те, що слово якогось там Йоньки або Йваньки. Я прийшов до вас свататись.

Оленка. То ви покинете Євфросину?

Гострохвостий. Нехай вона сниться кому іншому, тільки не мені. (*Бере Оленку за руку*). Я тільки вас ніколи не покину. (*Тихо*). Коли б чорт виніс оцю бабу з хати хоч на часок. Коли б хоч обняти її. Які ж у неї очі! Так і печуть, так і голять, як аглицькі бритви. Хоч трохи пограюсь з гарною дівчиною.

Оленка. А я думала, що ви глузуєте з мене.

Гострохвостий. Борони боже! Чи то можна? Я без вас не можу жити. Лучче нехай мене винесуть на Щекавику, ніж я маю жити без вас.

Оленка. Ой, яка я щаслива! Я ніколи не була така щаслива в матері.

Горпина. Оце! А чого ж тобі ще треба було в матері? Оце так! Ще не встигла винести ноги за мій поріг, а вже нахваляється.

Гострохвостий. Хоч не винесла ноги за поріг, та швидко зовсім винесе.

Горпина. Куди ж пак! Стане великою панею!

Гострохвостий. А чом би пак і не панею? Та я вберу Оленку так, що їй позавидує не тільки що Євфросина, але найбагатіша купчиха! Я почеплю їй на голову такого капелюха з білими стрічками, таку коафюру, що вам і не снилося ніколи.

Оленка. Лучче з червоними стрічками. Яка там краса в білих стрічках: і сорочка біла, і капелюш білий, і стрічки білі.

Гострохвостий. І ваше личко біле. А яку я вам стругну сукню! З чистого шовку!

Оленка. Я про шовкові сукні ніколи й не думала! Вони мені ніколи й не снились!

Гострохвостий. Я вам куплю золоті сережки! Я вам ушкварю такі сережки, що перед ними і Євфросинині потемніють.

Оленка. Я вже звикла думати, що мені не доведеться носити золотих сережок. Мати не справляють і не пускають заробити...

Горпина. Як це ти говориш з матір'ю? Крутить язиком, неначе в пансійоні вчилась. Та я тобі...

Оленка. Е, годі, мамо!

Горпина. Цить, бо я тебе отим кошиком! Не пущу я тебе більше до Євфросинки. Накадила вона тебе своїм ладаном.

Гострохвостий. Не сердьтесь, Горпино Корніївно! Не сердьтесь!..

Горпина. Цур тобі, пек тобі! Ти неначе собачої блекоти наїлась. (*Виходить*).

ВИХІД 5

Гострохвостий і Оленка.

Гострохвостий (*бере Оленку за руку*). Оленко! Щастя моє! Чи будете любити мене, виходити до мене щовечора? Бо я без вас не можу жити, не можу дихати, як не бачитиму ваших очей щовечора, як не держатиму вас за оці ручки щодня, щогодини!

Оленка. Втечу од матері, а таки буду виходити до вас. Вже мені так осточортіло бігати по городу з тими кошиками, так гризе мене мати, що мені й світ немилий. Люде гуляють в неділю, в празник, а мені нема ні празника, ні неділі.

Гострохвостий. Дайте, Оленко, ради дня вашого сватання поговоримо про що веселіше. Оленко! Серце моє! Як я вас люблю! Дайте надивитись на ваші брівки, на ваше личко...

Оленка. Як гляну я на ваші очі, забуваю все своє горе! Я неначе знов народилась на світ божий! Яка я те-

пер щаслива, яка щаслива! Як мені легко на душі! Я неначе вперше на віку одпочила од роботи. (*Схиляється на плече Гострохвостому*).

Гострохвостий (*тихо сам до себе*). Яка тепла в неї душа! Що то якби до сієї душі, до сього личка та Євфросинине золото, та Євфросинину крамницю з крамом, та Євфросинин розум, та Євфросинині кучері! Тут моє кохання... та... (*Голосно*). Красо моя! Серце моє! (*Обнімає Оленку*).

ВИХІД 6

Гострохвостий, Оленка й Горпина.

Горпина (*входить*). Готуй лишень, Оленко, обід, бо вже куми йдуть справляти день мого святого янгола.

Гострохвостий (*заглядає в вікно*). Йдуть! Мабуть, сам бог їх несе на повітрі на крилах. Та й чимала ж череда суне!

Горпина. Мене бог не скривдив кумами. Хвалити бога, не цураються мене, простої, мого хліба й солі.

Гострохвостий. Я й сам не люблю тих, що цураються хліба й солі; я так не люблю таких гордих людей, що їм голови постинав би.

ВИХІД 7

Ті самі, гості й Педоря.

В хату входять міщанки: деякі з кошиками, деякі убрані в празникову одежу.

Міщанки. Добридень вам, Горпино Корніївно! З днем вашого янгола поздоровляємо вас! Дай вам боже, чого ви тільки забажаєте собі з неба! А вашій дочці пошли боже гарного жениха.

Оленка й Гострохвостий осміхаються.

Горпина. Сідайте ж, щоб старости сідали в мене. (*Деякі сідають*).

Гострохвостий (*до гостей*). Ой кумки мої, голубки мої, цокотушки мої! От пиріжки, так пиріжки у Горпини Корніївни! Не дурно вас тут повнісінька хата! Знаєте й ви, де раки зимують!

Одна міщанка. Та й чи не жартливий же з біса

оцей язикатий панич, та ще й гарний! Не зачіпайте нас, бо як причепимось усі, то мусите нам ставити могорича!

Гострохвостий. А зачіпайте мене! Я дуже люблю, як молодиці мене зачіпають... але тільки молоді, чорнобриві, такі, що тільки моргни, та й... гм...

Міщанки. Хи-хи-хи! Оцей панич наговорить три мішки гречаної вовни! Хи-хи-хи! Весела мати родила вас, веселий і син вдався.

Горпина (*до гостей, що стоять*). Але чого ж оце ви стоїте? Сідайте ж у мене, будьте ласкаві! Сідайте, кумо! Сідайте, свахо! Сідайте, кумасю! Прошу покірно, кумко!

Гострохвостий. Та й кумів же в вас. Мабуть, ви перехрестили ввесь Київ.

Горпина (*кричить у двері*). Педоре! Педоре! А внось сюди столи! Розставляй столи, та серед хати, щоб нам було просторніше балакати й пити.

Гострохвостий. От і я поможу. (*Біжить і з Педорею вносять один стіл, потім другий і ставлять їх серед хати*). Та повертайся, Педоре, так прудко, як я! Насилу волоче ноги!

Педоря. За вами похопишся! Не всім такі ніжки мати, які бог дав цапові.

Гострохвостий. Але в цій хаті язики! Зібрались з усіх Кожум'яків.

Одна міщанка. Ще й з Либеді прибули на поміч, хи-хи-хи!

Горпина. Чого це ти, Оленко, стоїш, неначе привезена невістка! Застеляй столи та подавай пляшки та чарки. Вже мої кумочки та й заскучали.

Гострохвостий. Ой-ой! (*Зітхає*). Ще й як заскучали без чарочки!

Горпина. Як я буду йти заміж, то візьму вас собі за свата.

Гострохвостий. Еге! Добре! За сваху! А я вам подам решетом води, як ви будете сидіти на посаді.

Горпина (*вдаривши кулак об кулак*). Одже ж ніяк не переговориш оцього панича, їй-богу, не переговориш.

Гострохвостий. То покличте на поміч з десять кумів, то, може, й переговорите. Педоре! А де ж пироги! Ке сюди пироги! Та чи всі, бо я й знаю, скільки їх усіх у макітрі: п'ятдесят ще й шість.

Міщанки. Ха-ха-ха! Їй-богу, знає, скільки пирогів у макітрі!

Педоря. Та тут панич лазили, як кіт, по горшках.

Горпина. Геть собі, йди до печі. Ще й вона! Вип'ємо ж по чарці за живих й за мертвих! (*Наливає й п'є*). Щоб живим жити й не вмирати, а помершим, коли померли... ет... (*махає порожньою чаркою*).

Гострохвостий. Бодай не встали...

Всі. Ой, хто видав так говорити! Це з великого розуму та в голову заходите! Оце так!

Горпина. Глядіть лишень ви, великорозумні! Говоріть, та не проговорюйтесь! Мертві лежать на Щекавиці та нікому не шкодять, а живі часом дуже й дуже шкодять.

Гострохвостий (*наливає чарку*). Про мене, вип'ємо й за здоров'я мертвих. Пошли, боже, з неба, чого нам треба! Помершим чарка, а нам горілка! (*Випиває*).

Горпина ходить кругом стола і наливає всім. Міщанки випивають і приказують.

Одна міщанка. Даруй же, господи, цей празник проводити, будущого року діждати.

Друга міщанка. Щоб ми діждали в доброму здоров'ї пити за куму й на будущий рік, як тепер п'ємо живенькі та здоровенькі.

Гострохвостий (*наливає й приказує до чарки*). А звідкіль ти? — З Ромна! — А білет є? — Нема.— В тюрму шельму! (*Разом вливає чарку в рот. До однієї міщанки*). Чого ж ви сидите та не кидаєте в тюрму безбілетних бродяг?

Міщанка. Я не лихого роду.

ВИХІД 8

Ті самі й бублейниця Марта.

Марта (*входить з кошиком на руці*). Добридень вам, Горпино Корніївно! Ой, вибачайте мені, кумцю-голубцю! Бігала з бубликами та трохи не пробігала ваших святих іменин. Насилу згадала!

Гострохвостий. А таки не пробігали, згадали.

Бублейниця. Авжеж! Чи то можна поминути хату моєї дорогої кумоньки. (*Цілується тричі з Горпиною*). Поздоровляю ж вас, моє серце, з вашими іменинами. Дай вам, боже, з неба, чого вам треба, чого тільки ви просите в бога. Добридень вам, Оленко! (*Цілується*). Добридень вам, сусідки! (*Цілується з гістьми*).

Гострохвостий. А зо мною і не можна цілуватись? Коли цілуєтесь, то цілуйтесь зо всіма підряд.

Бублейниця. Хіба ж ви кума, щоб з вами цілуватись? А я оце забігала до сусіди та випила по чарці, а це з гостей та знов у гості!

Горпина. То й добре! Сідайте ж, будьте ласкаві!

Бублейниця. Еге! Де вже там сидіти! Мені аж танцювати хочеться, так весело було в сусіди!

Всі. То й танцюй, а ми подивимось!

Бублейниця (*приспівує*).

Уберусь я, молоденька, в новенькі сап'янці,
Та винесу бублички на базар уранці.
Бублички гарячі,
Бублички свіжі,
Бублички з маком,
Бублички з таком,
Бублички з яйцями!

Горпина (*з чаркою*). От люблю за веселий звичай! От люблю! (*Цілується*). Сідайте ж.

ВИХІД 9

Ті самі й башмачниця.

Башмачниця Орина (*входить з кошиком*). Добридень вам, іменинице! Поздоровляю з іменинами! А я оце йду в лавку з черевиками та згадала, що в сій хаті сьогодня горілочку п'ють, та й забігла на часок. Нате й мене, нате й мій глек на капусту!

Горпина. Спасибі, моє серце! Спасибі, що згадала мене, стареньку куму.

Гострохвостий. Іще кума! Мабуть, у вас на всім світі нема людей, та все куми. Вашими кумами можна на Дніпрі греблю загатити й Чорторию закидати.

Горпина. А бодай вам язик усох, не казавши лихого слова.

Гострохвостий. Нехай всохне; чорт його бери!

Башмачниця. Ой, як у вас весело та людно!

(*Співає*).

Дивітеся, чоловіки,
Які в мене черевики.
Це ж мені панотець покупив,

Щоб хороший молодець полюбив.
А панчохи паніматка дала,
Щоб я гарна молодичка була.

Гоп, чук, чуки, чуки!
Гарні в мене черевики,
Бо я панського роду,
Не ходила боса зроду!

Полюбив мене дяк
Чорти батька зна як!
Купив мені черевички,
Закаблучки не так.
Черевички невеличкі,
За цілого п'ятака,
А щоб же я, молоденька,
Вибивала тропака.

Гоп, чук, чуки, чуки!
Гарні в мене черевики,
Бо я панського роду,
Не ходила боса зроду!

(*Пританцьовує*).

Горпина. Ой веселі ж мої іменини! (*Бере чарку в руки*). Даруй же, боже, щоб мої іменини щороку були такі веселі. Кумо Меропіє, чом ти не п'єш? Вже й видно, що печерська кума, бо вся в чорному, мов черниця. Чи не присвятили тебе печерські ченці? Випий-бо, кумцю!

Меропія (*бере чарку й одходить на перед сцени. Тихо*). Ой лишечко моє! Ой гріх мій! Як же тут на Подолі грішно живуть! Що ж то скаже отець Модестій, як, борони боже, довідається про це гріховне гульбище?

Горпина. Випивай-бо, кумо Меропіє! Не шепоти так довго над чаркою, бо чарку нетерпляка бере: хоче в другі руки.

Меропія. Ой, боюся гріха! Спокушають мене куми.

Горпина. А ви, кумочко Магдалино, чого сумуєте? Чи не скучили за своїм Печерським? Випийте, прошу вас. (*Подає чарку*).

Магдалина (*виходить на перед сцени з другого боку*). Ой боже мій! Согрішила я, багато нагрішила!.. Що ж то скаже преподобний отець Пахомій, як довідається про се гріховне зборище!

Меропія (*тихо*). Що ж то скаже отець Модестій! Та він же накладе на мене покуту на місяць, як тільки признаюсь! Хіба не признаюсь: сама закаюсь пити...

Магдалина (*тихо*). Ой, отче Пахомієї! Помолись за мене грішну, бо не видержу. Куми спокушають, як ті чорти. Вип'ю та й признаюсь Пахомію. Що бог дасть, те й буде.

Горпина. Та пийте-бо, ви, черниці печерські! Що ви там нашіптуєте?

Меропія й Магдалина. Та вже нігде дітись! Треба випити.

Горпина (*тягне набік бублейницю*). Чи знаєте, серце кумасю, що я сьогодня два празники справляю: іменини й заручини. Отой красунь, то жених моєї Оленки. Тільки, серце кумо, не кажіть нікому, бо, може, ще з того сватання весілля не буде. (*Цілується*).

Бублейниця. Нікому, нікому й слова не скажу. Хіба ж я дурна чи навісна! Борони боже!

Горпина одходить. Бублейниця кличе башмачницю набік.

Бублейниця (*тихо*). Чи ти знаєш новину? Оцей гарний та язикатий панич сьогодня заручився з Оленкою. Тільки нікому, нікому не кажи. Борони тебе боже! Такий приказ, бач.

Башмачниця. Не скажу, не скажу нікому. Побий мене хрест святий, коли скажу. (*Башмачниця кличе Магдалину*). Ой, серце кумо, що я чула!

Магдалина. А що? Скажи, кумо, скажи!

Башмачниця. Оцей панич сьогодня заручився з Оленкою, тільки нікому не кажи, щоб ніхто не знав. Чуєш?

Магдалина. Оце! Чи я дурна, чи я мала, щоб рознесла, як сорока на хвості? Тільки ти та я знатимемо, а більш ніхто, ані душа. (*Кличе Меропію*). Чи ви, кумо, знаєте, за що це ми п'ємо могорич?

Меропія. Мабуть, за душу покійного Скавики Горпина справляє поминки.

Магдалина. Де там поминки! Отой панич посватав сьогодня Оленку.

Меропія. Ой господи! А я думала, що це разом з іменинами й поминки, бо як прийшла в хату, то ніби ладаном запахло.

Магдалина. Та то, кумо, од вашої одежі пахне ладаном на всю хату; нікому ж не кажіть.

Меропія (*сумно*). Про мене там! За всі голови! Байдуже мені! (*Меропія шепче на вухо сусіді, сусіда другій кумі і т. д.*).

Горпина. Що це ми сидимо, пхаємось коло стола, наче овечки! Сядьмо, куми, долі!

Бублейниця. І я затого не всиджу на стільці, аж коливаюсь. Педоре! Давай килима! Сядьмо, куми, долі на килимі, щоб було не високо падати, бо Меропія вже коливається, як жид з богоміллям коло вікна.

Педоря стелить килим долі. Бублейниця бере стільчик, ставить серед килима.

Бублейниця. Ви, свята іменинниче, сідайте посередині на стільчику, а ми сядемо долі кругом вас.

Горпину садовлять на стільчику. Всі сідають кругом неї. Гострохвостий скидає сюртука й собі сідає.

Бублейниця. Ви, Горпино Корніївно, наше сонце, а ми ваші ясні зорі.

Гострохвостий. Бувають усякі зорі. Ясні зорі, та не всі.

Всі. Ви, іменинниче, наше ясне сонце, а ми ваші зорі.

Гострохвостий. А мене ж куди приткнете? Нехай я буду хоч місяцем.

Всі. Вам на небі нема місця.

Гострохвостий. Ой не вгадали! Не вам те знати!

Горпина (*з чаркою в руці*). Куми мої, любі мої! Заспівайте мені, прославте мене, свою куму, Горпину Скавичиху. Нехай я трохи заплачу.

Всі (*співають*).

І лід тріщить, і комар пищить,
А то кум до куми порося тащить.
Кумцю, голубцю! Звари мені порося,
Звари мені порося, щоб і юшка була!
І юшечка, і петрушечка.
Кума моя, люба моя, моя душечка!

Горпина. Ой, не співайте, не завдавайте жалю, бо я вже плачу. (*Втирає сльози*). Так мене розжалобили, так розжалобили! (*Тягне Меропію до себе й цілує її*). Спасибі вам, що ви мене не забуваєте та не цураєтесь мого хліба-солі. Поки жива на світі, не забуду вас; буду за вас щоранку, щовечора молитись богу, подам за вас часточку в Братському монастирі.

Меропія. Помоліться, Горпино Корніївно, за мене, грішницю; вже ж я сьогодня так нагрішила, так нагрішила (*складає руки до бога*), що не знаю, чи й простить мені отець Модестій.

Гострохвостий. І за мене не забудьте подати часточку, бо й я так нагрішив, так нагрішив! Не знаю, чи простить мене... гм... не знаю, й хто там прощає.

Горпина. А хто видав передражнювати? Хто видав кривитись? Глядіть лишень, бо я вас так поскубу за чуба!

Гострохвостий. То й скубіть, та скубіть добре, бо є за віщо поскубти. Патли добрі.

Горпина. Розтривожили ви мене піснями. Плачу я, що мене моя рідня цурається, небога Євфросинка мене цурається; не бажають вони мені щастя-долі, коли не прийшли покуштувати моєї хліба-солі. Ой господи! Ота мені Євфросинка... Та що й казати... коли вона мені небога. Гріх мені осуждати, та ще й свою родину.

Меропія й Магдалина. Ой господи! Який-то тепер світ настав: брат встає на брата, сестра на сестру.

Горпина. Небога Євфросинка на рідну тітку. Нехай уже бог скарає її за мене, смиренну рабу божу.

Всі. Нехай уже її господь покарає, коли вона така.

Горпина. Нехай її курка вбрикне. Вона мені не небога, а я їй не тітка однині і довіку. Анахтема! Анахтема! Анахтема!

Всі. Анахтема! Анахтема! Анахтема!

Горпина. Оце згадала таке смутне та й засмутилася!

Бублейниця. І треба було згадувати в такий день! Коли б у мене така небога, то я б на неї пху! Та й годі.

Горпина. То й я на неї пху!

Всі. Пху-пху-пху! на неї, сатану, та й будьмо знов веселі. Цур їй, пек їй, коли вона одцуралась од роду.

Бублейниця. Є і в мене, признатись, така родичка, та... не хочеться тільки розказувати, та ще й при людях. А!.. аж язик свербить...

Всі. Та кажи, кажи! Нащо жалувати таких псяюх.

Бублейниця. Та розказала б, та, як-то кажуть, стіни слухають.

Гострохвостий. Педоре! Візьми кочергу та повигонь стіни з хати.

Башмачниця. Я вже знаю, про кого мова мовиться. Це в наше вікно камінь ударив.

Б у б л е й н и ц я. Не знаю, може, в ваше. На злодієві шапка горить. Що ж робити, коли ваш рід такий удався, бо то з вашого кодла.

Б а ш м а ч н и ц я. З нашого кодла? А яке ж наше кодло? (*Схвачується з місця*).

Б у б л е й н и ц я. Та таке ж...

Б а ш м а ч н и ц я. Та яке ж? Кажи!

Б у б л е й н и ц я. Не чепляйся, Орино, бо й скажу. Так і крикну на всю хату. (*Встає з місця*).

Б а ш м а ч н и ц я. Про мене, крикни не то що на всю хату, і на всю улицю, бо я тебе не боюсь, бо я тебе не злякаюсь.

Б у б л е й н и ц я. Ба злякаєшся, як скажу, бо вже твій рід отут мені сидить у печінках. То ваше кодло! Такі ви всі, не тільки ваша Степанидка.

Б а ш м а ч н и ц я. То ми всі такі? То й я така?

Б у б л е й н и ц я. Та й ти така. І твоя мати була така!

Б а ш м а ч н и ц я. Та й моя мати була така? Яка ж була моя мати?

Б у б л е й н и ц я. Хіба ж не знаємо, яка була твоя мати? Та твою ж матір били жиди на улиці патинками по морді. Твоя мати в острозі сиділа.

Б а ш м а ч н и ц я (*кидається до бублейниці*). Мою матір жиди били патинками? Моя мати в острозі сиділа? Хто бачив? Хто докаже?

Б у б л е й н и ц я. Я докажу!

Б а ш м а ч н и ц я. Ба не докажеш!

Б у б л е й н и ц я. Ба докажу!

Б а ш м а ч н и ц я. Ба брешеш, не докажеш.

Б у б л е й н и ц я (*наближається*). Ба не брешу, бо докажу! Бреши сама з собаками.

Б а ш м а ч н и ц я. Ой, люде добрі! Хто чув, хто бачив, щоб моя мати сиділа в острозі? (*Підходить до кожної міщанки й питає*). Ти бачила, як сиділа моя мати в острозі?

М і щ а н к а. Ні.

Б а ш м а ч н и ц я (*до другої міщанки*). А ти докажеш?

М і щ а н к а. Ні!

Б а ш м а ч н и ц я (*до третьої*). А ти докажеш?

М і щ а н к а. Ні, не докажу!

Б а ш м а ч н и ц я (*до Горпини*). А ви докажете?

Г о р п и н а. Ні, не докажу!

Башмачниця (*питає усіх і обертається до бублейниці з кулаками*). Що ж ти мені кажеш, що моя мати сиділа в острозі, коли ніхто не докаже? Що ж ти, сяка-така, обговорюєш мою матір і всю нашу рідню?

Бублейниця. Присягаюсь і божусь, падаю на коліна до братської богородиці (*падає на коліна*), що твоя мати сиділа в острозі, що твою матір били жиди патинками по морді.

Башмачниця. Падаю на коліна (*стає на коліна*), присягаюсь і божусь, що ти брешеш, що ти набрехала на мою матір. Брешеш, брешеш, брешеш, сибірна!

Тим часом Гострохвостий виходить з хати і приводить катеринщика. Катеринка грає й перебиває лайку.

Всі. Де це музики взялися? Хто це найняв?

Гострохвостий. Це я, це я найняв, щоб Горпині Корніївні веселіші були іменини. Як маємо лаятись, давайте лучче гуляти!

Всі (*схвачуються*). Давайте лучче гуляти або танцювати!

Горпина. Авжеж танцювати веселіше, ніж лаятись. Розступіться, куми мої милі! Горпина Корніївна гуляє.

Всі розступаються на обидва боки. Бублейниця й башмачниця розходяться на обидва боки й показують одна другій кулаки.

Горпина (*розставивши руки*). Дайте місце, кумки мої, голубки мої! Горпина Скавичиха гуляє! (*Починає танцювати з башмачницею*).

Магдалина (*підіймає руки вгору*). Ой, що ж то скаже завтра отець Пахомій!

Меропія (*з другого боку, спереду сцени*). Ой, що ж то завтра скаже отець Модестій!

В танець виступають декотрі міщанки, Гострохвостий в одній сорочці садить гопака.

Завіса падає.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Світлиця Рябкова. Сидір Свиридович сидить коло стола й позіхає, хрестячи за кожним разом рота. Вечір.

ВИХІД 1

Сидір Свиридович і Євдокія Корніївна.

Сидір Свиридович (*позіхає й хрестить рота*). Ой господи, помилуй мене, грішного раба свого! (*Знов позіхає й хрестить рота*). Пху, чого це я так позіхаю?

Євдокія Корніївна (*позіхає й хрестить рота*). Оце! Ти позіхаєш, а я за тобою!

Сидір Свиридович (*позіхає й хрестить рота*). Пху на тебе, сатано! Позіхнув так, що трохи рот не роздерся.

Євдокія Корніївна (*позіхає й хрестить рота*). Пху! Не позіхай-бо, бо й я рот собі роздеру.

Сидір Свиридович. Оце, не позіхай та не позіхай, бо й вона позіхає!

Євдокія Корніївна. То затуляв би рота, а то так негарно дивитись... що й...

Сидір Свиридович. А ти думаєш, що мені гарно дивитись, як ти роззявиш свою вершу?

Євдокія Корніївна. От і вершу... З которого це часу стала верша з мого рота?

Сидір Свиридович. Та хіба ж вже й не час! Що то ті жінки за мудрий народ! До смерті збирала б губи на оборочку.

Євдокія Корніївна. Пху! Пху! Аж треба одплюнутись, таке верзеш. Чи не вередуєш ти оце знов?

Сидір Свиридович. Нечиста його мати знає, може, й вередую. Здається, хочеться чи чаю, чи горілки.

Євдокія Корніївна. Про мене, пий чай, тільки не пий горілки, бо Євфросина буде сердитись, як побачить.

Сидір Свиридович. Ой, не пити мені хочеться; здається — їсти, та не знаю, чи солодкого, чи кислого; чи хвигів, чи солоних огірків? Як тобі здається?

Євдокія Корніївна. А як же мені про те знати? Хіба в мене твій рот?

Сидір Свиридович. Що б ти тепер їла, чи солодке, чи кисле? Чи хвиги, чи солоні огірки?

Євдокія Корніївна. Я б їла хвиги.

Сидір Свиридович. Чорт зна чого їй хочеться. Хвигів схотілось, наче малій дитині.

Євдокія Корніївна. Чи то ж мені? Та то ж тобі!

ВИХІД 2

Ті самі й башмачниця.

Башмачниця (*вбігає з кошиком*). Добривечір вам, Сидоре Свиридовичу, і вам, Євдокіє Корніївно! Як же вам можна не бути на іменинах у Горпини Корніївни!

Сидір Свиридович. Як же піти, коли Євфросина шапку сховала! Якби пак увечері, то можна б і без шапки, а то вдень.

Євдокія Корніївна. Схаменись, старий! Що ти верзеш? Не пішли, бо чогось послабли усі.

Сидір Свиридович. Еге! Чогось справді у нас роти послабли: й самі не розберуть, чого хотять. (*Позіхає*). Ой, це неспроста щось.

Башмачниця. Мабуть, наслано. Було й мені таке торік після іменин Горпини Корніївни. Цілий день так позіхала, що мусила кликати шептуху.

Євдокія Корніївна. Сідайте ж та розкажіть, як там було в сестри? Що їли, що пили, хто був, хто що робив?

Башмачниця. Були на обіді пироги, була локшина з гускою, печена курка, печене порося, шулики ще й катеринка на закуску. Так нагулялись, так натанцювались! Але не сяду, бо забігла до вас по дорозі. Там був і Гострохвостий: таки добре витрусив кишені на горілку та на музики. Чи ви знаєте, що Оленка вже засватана за Гострохвостого?

Євдокія Корніївна. Чи вже ж? За Гострохвостого?

Сидір Свиридович. Брехня!

Башмачниця. Вибачайте-бо, Сидоре Свиридовичу: хто бреше, тому легше. Пропили ми навіки Оленку! Гострохвостий найняв катеринку та аж сіртука й жилетку скинув, так вибивав тропака. Ой боже мій, як коліна й литки болять, наче хто ломакою побив! Прощайте, серце! (*Цілується з хазяйкою*). Та нікому, та нікому, нікому не кажіть, бо такий приказ. Я оце тільки вам і кажу. (*Виходить і на порозі збігається з бублейницею*). Ой лишенько! Оце трохи з ніг не звалила! (*Виходить*).

ВИХІД 3

Євдокія Корніївна, Сидір Свиридович і б у б л е й н и ц я.

Б у б л е й н и ц я. Бий тебе сила божа! Трохи мені носа не розбила своєю мордою. Добривечір вам, кумо! (*Цілується*). Чи живі, чи здорові? А вас не було на іменинах у Горпини Корніївни, а ми пили сватання! Чи ви знаєте, що Оленка засватана за Гострохвостого, тільки нікому, нікому не кажіть, бо такий приказ, щоб ніхто не знав. Прощайте! Так загулялась, так загулялась, аж очіпок з голови злазить. (*Поправляє очіпок і виходить. На порозі збігається з Меропією*). Ой! Оце! Аж забилась об вас!

ВИХІД 4

Євдокія Корніївна, Сидір Свиридович і М е р о п і я.

М е р о п і я. Оце! Аж тім'ям об двері вдарилась. (*Входить*). Господи, Ісусе Христе, сине божий, помилуй нас!

С и д і р С в и р и д о в и ч (*басом*). А-мі-нь.

М е р о п і я. Добривечір вам! Як вас господь милує?

Є в д о к і я К о р н і ї в н а. Вашими молитвами ще ворушимось до котрого часу. Сідайте, прошу вас!

М е р о п і я. Спасибі вам, ніколи. Далеко дибати додому. Коли б ви, Євдокіє Корніївно, знали, як я сьогодня нагрішила у Горпини Корніївни; так нагрішила, що насилу несу свої прегрішення на Печерське.

С и д і р С в и р и д о в и ч. То вкиньте ту в'язку гріхів у канаву, нехай там потоне у бездні. Чи варто ж нести таку нечисть аж на Печерське!

М е р о п і я. Якби ж пак можна було... Так нас приймала Горпина Корніївна, так частувала, так припрошувала, що я одмагалась, одмагалась та й... (*Махає руками*).

С и д і р С в и р и д о в и ч. Та й нагрішили повне сито й решето.

М е р о п і я. Та ще й як приймала нас! Бо Оленку засватали... Гострохвостий засватався. Гарного зятя матиме Горпина Корніївна! (*Заточується*). Прощайте! Зоставайтесь собі дома. (*Виходить і не потрапляє в двері та в вікно, підійма ногу*). Оце як високо поробили пороги! (*Знаходить двері й виходить*).

ВИХІД 5

Сидір Свиридович і Євдокія Корніївна.

Сидір Свиридович (*вдаривши об поли руками*). От тобі й жених! Коли не брешуть оці сороки.

Євдокія Корніївна (*вдаривши об поли руками*). От тобі й Гострохвостий! Та, мабуть, і не брешуть, бо аж втрьох одно говорили.

Сидір Свиридович. Авжеж утрьох трудно брехати, не те що одному. От тобі втеряли розумного чоловіка! Де ж тепер достанеш такого розумного зятя?

Євдокія Корніївна (*з плачем, взявшись за голову*). Ой бідна моя голівонька! Що ж то станеться з нашою Євфросинкою? Де ж тепер у світі знайти такого жениха для нашої Євфросини?

Сидір Свиридович хапається за голову. Обоє бігають по хаті.

ВИХІД 6

Сидір Свиридович, Євдокія Корніївна і Євфросина.

Євфросина (*виходить з кімнати*). Що це з вами сталося? Чого це ви так бідкаєтесь?

Сидір Свиридович. Де ж пак не бідкатись?

Євдокія Корніївна. Де ж пак не бідкатись! Коли б ти знала... та не хочу казати... Кажи вже ти! (*До Сидора Свиридовича*).

Сидір Свиридович. Кажи вже ти, бо в мене язик став, як колода: ніяк не повернеться.

Євфросина. Кажіть-бо, не мучте мене! Яке там нещастя сталося? Певно, щось таке, що доброго слова не варто.

Сидір Свиридович. Де ж там не варто, коли варто. Ой боже мій!

Євдокія Корніївна. Тут забігали до нас аж три куми Горпини Корніївни та казали, що на іменинах у Горпини Корніївни був Гострохвостий...

Євфросина. Був Гострохвостий! А як він смів там бути, не спитавшись мене? Потривай же, мосьє Гострохвостий! Я ж тобі виварю воду!

Сидір Свиридович. Еге, вивариш воду, коли він уже посватав Оленку.

Єфросина. Оленку? Посватав Гострохвостий? Ха!

Ха! Ха! Оцьому диву я ніколи не пойму віри! Ха! Ха! Ха! Ха!

Сидір Свиридович. Добре ха-ха-ха, коли вже й могорич пили, а може, вже й заручини були. Тут аж три сороки прилітали та брехали... трохи не побились отам, на порозі.

Євфросина. Коли б сюди прилетіло сто сорок і сто ворон з ними, то я б не пойняла їм віри. Гострохвостий і Оленка! Гострохвостий посватав Оленку! Ха! Ха! Ха! (*Істерично регочеться*).

Сидір Свиридович. Ха! Ха! Ха! А справді, трохи смішно!

Євдокія Корніївна. Євфросинко! Як ти страшно смієшся! Боже мій! Перестань! Не смійся! А ти, старий, чого скалиш зуби? На кутні засмієшся! Не смійся!

Сидір Свиридович. Не смійся, коли смішно. Ха-ха-ха! (*Сміється*).

Євфросина. Ха-ха-ха! От би послухати, як Гострохвостий говорив там з Оленкою! І об чім він говорив з нею? А вона, мабуть, тільки очима кліпала, слухаючи його. Ха-ха-ха! Неправда тому, неправда! (*Падає на канапу й задумується*). А що як правда! Оленка гарна... А що як правда! Не дурно він тоді так поглядав на Оленку, так чеплявся до неї. Вже він не дурно забрів до тітки в гості. Постій же, мосьє Гострохвостий! Попаду я тебе на свої зуби!

Сидір Свиридович. Не журися, серце Євфросино! Хоч Гострохвостий і гарний, і розумний, кат його не взяв, але не тільки світу, що в вікні.

Євфросина. Ой боже мій, ще й допікають.

Євдокія Корніївна і Сидір Свиридович. Оце, боже мій!

Євфросина (*встає й ходить по хаті*). Ой, не допікайте мені, дайте мені спокій, йдіть собі до кімнати.

Євдокія Корніївна виходить у пекарню, Сидір Свиридович виходить до кімнати.

ВИХІД 7

Євфросина сама ходить по кімнаті й думає.

Євфросина. Чи вже оце Оленка причарувала його своїми чорними очима? Вже не розумом, не язиком вона приворожила його... Чи вже ж у неї очі темніші, брови

чорніші, лице біліше, ніж у мене? (*Дивиться в дзеркало*). Оленка гарна, нігде правди діти: брови, як оксамит, як шовкові шнурочки, очі блискучі... Ой серце моє, серце моє! Нащо ж він приворожив моє серце своїми чорними кучерями, тими карими очима, тими розумними солодкими словами... (*Падає на канапу й плаче. Схоплюється з канапи*). Покинув мене для простої міщанки, для перекупки, для дочки Горпини Скавичихи. Постій же ти, Свириде Йвановичу! Не подарую тобі цього! Вмру — не подарую! (*Бігає по хаті*). Я тобі оддячу, не тепер, то в четвер. Я тобі докажу, хто я і що я! Я тобі докажу, що я — Євфросина Рябкова, а не якась Оленка Скавичівна. (*Бігає по хаті*).

ВИХІД 8

Євфросина і Євдокія Корніївна.

Євдокія Корніївна (*виглядає з пекарні*). Євфросино! Євфросинко! Гострохвостий йде! Їй-богу, йде! Химка прийшла з льоху та й бачила, що він ввійшов у нашу хвіртку. (*Виходить*).

ВИХІД 9

Євфросина сама.

Євфросина. Іде! (*Тривожно*). Що ж мені робити, як із ним говорити! Чи стоячи, чи сидячи, чи лежачи? Ага!! Прийму я його лежачи, як прийняла колись наша мадам у пансіоні свого вусатого копитана. Я, на моє щастя, все чисто бачила у дірочку. Він прийшов, а вона вхопила книжку, лягла собі на дивані та й читає, та й читає, і не дивиться на його. Потривай же, мосьє Гострохвостий! Виварю я тобі воду. (*Хапає книжку й лягає на дивані*).

ВИХІД 10

Євфросина й Гострохвостий.

Гострохвостий. Добривечір, Євфросино Сидоровно!

Євфросина мовчить і читає.

Гострохвостий. Добривечір вам! Низенько кланяюсь вам, Євфросино Сидоровно, аж до сирої землі! Що

це ви читаєте? Певно, щось дуже, дуже цікаве, коли й не можете одірватись. (*Сідає коло Євфросини й заглядає у книжку*). Єруслан Лазаревич! Мабуть, дуже вчена, дуже розумна книжка, коли ви не можете одірватись! (*Заглядає в книжку*). Дуже вчена, дуже ласа річ! (*Встає й ходить по хаті*). Як же ваше здоров'я, ваше драгоцінне здоров'я, Євфросино Сидоровно!

Євфросина мовчить і перегортує листки.

Гострохвостий (*знов сідає й заглядає в книжку*). «Прекрасный Єруслан Лазаревич»... Дуже вчена річ. (*Встає й заглядає в кімнату, в пекарню й кашляє. Тихо*). Е! Щось тут та є! Читає та читає, й слова не промовить до мене! Чи не знає вона, що я оце гуляв у Горпини та й дурив стару відьму, ніби я хочу сватати Оленку? Але хто ж оце приніс сюди звістку? Не сама ж Горпина або сорока на хвості! (*Голосно*). Євфросино Сидоровно! Чи не сердитесь ви чого на мене? Чи не обідив я вас чим, бувши у вас в гостях?

Євфросина схоплюється й ходить по хаті. Гострохвостий встає, падає на канапу й затуляє очі руками.

Євфросина. Химко! Химко! Йди сюди та накури в хаті пахощами, бо так і тхне на всю хату гнилими кислицями, неначе тітка Горпина тільки що вийшла з хати. Пхе! Пхе!

Гострохвостий (*встає й ходить слідком за Євфросиною*). Вам щось наговорили на мене, просто таки набрехали на мене. Правда, Євфросино Сидоровно? Клянуся вам, божуся; не вірте тому: все те брехня.

Євфросина. Рада б не вірити, та треба вірити.

Гострохвостий. Ви заговорили до мене! Який я щасливий, що почув ваш срібний голосочок, Євфросино Сидоровно! За одно ласкаве слово дякую вам. (*Кланяється*).

Євфросина. Не дякуйте, бо нема за віщо. Мені не дуже потрібно вашої дяки. Обійдемось.

Гострохвостий. Ой, Євфросино Сидоровно! Я б оддав половину свого віку, щоб тільки знати, за що ви караєте мене так тяжко! (*Сідає на стільці й затуляє очі долонями*).

Євфросина. Отак. Виплачтесь на похмілля. В Оленки пили, а до мене прийшли похмелятись.

Гострохвостий. Хто вам набрехав, що я пив у Горпини Корніївни?

Євфросина. Мені ніхто не брехав, ми з таківських, що все знаємо. Пхе! Як од вас тхне на всю хату; зовсім так, як од моєї тітки Горпини. (*Одмахується хусточкою*). Химко! Химко! Давай сюди курева.

ВИХІД 11

Ті самі й Химка.

Химка (*дме в покришку*). Оце схотілося вам того курева! Кахи! Кахи! Таке добре, аж у горлі душить! (*Тихо*). Це все примхи! Хочеться їй цього курева, неначе велика пані! (*Голосно*). Чи годі, чи ще?

Євфросина. Кури ще, поки не викуриш злого духа.

Химка. Та вже так накадила, що всі чорти повтікали б з хати, якби тільки були, не проти ночі згадуючи.

Євфросина. Коли не всіх викурила, то викуриш, може, хоч одного. Пхе! Пхе! Насилу перемогло тітчин дух. (*Химка виходить*).

ВИХІД 12

Євфросина й Гострохвостий.

Євфросина. Чи добре ж вам там гулялось, Свириде Йвановичу? Мабуть, було що їсти, пити й по колінця в вівсі бродити.

Гострохвостий. Ат, мусив зайти, коли стара затягла. Посидів трохи, побалакав... Та хіба ж ви не знаєте, яке там балакання. Міщанки попились, почали співати, потім почали плакати, потім почали лаятись. Насилу-силу втік та оце прийшов до вас, щоб одвести трохи душу.

Євфросина. Сюди б то принесли свою душу... А може, ви покинули свою душу в тітки.

Гострохвостий. Ви жартуєте, Євфросино Сидоровно. Їй-богу, жартуєте. Я своєї душі не покину будлі-де. Хіба покинув би її там, де буде ваша душа, Євфросино Сидоровно, там — і більше нігде.

Євфросина. Чи гарно прибралася Оленка на той бал? Мабуть, наділа шовкову сукню, убралася в золото та в срібло, натягла кринолін отакелецький (*показує*),

розпустила коафюру на голові, як гору. Ото шкода, що мені не довелось подивитись на Оленчин убір.

Гострохвостий. Що це ви, Євфросино Сидоровно! Хіба ж ви не знаєте Оленки! Їй-богу, жартуєте! Хе-хе-хе!

Євфросина (*з злістю*). Але правда, що вона гарна? Яке в неї біле личко, неначе хто обсипав борошном. Які в неї блискучі великі очі. А брови! Чи правда моя, Свириде Йвановичу?

Гострохвостий (*важко зітхає. Тихо*). Ой правда, правда! Де вже не правда! Ой очі, очі! А щічки! (*Голосно*). Як ви гостро жартуєте, Євфросино Сидоровно. Але Оленка зовсім не така, як ви малюєте; то ваш язик такий гарний, що з-під нього виходить якось все гарно. Ой Євфросино Сидоровно! (*Встає й наближається до неї*). Як послухаю вашої розмови, то аж поздоровшаю.

Євфросина. Одначе слухали цілий день, аж сіртук і жилетку скинули з себе... Химко! Курева! Аж катеринку на радощах мусили найняти, аж піввідра сивухи мусили купити. Химко! Курева! Ха-ха-ха!

Гострохвостий (*тихо*). Чи не бісові п'яні міщанки! Певно, вже котрась забігала сюди і все дочиста розбрехала. (*Голосно*). Цьому всьому неправда! Вам хтось набрехав, щоб нас посварити, щоб нас розвести. Я вам докажу, що я тут ні в чому не винен...

Євфросина. Куди ж пак! Докажу, що ні в чому не винен! Ха-ха-ха! Химко! Давай курева!

Гострохвостий. Не вірте!

Євфросина. Вірю!

Гострохвостий. Ба не вірте!

Євфросина. Ба вірю! Бо як ви були в нас, то говорили до мене облесливими словами, а очима поглядали скоса на Оленку. Я все постерегла. Я постерегла, що нема правди на вашому язиці. (*Бігає по хаті*).

Гострохвостий (*слідком за нею*). Ба не постерегли, бо я на Оленку не дивився скоса. Я на вас дивився й хочу дивитись, і більш ні на кого.

Євфросина. Я серджусь на вас! Я палаю огнем! Ой гаряче мені, ой душно мені! Води! Води!

Гострохвостий. Боже мій! Бодай покорчило язики тим проклятим брехухам, що набрехали на мене та розтривожили вас. (*Бере пляшку з водою, наливає води*).

Євфросина. Не дам над собою кепкувати. Ви ду-

маєте, що мені треба вас, що в мене в паничах недостача? Та я вийду на ганок та тільки свисну, то назбігається їх повнісінький двір. Євфросина Сидоровна не на те вчилась в пансіоні, щоб дати водити себе за ніс. Ой душно мені! Ой горю, ой палаю! (*Біга̀є по хаті*).

Євдокія Корніївна і Сидір Свиридович вбігають в хату.

ВИХІД 13

Євфросина й Гострохвостий, Євдокія Корніївна і Сидір Свиридович.

Євдокія Корніївна. Євфросино! Що це з тобою? Чого тобі душно?

Сидір Свиридович. Що тут за галас? Хто тут наробив галасу?

Євдокія Корніївна. Що тут таке діється, що аж до крику доходить? Що з тобою, Євфросино? Чого це ти така червона? Чого це ти так страшно розгорілася?

Сидір Свиридович. Така червона, як жар. Борони боже, чого! Що це з вами, Євфросино Сидоровно?

Євфросина. Чого вам треба? Що вам до того, чого я розчервонілась? Дайте мені покій!

Сидір Свиридович. Де вже, дайте покій. Люде молоді. Борони боже, чого: до напасті недалеко.

Євфросина. Ви, тату, йшли б собі в кімнату спочивати; нащо вам знати, чого я розгорілась? Ви нас не розумієте, то й не питайте.

Сидір Свиридович. То й не питатиму, а то швидко старий стану.

Євфросина. Йшли б, мамо, в пекарню!

Сидір Свиридович. Ходім, стара! Це, бач, у них не по-нашому: не так, як колись у нас було; пам'ятаєш? Це в них по-модному, по-теперішньому. (*Позіхає*). От як світ міняється, та й мода міняється. (*Виходить до кімнати. Євдокія Корніївна виходить в пекарню*).

ВИХІД 14

Євфросина й Гострохвостий.

Гострохвостий. Заспокойтесь, Євфросино Сидоровно! Прошу вас, благаю, заспокойтесь! (*Тихо*). Оце біда! Ще як розсердиться та прожене мене з хати, то проща-

вайте мої надії на Рябкове срібло-злото! Ох! А тут Волько та Берко пристають з векселями за довги. (*Голосно*). Сядьте та поговоримо тихенько та любенько.

Євфросина. Про мене... говоріть, що хочете, бо я втомилась. (*Сідає на канапі*).

Гострохвостий. Чи вже ж ви, Євфросино Сидоровно, думаєте, що я й справді люблю Оленку? Чи можна ж мені, Свиридові Івановичу, любити міщаночку, що з кошиком ганяє по городу та кричить: «Сюди яблучок, сюди солодких». Пхе! Цього ніколи, ніколи не може бути.

Євфросина. Мені здається, що не може.

Гострохвостий. А чи правда ж тому, щоб я таку дівчину взяв собі за жінку? Чи такої мені треба жінки! Я знаюсь з неабиякими людьми. В мене бувають вчені люде, в мене бувають усі митрополичі баси.

Євфросина. І справді!

Гострохвостий. Побий мене хрест святий, коли брешу; до мене ходить в гості сам Тарас, семінарський соліст. Часом до півночі гуляємо та співаємо. Ну, скажіть же, чи можна ж мені мати таку жінку, як Оленка? Чи вона ж дотепна поговорити з ученими людьми, прийняти їх? Мені треба такої жінки, як ви, Євфросино Сидоровно!

З дверей кімнати виглядає голова Рябкова, з дверей пекарні висовується голова Євдокії Корніївни, а з-за неї виглядає Химка, сп'явшись навшпиньки. Рябко, вглядівши жінчину й Химчину голови, мотає головою й киває рукою, щоб вони поховались. Жінка свариться на його.

Євфросина. Тільки такої, як я? Спасибі вам за честь, коли ви так думаєте; ми не гонимось за такою честю.

Гострохвостий. Ви мене не розумієте, Євфросино Сидоровно! Я не хотів би іншої жінки, окрім вас. Ви — й більше ніхто! Або ви, або ніхто!

Євфросина (*тихо*). Чом же це він не стає передо мною навколішки, як той вусатий копитан перед мадамою?

Гострохвостий. Ви не вірите? (*Приступає*). Ви не вірите? Так знайте ж, що я більше нікого не любив, не люблю й не любитиму, окрім вас. Як побачив я вашу, таку заввишки, як дзвініця, коафюру на голові, то трохи не вмер на місці. Як почув я вашу вчену розмову, то й поклав, що для моєї компанії треба такої жінки, як ви.

Євфросина (*тихо*). Оце мені трохи подобається. (*Голосно*). Може... не знаю. (*Кокетливо*).

З дверей знов виглядають голови Сидора Свиридовича й Євдокії Корніївни. Вони обоє сваряться одне на другого й кивають головами.

Гострохвостий (*падає навколішки перед Євфросиною*). Євфросино Сидоровно! Без вас мені не жити на світі! Якби я так часто ходив до Братського монастиря, як часто ходжу попід вашими вікнами, я б давно уже присвятився. Вірте мені, що говорю правду!

Євфросина. Якби пак можна було заглянути в вашу душу та подивитись в ваше серце!

Гострохвостий. То там ви побачили б, що золотими слав'янськими буквами написано: Євфросина Сидоровна Рябкова. Ой, якби золотий ключ од вашого серця та лежав в моєї душі в кишені, який би я був щасливий! А! Я б щогодини одмикав би ваше серце та все дивився на його! Я б не їв, я б не пив, я б не курив три дні, тиждень, та все заглядав би в ваше серце. Євфросино Сидоровно! Що ж ви скажете? (*Бере її за руку*).

З-за дверей Рябко і його жінка радісно кивають одно другому.

Євфросина. Я... я... дайте мені трохи подумати! (*Затуляє очі й лоб долонею*). Я так стривожена, так стривожена; так якось все сталось несподівано, негадано! Я... Я даю вам свою руку (*подає руку*), але треба попереду спитати батька-матері! Вибачайте мені, що я вас на часочок покину. (*Виходить у кімнату. Мати йде з пекарні слідком за нею в кімнату*).

ВИХІД 15

Гострохвостий сам.

Гострохвостий. Ну, випав деньок мені сьогодні! Якби два такі деньки, то хоч і на Щекавику. Так Євфросина моя! Яку ж жінку матиму тепер! Ффф! Висока, та широка, та на голові півпуда кіс! Кругом пані! А шлейф! А розуму, а розуму! От тепер, Свириде Івановичу, гуляй на всі застави! Гроші є, лавка є, ще й до того жінка пані! А Оленка... Та що мені Оленка? Знайдемо десять таких Оленок, аби тільки охота. Не перший і не останній Свирид Іванович дурить жінок та дівчат.

ВИХІД 16

Гострохвостий, Євфросина, Євдокія Корніївна, Сидір Свиридович.

Євфросина, Євдокія Корніївна і Сидір Свиридович виходять. Сидір Свиридович все нюхає табаку й прикашлює.

Гострохвостий. Сидоре Свиридовичу і ви, Євдокіє Корніївно! Я переговорив з вашою розумною дочкою Євфросиною Сидоровною про одну дуже важну річ, про котру ви вже, певно, знаєте. Я хочу женитись з Євфросиною Сидоровною, і вона вже дала мені своє слово, а тепер прошу й вас, як батька й матір, чи згодитесь ви на те?

Сидір Свиридович. Як моя дочка Євфросина Сидоровна так хотять, то нам, старим, нічого перечити.

Євдокія Корніївна. Еге... нічого перечити. Я ж кажу, нічого перечити.

Сидір Свиридович. Тільки, тільки... мені казала звісна на ввесь Печерськ брехуха Меропія і цілосвітня брехуха башмачниця і підбрехачка бублейниця... ніби ви посватали Оленку: так нам якось ніяково одбивати жениха од Оленки.

Гострохвостий. Сидоре Свиридовичу і ви, Євдокіє Корніївно! Ви самі сказали, що то за люде Меропія, башмачниця й бублейниця. Може, я вам не до вподоби, а ви тільки Оленкою хочете мене одіпхнути?

Сидір Свиридович і Євдокія Корніївна. Борони боже! Чи то можна? Чи то можна? Ми кращого жениха не хочемо для Євфросини, як ви, Свириде Івановичу.

Гострохвостий. Коли так, то кланяюсь вам низенько і дякую вам за ваше слово. (*Цілується тричі з Сидором Свиридовичем і Євдокією Корніївною*). Об інших річах я пришлю сватів поговорити хоч би й завтра.

Сидір Свиридович. Хоч і сьогодня! Я не ворог своїй дочці. Що в мене в скрині, то все Євфросинине.

Євдокія Корніївна. Все Євфросинине: аж чотири шовкові сукні, та ще й дорогі: по три карбованці за аршин сама платила; п'ять пар черевиків на таких високих закаблучках...

Євфросина. Годі вам, мамо!

Євдокія Корніївна. Що правда, то не гріх.

Гострохвостий (*тихо*). Одначе з тих закаблуків та черевиків мало користі! (*Голосно*). Придбали ви своїй дочці, мабуть, дещо й лучче од черевичків.

Євдокія Корніївна. Чого в моєї Євфросини тільки нема! Одного золота накупили...

Євфросина. Годі-бо, мамо! Є ж охота розказувати!

Сидір Свиридович. Про мене, хоч і до заручин. За мною діло не стало. Тільки, мабуть, у нашої Євфросини й золотого персня нема. Вона така молоденька! Об тім ще й не думала й не гадала.

Євдокія Корніївна. Де там нема! Ще позаторік купила.

Сидір Свиридович. Коли є персні, то й поміняйтесь, діти, нехай ми, старі, на старості літ натішимось вами.

Євдокія Корніївна виносить з кімнати перстень і надіває Євфросині на палець; Гострохвостий і Євфросина міняються перснями.

Сидір Свиридович. Коли так добре склалося діло, то й за могорич. Покликати б, стара, сестру Горпину.

Гострохвостий (*як опечений*). Ой, не треба! Вони з Оленкою тепер натомились: мабуть, вже сплять.

Євфросина. Неначе зроду не бачили тітки! Сказати правду всім у вічі, мені б не хотілось, щоб моя тітка була на моїм весіллі. Вона тут нашуробурить так, що мені буде сором перед моїми пансіонськими подругами.

Гострохвостий. Який у вас великий розум, Євфросино Сидоровно! Я тільки стою та дивуюсь, витріщивши очі. Отак і мені здається, як вам. Чи не можна б було нам повінчатись хоч би і сієї неділі, щоб Скавичиха і не прочула про те?

Сидір Свиридович. Трохи буде швидко. Та треба ж і дочці сукню білу пошити.

Євдокія Корніївна. Вже готова й сукня, й білі черевики купила я сама. Тільки взяти в лавці білі трясучки на голову та дещо до сукні попришпилювати, та хоч і завтра до вінця.

Гострохвостий. Ото й добре! То й повінчаємось у неділю.

Всі. Хоч і в неділю. Нічого нам одкладати.

Завіса падає.

ДІЯ П'ЯТА

Двір Рябка; на дворі стоїть хата з ганком; направо — баркан з брамою і хвірткою, наліво, під гору — сад, обгороджений тином. Далеко видно гори, на горах Андріївська церква, Десятинна, Софійський собор. Сонце на заході.

ВИХІД 1

Химка сама.

Химка (*замітає двір мітлою*). Другим людям неділя, а тобі нема ні празника, ні неділі в сих хазяїнів. Вони весілля справляють, а ти мети двір у неділю, ще й піском посипай, ще й зеленою травою потруси, бо бач велика пані поїде вінчатись. Знаємо, з яких ви панів. І я була б такою самою панею, якби був живий мій чоловік.

ВИХІД 2

Химка й Сидір Свиридович.

Сидір Свиридович. Химко! Піймай собаку та прив'яжи на ланцюг, щоб часом не кинулась на кого та не обірвала якій-небудь панні весільної сукні. (*Входить у хату*).

Химка. Хіба в мене собачі ноги, щоб я за собаками бігала?

ВИХІД 3

Настя, Ольга й Варвара.

Настя входить в хвіртку і йде до ганку. За нею входять Ольга й Варвара, убрані по-весільному.

Ольга і Варвара (*до Насті*). Добривечір тобі! Потривай лиш! Як ми разом з'їхались, неначе змовились.

Настя (*стає серед двора*). Доброго здоров'ячка, мої дорогі. (*Цілується з обома*).

Ольга (*до Насті*). Як же ти гарно убралась! Зовсім, як до вінця. Яка гарна матерія! (*Лапає*). А почому аршин?

Настя. Трошки дорога матерія: по два карбованці платила.

Варвара (*тихо*). Одже й збрехала; я вже знаю, що платила по півтора карбованці.

Ольга (*до Насті*). Для твоєї сукні коли б не одкинувся Гострохвостий од своєї Євфросини.

Варвара. Я б на його місці одкинулась од неї й без того.

Настя. Вже й бере! І де в його ті очі були? Хіба ж у нас нема кращих паннів. Сам як чорнобривець, а бере сову.

Варвара. Вже й бере! Ніс, як карлючка! (*Сміється*).

Ольга. Очі, як цибуля. (*Сміється*).

Настя. Одначе, чого ж ми тут стоїмо? Ходімо в хату.

Всі три. Ходімо! Ходімо! (*Йдуть у хату*).

ВИХІД 4

В хвіртку входять два митрополичі баси в сіртуках.

1-й бас. Та цей дом мені по знаку. Я тут був з Кирилом та Тарасом.

2-й бас. Чи добре ж приймали?

1-й бас. О, ще й як добре! Хазяїн і хазяйка дуже люблять пісні і трохи нас на руках не носили. Та тут ми гуртом уклали в копи мало не дві відрі горілки. Он де Гострохвостий надибав собі дівчину! Ой братику, та тут нас жде велика випивка. Спасибі Гострохвостому, що попросив нас на весілля. За те ж я йому так одкатаю апостола, що церква буде дрижати!

2-й бас. Піддам і я басом жару. Ну вип'ємо ж цього вечора!

1-й бас. О, що вип'ємо, то вип'ємо! От буде лахва!

ВИХІД 5

Ті самі і Гострохвостий з двома шаферами.

Гострохвостий (*до басів*). Здрастуйте! Як живете, як двигаєтесь!

Баси. Вашими молитвами помаленьку живемо! Цей двір нам трошки по знаку. Добрі люде живуть в цім дворі і, здається, не вбогі.

Гострохвостий. О, не вбогі.

Ш а ф е р и. Авжеж не вбогі. Рябкова лавка швидко перейде на першу улицю на Подолі.

Б а с и (*до Гострохвостого*). Наберете в кишені всякого добра?

Г о с т р о х в о с т и й (*гордо*). Авжеж наберемо: не в дурнів удались.

В с і. От щасливий чоловік. Багатому чорт дітей колише.

Всі йдуть до хати. Гострохвостий зостається й виглядає в хвіртку.

Г о с т р о х в о с т и й. Ой боже мій! Аж трушусь. А що, як почує та й прибіжить скажена Скавичиха! Ой-ой-ой! Душа моя тривожиться. (*Зітхає і йде в ганок. Йому назустріч виходить Сидір Свиридович, обнімає його й цілується*).

ВИХІД 6

Гострохвостий, С и д і р С в и р и д о в и ч, шафери й два баси.

С и д і р С в и р и д о в и ч. От тепер ви вже наш. Вже нас ніхто не розлучить. Будьте ж щасливі в новій жизні. Вас жде Євфросина. Прошу до хати. Поблагословимо вас, та, про мене, й до вінця. Здрастуйте. (*Здоровкається з паничами. Всі входять у хату. Сидір Свиридович з сіней*). Химко! Йди, голубко, одчиняй ворота, та широко-широко.

Химка виходить, одчиняє ворота. В ворота заглядають погоничі й міщанки. Химка вертається в хату.

З хати на ганок виходять шафери з образами й свічками, сходять по східцях і стають по обидва боки ганку; за ними виходить один бас і несе хліб-сіль, за басом виходить другий бас, Гострохвостий і Євфросина, Сидір Свиридович, Євдокія Корніївна, убрана в чудний старомодний чепчик, дружки, кілька міщанок і Химка. Євдокія Корніївна і міщанки плачуть і втирають очі хусточками.

ВИХІД 7

Гострохвостий, Є в ф р о с и н а, Сидір Свиридович, Є в д о к і я К о р н і ї в н а, шафери, д р у ж к и, митрополичі баси, м і щ а н к и й Х и м к а.

Г о с т р о х в о с т и й (*до одного баса*). Гукніть, будьте ласкаві, щоб звощики під'їхали під самі ворота.

1-й б а с (*вибігає за ворота й гукає*). Гей, звощики! Сідайте на козла та подавайте коні, бо вже молоді йдуть. (*Вертається*).

Євдокія Корніївна (*плачучи*). Ніхто не знає, одна мати знає, як тяжко видавати заміж одним одну дочку. Була, жила в хаті, а завтра, хто його зна, де й ділась. Ні до кого буде й слова промовити. Так, неначе й не було в мене дочки.

Сидір Свиридович. Не плач, стара! Не тепер, то в четвер, а все-таки дівчат не мине те лихо. Треба ж колись оддати дочку.

Гострохвостий (*тихо*). Нема Скавичихи на весіллі. Слава ж тобі, господи! Збувся я клопоту.

Сидір Свиридович (*бере хліб і сіль*). Ще раз благословляю вас святим хлібом перед вінцем. Даруй же вам, боже, щастя й здоров'я і добра повну хату!

ВИХІД 8

Ті самі й Горпина Корніївна.

Горпина Корніївна (*прожогом вбігає в ворота, розпихаючи людей, і кидається з плачем і з криком до ганку*). Стій, брате! Стій, не благослови!

Гострохвостий (*тихо, ламаючи руки*). Боже мій! Нещастя моє! Скавичиха прибігла і все розкаже! Який шкандал! Який шкандал!

Горпина Корніївна. Так оце у вас крадене весілля, ховане вінчання! Так оце ви не дурно справляєте весілля крадькома од своєї сестри! Ви мене не просили на весілля, а я перечула через людей та й сама прийшла. Ви хотіли вкрасти мого зятя, жениха моєї Оленки, та не вкрадете! Я вам докажу, що не вкрадете!

Сидір Свиридович і Євдокія Корніївна. Сестро! Бога ради, не кричи! Бога ради, не роби сорому! Дивись, люди дивляться в ворота.

Горпина Корніївна. Нехай збігаються з усіх Кожум'яків, нехай збігаються з усього Києва! Нехай дивляться на моє горе! Люде добрі! Дивіться на мене, дивіться на оцього шибеника (*показує на Гострохвостого*), що манив мою дочку, дурив моє дитя. Дивіться на сестру, що хотіла вкрасти в мене зятя!

Шафери (*кричать*). Зачиняй ворота, виганяй людей з двору! (*Біжать, виганяють людей за ворота і зачиняють ворота*).

Горпина Корніївна. Ти, Свириде Івановичу, покинув мою дитину і береш носату багачку!!!

Євфросина й дружки. Ой, який страм! Який шкандал!

Горпина Корніївна. Не пущу до вінця! Стій! Не підеш вінчатись! Не пущу! (*Розставляє руки перед ганком*). Не пущу без суда! Під суд його, в поліцію, в тюрму! Дай попереду одвіт за моє дитя!

Євдокія Корніївна (*сходить з ганку*). Сестро! Горпино Корніївно! Не безчесть нас, не губи моєї Євфросини! Голубко сестро!

Горпина Корніївна. Сестро! В тебе дочка, і в мене дочка! Нехай я буду сяка й така, і проста, і п'яниця, нехай я буду ликом шита, а все-таки я мати своїй Оленці. Не дам знущатись над моєю дитиною! (*До Гострохвостого*). Нащо ти дурив моє дитя? Нащо ти топтав до неї стежку, нащо заручався, коли ти не думав її брати?

Гострохвостий. Горпино Корніївно! Я вам не дозволю так говорити на мене публічно, перед людьми!

Горпина Корніївна. Я не буду й просити в тебе дозволу. Я перед цілим світом буду кричати, буду плакати, буду голосити, бо я мати своїй дочці. Як тобі не робити страму, коли ти пройдисвіт, цілосвітній брехун, поганець, сибірний!

Гострохвостий (*сходить з ганку*). Я такого шкандалу не попущу, не прощу ніколи. Мене та лаяти публічно! Наробити такого шкандалу на цілий Київ! Мені, Свиридові Івановичу Гострохвостому, наговорити такого чортовиння? Брешеш, стара! Вона з ума зійшла! Візьміть її та одвезіть в Кирилівське і запріть трьома замками. Це сумасшедша женщина. Нічого нам звертати увагу на дурну бабу!

Горпина Корніївна. Я сумасшедша! Мене одвезти в Кирилівське? Мене, Горпину Корніївну Скавичиху, чесну хазяйку й матір, одвезти в Кирилівське й заперти трьома замками! Не діждеш, поганий.

Гострохвостий. Цитьте, бо своїми руками одвезу в Кирилівське, а таки сьогодні звінчаюсь.

Горпина Корніївна. Не діждеш ти, ні твій поганий батько, ні твоя дурна мати. А вінчатись не будеш! Не пущу!

Євдокія Корніївна й Сидір Свиридович плачуть.

Євфросина. Ой, який страм, який шкандал! Не видержу далі! (*Збігає з ганку*). Не видержу більше! Тіт-

ко! Ви ж оце мене обідили, острамили на всю губернію на всю мою жизнь! Хоч за границю тікай! Я вас випхну з двора оцими своїми руками!

Горпина Корніївна. Ану, ну! Приступи до мене. (*Показує кулаки*). Побачимо, чий батько дужчий! А вінчатись все-таки не будете! Побіжу слідком за вашим возом в церкву, нароблю галасу в церкві при всіх людях, при всьому хрещеному мирові. Не пущу вінчатись! Не пущу попа в ризи! (*Розставляє руки перед молодими*).

Всі. Ой боже мій, яке нещастя! Ой, який шкандал!

Горпина Корніївна. Побий вас сила небесна, скарай вас, братська богородице, на душі й на тілі, на ваших унуках і правнуках! (*Плаче*). Дочко моя! Оленко моя! Я ж тобою втішалася, як весняною квіткою! Я ж думала, що вже прийшло до тебе твоє щастя, що я вже спокійна ляжу в домовину і не покину тебе на сміх поганцям. Ой, сирітство наше гірке! Нема в нас батька, нема нас кому оборонити! (*Дуже плаче*).

ВИХІД 9

Ті самі й Оленка.

Оленка (*вбігає в двір через хвіртку і прожогом кидається до Гострохвостого*). Милий мій! Любий мій, серце моє! Чи вже ж правда, що ти покинув мене? Чи вже ж ти з іншою йдеш вінчатись? Я не вірю!

Горпина Корніївна. Коли не ймеш віри, то подивись! Оце тобі твій Свирид Йванович.

Оленка (*дивиться мовчки на церемонію і кидається до Гострохвостого*). То ти йдеш вінчатись з іншою? Скажи ж мені сам, бо я не вірю рідній матері. Скажи! Еге не скажеш?

Гострохвостий (*тихо*). Боже мій милосердний! Що тут їй казати? Оце попався! (*Голосно*). Що ж маю робити, коли так діло само склалося.

Оленка. Чи вже ж я тебе втеряю навіки? Я ж тебе люблю, несамовито люблю, люблю й не соромлюсь говорити перед людьми. Я люблю тебе і вмру за тобою! (*Кидається Гострохвостому на шию. Він одпихає її*).

Горпина Корніївна (*кидається до Оленки*). Бездиднице! Нема тобі сорому перед матір'ю, перед людьми, перед богом! Ти б постидалася праведного сонця, що не зайшло ще й дивиться на тебе.

О л е н к а. Ти мене одпихаєш, Свириде Йвановичу! Я собі смерть заподію. Дай виплакати всі свої сльози, бо мене сльози душать, давлять, хапають за груди, йдуть у горло, давлять, як гарячий камінь. (*Хватається за груди й кричить*). Ой, душить мене гаряче залізо в грудях... Ой!.. Рятуйте!.. ой!.. поможіть... хтось ухопив мене за горло. (*Ледве дише*). Ой, умру... мамо! Серце! Рятуйте, бо вмираю! (*Падає на землю*).

Всі паничі кидаються до Оленки, виносять на ганок і садовлять на стільці. Дружки піддержують її.

Г о р п и н а К о р н і ї в н а (*кидається до дочки*). Вбили моє дитя, вбили мою Оленку! Бодай ти була маленькою вмерла, ніж мала терпіти таку напасть од своєї рідні! Серце моє, дитя моє! (*Плаче*).

В с і. Ой боже, яке нещастя! Що то з того буде? Що то з того буде?

Є в д о к і я К о р н і ї в н а (*плаче*). О боже мій милостивий! Десь покарав нас милосердний господь, вже й не знаю за віщо! І хто ж його знав, що в вас було сватання, а не жарти! Якби не Сидір Свиридович, я б зроду не пристала на те сватання. А то Сидір Свиридович носився з Свиридом Йвановичем, як з писаною торбою, доки доносився до такого лиха... (*Втирає сльози*).

С и д і р С в и р и д о в и ч. Еге, носився, доки не доносився. Сама цяцькалась з Гострохвостим, не знала, де й посадити, чим приймати, а тепер назад наші! А хто ж, як не ти, сиділа цілий вечір, роззявивши рота, та слухала теревені Гострохвостого?

Є в д о к і я К о р н і ї в н а. Я слухала теревені Гострохвостого, ще й рота роззявляла?.. Цього я вже не знесу, та ще й при людях. Тепер повертай своїм розумом, коли набрався його од Гострохвостого.

Г о с т р о х в о с т и й. Що це за напасть! Говорять про мене при мені, неначебто я десь за Андріївською горою або за Дніпром.

С и д і р С в и р и д о в и ч. Годі тобі, Євдокіє Корніївно, допікати мені до живого серця! Сама трохи не вішалась на шию Гострохвостому разом з дочкою, а тепер я ще й винен.

Є в д о к і я К о р н і ї в н а. А це що далі буде! Так розходився, так розходився, що вже й не знаю, що далі буде. Все я винна, а не він. Виплутуйся собі і дочку виплутуй, я готова і в хату йти.

Сидір Свиридович. Добре, їй-богу, добре! А як і я піду в хату за тобою, то що буде?

Євдокія Корніївна. А хіба ж я знаю, що буде! Були надворі, а то будемо в хаті, от що буде! Ти в нас хазяїн, ти в нас голова: роби, як знаєш.

Сидір Свиридович. Я, бач, голова, а ти що ж? Не хвіст же?

Гострохвостий. Сидоре Свиридовичу! Коли почали діло, то треба якось кінчати. Прибігла одна баба й держить нас усіх отут, неначе привела з собою військо!

Сидір Свиридович. Не баба прибігла, а наша сестра! Говоріть, та й міру знайте. Йти нам не можна, бо та одна баба нас не пускає. Робіть, як самі знаєте.

Гострохвостий. Я кажу йти.

Горпина Корніївна. Ба не підеш, бо не пущу!

Гострохвостий. Я кажу йти!

Сидір Свиридович. А я кажу ні!

Євдокія Корніївна. Коли ти кажеш ні, то й я кажу ні, бо ти в домі голова.

Сидір Свиридович. Коли ви, Свириде Йвановичу, так погано зробили, так обезчестили нашу сестру й небогу, то я не хочу мати такого зятя.

Євдокія Корніївна. Еге, і я не хочу мати такого зятя.

Сидір Свиридович. Сестра й небога будуть до смерті на нас нарікати; скажуть, що ми згубили Оленку; вони люде бідні, вони сироти.

Гострохвостий. Чи це ви правду говорите, чи вередуєте?

Сидір Свиридович. Я зроду не жартував і не вередував.

Гострохвостий. Може, це жарти, Сидоре Свиридовичу? Ми ж, здається, вийшли з хати до вінчання?

Сидір Свиридович. То й вернемось у хату, так як і вийшли. Коли зачепили Оленку, то йдіть з нею й вінчатись.

Євдокія Корніївна. Еге ж, йдіть з нею й вінчатись.

Гострохвостий. Я? Вінчатись з Оленкою? Я, Свирид Йванович, матиму жінку Оленку?

Горпина Корніївна. Бач, як потріпує Оленку! Чи так же ти говорив у мене в хаті і на улиці, як я пій-

мала тебе коло своєї Оленки? А ти ж божився, а ти ж присягався!

Гострохвостий. Та що тут балакати! Коли Євфросина Сидоровна того хоче, то нічого й балакати. Ми й обминемо Скавичиху, а церков доволі скрізь по Києву! Знайдемо церкву!

Сидір Свиридович. А ми то що ж таке? А моя жінка що ж таке? За се я готовий розсердитись, готовий накричати повний двір, готовий і не знаю що зробити!

Євдокія Корніївна. І я готова розсердитись, готова накричати повний двір. Що це таке? Говорив розумно, а це вже говорить таке, що й купи не держиться!

Сидір Свиридович і Євдокія Корніївна. Беріть Оленку та йдіть до вінця, а Євфросини ми не пустимо.

Горпина Корніївна. Щоб я з ним тепер пустила до вінця Оленку? Борони боже! Про мене, нехай іде в Флоровський монастир.

Оленка (*прислухається, встає і кидається до Євфросини*). Ти вкрала в мене жениха, ти одбила од мене моє щастя своїм золотом, своїми шовковими сукнями! Яка ж ти мені сестра? (*Плаче*).

Євфросина. Оленко! Ти з ума зійшла, опам'ятайся, що ти говориш, та ще й при людях! Я твоя сестра, а не твій ворог. Ти тепер сама не своя, та й сама не знаєш, що говориш.

Оленка (*плаче*). Боже мій, боже мій! Як він божився, як присягався! Де ж та правда в світі? Як він мене любив, як милувався мною!

Дружки беруть Оленку під руки, одводять її на ганок і садовлять на стільці.

Гострохвостий. Євфросино Сидоровно! Довго ми будемо слухати оці бабські теревені?

Євфросина. Свириде Івановичу! Я до сього часу винуватила свою тітку. Мені все здавалось, що тітка й Оленка тільки хотіли одбити од мене вас і пригорнути до себе. Мені здавалось, що тітка затягувала вас до себе, до своєї дочки.

Горпина Корніївна. А нехай він сказиться! Затягла б оце собі біду в хату!

Євфросина. Мені здавалося, що тільки Оленка вас любить, а не ви Оленку; але ви любили Оленку, може, й тепер любите.

Оленка (*прислухається, встає з стільця й кричить*). Ой, як він мене любив! Згадай, як ти милувався моїми очима, як ти цілував мої брови! (*Ридає й падає на стілець*).

Євфросина. Так он куди тягло вас, Свириде Йвановичу, ваше серце! Так он де були всі ваші думки, як ви ходили до мене, як говорили зо мною! (*Кидається до Гострохвостого*). Нащо ви зачіпали мене, коли мали іншу на умі? Я цього вам не прощу! (*Бігає по сцені*). Я цього не знесу, не прощу во віки віков! Я вам докажу, що я неабияка міщанка, з которою можна все витворяти. Я вам не перекупка, не яблушниця, котрій можна в вічі наплювати. Я наплюю вам в вічі. Пху-пху-пху! (*Плює в вічі Гострохвостому*). Вон з мого двору, щоб і нога твоя тут не була од сього часу і довіку!

Сидір Свиридович (*приступає до Гострохвостого*). Вон! Вон з мого двору! Щоб і слід ваш тут не смердів!

Євдокія Корніївна. Вон з нашого двору! Вон! Не треба нам такого зятя!

Горпина Корніївна. Еге, вон, вон з двору! В тюрму його, в москалі! Обголить йому лоба та в арештанти! В Сибір його, в каторжну роботу!

Гострохвостий. Що це таке з вами? Цілували мене, а тепер плюєте на мене, виганяєте з двору. Що мені Рябко та Скавичиха? Та я вам зробив велику честь, що переступив ваш поріг, що їв вашу погану стряпанину!

Євдокія Корніївна. Моя погана стряпанина!

Горпина Корніївна. Моя погана стряпанина!

Євдокія Корніївна. Мою стряпанину їли не такі пани, як ви, та й ті хвалили! Мої паляниці хоч вези за границю! Оце дожилась! Погана моя стряпанина!

Гострохвостий. Не вартий ваш хліб, щоб Свирид Йванович душив ним своє горло.

Євдокія Корніївна й Горпина Корніївна. Пху на тебе, сатано! Острамив нас на ввесь куток.

Гострохвостий. Тичуть мені за жінку якусь яблушницю, якусь міщанку, якусь Оленку... Що мені Кожум'яки? Нащо мені здалися оці кожум'яцькі шевці? Завтра піду на Липки й посватаю разом десять Євфросин, кругом обкованих золотом; завтра поїду вінчатись отут попід вашим двором, щоб заздрість скрутила вас отак! Отак!

Сидір Свиридович, Євдокія Корніївна, Горпина Корніївна і Євфросина. Вон з дво-

ру! Вон з двору! Щоб твого й духу не чуть було! Щоб твій слід не смердів на нашому подвір'ї. (*Приступають все ближче до Гострохвостого, він оступається до хвіртки*).

Гострохвостий (*трохи подається назад до хвіртки*). Чого ви приступаєте до мене? Ви думаєте, що я вас боюсь? Я зараз приведу сюди роту москалів, візьму силою Євфросину й повінчаюсь.

Євфросина. Мене візьме з москалями! Мене москалі поведуть в церкву до вінця? Ой, люта ж я, люта! (*Бігає по сцені*). Я думала, що він чоловік розумний і благородний, а він швець, а він прахвост!

Гострохвостий. Я швець? Якби на вас не дівочий убір, я б вам дав знати шевця!

Євфросина. То він сміє таке на мене говорити! Вон!

Гострохвостий (*тихо*). А сто чортів на його голову! Пропало золото й срібло! Завтра спродають мою цилюрню! Ой, біда, біда! Йди, Свириде Івановичу, додому та знов шкреби свинячі рила. (*Тяжко зітхає*).

Всі. Вон з двору! Вон з двору! Щоб і дух твій тут не смердів, а то киями будемо ганяти!

ВИХІД 10

Ті самі й Берко та Волько.

Берко й Волько входять з векселями.

Берко (*до молодих*). Поздоровляю вас з вінчанням. Дай вам боже, щоб ви жили довго, та грошей багато нажили, та щороку мені довги платили.

Волько (*кланяється Євфросині*). Поздоровляю вас з молодим мужем. Чи не заплатите ви за свого мужа довгів? Ми маємо його векселі, а він казав, що ви після весілля зараз заплатите.

Берко. Вони казали, що ви все заплатите, бо ми вже ходимо до їх, ходимо, та й ходимо, та й ходимо.

Волько. Щодня ходимо, і вранці, і ввечері ходимо, а він не платить. Каже, жінка заплатить. Ви багаті.

Євфросина. Яка жінка? Ми ще не вінчались і не будемо вінчатись.

Берко. Ой гвалт!

Волько. Ой вей мір! Що це буде! Ой гвалт! (*Хапається за пейси*).

Сидір Свиридович. О! Бач, стара! Бач, куди б наші гроші пішли.

Євфросина. Та, хвалить бога, не підуть.

Берко. Ой гвулт! Тателе! Мамеле! (*Кричить*).

Волько. А гіра шварц ур! Ми його в суд, в тюрму! (*До Гострохвостого*). Давайте гроші! Нащо нам ці векселі?

Берко. Ми продамо його цилюрню! Ходім в суд!

Гострохвостий. От тобі й кожум'яцька багата молода. По губах текло, та в рот не попало.

Берко й Волько (*приступають до Гострохвостого*). Ходім в суд позиватись. Ви нас дурили.

Гострохвостий хоче втекти, жиди його ловлять за руки й ведуть з двора.

Берко й Волько (*кричать*). Гвулт! В суд його! Гвулт! (*Виходять з Гострохвостим*).

Євфросина, Сидір Свиридович, Євдокія Корніївна та Горпина. Отуди тобі дорога!

ВИХІД 11

Ті самі без Гострохвостого, Волька та Берка.

1-й бас. От тобі й на! То це нам не прийдеться й випити.

2-й бас. Авжеж не прийдеться, коли молодий втік з двору.

1-й бас. В мене аж слинка котиться.

Ольга. Ой, який же шкандал вийшов! (*Тихо*). Дурно плаття шила!

Сидір Свиридович. Чого ж оце ми стоїмо та святу землю топчемо? Ходімо до хати! (*До гостей*). Прошу покірно до хати, та хоч вип'ємо по чарці. Одначе готувались к весіллю.

Митрополичі баси й шафери. Ото розумна річ, бо в нас аж горло пересохло, дивлячись на цю кожум'яцьку комедію. (*Всі йдуть у хату*).

Завіса падає.

Кінець.

ГОЛОДНОМУ Й ОПЕНЬКИ — М'ЯСО

Міщанська
комедія-водевіль на 2 дії

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Трохим Петрович Дармостук, київський міщанин, бондар, немолодий, сивуватий, але кремезний, здоровий чоловік. Удівець.

Марта Сидорівна Мочульська, міщанка, немолода панна, 35 літ, негарна. Має різницю й хату.

Петро Іванович Скрипчинський, дрібний чиновник з казенної палати, 25 літ. Проворний, штукар.

Василь Тихонович Солодкевич, дрібний чиновник з казенної палати, 25 літ, товариш Скрипчинського з духовної школи.

Феся, молода дівчина } міщанки, швачки з магазину мод,
Леся, молода дівчина } живуть в Мочульської в флігелі.

Мелашка, наймичка Мочульської, сільська молодиця.

Тетяна Круторебриха, шептуха, стара баба.

Гості: міщанки й міщани.

Дія діється в Києві на Глибочиці.

ДІЯ ПЕРША

На сцені — кімната в домі Мочульської, в котрої стоять на кватирі Скрипчинський та Солодкевич. В убогій кімнаті двоє простих ліжок, стіл та два прості стільці. Двері збоку в пекарню; другі двері в коридор.

ВИХІД 1

Мочульська сама.

Мочульська (*прибирає в кімнаті*). Та й дав же мені господь кватирантів! Жеруть, як вовки, а грошей за кватиру не платять вже два місяці. Підождіть, Марто Сидорівно, та й підождіть! А доки вже мені ждати. Не знаю, як од їх одчепитись. Пішла б в поліцію жалітись, так не смію: як увійду в ту поліцію, то аж уся трушуся. Не дать їсти — шкода хлопців, а найбільше того Солодкевича, що такий гарний, як намальований. Про Скрипчинського мені байдуже. Хоч і веселий, та вже дуже великий вітрогон: все жартує та на смішки мене підіймає. Але хоч я й добра, та, мабуть, сьогодня не дам-таки їм обідати. Нехай скакають голодні! Може, викручу якого карбованця.

ВИХІД 2

Мочульська та Дармостук.

Дармостук (*входить з обручами та клепками в руках*). Добридень вам, Марто Сидорівно! Як ваше здоров'ячко?

Мочульська. Доброго здоров'я, Трохиме Петровичу. Спасибі вам. Що це ви? З ярмарку, чи що?

Дармостук. Та еге ж! Ви мене просили зробити вам діжку на капусту. Ось, гляньте, яких я вам обручиків та клепочок дістав! Чи добрі?

Мочульська. Та добрі ж та міцні! Буде добряща діжка. А це що в вас під пахвою? Паляниця, чи що?

Дармостук. Е! Не вгадали! Це те, що ви найбільше любите.

Мочульська. Що ж би там таке смачне? Може, маковники?

Дармостук. Ні!

Мочульська. Може, коржики з мигдалями?

Дармостук. Ні!

Мочульська. Що ж воно таке? Та вже й сама не знаю, що я найбільше люблю. Та покажіть-бо! (*Йде до його, він оступається*).

Дармостук. Не покажу, нехай кортить. (*Розв'язує з хустки чубату курку й показує*). Ось що! Чубатенька курочка. А правда, вгадав ваш смак?

Мочульська. Так, так, так. Це правда: я дуже люблю чубатих курей. Але ж і ви, Трохимовичу, догадливі.

Дармостук. А бачите! Догадався, що вам до смаку. Нате ж вам цей гостинчик.

Мочульська. Спасибі, спасибі за гостинчик. Коли б ще й чубатого півня дістали, мала б і чубаті курчата.

Дармостук. За чубатим півнем недалеко ходити, бо він і сам прийшов до курочки.

Мочульська. Он куди гне старий!

Дармостук. Який же я старий? Як угляджу де молоденьку молодичку або дівчину, то аж жижки задрижать. (*Залицяється до Мочульської... Співає*).

Якби мені зранку,
Горілочки чарку

(*витяга з кишені пляшку*)

Та тютюн та люльку,
Дівчину Ганульку.

А от я приніс вам і тієї солоденької вишнівочки, що ви любите. Така добра, що як вип'еш, то й губи оближеш.

Мочульська. Чого це ви сьогодня такі щедрі?

Дармостук. Тим, що вас сьогодня дуже люблю.

Мочульська (*соромливо*). Тільки сьогодня. А вчора?

Дармостук. Та і вчора й позавчора, і торік й позаторік.

Мочульська. Яке ви чудне говорите, аж мені сором. (*Затуляє очі долонею*). А я передніше од вас цього не чула...

Дармостук (*набік*). Хоч і поганенька на виду моя сусіда, але товстенька та й грошовита. Має різниці. Варто було б удівцеві на старість притулитись до цієї різниці. (*Голосно*). Передніше не чули од мене цього, бо я так, як і ви, соромливий собі трохи. А це мене так вхопило за серце, неначе його хто залізним обручем скрутив. Марто Сидорівно! (*Дивиться на неї з любощами в очах*). Ох, довше не видержу... Та сідаймо ж та покуштуйте оцієї солоденької та добренької, то, може, й ви станете добріші до мене.

Мочульська. То й сідаймо. Прошу покірненько.

ВИХІД 3

Ті самі й Мелашка.

Мочульська. Мелашко! А принеси сюди дві чарки та вхопи на тарілку закусочки.

Мелашка. Зараз.

Мелашка приносить дві чарки й тарілку з закускою, становить на стіл і виходить.

ВИХІД 4

Дармостук та Мочульська.

Дармостук. Вип'ємо ж по чарці та поп'ємося та й будемо веселі, та, може, трошки й пожартуємо. (*Наливає чарки*). Дай же, боже, нам здоров'я!

Мочульська. Даруй, господи! Ет! Куди мені до жартів. Тут мені такий клопіт з тими столовниками. Не платять грошей за кватиру вже два місяці, та ще й вередують.

Дармостук. То ви їх проженіть з кватирі.

Мочульська. Гріха боюся. Бог зна, що на тім світі буде.

Дармостук. Чи вже ж ви так багато нагрішили? Та вас янголи понесуть просто в рай та й посадять в садочку під вишнями. Праведна, добра ви душа!

Мочульська. Ой, не кажіть цього. Господи, як боюся пекла та чортів. Добре нам на цім світі, а що на тім світі буде, один господь знає. А як згадаю про пекло, то й цілу ніч не сплю, бо кажуть же, що буде каяття, та вороття не буде.

Дармостук. А що? Нагрішив, багато накришив та й не виїв? Чи так? От ми й ще нагрішимо: вип'ємо ще по чарочці. (*Наливає. П'ють*).

Мочульська. Ой, смачна ж вишнівочка! Од гріха ніяк не вдержусь. Ой боже мій! Боже мій! (*Зітхає і хреститься*). Прости нам і помилуй нас, грішних.

Дармостук. Та лучче заспіваймо: ви ж так любите співати.

Мочульська. Що правда, то правда. Тільки якби якої святої.

Дармостук. Нехай буде й святої. (*Співає. Мочульська підтягує*).

Горлиця, як друга лишиться,
Навіки з другим не спариться;
Де древо зелене, цвітьми украшене,
Не сяде, не сяде.
Вона летить, повна тоски-туги,
В далекі сухі, пусті луги:
Де древо зелене, цвітьми украшене,
Не сяде, не сяде.

Мочульська (*важко зітхнувши, втирає сльози*). Ой господи! Що правда, то правда: горлиця, як втеряє друга, то й пропаща навіки.

Дармостук. Брехня! Другого друга знайде. От і я: втеряв першу жінку, а вас люблю, як рябеньку перепеличку. (*Щипає Мочульську за плече*).

Мочульська. Та гетьте-бо! Які ви!

Дармостук. Гм-гм. (*Тихо*). Коли б мені не ті капосні кватиранти. (*Голосно*). Гм... гм... Ви тих голодранців, торботрусів попрогоньте ік бісовій матері. Не дайте їм обідати, та й годі: од голоду повтікають.

Мочульська. Невже? А справді треба так зробити. Не дам їм сьогодня обідати.

Дармостук. Так би й давно. А то ви м'якенькі та добренькі з ними. А як будуть кричати, то ви до мене: я ваш заступник! Я вас оборону. А за те... (*Женихається*). Я б став вашим заступником хоч і до смерті. Я б вам по-

набивав добрими обручами всі діжки, бочки, навіть подушки й перини.

Мочульська. Це, мабуть, наливочка вас трошки розтривожила.

За дверима чуть тупотіння.

Мочульська. Ой лишечко! Це ж мої йдуть. Ходімо, Трохиме Петровичу, до моєї кімнати.

Дармостук хапає пляшку, чарки, обручі та клепки і виходить в бокові двері.

ВИХІД 5

Мочульська сама.

Мочульська. От і цей старий наче хоче теє... теє... мабуть, женитись хоче зо мною. От такого жениха виси діла за 35 літ! Та й цей ще перший! Здається, я й не погана. (*Заглядає в дзеркальце*). І брівки чорненькі, і губи товстенькі, та ніякий дідько не чепляється та й не чепляється. А заміж, господи, прости мої гріхи, так хочеться! Ой люблю тих проклятущих паничів, та ще й гарних! Так би взяла п'ять або шість та й обняла разом! Та й за цих голодранців пішла б заміж за обох, бо, дідько їх не взяв, гарні, гарні та веселі! (*Втікає в пекарню*).

ВИХІД 6

Скрипчинський та Солодкевич.

Обидва влітають в віцмундирах і з здоровими купами бумаг під пахвою.

Скрипчинський. Ну та й іродової роботи було сьогодня в канцелярії! Ще й предсідатель вилаяв. А я таки показав йому язика за спиною. Чи ти, Солодкевичу, хочеш їсти? (*Шпурляє бумаги на ліжко*).

Солодкевич. Хочу так, що аж шкура тріщить. (*Кидає бумаги на стіл*).

Скрипчинський. Я б, здається, готовий і чоботи з'їсти. Вже й живіт затягло.

Солодкевич. А в мене, думаєш, не затягло. Я б чорта з'їв, якби оце впіймав.

Скрипчинський. Поніс нас чорт у ті канцелярії!

Якби ми оце були мужиками, мали б клаптичок землі, мали б воли, мали б хліб.

Солодкевич. Мали б сіль, мали б кашу...

Скрипчинський. Мали б сало...

Солодкевич. Ой, не згадуй про сало, бо аж слинка покотилась. Ще гірше схотілось їсти.

Скрипчинський. Хіба кидаймо оці голодні віцмундири та поженимось на репаних мужичках.

Солодкевич. Або наймімось за кучерів, бо кучерів багатий пан все-таки харчує. Кучер хоч ніколи не голодний.

Скрипчинський. Ой, схаменись! Ти ж колезький регістратор! Де ти чув, щоб колезькі регістратори коням хвости крутили?

Солодкевич. Ні, не чув про таке диво.

Скрипчинський (*в двері*). Мелашко! Мелашко! Давай вже обідати.

ВИХІД 7

Ті самі й Мелашка виходить з кочергою.

Мелашка. Чого це ви кричите? Приступає, чи що?

Скрипчинський. Хіба ти не бачиш, що ми прийшли?

Мелашка. Та бачу ж: не повилазили. Яке диво!

Скрипчинський. Давай обідати!

Мелашка. Обід ще не вкипів. Підождіть трохи. Піду поштурхаю кочергою в порожню піч, то, може, швидше вкипить.

Скрипчинський. Доки його ждати, коли їсти хочеться?

Мелашка. А мені яке діло, що хочеться. Коли хочеться, то нехай перехочеться.

Скрипчинський (*однімає од Мелашки кочергу і заміряється на неї*). Ось я тебе як вчустрю кочергою, то й обід буде готовий.

Мелашка. Куди ж пак! Злякалася. Оддайте кочергу. Глядіть лиш, не дуже бийтеся, бо з кочергою світ пройдеш, та назад не вернешся. Гетьте! Дайте кочергу! (*Однімає кочергу і тікає сміючись*).

Солодкевич. Смішки — з бабиної кішки, а їсти хочеться.

Скрипчинський. Марто Сидорівно! Марто Сидорівно!

ВИХІД 8

Скрипчинський, Солодкевич, Мочульська.

Мочульська (*входить*). Чого там «Марто Сидорівно»? Щоб не забули, як мене звуть?

Скрипчинський. А що ви сьогодня на обід варили?

Мочульська. Для себе на обід був борщ з м'ясом, печене порося, гусятина та вареники з сметаною.

Скрипчинський та Солодкевич (*прицмакують*). Цщ... Цщ. А! Ото смачний обід! (*Скрипчинський скаче й плеще в долоні*).

Мочульська. Не скакайте, бо то для себе, а для вас варила долото в окропі, а на друге печені тріски.

Скрипчинський та Солодкевич. Ого! Печені тріски! Може, ще й під соусом з грибками. Не видумуйте та не жартуйте, та давайте мерщій обідати, бо в мене аж живіт болить.

Мочульська. Заплатіть передніше за минувші два місяці, тоді будете й обідати.

Скрипчинський. Та заплатимо, тілько передніше пообідаємо.

Мочульська. Дуріть вже кого дурнішого, а не мене. Годі вже мене дурити.

Скрипчинський (*кричить*). Давать обідать!

Мочульська. Чого це ви кричите, як на батька? Думаєте, я вас злякалась?

Солодкевич. Петре Івановичу! Не кричи-бо. Ми вас просимо, Марто Сидорівно!

Скрипчинський (*тихо*). І, ти, дурню! Проханням щось вдієш! Кричи та гвалтуй, то, може, до чогось і добудешся. (*Голосно*). Давать обід зараз! А то вікна поб'ю!

Мочульська. Як поб'єте, то й повставляєте.

Скрипчинський. Ми вас в поліцію. Що це таке за напасть! Колезьким регістраторам не дають обідати. Ми служимо на царській службі. В поліцію!

Мочульська. Не верещіть, бо і в мене заступник є. Там такі ручища, як довбні. Як телепне, то голова до порога покотиться.

Солодкевич. Хто ж це такий? Це, мабуть, бондар.

Мочульська. А хоч би й бондар! Коли ви горді та пишні, то ми й до бондаря. І бондар ще молодець хоч куди: увинеться за вас двох молодих. (*Виходить*).

ВИХІД 9

Скрипчинський та Солодкевич.

Солодкевич. От тобі на! Це той скажений бондар підмовив її. Вона б сама до цього не додумалась. Що ж тепер робити?

Скрипчинський. Треба пускатись на хитрощі. Може, перехитруємо бабу та й вихитруємо обід.

Солодкевич. А їсти, господи, як хочеться.

Скрипчинський. А! Я й забувся! Та же ж моя дияконша прислала мені ковбасу. Я вчора з'їв трохи не всю, але ще зосталось кільце на сьогодня.

Солодкевич. Невже? Де ж вона?

Скрипчинський. Отам на ліжку в мене під подушкою.

Солодкевич (*шукає під подушкою і витягує чобіт, кидає його з злістю*). Ще й дурить.

Скрипчинський. Чи немає в тебе папіроски? Може, заморимо черв'яка. В мене не зісталось тютюну ані стебла.

Солодкевич (*шукає в портмоне*). Ось зісталась одна папіроска. (*Запалює й курить*).

Скрипчинський. Дай, братику, хоч раз потягнути. (*Курить і оглядається на двері*). Ой, інспектор іде! (*Солодкевич злякався, ховається за ліжко і присідає. Скрипчинський тим часом викурює папіроску*).

Скрипчинський (*регочеться*). От дурень! Та вилазь! Ти й забувся, що ти вже колезький регістратор.

Солодкевич (*вилазить і важко дише*). Ой! Ой! Цур тобі, як ти мене налякав. А папіроса де?

Скрипчинський. Вже викурив.

Солодкевич. Та й не хитрий же ти з біса.

Скрипчинський. Давай встругнемо бабі комедію. Вона добра й боязка, ще й дуже ласа до паничів. Можна б у неї видурить обід ще гм... жениханням та залицянням, але на голодний живіт любов не припадає. Це зробимо наївшись, іншим часом, а поки що спробуємо комедію першу. Слухай! Я вдам, що в мене живіт болить, що мене завіна взяла, та буду гвалтувати. А ти гвалтуй за мною. Чуєш?

Солодкевич. Коли з мене писар добрий, та актьор чорт зна який: не вдам добре.

Скрипчинський. Та потрапляй за мною. (*Почи-*

нає стогнати, хапаючись за живіт). Ой! Ой! Живіт болить.

Солодкевич. Ой! Ой! Живіт болить.

Скрипчинський (*голосніше*). Ой! Ой! Ой! Живіт болить! Ой!

Солодкевич. Ой! Ой! Ой! Живіт болить! Ой!

Скрипчинський (*штовхає його в бік*). Та лучче грай комедію, бо й обіду не заробимо. І в школі був попихачем, і тепер таким зістався. Кричи голосніше, а то й наша публіка в пекарні посне! (*Кричить*). Ой, рятуйте! Ой, болить!

Солодкевич. Ой, рятуйте! Ой, болить!

ВИХІД 10

Скрипчинський, Солодкевич та Мочульська.

Мочульська (*виходить*). Що тут сталося? Чого це ви стогнете?

Скрипчинський. Ой! Ой! Ой! (*Хапається за живіт*). Я не знаю, чи завіна взяла, чи що.

Солодкевич. Чи завіна взяла, чи що.

Мочульська. Ой боже мій! Може, стрітенська вода поможе. Мелашко! Подай сюди пляшку з стрітенською водою! (*Мелашка подає пляшку. Мочульська дає пити обом паничам воду, маже обом водою лоб, щоки, мочить голову*). Чи легше стало?

Скрипчинський. Однаковісінько. Ой, болить живіт! Мабуть, вже швидко чорти вхоплять мою душу.

Солодкевич. Ой, болить! Мабуть, вже швидко чорти вхоплять мої... мої... чоботи.

Скрипчинський. Душу! Оглух, чи що!

Солодкевич. Душу! Оглух, чи що!

Мочульська. Мелашко! (*Мелашка входить*). Побіжи в флігель та поклич тітку Тетяну, може б, вона заварила од пристріту. Це все од пристріту.

Скрипчинський. Це не од пристріту. Це завіна нас вхопила од голоду.

Мочульська. Авжеж! Ще що видумайте. Не їм же я щонеділі до служби божої, та ще й разу мене завіна не брала.

ВИХІД 11

Ті самі й знахурка Тетяна.

Тетяна. Що це таке в вас? Чого це вони так страшно стогнуть? Може, пооб'їдались? Я ж казала вам, Марто Сидорівно, не годуйте їх, як кабанів на сало.

Скрипчинський. Ну, вже й придбали сала! Такі гладкі, як хорти. Ой! Ой!

Тетяна. Це од пристріту. Треба заварити. Але чи є в вас, Марто Сидорівно, куліш?

Мочульська. Де ж він пак узявся б? Поки зварю, то ще й помруть.

Скрипчинський. Ой, швидше, бо пропаду. Лусне живіт.

Солодкевич. Ой, швидше, бо пропаду. Лусне... сіртук.

Мочульська. Є юшка з м'ясом.

Скрипчинський. Ой, мерщій юшки з м'ясом.

Мочульська виносить миску з юшкою. Тетяна бере в руки миску.

Тетяна. Принесіть ще ложку та веретено та три вуглики: сарандара, марандара! Скрути хворобу по ребрах!

Мелашка приносить, подає Тетяні і стає коло порога.

Скрипчинський. Ой, скрути її та ще й добре!

Солодкевич. Скрути її та ще й добре!

Тетяна. Не жартуйте, бо й раба божа Тетяна нічого не поможе. Це діло боже: жарти сюди не пристали.

Скрипчинський. Ба вже раба божа Тетяна й помогла.

Схоплюється з ліжка, хапає миску й ложку, сідає за стіл і їсть юшку. Солодкевич підбігає, вихоплює в його ложку і собі хлеще, передаючи знов ложку Скрипчинському.

Мочульська. Ой лишечко! Що це за кумедія? Вже й живіт перестав боліти. (*Стоїть, роззявивши рота*).

Тетяна (*біжить до стола*). То це були жарти? То це ви глузуєте з мене?

Скрипчинський. Тікай, сарандаро-марандаро, бо як телепну, то й перекинешся!

Тетяна. То це я вам далася на смішки? О! Цього я не знесу! Цього я не ждала од розумних людей. А ще й колезький розпиратор.

Скрипчинський. Тим-то я й не йму віри бабським твоїм брехням, шептухо. (*Передражнює*). Піди собі з живота і з хвоста, пермолой, бермолой: аспид угас, сарандара здохла, марандара скрутилась, а Тетяну чорт ухопив, а я юшку уплітаю. (*Показує Тетяні язика*).

Тетяна. Гляди лишень, щоб і тебе не скривило на один бік. Он недавно купцеві Голопупенкові надуло пузо отак! (*Показує руками*). Трохи не луснув, як наївся солоного судака з хріном. А хто поміг? Тетяна Круторебриха. Потривай! Скрутить тебе колись; будеш в ноги кланятись, та не прийду. Я стара, шістдесят літ прожила на світі, бачила не таких вітрогонів, як ти. А ти проти мене блазень, торботрус.

Скрипчинський (*хапає купу паперів і шпурляє ними на Тетяну*). Оце тобі сарандара-марандара, відьмо.

Тетяна. А зась! І я вмію кидатись. (*Хапає з долу папери, кидає ними на Скрипчинського і виходить з хати*).

Скрипчинський. Сарандара! Амінь втік! лови його!

ВИХІД 12

Ті самі без Тетяни.

Мочульська. Ну та й наробили ви, паничики, сорому! Цього я не ждала од вас. Обідили ви мою благочестиву сусіду, насміялись з неї і з мене.

Скрипчинський. Ет! Говори до гори! Ви знаєте, що буде на тім світі отаким шептухам, як Тетяна, та і всім скупим бабам?

Мочульська. А що буде?

Скрипчинський. Їх повішають на залізному дереві з сучками за язики на залізних крючках, а до ніг попричіплюють гирі по десять пудів. А чорти будуть знизу підсмалювати насмоленими коноплями.

Мочульська. Ой боже мій! Невже це в книжках написано? Як же вони будуть висіть? Чи в одежі, чи без одежі?

Скрипчинський. Авжеж без одежі, щоб гірше дошкуляло, тільки попричіплюють їм ззаду довгі шлейфи та турнюри.

Мочульська (*зітхає*). Ой, гріхи наші! Мелашко! Там, здається, зістався шматок гуски. Принеси паничам.

Мелашка вносить тарілку, ставить на столі і виходить. Скрипчинський та Солодкевич уплітають гусятину.

Скрипчинський. А ви знаєте, що буде на тім світі всім брехухам та тим, що дорого за все деруть та вбогим їсти не дають?

Мочульська. А що буде?

Скрипчинський. Їх будуть пекти на сковородах в печі, як поросят, ще й зверху поливати гарячою смолою.

Мочульська (*б'є в долоні*). Невже! Ой, страх мене бере! Мелашко! Там у пляшці стоїть вишнівка. Принеси сюди, нехай вже п'ють та за мене богу моляться.

ВИХІД 13

Ті самі й Мелашка.

Мелашка виносить пляшку й три чарки.

Мелашка. А що, тітко! Не видержали постригу? Кріпились, кріпились та й... (*Обертається до паничів*). Та й тріскають! Крий боже! Кинулись на гуску, як вовки на бівцю. Тереблять, аж за вухами лящить.

Скрипчинський. А тобі яке діло до нас? Твоє діло кочерги та рогачі.

Солодкевич. Твоє діло кочерги та помело.

Мочульська. Йди вже, йди вже! Зробила, що хотіла.

Мелашка. В вас, тітко, сім п'ятниць на тиждень. Я б їм не такої заграла. Скавучали б вони в мене до вечора.

Мочульська. Йди собі в пекарню. Я тут хазяйка: знаю, що роблю.

Мелашка. Хазяйка солом'яна, як з клоччя батіг, от що!

Скрипчинський. Та й зубата ж! (*Мелашка утікає в двері*).

ВИХІД 14

Скрипчинський, Солодкевич та Мочульська.

Скрипчинський. От тепер ми пообідали всмак, то й вип'ємо всмак. (*Наливає чарки і одну подає Мочульській*). Та сідайте ж з нами, Марто Сидорівно, та будьте в нас гостем. (*До Солодкевича набік*). Починаймо другу кумедію, щоб і на завтра заробити обід. Але грай-бо луч-

че! Сидить та куняє, а я на своїх плечах все виношу. (*Штовхає Солодкевича в бік*).

Солодкевич. Га! Та не штовхайся, бо вже аж боки болять.

Мочульська (*сідає коло стола збоку церемонно. З одного боку коло неї сідає Скрипчинський, з другого — Солодкевич*). Отак би й давно любенько та тихенько, то й був би лад. А то кричать, верещать! От як жив у мене на кватирі Ковальницький, то було пообідає, подякує богу та й каже: спасибі вам, Марто Сидорівно, що добрий обід зварили. Часом бувало ще і в руку поцілує.

Скрипчинський. Чи в руку ж? В губи.

Мочульська. Та брешете-бо, хоч ви й чин маєте.

Солодкевич. Ба не бреше, бо я на свої очі бачив.

Мочульська. Та в вас тоді, мабуть, не туди очі стояли, куди треба.

Скрипчинський. А хоч би й цілувались. Що ж тут дивного? От і я вас поцілую. (*Бере за кінець хустки, що на шиї в Мочульської, одтягує далеченько, пригинає комічно коліно і цілує в хустку. Солодкевич одтягує другий кінець хустки, передражнює Скрипчинського і собі цілує кінець хустки*).

Мочульська. Перший раз на віку бачу, щоб паничі цілували хустку.

Скрипчинський. Чого ви? Отже і в ручку поцілую. (*Бере Мочульську за рукав, одтягує і цілує в рукав. Солодкевич робить те ж саме*).

Скрипчинський (*закрадається, пхає Солодкевича до Мочульської*). Та поцілуй же в губки. Ще й церемониться. І хоче, та не сміє.

Мочульська (*хватає Солодкевича за шию і цілує його*). Ой, який сором! Одчепіться од моєї душі! (*Спускає очі і затуляється рукою*).

Солодкевич. Чого ж тут соромитись? Цього і я не дуже соромлюсь.

Скрипчинський. Хто кого любить, тому нічого соромитись. Правда, Марто Сидорівно!

Мочульська. Хіба ж ви мене любите?

Скрипчинський. Господи, як любимо. (*Тихо*). Як собака цибулю.

Солодкевич. Так любимо, що й!

Мочульська. Ох! (*Зітхає і підіймає очі вгору*). Випиймо ж, щоб нам веселіше було на світі жити.

Скрипчинський. Випиймо оцієї солоденької, щоб солодші губи були та аж злипались.

Мочульська. Ох! (*Зітхає і піднімає очі вгору*). Заспівайте ж мені якої! Коло веселих паничів і мені веселіше стало.

Скрипчинський. Якої ж вам?

Мочульська. Та вже на цей раз грішної, тільки не дуже вже грішної, такої, як ви часом вдвох отут співаєте. (*Мочульська починає. Співають всі троє*).

Вийду на поле, гляну на море,
Сама ж я бачу, що мені горе.
Сама ж я бачу, чого я плачу!
Бо я милого вже не побачу.
Буду стояти на цім камені,
А чи не вийде милий до мене?
Буду терпіти велику муку!
А чи не скаже: дай, серце, руку.

Скрипчинський простягає до Мочульської руку, вона йому подає свою, потім сама простягає до Солодкевича руку; Солодкевич подає їй свою руку; вона тягнеться до його за своєю рукою і трохи не притулює свого лиця до його.

Скрипчинський. Бачте! Як мені, то ви ткнули руку, неначе дулю дали, а до Солодкевича так... (*Передражнює комічно Мочульську*).

Мочульська (*б'є його по руці*). Ой скрипочко! Ой скрипочко! Ат! Вам усе жарти. (*Співає далі. Скрипчинський руками ніби грає на скрипці*).

Нащо ж нам, боже, дав ся спізнатись,
Коли не судиш нам ся побратись.

Скрипчинський стає позад Мочульської і ставить з пальців над її головою ріжки, кривиться і висолоплює язика. Мочульська обертається і штовхає його, а далі співає.

А коли судиш, чому не злучиш,
Нащо ж нас, боже, даремно мучиш.

За останнім куплетом Скрипчинський заводить впоперек, а потім кричить: «Кукуріку! кудкудак! кудкудак! Соко-ко-ко!» Мочульська схоплюється, ганяється за ним і махає на його хусточкою.

Мочульська. А киш! А киш! (*Вбігає Мелашка*).

ВИХІД 15

Ті самі й Мелашка.

Мелашка. Ой боже мій! Я думала, що сюди влетіла чубата курка, що вам, тітко, подарував бондар, а це до нашого панича сатана приступає.

Мочульська. Чого ти сюди пришелепалась? (*Мелашка виходить*). Чого ти настираєшся? Та й навратлива оця молодиця!

ВИХІД 16

Ті самі без Мелашки.

Мочульська. Ой, грішна я! Співаю та співаю; а миски та ложки лежать не миті. Отже з мене справді конопляна хазяйка. (*Забирає з стола посуд й виходить. Скрипчинський слідком за нею приграває ніби на скрипці*).

ДІЯ ДРУГА

Та сама кімната, що і в 1-й дії, тільки краще обставлена. Стоїть гарненький стіл, стільці, на застеленому столі букет.

ВИХІД 1

Скрипчинський. От бач! Я вже в цьому пересвідчився: як трохи поженихались з Мартою Сидорівною, то й обід смачний дала, і хату краще обставила, і добріша до нас стала. Ще й квіточок понаставляла. Чи ти ба, які пахучі! (*Нюхає*).

Солодкевич. І за гроші за кватиру щось перестала допоминатись.

Скрипчинський. А знаєш, бра, що мені в голову прийшло: хочеш, щоб ніколи за кватиру не платити і обід мати дурнісінько? Женись ти з Мартою Сидорівною.

Солодкевич. А знаєш, бра... ожени ся ти з Мартою Сидорівною.

Скрипчинський. Тю-тю, дурню! Це вже не кумедія, а правда: а він ще за мною говорить. Візьми собі за жінку Мочульську: будеш мати дурнісінько кватиру з обідом, з чаєм, з бебехами, з маковниками, з медяника-

ми; матимеш свої різниці й їстимеш щодня пироги з печінкою.

Солодкевич (*витріщив очі*). Що таке? Щось я добре не второпаю.

Скрипчинський. Та бери за жінку нашу хазяйку: будеш мати свою хату, садок, різницю; будеш щодня їсти фляки та печінки. Хіба ж це погано?

Солодкевич. Чи ти ба! (*Роззявляє рота й витріщає очі*). А справді непогано було б, тільки вона гладка, та стара, та погана. А як же з Лесею? Вона обідиться, буде, бідна, плакати.

Скрипчинський. Е, дурниця! Будуть гроші в кишені, знайдемо десять Лесь ще кращих.

Солодкевич. Отже ти ніби й правду кажеш. Тільки як же їй це сказати. Якби їй написати яку бумагу: «донесеніє», або там який доклад, або «приказ», то я б це зумів, а то язиком... якось не потраплю. В мене язик, як колода: ніяк в роті не повертається. Добре, що ти за мене з Лесею переговорив.

Скрипчинський. То і з Мартою Сидорівною за тебе поговорю. Ти їй тільки скажи: «Я вас, Марто Сидорівно, господи, як люблю і без вас жити не можу», то вона тобі зараз і руку дасть, бо вона тебе любить. А я вже за тебе пущу язика. От я буду твоїм сватом.

Солодкевич. Може, твоя й правда. А діло не погане. Оця хатина моя, садок мій, різниці мої; щодня печеня, пироги з печінкою. Тютюну матиму вволю.

Скрипчинський. Та ще й зараз кінчай діло, бо бачиш, отой бондарюга не дурно сюди вчащає, і вже Марті Сидорівні обручі та чубату курку на презент підніс.

ВИХІД 2

Скрипчинський, Солодкевич та Мочульська, убрана по-панській, але без смаку.

Мочульська. От я і впоралась, а тепер готова з вами і до світу забавлятись. Лихий вас не взяв: хоч у кишенях вітер свистить, та зате ви веселі.

Скрипчинський. Спасибі! Добра ви людина.

Мочульська. Та це ж мій гріх, нігде правди діти.

Скрипчинський. Марто Сидорівно! Солодкевич хоче вам сказати щось таке гарне, таке смачне, що ой-ой-ой!

Мочульська. А що там таке?

Скрипчинський (*штовхає Солодкевича під бік*). Та починай же.

Солодкевич. Марто Сидорівно! Я вас, господи, як люблю.

Мочульська. Ой! Що це ви, Василю Тихоновичу, мені в вічі кажете. Не знаю, де й очі діти. Я згорю од сорому.

Скрипчинський. Як згорите, то тільки попіл зостанеться. Лучче не горіть.

Солодкевич. Я... Я честь маю докладати вашому превосходит... я вашому благородію... на законному основанії, по статті закону, том III, хочу сватати вас.

Мочульська (*плеснула в долоні*). Невже? Цього ще мені ніхто не казав... Чи то... Це я вже од багатьох чула. Це мені не первинка.

Скрипчинський. Верзе чорти батька зна що. Кажи просто.

Солодкевич. Та от я вам кажу, що я хочу бути вашою жінкою, а щоб ви стали моїм чоловік... чи то, бач...

Скрипчинський. Верзе, верзе оце мурло таке, що й купи не держиться. Я за його, Марто Сидорівно, бо я його сват. Він хоче женитись з вами. В'яжіть нас рушниками. А мені, як сватові, дасте оцю кватирку дурнички. Добре, Марто Сидорівно?

Мочульська. Та добре, добре. (*Подає Солодкевичеві руку*). Невже оце я буду чиновницею?

Скрипчинський. Авжеж! Та ще якою. Такої чиновниці ще ніколи не бачила Глибочиця.

ВИХІД 3

Ті самі та Мелашка.

Мелашка. Тітко! Бондар прийшов. Ходіть лишень сюди!

Мочульська. Та й навратливий отой бондар! Так мені надокучив. От і принесло його ледащо. А! Шкода, та нічого робить: треба йти. (*Виходить*).

ВИХІД 4

Ті самі й Феся та Леся.

Солодкевич. Але що це вчинила моя дурна голова? Жартували, жартували, та й дожартувались до сватання... Та це ж я продав себе, неначе на ярмарку! Це ти, дурисвіте, підвів мене, неначе під монастир, улесливими словами. Пропав тепер мій вік молоденький! Та, мабуть, така вже доля мені судилась. Хоч-не-хоч, а продасись з голоду та з нужди. За п'ятнадцять карбованців жалування на місяць і харчуйся, і їж, і пий, і кватиру наймай, й зодягайся, ще й люльки посмоктати хочеться. Викручуйся, як вмієш! Ет! Горенько мені, та нема де дітись. Хоч з мосту та в воду. Але... не я продавсь перший, не я й останній: коли продаються кращі й багатіші за мене, продають себе не од голоду й нужди, то мені вже за всі голови!

Скрипчинський. Та годі тобі базікати! От і поздоровляю тебе з щастям. Тепер ти багатир. (*Цілується з ним і б'є його по плечі. Заглядає в вікно*). А он Феся й Леся вертаються з магазину. Фесю! Лесю! А зайдіть до нас та побрикаємо трохи. Ми веселі, бо оце добре пообідали.

Феся вбігає в двері, Леся лізе в вікно. Вітаються, подають одні другим руки.

Феся й Леся. Добривечір!

Скрипчинський й Солодкевич. Доброго здоров'я! Як ся маєте? Чи скакаєте?

Феся. Чи брикаєтесь, як завсіди?

Скрипчинський. Ого-го! Ще й як! (*Підскакує*). Вибрикуємо, бо сьогодня добре пообідали.

Феся й Леся. Невже?

Скрипчинський. Тут ми піддурили Марту Сидорівну та й... мали на обід гуску печену, ще й наливки напились.

Феся й Леся. І ми оце вибрикуємо, що вирвались з магазину; засиділись, аж ноги закоціліли.

Скрипчинський. Коли раді, то й поцілуймось. (*Простягає руки, щоб обняти Фесю. Солодкевич хоче обняти Лесю*).

Феся. А зась! (*Б'є по руках Скрипчинського*).

Леся. А дзусь! (*Б'є по руках Солодкевича*).

Скрипчинський. Та хоч в ручку!

Феся й Леся. В ручку можна. (*Підставляють обидві свої руки. Паничі цмокають їх в руки*). Погратись, поскакати можна, та й годі, бо ми не вінчані.

Скрипчинський. А швидко повінчаємось? Коли б уже те весілля; ото б натанцювався. (*Підскакує до Солодкевича*). А заграй трохи на бандурі, а ми після доброго обіду поскачемо.

Солодкевич бере гітару й грає. Всі співають.

Ой ти, руда, ходи сюда,
А ти, чорна, подай човна,
А ти, біла, постій там:
Я до тебе прийду сам.
Прийшов чорний до білої
Попоїсти бараболі;
Нещасная моя доле!
Не вкипіла бараболя.
Ой, тим вона не вкипіла,
Що ти чорний, а я біла.

Танцюють козачка. Саме тоді, як вони розтанцювались, Мочульська входить в кімнату.

ВИХІД 5

Ті самі й Мочульська.

Мочульська (*хреститься*). Ой боже мій! Свят! Свят! Свят! Дух святий при хаті та при мені! Вийшла з хати, були самі паничі, а тепер... А ще мене й сватали! Чи це мені привиджується? Чи це мана, чи чорти поналітали в вікна! Піду покличу свого заступника. (*Виходить і вертається з Дармостуком*).

ВИХІД 6

Ті самі й Дармостук.

Панни ховаються за ліжка і присідають долі.

Мочульська (*протирає очі*). Трохиме Петровичу! А гляньте ви, чи це панни скачуть по хаті, чи чорти. О! Вже нема!

Дармостук. Як хвостів не бачили, то були люде.

Мочульська. Хвостів не примітила, а ріжки, здається, бачила. Але вже десь щезли.

Мочульська (*ховається за спиною в Дармостука*). Ой заступниче! Йдіть уперед, бо мене страх бере.

Дармостук (*іде далі*). Не бійтесь. За мною вам буде безпечно, як за Печерською кріпостю. Мене всі чорти поперелякуються. Я не з таких щигликів (*показує на Скрипчинського та Солодкевича*), що старої баби бояться.

Скрипчинський. Де ви тих чортів набачили?

Солодкевич. Та то, мабуть, вам здалося.

Мочульська. Еге, добре здалося. Як я вийшла, то була хата порожня, а як увійшла, то стала повнісінька; та всі отак: чук-чук-чук!

Дармостук (*показує руками, тикаючи вгору*). Отак: чук-чук, чуки-чуки! Я вже догадуюсь, яких то ви чортів бачили. Мабуть, то були чортиці, бо й я їх раз бачив тут. (*Дармостук нишпорить по кімнаті, заглядає під ліжко, в закутки. Мочульська ходить за ним слідком, ховаючись за його спиною*).

Скрипчинський. Та це ви, мабуть, вкутали перцівки пляшку, що бачили якісь чуки-чуки. Хіба ж не чуєте, що по хаті тільки вітер ходить.

Мочульська. Розкажіть своєму батькові. Укутали то правда, та не п'яні, хвалить бога.

Дармостук (*заглянув під ліжко і вглядів Фесю. Феся вискакує, поставивши на голові ріжки з рук*). От вам і чортиця! (*Заглядає за друге ліжко. З-за ліжка вискакує Леся, поставивши на голові ріжки з пальців*). А киш! А ось і друга чортиця!

Мочульська. Дух святий при хаті! (*Придивляється*). Та це ж Феся й Леся! А, ви, гаспидські дівчата! Чого вам тут треба? Чого ви сюди ходите? Постривайте ж, розкажу я вашій матері. Добре, що недалеко живе отут в флігелі. Зараз піду та й розкажу.

Дармостук. Бачте, Маото Сидорівно, які чортиці вчащають до ваших паничів. От я не з таківських. В мене цього нема.

Солодкевич. А та відьма, Тетяна Круторебриха! Хіба ж ви до неї не забігаєте?

Дармостук. Куди ж пак, який розумний. Поцілуйся з Тетяною.

Феся й Леся (*бігають по хаті, сміються, а потім з Скрипчинським та Солодкевичем співають*).

Качки гречку шулю-палю!
Я качура упіймав:

Усім хлопцям по дівчині,
Мені бабу чорт надав.

Скрипчинський (*показуючи на Солодкевича*). Тобі бабу чорт надав.

Я на бабу тую трачу,
Продам бабу, куплю клячу.
Кляча здохне, шкуру злуплю,
А за шкуру дівку куплю.
Задумалось вражій бабі
Молодою бути:
Натикала за намітку
Зеленої рути.
Руто моя, руто моя,
Руто зелененька!
Я ж думала, що я стара,
А я ж молоденька.

Мочульська (*тихо*). Це вже вони співають проти мене. Ще й сміються з мене в моїй хаті. (*Голосно до Фесі та до Лесі*). А вон звідсіль! Гетьте! Щоб і ваш дух тут не смердів.

Мочульська гониться за Фесею. Леся втікає й регочеться. Слідком за Мочульською бігає Скрипчинський і комічно ніби поганяє батогом, а потім ніби цуприкує до себе віжки, щоб здержати Мочульську.

Скрипчинський. Тпру, тпру, не так гаряче, а то й поносите! Тпру!

Дармостук ганяється за Лесею. Леся втікає. Солодкевич біжить за Дармостуком і ніби поганяє батогом.

Солодкевич. Цабе, сірий, соб, соб, соб, моругий!

Феся й Леся вискакують одна в двері, друга в вікно.

Мочульська. Оцього я вже не сподівалась од вас після сватання. Ой боже мій! А я їм пойняла віри, через свою добрість. І на бісового батька я така добра! Тим добрим людям все лихо на світі за пазуху летить. Кожне ледащо тебе обсміє, піддурить. Ой, люта ж я, люта! (*Бігає по кімнаті*).

Дармостук. От вам і паничики!

Мочульська. Обсміяли мене кругом, обдурили, обпили, об'їли, та ще й за кватиру нічого не платять. Зараз вибирайтесь собі з хати хоч і проти ночі.

Дармостук (*тупає ногою*). Зараз-таки, зараз! З

бебехами, з своїми чорнильницями та паперами. Які канцелябристи! Тільки шурубурять отут, та й годі.

Скрипчинський. А вам яке діло?

Дармостук. Таке діло, що вам не треба знати. От що.

Скрипчинський. Марто Сидорівно! Хіба ж ви не знаєте жартів? Так собі молоді хлопці трохи подуріли. Хіба оце вперве Феся й Леся лазять по ваших і по наших кімнатах? От і забрели до нас ненароком, бо в вас був гість.

Солодкевич. Авжеж! Трохи попустували, та й годі. Я вам одній вірний був і буду.

Мочульська. Невже? То те сватання не були жарти?

Солодкевич. Авжеж ні! Які ж це жарти? Чи можна ж цим жартувати?

Скрипчинський (*падає одною ногою на коліно, а другою ногою позад себе комічно дригає*). Вибачайте, Марто Сидорівно, сватові. Я готовий знов, вдруге бути сватом.

Дармостук. Про якого це свата та про яке сватання вони торочать?

Скрипчинський (*встає*). Про таке сватання, що Солодкевич посватав Марту Сидорівну, а я був сватом.

Дармостук. Що ви кажете? Що ви теревените? Годі вам дурити бідну Марту Сидорівну, бо я оступлюсь за неї.

Скрипчинський. Куди ж пак! От посватали Марту Сидорівну та й видерли її в вас під самісіньким носом. (*Тикає Дармостукові під ніс рукою*).

Дармостук. Не дуже тикайте, бо я як тикну, то й ноги задерете.

Солодкевич. Овва! Не в те вбрався. Швидше ми тебе звідсіль викинемо з обручами та з клепками.

Дармостук. Що? Мене? З обручами? (*Плює в кулак і заміряється на Скрипчинського*). Ану, попробуйте! Та я як візьму дубову клепку та задеру вам оці канцелярські хвостики та як дам поляпаса, то полетите обидва, як горобці, аж за Дніпро.

Мочульська. Одже ж за мене ще й поб'ються. (*Тихо приспівує*). На городі квітки в'ються, а за мене хлопці б'ються. Ото, хвалити бога, дожилась-таки до свого. Тепер про мене заговорить уся Глибочиця.

Солодкевич. Не дуже кричи! Бо тут маю право я. Я тебе... тебе... застрелю.

Дармостук. А зась!

Мочульська. Ой боже мій! Ще за мене й стріляться будуть. Навіки перелякалась. (*Кидається між їх*). Цур вам! Так мене перелякали. Та що ж, нема де правди діти. Солодкевич мій жених.

Дармостук. А про заступника вже й забули?

Мочульська. Бо знайшла другого, молодшого. Вже як хочете, а все-таки колезька лемистраторша якось краще виходить, ніж бондариха, та ще й Дармостучиха.

Дармостук. Чи здуріла баба на старість! Причепилась до хлопця.

Мочульська. Брешете-бо! Яка я баба? Ми хоч і зараз готові повінчатись.

Дармостук. Вінчайтесь, але хіба при зачинених дверях, щоб людей не смішити: позасовуйте в церкві усі двері засовами.

Мочульська. Овва! При зачинених дверях буде вінчатись чиновниця. Звелю поодчиняти навстіж усі троє дверей в церкві, ще й цвинтар. Я б коло Лева на майдані повінчалася, якби можна.

Дармостук. Спасибі, що дурила. Сказилась стара на старість. Потривай же! Я знаю ці штучки! Розсиплешся ти ще до дев'яти місяців, тоді прийдеться мені тебе обручами набивати. (*Хоче вийти*).

Мочульська. Куди ж ви? Не гнівайтесь, бо я тепер така щаслива, така рада, така добра! Ой боже мій! Яка я тепер добра! Будемо пити заручини. Перев'яжу вас рушником, як свата. Прошу на могорич. Будете хоч сватом, коли не судилось вам бути моїм женихом. Ви ж мій сусіда! Вертайтесь-бо! (*Дармостук вертається*). Мелашко!

ВИХІД 7

Ті самі й Мелашка.

Мелашка. Чого?

Мочульська. Піди та проси сюди й Тетяну, й Фесю та Лесю з матір'ю. Гукни через баркан до сусід, що Марта Сидорівна просить зараз на свої заручини. Та накрий столи у садочку: там будемо вечеряти й заручини пити, щоб нам соловейки приспівували.

Скрипчинський. Та жаби прискрегочували.

Мочульська виходить, виносить на підносі хустку та шарфи та рушники. Хусткою перев'язує руку Солодкевичеві, а рушниками та шарфами перев'язує навхрест через плечі Скрипчинського та Дармостука. Поздоровляють Мочульську та Солодкевича.

Скрипчинський (*тихо*). Голодному й опеньки — м'ясо. (*Голосно*). Щасливі будьте та в краще вберіться. (*Тихо*). А де то я й собі знайду таку сарандару, як Марта Сидорівна, з хатою та різницями?

Дармостук. Коли вже так, то й я поздоровляю вас.

ВИХІД 8

Ті самі й Феся, Леся, Тетяна й гості.

Гості. Поздоровляємо вас, Марто Сидорівно, з молоденьким женихом. (*Всі цілуються з молодим та з молодою*).

Мочульська. Спасибі! Правда, несподівано? От добра плата за кватиру! Даруй боже, щоб мені од паничів була така плата за кватиру щомісяця!

Всі (*не розібравши*). Даруй боже! Дай боже!

Скрипчинський та бондар наливають усім чарки. Мочульська кидається до всіх цілуватись; цілується з Скрипчинським, Солодкевичем, бондарем і з Мелашкою та приказує.

Мочульська. Заміж іду! Ой, заміж іду! Співайте мені весільних пісень, грайте, танцюйте, бо я заміж іду. Я колезька реминстраторша! Ой боже мій!

Всі (*з чарками, співають*).

Радуйся, чарко!
Веселися, пляшко!
Ти, калач,
Не плач!
Тобі діло буде —
Закусювать будем;
Будем пити та гулять,
Та калачі розділять.

Мочульська (*співає*).

У середу родилася,
Та на моє горе.
Ой не піду за старого —
Бородою коле.

А я піду за такого,
Що не має вуса;
Як кивне, як моргне,
То я й засміюся.

Скрипчинський (*співає*).

Трясітеся, рубці!
Дивітеся, людці!
Хоч сорочки не маю,
Женитися думаю.

Солодкевич (*співає*).

Кукуруза сіється, кукуруза родиться,
Молодому хлопцеві женитися хочеться.
Наївшися, напившися — ой, гвалт, женитися.
А як же я зголодію, де ж я жінку подіну?

Скрипчинський (*тихо*). Посадиш в різниці печінки продавати. Не журись.

Феся.

Ой кріп та роман,
Та петрушечка!
Кучерявий Василь —
Моя душечка!
Козаченьку гарний!
Не ходи до Ганни,
Ходи до Мотрусі,
На білі подусі.
А в Мотрусі-дусі
Чотири подусі.

Скрипчинський (*набік*). Ще й різниці з фляками.

А п'ята маненька —
Сама молоденька.

Дармостук (*набік*). Молоденька, аж лисина світиться.

Всі.

А шоста перина —
Сама чорнобрива.

Феся (*тихо*). Правда, що маненька та тоненька, як перина.

Дармостук (*співає*).

На городі погрібець,
На погребі бондарець.
Ой бондаре, бондарику!
Набий мені бочку.
А я тобі, бондарику,
Пошию сорочку.
Цілий тиждень п'яна була,
І сорочку продала,
З паничами пропила.
Чом писаря не любить,
Хіба не подоба?

Всі.

Сяде верхи на собаку —
Вся його худоба.

Всі (*співають*).

Січена калинонька, січеная;
А вже наша Мотруня зарученая;
Червоні черевички на нозі,
Що купив Василько в дорозі.

Танцюють метелиці. Мочульська з чаркою й пляшкою в руках крутиться всередині круга.

Завіса спадає.

Кінець.

В ДИМУ ТА В ПОЛУМ'Ї

Історична драма
на чотири дії й на п'ять картин

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Іван Остапович Виговський, український гетьман, 45 років.

Олена Виговська, його жінка, гетьманша, дочка шляхтича Богдана Стеткевича, новогрудського каштеляна, й князівни Соломирецької, його першої жінки.

Данило Виговський, брат в первих гетьмана, 40 років.

Катерина, його жінка, старша дочка гетьмана Богдана Хмельницького, середніх літ, говорюча, весела й розумна.

Олена, менша дочка Богдана Хмельницького, жінка черкаського полковника Івана Нечая.

Ганна Хмельницька, гетьманша, третя жінка Богдана Хмельницького, з роду Золотаренків, 40 років; поважна, хазяйновита, держиться простих давніх звичаїв.

Остап Золотаренко, небіж гетьманші Ганни Хмельницької, козацький сотник 32 років.

Князь Богдан Соломирецький, дядько гетьманші Виговської по матері, син православного князя Василя; сам католик і прихильник Польщі; старий сивий удівець.

Зінаїда Соломирецька, його дочка, молода дівчина, дуже гарна з лиця.

Маруся Стеткевичева, жінка гетьманшиного брата Юрія Стеткевича, приятелька гетьманші Виговської.

Христина Стеткевичівна, її дочка, молоденька дівчина, жвава, неслухняна й свавольна; приятелька князівни Зінаїди Соломирецької.

Юрій Хмельницький, менший син Богдана Хмельницького, хлопець 16 років, вередливий, неслухняний й опришкуватий.

Князь Любецький, далекий родич Стеткевичів, католик, служив у польському війську, панич 45 годів, лисий, пристаркуватий, високий і кандибастий, сватає князівну Зінаїду.

Охрім Крутив'яз, наймит старої гетьманші Ганни Хмельницької.

Орися, горнична старої гетьманші.

Пан Казімір Беньовський, королівський посланець з Варшави, 50 років, жвавий, хитрий, облесливий і говорючий.

Павло Тетеря, полковник козацький, котрий потім одружився з удовою Катериною, старшою Богдановою дочкою, й був потім гетьманом.

Конюший князя Соломирецького, старий шляхтич.

Козацька старшина: полковник Тетеря, Тиміш Носач, генеральний обозний, Іван Золотаренко й інші.

Двірські дами й родички гетьманші Виговської: Павловська, Подарицька, Рудницька, Лговська; пажі, козаки, хор дівчат, козак вістовик, козаки вивідчики, 1-й шпигун, 2-й шпигун, селяни.

Дія драми діється 1657 року в Чигирині;
остання дія — через три роки.

ДІЯ ПЕРША

Дія діється в Чигирині в домі небіжчика гетьмана Богдана Хмельницького. На сцені просторна світлиця, багато й гарно убрана по-старосвітському. Попід стінами ослони з спинками, застелені червоним оксамитом та сукном. В одному кутку довгий стіл, застелений дорогою скатертю. На столі на срібному полумиску хліб та сіль. Рядом з столом здорова канапа з спинкою, застелена квітчастим перським килимом. Коло стола довгі й круглі дзиглики й стільці, оббиті червоним сукном. Коло образів і коло дзеркал скрізь по стінах понавішувані вишивані рушники. На стінах полиці з срібним посудом, висять рушниці та шаблі. Через усю світлицю простелений квітчастий килим до одних дверей. В світлиці двоє дверей.

ВИХІД 1

Удова гетьманша Ганна Хмельницька в намітці, в парчевому жупані, в намисті з червінчиків в три разки; четвертий разок з золотих, наче розтягнутих крапель. На разках золотий з діамантами хрест, подарунок Богданів.

Ганна Хмельницька. Минула моя слава! Полинуло моє щастя десь за синє море, мов ластівка в теплі краї. Була й я гетьманшею й господинею в цих покоях; а от сьогодні прибуде гетьманша Виговська, буде жить у цих пишних Богданових світлицях, буде тут походжати по цих дорогих килимах, буде усім правувать... А я, безталанна, муситиму кориться. Небіжчик Богдан був добрий для мене, слухав мене, поважав, звелів перед смертю, щоб я жила в цьому палаці, просив, щоб я доглядала сина його Юрася. А Виговський вмостився сам в цей палац, ще й свою молоду гетьманшу звелів тут вмостить, а мене випхнув, дав мені для прожиття отой закуток (*показує на одні двері*),

дав на кінці палацу дві кімнатки та одну кімнатку для Юрася, Богданового сина мизинця. Ох, горе моє, недоля моя! А колись я тут гетьманувала! Мала своїх гайдуків, пажів, свого писаря. (*Ходить швидко, говорить гордо*). Гетьман Богдан раз сподобив мене обідати з послами, ще й дав мені право видавати й підписувать універсали монастирям... А тепер... От Виговський звелів мені впорядкувать світлиці для своєї гетьманші, зострічать її... ніби якусь королівну. Шляхтянка, пак, має рідню між князями Любецькими, Четвертинськими, Соломирецькими... Ох! (*Зітхає важко*). Оришко! Оришко!

ВИХІД 2

Ганна Хмельницька й горнична Оришка.

Оришка (*входить*). Зараз, ласкава гетьманше!

Ганна Хмельницька. Оришко! Незабаром прибуде молода гетьманша. Я тебе приставлю до молодої гетьманші за служницю, будеш її услуговувать, бо ти проворна, зугарна й угариста, то й увинешся коло панії.

Оришка. Ой боже мій! Їй же богу, боюся! Кажуть, нова гетьманша з великих панів: вже й не знаю, чи королівна, чи царівна, чи князівна. Кажуть, що вона їде з Києва до Чигирина в золотій кареті, а за нею їде такий поїзд, що вона сама вже буде в Чигирині, а хвіст того поїзда тільки що виїжджатиме з Черкас. Та ще кажуть, що їдуть усі польські князі, чи королі, чи вже й не знаю хто. Невже цьому правда?

Ганна Хмельницька. Цур дурної навісної! А поклич мені Охріма. (*Оришка виходить*).

ВИХІД 3

Ганна Хмельницька й Охрім.

Охрім (*входить*). Добридень, паніматко гетьманше!

Ганна Хмельницька. Доброго здоров'я, Охріме! Чи причепурив, чи поприбирав в дворі та в садку? Гляди лишень, щоб скрізь було гарно й чепурно. Незабаром прибуде поїзд з молодою гетьманшею. Та й за двором улицю замети, отам коло криниці, де на Маковія воду святять щороку.

Охрім. Ще й улицю? Неначе на Маковія, як святять зілля.

Ганна Хмельницька. Ну, ну! не варнягай та мерщій йди й замітай, бо я сама вийду от зараз та все огляджу.

Охрім. А чи то правда, гетьманше, що люде кажуть, нібито з молодою гетьманшею їде велика сила польських панів, а за ними йде велика сила війська, та все польські шляхтичі й татари, та ще й чорні орапи; та нібито вони везуть з собою в кареті якусь хранцузьку відьму, чи мару, а в тієї хранцузької відьми, буцімто, одні зуби в роті, а другі зуби на лобі. Військо, кажуть, таке, що як іде, то аж земля стугонить. А та хранцузька відьма, чи мара, як тільки свисне та заклацає усіма зубами, то напустить на наше козацьке військоману, і воно так одразу й попадає та й поляже покотом. А тоді польські пани знов вернуться до нас і заведуть на Україні нову панщину та шляхетчину.

Ганна Хмельницька. Нехай би верзла отаке Оришка чи якась стара баба... Адже ж ти Охрім?

Охрім. Крутив'яз Охрім, паніматко гетьманшо.

Ганна Хмельницька. А мені здалось, що це стоїть коло мене Оришка... А поклич сюди сотника Остапа Золотаренка, мого небожа.

Охрім. Зараз, ясновельможна! (*Виходить*).

ВИХІД 4

Ганна Хмельницька й Остап Золотаренко.

Остап (*входе й кланяється*). День добрий, тітко! З сьогоднішнім днем будьте здорові! (*Цілує Ганну в руку; вона цілує його в голову*).

Ганна Хмельницька. Спасибі, небоже! Будь і ти здоровий. Оце я тебе покликала, щоб спитать, де мені зострічати нову гетьманшу з хлібом та з сіллю? Чи тут в світлиці, чи деінде; чи на ганку, чи в світлиці в дверях, як стрічають молодих після вінчання, чи, може, ще гетьман звелить мені зострічать її аж за брамою. Чи не казав пак тобі про це гетьман?

Остап. Сказав би, та й сам не знаю. Мені гетьман про це й не скаже. Не Золотаренки в його запобігли ласки, а Виговські. Наїхала тих Виговських до Чигирина ціла метка, неначе ввесь Вигів з Волині переперло сюди в Чигирин. На собаку поліном кинь, а в шляхтича влучиш.

Ганна Хмельницька. А мені ж треба знати, де й як зустрічать нову гетьманшу. Виговський вигадує якісь пишні церемонії для Олени Стеткевичівни. Велика, бач, пані; значного шляхетського роду, має рідню на Литві між князями. Вона ж дочка новогрудського каштеляна Богдана Стеткевича й князівни Соломирецької.

Остап. Кажуть, що їде до нас якесь велике цабе.

Ганна Хмельницька. Гетьман звелів мені й моїм пасербицям стрічать гетьманшу, але де й як, цього гаразд не розтовмачив: бігає, метушиться, мов навісний.

Остап. Треба спитать у полковника Данила Виговського. Він же в гетьмана, мов права рука! А от і він!

ВИХІД 5

Ганна Хмельницька, Остап Золотаренко й Данило Виговський.

Данило Виговський. А я, мамо, оце до вас. Добридень вам, мамо! Чи готова, Остапе, твоя сотня? Ти з своєю сотнею поїдеш з гетьманом за місто назустріч гетьманші.

Остап. Вже готовісінька. Хоч і зараз рушать з міста.

Данило Виговський. Просить вас гетьман (*кланяється Ганні*), щоб ви, гетьманшо, були ласкаві, стріли молоду гетьманшу з хлібом-сіллю та привітали її та її ясновельможних родичок, котрі їдуть вкупі з нею.

Ганна Хмельницька. Та треба ж вийти назустріч і привітать. (*Зітхає*). А де ж казав Іван Остапович зустрічати гетьманшу? Чи тут в світлиці, чи на ганку, чи, може, й за двором?

Данило Виговський. От про цю церемонію нічого напевно не скажу вам, бо я й сам невідомий тому.

Ганна Хмельницька. Як за двором, то я на це не згодна. Багато вже буде честі для нової гетьманші. (*Одходе набік*).

Остап. Та й для шляхти, що з нею наїде, буде надто багацько пошани.

Данило Виговський. А хоч би й для шляхти!

Остап. Шляхта не варта такої пошани. Це вже справді пішлося козакам, як з Петрового дня, щоб козаки панькались з шляхтою, неначе колись з польськими панами.

Данило Виговський. Остапе! Це ж наїде з гетьманшею не польська шляхта, а нашої ж віри україн-

ська, котрої й небіжчик Богдан не вигнав з України і котру таки шанував.

Остап. Гм... вона-то й своя, але за нею волочиться хвіст польських князів та панів.

Данило Виговський. А як і волочиться, то що ж?

Остап. Нехай краще не волочиться. Я вже постерігаю, до чого воно йдеться.

Данило Виговський. А до чого ж воно йдеться?

Остап. А до того, що пани хотять втиснуться знов на Україну, покласти на наш віз хвостика, а потім лапку, а потім зовсім сісти та й зіпхнути козаків з воза, а хлопів запрягти в ярмо, та до панщини! Я це трохи постерігаю.

Данило Виговський. Я цього не думаю, а думаю, що наші козаки, старшина, усі повинні бути шляхтою, як і шляхта польська.

Остап. А то навіщо? Усі повинні буть однакові! І козаки, і селюки — усі повинні бути шляхтою, коли вже в вас пішла на шляхту поведенція теперечки.

Данило Виговський. О, цього не буде! Не повинно бути! Ми, старшина, ми тільки повинні мати опрічні од селюків вищі привілеї, мати право на маєтності.

Остап. Вибачай, полковнику! Цього ніколи не буде. Цього не повинно буть.

Данило Виговський. Ба повинно буть! (*З криком*).

Остап. Ба не буде! Не повинно бути! (*З гнівом*).

Ганна Хмельницька. Та годі вам! Годі! Оце заходились.

Остап. Ось де наше право й право козаків! (*Висмикує з піхви шаблю*).

Ганна Хмельницька. Одже ще полаються, а може, й поб'ються отут! Та годі вже вам, годі! Остапе! Бійся бога!

ВИХІД 6

Ті самі й гетьман Виговський.

Виговський (*несподівано входе в двері; біжить до Остапа й Данила, стає між ними й розставляє руки*). Те-те-те! Чули ми цієї вже од вас і вчора, і позавчора, і позапозавчора. Те-те-те! Співайте ще іншої.

Ганна Хмельницька. Опам'ятайтесь. Годі вам змагаться!

Остап (*махає шаблею*). Накладу своєю головою, а не попущу шляхті та панам верховодить! Ми тут на Україні всі однакові. Всі рівня! Всі або шляхта, або сірóма! Так постановив небіжчик Богдан.

Данило Виговський. Сірóма — шляхта! Оце так гарна шляхта! Хи-хи-хи! (*Регочеться*).

Виговський. Те-те-те! От таке ми чули од вас і вчора, і позавчора, і цього тижня, і того тижня. Ну-ну! Годі вже вам, годі сперечатися та войдуватись! Накричались доволі, то й буде! Цитьте! Усе буде гаразд. Усе буде добре. Втихомиртесь!

Остап. Ніколи не мовчатиму, вийду на вулицю та серед улиці кричатиму проти панства...

Виговський. Те-те-те! Молодий ти, то й піднімає тебе на крикливці. От мене та й вас, шановна гетьманше, то вже крикливці не беруть.

Ганна Хмельницька. Куди вже мені до крикливців. Мені аби лихо тихо, то я й мовчатиму. Нехай крикливці нападають на будлі-кого іншого.

Виговський. Розумну людину гарно й слухати. А ви втихомиртесь. Усе буде гаразд.

Остап (*тихо*). Та й хитра ж оця людина! На всі боки він на лице, а вивороту нігде й нема! Але я постерігаю в його той виворіт.

Виговський. Вгамуйтеся! Помиріться. Годі вже вам! Буде з вас того змагання! Нащо нам ті хатні сварки та змагання? (*Бере однією рукою за руку Данила, другою — за руку Остапа й складає їх докупи; вони обидва одвертаються один од одного, хоч подають руки*).

Данило Виговський. Та вже нехай буде так, як гетьман каже.

Виговський. От і згода! От і мир! Нічого в світі не люблю я так, як мирноту та спокій! Чи правду я кажу, паніматко? (*Обертається до Ганни Хмельницької*).

Ганна Хмельницька. А бог його святий знає.

Виговський. А я оце до вас, гетьманше! Ще раз прохаю вас сердечно. (*Цілує Ганну Хмельницьку в руку*). Стріньте молоду гетьманшу, як господиня, як посаджена мати, з хлібом-сіллю та з пошаною, бо вона, може чули, з шляхетського, навіть сенаторського й князівського роду, має родичів князів і родається з ними.

Ганна Хмельницька. Де ж мені її зострічати? Чи в дворі, чи тут у світлиці?

Виговський. О ні, ні, ні, паніматко! Тутечки, осьдечки в світлиці зостріньте її з хлібом-сіллю. У дворі стріне її наш брат Данило. А ти, сотнику, зараз забирай свою сотню та їдь зо мною назустріч моїй дорогій гетьманші за Чигирин.

Остап. Добре, гетьмане! Моя сотня вже готова.

ВИХІД 7

Ті ж самі й вістовик-козак.

Вістовик (*вбігає раптом*). Ясновельможний гетьмане! Вже гетьманшин поїзд виїхав з лісу й спускається з горба. Я оце просто з дзвініці, звідкіль зирив за всім. (*Виходить*).

Гетьман Виговський. Брате Даниле! Ходім мерщій, хутчій, швидше! А де ж, гетьманше, Богданові дочки? Де Катерина Виговська? Де Олена Нечаєва? Де ж це дівся Юрась? Нехай ідуть сюди. Та станьте рядочком. Ви, мамо, посередині, а дочки по одну й по другу руку. Отак-о! Та привітайте гетьманшу ласкавенько, промовте якесь привітання й поздоровління, бо з гетьманшею їдуть високі гості; зараз прибуде й її дядько, князь Соломирецький, та ще й з своєю прегарною дочкою, князівною Зінаїдою.

Остап і Данило Виговський хапком виходять.

ВИХІД 8

Ганна Хмельницька, Виговський, Богданові дочки: Катерина Виговська й Олена Нечаєва.

Катерина Виговська (*входить*). Добридень! Добридень вам, мамо! (*Цілує мачуху в руку*). Добридень і вам, пане гетьмане!

Ганна Хмельницька й Виговський. Доброго здоров'я!

Олена Нечаєва. Добридень, моя дорога мамо! З сьогоднішнім днем будьте здоровенькі! (*Цілує мачуху в руку*).

Ганна Хмельницька. Спасибі! Будь і ти здорова.

Виговський. От і добре, що ви прийшли. А де ж Юрась? Треба ж, щоб доконечно й він тут був на церемонії. Та причепуріть його трохи.

Катерина Виговська. Добре-добре, пане гетьмане! Вже ми доглянемо його.

Виговський. Прощавайте! Господи, споспішай і спострічай! Дай боже час добрий!

Ганна Хмельницька, Катерина й Олена. Прощайте! Господи, спострічай! (*Гетьман Виговський виходить*).

ВИХІД 9

Ганна Хмельницька, Катерина, Олена, потім Юрась Хмельницький.

Ганна Хмельницька. Сідайте! Сідай, Катерино! Присядь, Олено! (*Усі сідають*).

Катерина. Їдуть до нас високі гості.

Олена. Та ще й з високою пихою. Все шляхта, та князі, та князівни... Я не знатиму, на яку й ступить перед такими гістьми.

Ганна Хмельницька. Будемо ступать на обидві, як і повсякдень ступаємо. Там-то диво князі та князівни! Бачили ми, як за вашого небіжчика тата Богдана ті князі давали драла з України, аж курява підіймалась слідком за ними.

Катерина. А це вони потрошку знов силкуються вшелепаться на Україну, бо нова гетьманша з шляхти.

Олена. Та ще й не з простої, а гоноровитої. Кажуть, нібито вона доводиться родичкою і князям, і сенаторам.

Ганна Хмельницька. Та доводиться ж родичкою і князям Любецьким, і князям Соломиоецьким, Доуцьким, і Горським, і Огінським. й іншим. Має вона рідню між варшавськими сенаторами. Князь Соломиоецький, той, що їде з нею до гетьмана в гості. доводиться молодій гетьманші рідним дядьком по матері. Кажуть, що цей князь вже став католиком, а його дочка, молода князівна Зінаїда, вже спольщилась трохи.

Катерина. Я чула, що молода князівна Зінаїда дуже гарна з лиця.

Ганна Хмельницька. Кажуть, що така гарна хоч з лиця води напийся, і вже до неї присватується якийсь немолодий князь.

Олена. Не князь-бо, мамо, а сенатор.

Ганна Хмельницька. Нехай буде й сенатор. Але цей сенатор чи князь вже пристаркуватий, дуже багата людина, має великі маєтності на Литві та на Поліссі.

Катерина. Може, й він пришелепається до нас в Чигирин?

Ганна Хмельницька. Мабуть, присуркаться.

Юрась (*вбігає*). Що це таке? Що це таке?

Ганна Хмельницька. А що там таке, Юрасю?

Юрась. Що це таке? Що це таке? (*Бігає сюди й туди, од кутка до кутка*).

Ганна Хмельницька (*встає й іде до Юрася*). Та що там таке трапилось?

Юрась (*перекривляє*). Еге! Що там таке трапилось? Сидять отутечки та базікають. Он підіть лиш подивіться самі, то й побачите.

Ганна Хмельницька. Та на що ж подивиться? Кули йти?

Юрась. А туди ж о! Хіба ж ви не знаєте?

Ганна Хмельницька. А почім же я знаю?

Юрась. А де тепер мої коні стоять? Га?

Ганна Хмельницька. А де ж вони стоять? В стані.

Юрась. Еге! В гарній стані. (*Кричить перед самим Ганниним лицем*). В хліві! Он де! Мої коні поставили в хліві, а гетьманові стоять вже в стані мого тата. Он що! Я цього не стерплю. Я тут хазяїн, а не Іван Остапович Виговський! Що це таке? Що це таке? Я питаю в вас, що це далі буде? Га? Я тут хазяїн і гетьман! Навіщо Іван Остапович взяв мою булаву? Мене обібрала козацька рада за гетьмана, а не Виговського.

Ганна Хмельницька. Та тебе ж, серце, тебе. Але постривай лиш! Тобі треба ще вчиться, треба ще їхать до Києва та вчитись в академії, а потім, як вивчишся, то й будеш гетьманувать.

Десь далеченько чуть здалеки музики й гуркіт поїзда. Усі кидаються до вікон і заглядають в шибки.

Ганна Хмельницька. Певно, поїзд недалеко, бо чуть музики.

Катерина. Он вже виїжджає з гаю, спускається в місто в возво́зі.

Олена. Та й довгий же поїзд! Попереду їде французька ніби золота лиснюча карета.

Ганна Хмельницька. Ото ж їде гетьманша. Вона їздить завсіди в батьківській французькій кареті.

Катерина. А за каретою ще каляси! Та коні все повбирані; над хомутами червоні широкі пояси мають на вітрі.

Олена. А за каретою в калясах їдуть якісь панії.

Ганна Хмельницька. Ото ж, певно, гетьманшині двірські панії та родички: Павловська, Подарицька, Рудницька, Лговська.

Катерина. Кажуть, що вона везе з собою й якогось славного кравця Васильківського, та ще й кухаря з Варшави.

Ганна Хмельницька. Везе кравця, бо вона вбирається по-заграничному, як убираються в Парижі двірські французької короліви.

Олена. Ото буде на що подивиться. Побачимо усякого заграничного дива.

Музики наближаються, чуть їх вже голосніше та голосніше.

Ганна Хмельницька (*бере з стола тарілку з хлібом, застелену рушником, вишиваним заполоччю та золотом, і стає серед світлиці*). Катерино! Олено! Ставайте-бо побіч мене, а ти, Юрасю, ставай окроме, трохи оддалеки.

ВИХІД 10

Ті ж самі й поїжджани.

Одчиняються двері. Входить гетьман Виговський і веде під руку гетьманшу Олену. Олена убрана по французькій моді XVII в. в сукню з довгим шлейфом, в зубчастий високий комір; в неї на голові білий парик. За гетьманшею йдуть дами, її родички: Павловська, Рудницька, Подарицька. Лговська, за ними Маруся, жінка гетьманшиного брата, Юрія Стеткевича, і її дочка Христина, Данило Виговський, Остап, козацькі полковники й сотники, за ними натовпились козаки, позаду слуги, Охрім Крутиг'яз, Оришка. Музики грають марш.

Ганна Хмельницька (*виступає назустріч Виговській*). По нашому давньому звичаю зострічаємо тебе, гетьманше, з хлібом-сіллю. Пошли боже тобі на новому місці щастя, та здоров'я, та вік довгий! Даруй господи, щоб ви з Іваном Остаповичем гетьманували довго-довго й не зазнали на своєму віку ніякого горя, щоб ваше нове життя

було ясне та красне, як погожі літні дні. (*Подає гетьманші хліб. Гетьманша бере хліб*).

Ганна Хмельницька. Поцілуй же, гетьманше, наш хліб по нашому тутешньому звичаю, а то ми подумаємо, що ти цураєшся нашого хліба-солі.

Виговська. Спасибі вам. Вибачайте мені, бо я не знаю простих сільських тутешніх звичаїв: я не козацького роду. (*Цілує хліб. Катерина Виговська бере од неї хліб і кладе на стіл*).

Ганна Хмельницька. Тепер вітаю тебе в новій господі од щирого серця. (*Кладе обидві руки на плечі Виговській; Виговська й собі кладе руки на Ганнині плечі; обидві тричі цілуються, потім одна одну цілує в праве плече*). Оце старша дочка мого небіжчика Богдана, Катерина Виговська, з котрою ти вже знайома, як я чула од неї. (*Гетьманша так само цілується з Катериною*).

Ганна Хмельницька. А це менша дочка мого Богдана, Олена Нечаєва. (*Гетьманша цілується з Оленою*).

Ганна Хмельницька. А це Юрась, менший Богданів син.

Юрась. Не Юрась-бо, мамо, а Юрій. (*Цілує Виговську в руку. Виговська цілується з ним*).

Виговський (*до гетьманші*). Прошу сідати в нашій господі! (*До Ганни*). А це знайомі й родички моєї молодої гетьманші. А оце невістка моєї гетьманші, жінка її брата Юрія Стеткевича, Маруся; це її молоденька дочка Христина.

Ганна Хмельницька, Катерина й Олена кланяються їм і вітаються з ними.

Ганна Хмельницька. Прошу сідати, наші дорогі гості! (*Виговська сідає на першому місці на канапі; паж несе її шлейф*).

Виговський (*до старшини*). Сідайте, прошу вас!

Старшина сідає по другий бік. Коло порога і в одчинених дверях товпляться козаки й слуги. Декотрі заглядають в одчинені двері.

Ганна Хмельницька. Як же тобі, гетьманше, показавсь наш Чигирин?

Виговська. Після Києва та Варшави він мені здається дуже простим.

Ганна Хмельницька. Та певно, далеко Чигиринові до Києва та Варшави.

Виговська. Та козаків тих так багато в Чигирині! На яку вулицю не поверни, скрізь манячать козаки та козаки!..

Ганна Хмельницька. Бо це козацьке місто.

Натовп розступається. В світлицю входить польський посланець Беньовський.

ВИХІД 11

Ті ж самі й Беньовський.

Виговський. Моя дорога! Пан Казімір, посланець од польського найяснішого монарха, пробуваючи в цей час у Чигирині, хоче заповіститься тобі (*гетьманша встає*) й поздоровить тебе з приїздом.

Беньовський (*підлесливим голосом*). Найвищий, найзаве́ршеніший Розум, котрого ми нарікаємо богом, цар над небом і землею, колись сотворив першого чоловіка Адама й його першу жінку Єву. Найвищий Розум, «альбо» бог, увів першого чоловіка й його супружницю в пишний рай, зумисне для цієї прегарної пари насаджений. Ви, ясновельможна гетьманше, з ясновельможним гетьманом у Чигирині та в Суботові, як Адам і Єва в раї. Вітаю ж вас, ясна паніє з високого роду, і бажаю вам щастя в цьому новому раї на пишній Україні. (*Цілує гетьманшу в плече, потім у руку*). Ясновельможна гетьманше! Поздоровляю вас з вашим високим титулом! Ви тепер, мов короліва на Україні, як наша короліва в Польщі.

Виговська. Спасибі! Спасибі! Прошу ж сідати в нас! (*Сама сідає*). Я бажаю часто бачити вас в Чигирині в нас у гостях, хоч ви й далеченько од нас живете.

Беньовський (*сідає*). Ох, не близький світ! Тепер пробуваю на Поділлі коло Бара, в своїй маєтності, але я живу в Варшаві або на Волині, як каштелян волинський. Але ради миру між двома народами я ладен орлом шугати щодня з Варшави до Чигирина.

Виговська (*до Беньовського*). Як тут усе по-старосвітському в палацах небіжчика гетьмана Богдана: на стінах рушники, на стелі й на дверях намальовані янголи, Авраам, Фараонова дочка, неначе в церкві. От у палаці небіжчика мого панотця і в палацах князя Соломирецького на стелі скрізь понамальовувані амури та венери, неначе в Парижі в Луврі.

Беньовський. Це, бачте, ясновельможна, по козацькому, по старосвітському звичаю.

Гетьман Виговський (*до Ганни Хмельницької*). Мамо! Прошу вас привітать гостей старим медом, од котрого усякові хмари зсовуються з чола! Почастуйте, мамо, мою молоду гетьманшу, моїх вельмишановних гостей.

Ганна Хмельницька на часок виходить, потім знов входить. За нею козак виносить на блюді срібний бутель меду й поналивані медом срібні пугарі. Виговський подає перший кубок гетьманші, а сам бере другий кубок. Виговська встає, бере кубок у руки. Усі гості зараз устають і беруть пугарі.

Виговський. Вип'ємо за здоров'я моєї дорогої ясновельможної. (*П'є*).

Беньовський. За здоров'я гетьманші! Даруй боже, щоб ваше життя було солодке й міцне, як оцей старий мед — п'яне чоло, як його звуть козаки. Віват!

Усі. Віват, віват!

Одчиняються двері, входить князівна Зінаїда в пишному європейському убранні, з золотою діадемою на чолі, обсипаною перлами, а слідком за нею йде старий князь Соломирецький.

ВИХІД 12

Ті ж самі, князь Соломирецький і князівна Зінаїда.

Виговський. Наливайте медом кубки! Вип'ємо за здоров'я князя Соломирецького! За здоров'я князівни Зінаїди! Віват!

Беньовський. По-лицарській вип'ємо за чорні очки та за тонкі брівки славної князівни Зінаїди! Віват! Тричі віват!

Усі. Віват! віват! віват!

П'ють. Виговська встає з місця, йде назустріч Соломирецькому й Зінаїді, цілує в руку князя, потім обнімає князівну й цілується з нею.

Соломирецький. Поздоровляю тебе, кохана небого, на твоєму новому господарстві. Вибачай, що ми трохи опізнились в дорозі й не догнали твого поїзда, але не ми винні.

Зінаїда. Ніхто в світі не бажає тобі стільки щастя й долі, скільки бажаю я, моя дорога сестро! (*Цілується з гетьманшею*). Поздоровляю тебе на гетьманстві!

Виговська. Спасибі вам, мій дорогий дядечку, і тобі, моя дорога сестро!

Остап (*придивляється до Зінаїди. Тихо*). Одже ж не дурно слава про Зінаїдину красу пішла по всіх усюдах. Ой, яка ж вона пишна!

Христина (*обнімає Зінаїду*). Яка я рада, що ти прибула до Чигирина! Мені веселіше буде з тобою в Чигирині. Будемо вдвох гуляти, бігать по садку та пісень виспівувати. Знайдемо собі забавку та розвагу.

Беньовський. О, знайдете. (*Поглядає скоса на Остапа*). Тільки стережіться ви, панни, степових орлів: вони небезпечні для красунь. Ой, стережіться!

Христина. Авжеж пак! Ми з Зінаїдою зовсім в безпечності.

Беньовський. Моя гарна панянко! Не зарікайся заздалегідь. За своє серце не можна заздалегідь зарікаться.

Христина. А я зарікаюсь. А ти, серце Зінаїдо?

Зінаїда (*глянувши на Остапа*). Я? Я?..

Христина. Та ти ж, а не я.

Зінаїда (*тихо*). Ох, який пишний цей сотник! Гарний, як намальований! (*Голосно*). Я так само зарікаюсь, вельможний пане Беньовський.

Беньовський. Глядіть лишень, щоб потім не каялись. Адже ж наїхали колись з Адамом Кисілем до Богдана шляхтянки панії й панни, та й... гм... степові орли позаманювали горлиць на степи,— не тільки паннів, але й заміжніх паній.

Христина. Ми не горлиці. Хіба ж в нас є крила?

Виговський. «Ой дівчина-горлиця — до козака горнеться...»— співають в пісні. Мабуть, горлиці, коли про дівчат так співають у пісні.

Остап. «А козак, як орел; як побачив, то і вмер». (*Поглядає на Зінаїду; тихо*). Боже мій! яка вона пишна. Неначе серед людей отут несподівано впала зоря з неба й осяяла цю світлицю і звеселила моє серце.

Беньовський. Хоч і приємно й гарно нам у вас, але нам треба й честь знати. Чи правду я кажу, ясновельможний гетьмане? Я теперечки не посланець од ясновельможного нашого короля, а тільки гість. Падаю до ніжок ясновельможної гетьманші й прощаюсь з усім товариством. (*Кланяється до обох гетьманш і до всіх загалом*).

Виговська (*вставши*). Не навіки ж, пане Беньовський; не на довгий час! Ви ж в нас ще довгенько пробудете в Чигирині.

Беньовський виходить. Виговський випроводжає його до дверей.

Виговський. Час і мені дати спокій моїй дорогій гетьманші. Та в мене й діло є з вельможним паном Беньовським. А ти, молодий сотнику (*до Остапа*), зостанься та розважай молодих паннів.

Виходить. За ним виходить натовп козаків, що стояв коло порога.

ВИХІД 13

Ті ж самі без Беньовського й Виговського.

Христина (*встає*). Ой, як же я засиділась! Аж ноги потерпли. Коли б побігати або походить трохи. Тра-ла-ла! Тра-ла-ла! (*Починає ходить по світлиці, приспівує*).

Двірські панії. Овва! Христино! Схаменись! Це гарно!

Маруся Стеткевичева (*говорить помаленьку й запикується*). Отак вона все. Пустує та й пустує чи вдома, чи в гостях — все одно. В'юнка, як в'юн! Так тобі, мм... між пальцями й вислизне. Не слухає ні мене, ні батька. Я ж кажу... А! І в кого ти вдалася?

Христина. Я, мамо, вдалась в Христину Стеткевичівну, а не в вас.

Ганна Хмельницька. Та нехай пустує! Бігає та гоається, бо ще молоденька.

Христина (*бере Зінаїди за руку*). Ой, не люблю посиденьок на одному місці! Вставай, Зінаїдо, та трохи походимо по світлицях або ходім в садок. Мене вже бере нудьга. (*Зінаїда встає*). Тра-ла-ла! Тра-ла-ла!

Остап. Князівно! Ти чогось смутна та невесела: мабуть, тобі не сподобався наш Чигирин.

Зінаїда (*оступається од його геодо. Тихо*). Які пишні, але страшні очі в цього сотника. Чогось я боюсь його чорних очей. (*Голосно*). Я, сотнику, ні смутна, ні весела. (*Оступається од Остапа ще далі. Остап приступає до неї*).

Остап. Ти, князівно, неначе боїшся нас, козаків; чогось все оступаєшся од нас.

Виговська. Пане сотнику! То вона вперше бачить козаків. Ти не подивуй її.

Остап. Мабуть, тобі, князівно, здається, що ти попалась в полон до татарської орди в Крим.

Зінаїда. Я татарської орди зроду не бачила, тільки

чула про неї. Я, сотнику, зросла між іншим товариством. В нас на Литві люде... якось трохи ніби інакші.

Ганна Хмельницька. Поживеш, князівно, з нами, оговтаєшся, призвичаїшся, то й до нас звикнеш.

Зінаїда. Тут якісь інші люде. Все тут якось не по-нашому. (*Тихо*). Що це зо мною починається? Цей сотник неначе навів на мене чари: і боюсь його, і не можу одвести од його очей. В його очі неначе горять. (*Сідає поруч з Виговською, обнімає її й схиляє голову на її плече*).

Виговська. Ти, сестро, втомилася в дорозі?

Зінаїда. Ні, моя дорога сестро! Я приїхала на нове місце; скрізь бачу нових людей; заїхала з Полісся в якийсь інший, чужий для мене край, і чогось... несподівано на мене находить ніби смуток. Чогось я згадала несподівано наш палац на Поліссі, згадала свою небіжку матір, неначе побачила її отут перед собою, і мене несподівано взяв жаль, аж коло серця стисло. Чогось смуток найшов на мене.

Ганна Хмельницька. Може, це з пристріту або з очей... Це буває: на тебе одну дивились усі, зирнули усякі очі, а з людських очей... усяково буває.

Подарицька. Що правда, то правда. І зо мною це траплялось. Як хто на мене пильно та довго дивиться, то зо мною стає ніби пристріт.

Лговська й Павловська. І зо мною буває так само. Я боюся пильних гострих очей! На князівну всі зиркали очима і, певно, наврочили її.

Виговська (*до Зінаїди*). Буває й з пристріту. Але заспокойся, моя дорога сестро. Навіщо ти думаєш в такий веселий для мене день за все сумне та невеселе.

Остап. Думай, князівно, про що веселіше, бо в твоїх очах блищать вже сльози.

Христина (*бере за руку Зінаїду*). Вставай лиш, Зінаїдо, та підемо подивимось на Богданові світлиці, на його дорогі скарби: на пістолі, на турецькі та дамасські шаблі та на срібний й золотий посуд. Я вже їх раз тут бачила. Там так собі й осипані коралами та діамантами. (*Зінаїда встає*).

Остап. Ходім, князівно, я поведу тебе по світлицях Богданових і покажу ті скарби.

Зінаїда (*гордо оступається, до Остапа*). Нехай потім колись! Ми не швидко од'їдемо.

Остап. Ти, мабуть, гордуєш нами, козаками? А ми

людці нічого собі. Поживеш в нас у Чигирині, то й звикнеш до нас.

Зінаїда. Побачимо. Може, звикну, а може, й ні. (*Важко зітхнувши*). Цього я й сама не вгадаю в цей час.

Христина. От я одразу вже й звикла тут, і мені тут веселіше, ніж у мами вдома. Тра-ла-ла! (*Ходить й приспівує на ході*).

Стеткевичева Маруся. Я ж кажу, що так. Скрізь для неї гарно, а в мами погано. (*До Виговської*). Кажи вже ти, сестро, що-небудь їй, а я не буду... вже, гм. Ет!

Остап. Хвалю тебе, Христино, за веселу твою вдачу. На тебе не найде ніколи ні сум, ні жаль. Еге так?

Христина. Нехай тільки найде на мене, то я йому дам одкоша! Тра-ла-ла! (*Бігає й пустує, здіймає з стіни рушницю*). Ану, спробую, чи добре стріляє ця рушниця? (*Зінаїда й Стеткевичева однімають рушницю*).

Остап. А ми, князівно, люде веселі й не гордовиті. Козакам нема часу нудиться, але сміятися та співать доводиться таки частенько.

Зінаїда (*одходить од його*). Не всі люде, сотнику, вдалися одні в других. Я в тебе не вдалася, а ти в мене не вдався. (*Тихо*). Але які ж в його пишні очі! Я таких і досі не бачила нігде. І в сні мені такі не снились. Ох, що ж то буде зо мною? Сумом та жалем починається моя любов до цього степового красуня в цьому козацькому Чигирині. Щось недобре віщує моє серце!

Христина (*знов здіймає рушницю*). Ой, спробую, як вона стріляє! (*Зводить курок; рушниця вистрілює*). Бах! як славно стріляє! Трах-тарарах!

Зінаїда. Ох! поганий задля мене знак в Чигирині!

Усі (*встають і з переляком*). Ой боже мій! ох лишенько!

Завіса спадає.

ДІЯ ДРУГА

На сцені садок за палацом Богдана Хмельницького; ганок коло палацу виступає в садок; за палацом гай і замкова гора; на горі твердиня з високими баштами. Дія діється в неділю.

ВИХІД 1

Князівна Зінаїда Соломирецька й Христина; убрані в голубі довгі з широкими викладчастими комірами літники, юбки;

обидві в червоних черевиках, в високих на п'ядь білих кибалках, обвитих впоперек рядками дрібненьких квіточок та зібганих і поморщених вузеньких стьожечок.

Зінаїда (*походжає по садку*). Які тут чудові ліси й гори, садки й гаї! Пташки щебечуть, соловейки співають, квітки зацвіли. Який зелений рай! Я тут неначе в раї. Як мені весело! Яка радість в моєму серці! Я тутечки в гостях вольна, мов та пташка: співаю, бігаю, гуляю, коли сама схочу, не так, як у палаці мого тата, де я жила взаперті, все під доглядом, все тільки пряла та в костел воздушки й покрівці вишивала. (*Біжить по стежці, рве квітки й закладає собі за вуха*).

Христина (*доганяє її*). Ну та й швидко ж ти літаєш по садку, мов та зозуля в гаю шугає; і догнать тебе не дожену. Зінаїдо! я догадуюсь, чого це ти в Чигирині стала така весела, що оце аж підскакуєш.

Зінаїда. Ні, серце моє! ти про те й не знаєш, і не відаєш, і навіть не догадуєшся.

Христина. Ба догадуюсь! Ти тутечки стала така весела тим, що за тобою не ходить слідком одна персона... один... пан...

Зінаїда. Пан? Котрий це пан? Який же він з себе?

Христина. Високий та гнучкий, як чапля, кандибастий; голова довга та тонка, неначе в лошати; вуха стирчать, як у зайця, а ніс отакий-о! (*Показує пальцями, розчепіривши їх і приставивши до носа*).

Зінаїда. Я одразу вгадала. Це ж князь Любецький? Добре ти малюєш парсуни, неначе вчилась малярству в Римі.

Христина. Ой, гидкий він, ще й пронозуватий!

Зінаїда. Ой, яка я рада, що вже півтора місяця його не бачу. Пхе! Аж уся іздригнусь, як згадаю, як він було лиже мені руки слиняними мокрими губищами, неначе теля. Пхе! Пхе! Я аж гидую. Втекла б од тих губищ аж на край світу. (*Біжить стежкою. Христина біжить за нею*).

Христина. Чи не думає часом він тебе сватать?

Зінаїда. Ой гвалт! Рятуйте мене з душею й тілом. Пхе! Пхе! Ой, хоч не кажи цього, бо він і справді залицяється до мене.

Христина. Ото жених! (*Регочеться*).

Зінаїда. Правда, що жених! Вже Охрім Крутив'яз багато кращий за нього. Ой, яка я тут весела на волі в

їїх пишних Богданових садках, на волі, на всій своїй волі! Тут за мною ніхто й не зирить і не стереже мене. Я тутечки зовсім вольна.

ВИХІД 2

Зінаїда, Христина й Юрась.

Юрась (*виходить з латинською книжкою і, не примічаючи паннів, вчить лекцію напам'ять*). Oratio Ciceronis pro Catilina. Quousque tandem, Catilina, abutere patientia nostra! Quousque tandem, Catilina, Catilina, Catilina...[1] Ой, трудне ж завдав мені вчитель на лекцію, та ще й напам'ять. Quousque tandem,— quousque tandem... Quousque, quousque[2].

Христина (*вибігає з-за куща, висмикує книжку в його з рук, шпурляє*). Отак його! Отак! (*Топче книжку закаблуками*).

Юрась. Що ти робиш? Оддай! Оддай мені книжку! Я люблю вчиться.

Зінаїда (*виходить з-за куща*). А стид, а сором, Христино! Навіщо ти ото мордуєш книжку?

Юрась. Мабуть, щоб не була дурна та вчилась краще.

Зінаїда. А хіба ж книжка винна?

Юрась. А певне винна книжка та вчитель, а не я. (*Зінаїда й Христина регочуться*). Я ніколи ні в чому не був винен.

Зінаїда. Бо тобі ж таки треба вчиться: ти ж колись будеш гетьманом.

Юрась. Я хочу вивчиться, бо буду гетьманом. Вчи й ти, Христино, Катіліну.

Христина (*регочеться*). А мені воно навіщо! Хіба я в ченці пострижусь, чи що? То ченці в Києві розмовляють латиною.

Юрась. Та й я не думаю йти в ченці.

Зінаїда. А хто знає. Може, й ти колись будеш ченцем: бо ти дуже любиш молиться богу та вчити латину.

---

[1] Промова Ціцерона проти Катіліни. Доки ж, Катіліна, будеш зловживати нашим терпінням? Доки ж, Катіліна, Катіліна, Катіліна... (*лат*).— *Ред.*

[2] Доки ж, доки ж, доки, доки (*лат*).— *Ред.*

Юрась. В ченці? Ще що вигадай! Сама йди в черниці. Я хочу женитись, а не постригаться в ченці.

Христина. От тобі на!

Зінаїда. Так зарані? Ти ще дуже молодий.

Христина. А кого ж ти думаєш сватать?

Юрась. Та вже ж не тебе, а когось іншого.

Христина. Чом же не мене? Хіба я не гарна? От дивись, які в мене гарні очі (*кліпає очима*); дивись, як я вмію моргати бровами (*моргає на Юрася*); а які в мене кучері пишні!

Юрась. Чванься, чванься, бо ти чваньковита та ще й прудка, як та коза. Я не хочу брать кози. Я хочу сватать тебе, Зінаїдо, бо ти гарна. Господи, яка гарна! Я тебе люблю, господи, як люблю! (*Обнімає Зінаїду й хоче її поцілувать. Христина регочеться*).

Зінаїда (*вивертається од його й тікає. Юрась доганяє її*). Оце причепився! Шукай собі іншої, бо я за тебе не піду заміж.

Юрась. Чом не підеш?

Зінаїда. Тим, що не люблю тебе. Ти ще малий.

Юрась. Не любиш мене? Мене усі дівчата в Чигирині люблять та обнімають, а вона не хоче! Яка перебендя!

Зінаїда. А я не хочу, бо не люблю тебе. Не забувай, що я князівна.

Юрась. Овва! А я гетьманенко. А що?

Зінаїда. Коли б ти був гетьман, то я за тебе не пішла б, бо я шляхтянка й князівна. Я не козацького роду.

Христина. Йди лиш та сідай до книжки. (*Піднімає з землі книжку й тикає її в руки Юрасеві*). На та вчи! (*Передражнює*) Oratio, oratio, oratio, Catilina [1]. На та белькочи, та тікай звідсіль.

Юрась (*вириває книжку*). Ну, потривайте ж! Я ж вам колись оддячу. Будете мене довго пам'ятать. Малий, негарний... Які красуні понаїжджали до Чигирина з Полісся!

Христина. Будемо пам'ятати аж до обіду, а після борщу вже й забудемо. (*Юрась оглядається, свариться на неї книжкою, потім заходить за кущі, сідає за кущем, притаївшись, і підглядає: то вигляне, то знов заховається за кущі*).

---

[1] Промова, промова, промова, Катіліна (*лат*).— *Ред.*

ВИХІД 3

Зінаїда й Христина.

Далеко десь у садку чуть дівчачі співи; дівчата співають веснянки.

Христина. Десь у садку співають дівчата. Ой, як мені хочеться поспівать з ними веснянок та побігати.

Зінаїда. Овва! Нам не подобає співать та грати в якогось там хрещика з простими козачками.

Христина. Чом же ні? А я часто і співаю, і граю в садку з ними в усякі іграшки. Тут і багаті козачки грають з простими дівчатами і в хрещика, і в ящура. Мати моя сердиться, але я її не слухаю. Мені аби весело. Як тільки мене бере нудьга, то я зараз і майну до козацьких дівчат, та й граємо в садку.

Зінаїда. А я не гратиму, хоч оце й мені, господи, як хочеться і пограти, і поспівать, і побігати (*приспівує*). «А вже весна, а вже красна! Із стріх вода капле». А побіжи, Христино, та гукни на дівчат, нехай тут грають та співають, а я подивлюся та послухаю.

Христина. Добре! Зараз покличу дівчат. (*Приспівує*). «А я тобі, моя мати, перекір нароблю: повну хату ще й кімнату парубків наведу». (*Виходить*).

ВИХІД 4

Зінаїда сама.

Зінаїда. Яка я сьогодні весела! І чого це я така весела, аж мені самій чудно? І співала б, і грала б, і все мені сміятись хочеться. Звідкіля це в цьому Чигирині така веселість найшла на мене? Якби я мала крила, то пташкою полинула б понад садками, понад лугами; пірнула б в те синє небо, та все щебетала б та щебетала. Але де б я сіла-впала? Куди б мене занесли крильця? Куди б я оце зирнула з височіні? (*Задумавшись*). Я б зирнула на його, на Остапа, заглянула б йому в карі орлині очі. Чи любить він мене? (*Зітхнувши*). Ох, це ж його очі налили вщерть радістю моє серце. Он чого душа моя весела аж до краю. (*Швиденько ходе по садку й приспівує*). «Ой очі, очі, і ви, чорні брови! Чого ж ви припали мені до любові?» Але що ж з того, що я його покохала? Я, князівна Соломирецька, кого ж оце я полюбила? Козака, трохи не хлопа. Що це зо мною сталося? Боже мій, боже! Мені са-

мій стає аж страшно... Може, моє серце й помилилось... Але ж ні... ні! Я душу свою оддала б за цього сотника, якби... якби... я тільки не була князівна. Ой боже мій, боже! навіщо мене доля завела в цей Чигирин?

ВИХІД 5

Зінаїда, Христина й дівчата, убрані в стрічки та квітки, в сині літники та високі кибалки, як звичайно вбираються в неділю.

Христина (*веде перед, за нею виступає рядок дівчат з-за кущів, побравшись за руки. Ходять рядком, звиваючись, грають в кривого танця й співають. Зінаїда сідає на лавці й задумується*).

А в кривого танця
Та нема ладу й кінця,
Ходжу, ходжу, та не виходжу,
Плету, плету, та не виплету.
Грайте, дівочки, грайте!
Пилу не збивайте,
Пилу не збивайте,
Суконь не каляйте.
Бо на вас суконьки,
Як біль, білесенькі, (*двічі*)
Як папір, тонесенькі.

Дівчата стають в кружок і крутяться; грають потім в «царівни». Христина стає за царівну в середині кружка. Одна дівчина стає за кружком, удає царенка. Співають.

А в городищі царівна, царівна,
А за городищем царів син, царів син.
Приступи, царенку, близенько, близенько!
Поклонись царівні низенько, низенько!
Та візьми царівну за руку, за руку;
Виведи царівну до ряду, до ряду;
Другу бери із ряду, із ряду.

Дівчина, котра стояла за царенка, кланяється Христині, потім бере її за руку, виводить за кружок, становить до ряду, бере другу дівчину й становить серед кружка.

Христина. Зінаїдо! йди-бо та погуляй з нами!

Дівчата. Князівно! ясновельможна князівно!

Одна з дівчат. Князівно, йди лиш гулять з нами та розвеселись трошки.

Зінаїда. Я не гуляю з простими дівчатами.

Тим часом Остап Золотаренко виходить з-за дерев, гуляє по садку. Вглядів дівчат та Зінаїду.

Одна з дівчат. Ой боже мій, як я злякалась!

Зінаїда (*вхопившись рукою за серце*). Ох-ох-ох! Як же ти мене злякав.

Христина (*до дівчат*). Чого це ви розсипались, неначе курчата од шуліки? Ставайте лишень знов до кривого танцю! (*Бере за руку одну дівчину. Дівчата знов беруться за руки, ходять рядком і заходять за дерево в гущавину, співаючи пісні).*

ВИХІД 6

Зінаїда й Остап Золотаренко.

Остап. Зінаїдо! чого ти неначе мене боїшся? Чого ти все од мене одхиляєшся й ніби тікаєш? Щотижня сливе бачився я з тобою, і все ти одвертаєшся тільки од мене, більше ні од кого, не хочеш до мене й слова промовити. Невже я такий страшний?

Зінаїда (*заспокоївшись*). Ні, сотнику! ти мені не страшний. Страшні мені усі козаки. Я до їх і досі не звикла й не оговталась з ними. Тут у Чигирині я й досі не призвичаїлась серед козацтва.

Остап. Чого ж вони тобі страшні? Ти ж не вчора й не позавчора прибула до Чигирина. Здається, час би вже й звикнуть тобі в Чигирині до козаків і призвичаїться.

Зінаїда. Мій панотець князь багато дечого страшного нарозказував за козаків, за гетьмана Богдана; і од того часу я чогось страхаюсь козаків. Чомусь вони мені несподобні.

Остап. Що ж він розказував про козаків?

Зінаїда. Розказував, як Богдан Хмельницький виганяв дідичів панів та князів з України, як козаки руйнували й палили панські оселі та палаци, як польські дідичі й шляхтичі та князі втікали в Польщу, перебирались потаєнці за хлопів в свитки та в кожухи, ховались по лісах, по очеретах; розказував, що козаки оддавали хлопам панські лани та ліси. Ти ж знаєш, що й мій панотець втратив на Україні великі маєтності, землі й ліси, бо він став католиком, хоч родом українець. Він мусив утікать од Богдана з України на Литву, спасати своє й моє життя од коза-

ків. Сотнику! будь ласка, йди собі од мене! Мені й досі ці страхи аж у сні сняться й лякають мене.

Остап. Не піду я од тебе! Не оступлюсь звідсіль! Ти неначе чарами причарувала моє серце од того часу, коли я вперше тебе вглядів. Не бійся мене! Я козак, люблю битви так, як твої чорні очі; але я люблю битви не для слави, бо за неї мені байдуже, а для оборони рідного краю од лютих ворогів. Сипались під моєю шаблею ворожі голови, як лист з дерева восени. Але не страхайся! Чого тобі бояться того, хто любить тебе, як вітер билину, як квітки росу, а ясні зорі темну ніч? Зінаїдо! я вгадую, що й ти мене любиш, та тільки не хочеш того виявить та й сказати.

Зінаїда (*гордовито*). Я князівна. Ти мені не рівня.

Остап. То що ж, що ти князівна. Князівно! для серця немає ні князівства, ні панства. Кохання — це все одно, що віковічність, щастя без краю, без границь, без пам'яті. Зінаїдо! в твоїх очах для мене все: і небо і сонце, і життя й щастя, і ясні зорі й темні ночі. (*Бере Зінаїду за руки*). Чого ж ти мовчиш? Промов до мене хоч словечко!

Зінаїда (*вириває в його руки й одходить*). Сотнику! Не забувай, що я князівна, а ти... козак. Ти забув, що я католичка, хоч мій дід, князь Соломирецький, був благочестивої віри, як у вас кажуть. (*Гордовито*). Оступись од мене! Не муч мене! Не чаруй, козаче, мене своїми словами; не печи мого серця своїми очима. Тебе мати породила мені на смуток.

Остап (*задумується*). На смуток? Ти помиляєшся, князівно: на щастя, на наше щастя віковічне твоя мати тебе породила. В нас тепер на Україні нема ні шляхтичів, ні князів, ні панів, ні хлопів: ми усі рівні. Стань і ти мені рівнею, і ми обоє будемо щасливі до кінця нашого життя. Твої очі гріють і ніби печуть мене і вдень, і вночі. Твоя тінь слідком за мною ходить, куди не ступить моя нога. Моя мила! Моє щастя! Знівечила ти мене, козака. (*Обнімає й цілує Зінаїду*).

Зінаїда (*вивертається з його рук*). Оступись од мене! Я сказала тобі, що я князівна й католичка. Забудь про мене. (*Одходить і потім біжить*).

Остап (*доганяє й хапає її за руку*). Потривай, князівно! почекай! дай договорить до кінця. Без тебе мені світ не милий і життя мені непотрібне. Прощай же навіки! Піду в степи, кинуся в битву з татарами й накладу

головою. Дай надивиться в останній раз на твої очі. І прощай навіки, моя мила! (*Швидко одходить*).

Зінаїда (*доганяє його*). Остапе! серце моє! вернись, не кидай мене. Невже твої пишні кучері обмочаться в кров, і їх висушить та розвіє вітер по степу? Невже твої ясні очі виклюють орли? Ти ж для мене одно в світі щастя. Твої очі цілі ночі світять мені, як ті ясні зорі. Не покидай мене, світи мені й грій мене своїми очима, мій соколе ясний! (*Остап обнімає Зінаїду*). З тобою я ладна йти й на степи, і на край моря, на край світу! (*Кладе голову Остапові на плече й плаче*). Остапе! і я тепер рада, що на Україні усі стали рівні; я хочу бути тобі рівною. Та й тато мій, може, згодом пристане до козаків хоч поневолі, щоб вернути втрачені маєтності.

Далеко чути співи. Юрась виглядає з-за кущів і каже: «Що це таке? Що це таке?» На сцену з-за дерева та кущів виходить Христина й веде рядок дівчат, котрий звивається поміж кущами в кривому танці, співаючи: «А в кривого танця та нема ладу й кінця». Остап, вглядівши дівчат, одходить од Зінаїди і йде в гущавину садка.

ВИХІД 7

Зінаїда, Христина й дівчата. Дівчата то сідають, то стають гуртами; декотрі, побравшись за руки, крутяться.

Христина. Чого це ти, Зінаїдо, одбилася од гурту? Йди лиш та ще трохи погуляємо з дівчатами.

Зінаїда (*сідає на лавці під деревом*). Не до гулянки, не до співів мені тепер, Христино. Гуляй, співай собі. Покинь мене тут в самотині з моїми думами.

Христина. Зінаїдо! що це сталося з тобою? Ти плакала? В тебе очі смутні й заплакані? А де ж дівся сотник Остап? Ти чогось неначе та голубка підстрелена.

Зінаїда. Підстрелена, приборкана... Ти правду сказала. Не хочеться тепер мені ні гуляти, ні співать. Йди собі та гуляй з дівчатами, а я тут посиджу сама. Ой боже наш милий! Яке чудне дівоцьке життя! Півгодини передніше я була весела, співала, а тепер я ладна й плакати.

Христина. Ой боже мій! що це скоїлось тутечки? Ти сидиш, неначе неприкаяна: така ти засмучена.

Зінаїда (*встає*). Ой стала я засмучена, засмучена. Правда твоя, серце Христино!

Христина. Та чого ж?

Зінаїда. І не питай. Я й сама невідома тому.

Христина. Тут був Остап з тобою. Де ж це він дівся?

Зінаїда. Не знаю. І не питай.

Христина. Чом не питать? Хіба ж ти мені не скажеш? А я ж тобі все дочистá за себе розказувала. І тепер тобі скажу щиру правду: я повела кривий танець далеченько в садок, думала, що Остап піде нáслідці за мною; а потім я хотіла втекти од дівчат та стрінуться з ним будлі-де в садку в гущавині, щоб розмовлять з ним на самоті...

Зінаїда. Навіщо?

Христина. Скажу тобі щиру правду, як своїй прúятельці: я його люблю, так кохаю, як нікого ще в світі не любила: ні мами, ні гетьманші тітки, ні тата, ні тебе, серце Зіню. Як зирне він на мене бистро очима, то на мене неначе блискавка впаде. А серце тільки стук, стук, стук: здається, от-от вискочить. Зіню моя люба та мила! що це діється зо мною, я й сама не відаю. (*Обнімає Зінаїду й пригортається до неї*).

Зінаїда (*одпихає її*). Геть од мене! (*Одходить з гнівом*). Йди собі звідсіль. Тікай з садка! Геть з-перед моїх очей.

Христина. Чого ж мені тікать? За мною ніхто не гониться. (*Озирається*). Хіба тут де засіли татари на засідки?

Зінаїда. Одчепись, кажу тобі!

Христина (*приступає до Зінаїди*). Чи це ти жартуєш? Але як ти чудно жартуєш сьогодні. (*Придивляється до Зінаїди, заглядає в очі*). Свят-свят-свят! Зіню! що тобі трапилось? Ой боже мій, яка ти стала чудернацька! Чи не...

Зінаїда. Чи не збожеволіла я? чому пак і ні... Я тепер божевільна.

Христина. Ти збожеволіла та знавісніла! (*Тікає до дівчат, стає в ряд з ними*). Дівчата! щось з князівною сталося. Чи не збожеволіла вона? Вона неначе стратила розум.

Дівчата. Божевільна! причинувата? Ой лишечко! Тікаймо од неї!

Зінаїда. Неправда. Я не збожеволіла! Я весела, я щаслива. Мені забажалось грати, співать.

Біжить до дівчат, стає в ряд і починає несамовито пісню: «А в кривого танця та нема ладу й кінця». Несамовито й швидко біжить і тягне рядок за собою. З дому на ганок виходять Виговська й Маруся Стеткевичева.

ВИХІД 8

Ті ж самі й Виговська і Маруся Стеткевичева.

Виговська. А це що? Христина й князівна граються та крутяться з дівчатами!

Зінаїда. А як мені весело, то чом же не гулять хоч би й з козачками. Тра-ла-ла! Тра-ла-ла! (*Крутиться й приспівує*).

Виговська. Ото все Христина, ота дзига! Вона всьому дає привід. Вона завела сюди й князівну.

Христина. От і Христина винна. Ще що вигадайте. Хіба Зінаїда маленька, чи що? Хіба вона сама не знайде сюди стежки?

Маруся Стеткевичева. Отак вона все! Лихо мені з тобою, Христино! Ніяк не вдержу тебе в руках! (*До Виговської*). Отак як бачиш, гм... мм... ясновельможна! Як той в'юн, порскá; так і вислизне з рук. Нічого з нею не вдію, гм... м... не вдію. Хоч на мотузкý її води за собою. Ет! Геть звідсіля! Йди в хату! (*Штовхає Христину в плечі*).

Христина. Сссс... Ой болить! Сссс... так болить, неначе... блоха вкусила. (*Сичить*).

Виговська (*до дівчат*). А ви чого тут у садку?

Одна з дівчат. А ми ж за небіжчика гетьмана Богдана все було гуляємо отут у садку. Ще було в неділю то й музики гетьман наймають.

Виговська (*сходить по східцях з ганку в садок*). Пішли геть з садка! Щоб мені більше не сміли тут вештаться й гулять! Чудна тут у їх поведенція.

Одна з дівчат. Оце диво, та й годі! Колись гуляли тут, а тепереньки то й не можна. (*Усі тікають з садка*).

ВИХІД 9

Ті ж самі без дівчат.

Виговська. Ото, певно, небіжчик гетьман порозпускав так отих козачок, отих хлопів та простих козаків. В мене цього не буде! Нехай хлоп знає своє місце, а козак своє, а шляхтич своє.

Христина. А ми своє. (*Біжить по східцях на ганок, а з ганку знов у садок*).

Виговська. От незабаром, може, наїдуть значні гості, ще й які значні, а може, й женихи з Литви.

Христина. Мамо! Привезіть мені з Литви хоч зо два значних женихів, тільки не з отакою носюрою. (*Показує пальцями обох рук*).

Маруся Стеткевичева. Отак вона все: їй все жарти та смішки. Вже й не знаю, в кого вона і вдалася. От Зінаїда, так покірливіша.

ВИХІД 10

Ті самі й Юрась.

Юрась (*виходить з-за кущів*). Еге! Зінаїда покірлива й тиха. Авжеж! Знайшли тиху. Коли б ви знали, що вона тут у садку витворяла з отим козаком...

Виговська. А що вона витворяла?

Юрась. Еге! А зо мною то й не схотіла. А що, Зінаїдо! Ага! От і розкажу. От і розкажу.

Зінаїда. Розкажи передніше за себе, а потім вже розказуй і за других, коли ти такий довгоязикий вдався.

Юрась. От і розкажу, от і розкажу! Бач, як усі насторочили вуха. А що, Зінаїдо! а що!

Виговська й Маруся. Та кажи ж мерщій!

Юрась. Еге! Коли ви кричите на мене, то й не скажу. Нехай кортить, от що. Чи ви пак знаєте, що Зінаїда з козаком...

Виговська. Та кажи-бо, Юрасю, не жартуй! Який козак? Гарний з лиця? такий, як ти?

Юрась. Авжеж пак! Такий, як я... В його морда така гарна, як у мого чобота; ніс довгелецький, отакий-о! (*приставляє до носа розчепірені пальці*), а губи, як кислиці.

Маруся Стеткевичева (*глянувши на Виговську*). Може, це вже приїхав князь Любецький?

Виговська. Як Любецький, то й хвалить бога. Це й добре; аби не хто інший.

Юрась. То-то й штука, що інший. А що робили? Передніше чогось лаялись, а потім обнімались, а потім цілувались, та так довго.

Христина. Ой боже мій!

Зінаїда. Чом же ти, гетьмановичу, не розказуєш і за себе?

Виговська. Та з ким же обнімалась?

Юрась. Та з сотником Остапом.

Виговська. Князівна з сотником?

Юрась. Атож!

Зінаїда. Ти зо́зла наговорюєш на мене, що я не схотіла з тобою цілуватись. Він чеплявся до мене, а я дала йому одкоша.

Виговська. Князівно... твоя князівська честь... Ти панна й князівна.

Зінаїда. Що я роблю, про те знає моє серце та бог.

Юрась. Та я третій, бо я засів он там в кущах і все чисто бачив з-за кущів на свої очі. Ще й Христина... гм...

Христина. Юрасю! Ти погана людина. Ти сам любиш Зінаїду й чеплявся до неї. Ти недобра людина.

Юрась. Не бреши-бо! Краща од тебе.

ВИХІД 11

Ті самі й князь Любецький та князь Соломирецький.

Соломирецький (*виходить з палацу на ганок з Любецьким*). Он де гуляє моя дорога князівна! А ми тебе шукали по всій оселі.

Любецький (*убраний в польське військове убрання, збігає проворненько по східцях у садок*). Падаю до біленьких ніжок ясновельможної князівни Зінаїди. (*Бере її за руку обома руками й цілує в руку*). От і я слідком за вами до Чигирина! «Поне́важ» я маю швидкі ноги, як швидконогий давній Ахіллес, то й вислідкував вас і наздогнав. Я догнав би вас хоч на краю світу. Падаю до ніжок і цілую твої біленькі ручки, князівно! Як здоров'ячко?

Зінаїда. Як бачиш, князю! Слаба не була; все ворушусь,— гуляю по садку.

Любецький. Поезія! поезія! Ой, яка тут поезія в Чигирині в цьому садку. Овідій, Овідій, та й годі. А ти, князівно, тут, у садку в Чигирині, мов та поезія в поезії, мов сама Овідієва поезія на берегах Чорного моря.

Соломирецький. Прошу кидать цю поезію, та ходім, князю, в горниці. Ти мій наймиліший, найдорожчий гість в Чигирині.

Обнімає його. Усі йдуть з садка на ганок. Юрась позад усіх, дивлячись на Зінаїду.

Ю р а с ь. А що! Не схотіла любити мене, то на ж тобі оцю литовську карлючку! (*Прикладає до носа розчепірені пальці обох рук і кривиться*). А що! чи виграла, чи програла?

Завіса спадає.

ДІЯ ТРЕТЯ

На сцені та сама світлиця, що й у першій дії. Серед світлиці стіл, застелений червоною скатертею; кругом стола стільці й ослони, позастелені килимами. Вечір.

ВИХІД 1

Гетьман І в а н В и г о в с ь к и й сам.

В и г о в с ь к и й. Велике, але небезпечне діло задумала моя голова. Треба б повернуть колесо України на інший бік, не туди, куди повернув його старий Богдан. Недобре вчинив старий гетьман, що одірвав Україну од Польщі й оддав московському цареві, а свою українську шляхту й козацтво зрівняв з хлопами. Я люблю польську шляхту за її просвіченість. Треба нам, козакам, з нею ставать в спілку. Тим-то я задумав знов оддать Україну польському королеві. Але що то скаже на це козацька старшина? Що скаже чорнота, народ? Знаю, що Москва не оступиться з України. Знаю, що знов поллється кров і затопить Україну кривавим дощем. Але де ж пак не лилася людська кров?.. А час іде, а час минає. Юрась вийде з академії й одбере од мене гетьманську булаву. Треба розпочинать цю справу, треба хапаться. Коваль клепле, доки тепле. Треба клепать, поки час мій не минув. За мою послугу для Польщі од короля поллється на мене золото річкою. Король дасть і наддасть мені усього, усякого добра. Тоді я зостанусь гетьманом або краще поставлю умову з Польщею, щоб я був великим князем на Русі, яким колись був князь Владимир. І може, слава Виговських засяє на ввесь світ. (*Швидко ходить по сцені*). Ох, думи мої, думи мої! Заворушились ви в моїй голові. Шугаєте ви, як блискавка громової ночі на небі, і надите ви мене чарами слави, багатства, розкоші й панства, до чого простягали руки тисячі й мільйони людей. Чому б пак і мені не простягти до цього

добра своїх рук, коли тому настав добрий час? (*Ходить мовчки*). Але треба передніше випитать думки в старшини. Доконче треба зібрать передніше маленьку потайну хатню раду. Треба спочатку потихеньку, помаленьку облапать голови в старшини, та ще й значнішої, щоб досвідчиться за її думки й гадки, щоб часом і моя голова не покотилась по землі, як дитячий м'ячик. Але... або пан, або пропав! а вже я добуду свого і для себе, і для щастя усієї України. (*Гордо підіймає голову*).

ВИХІД 2

Виговський і посланець польський Беньовський.

Беньовський (*входячи проворно. На ході*). Мій привіт і щире пошанування ясновельможному гетьманові! (*Обнімається двічі навхрест з Виговським, і обидва цілуються, а потім знов обнімаються навхрест і цілують один одного в плече*). Жду й не діждуся ради, ясновельможний гетьмане!

Виговський. Мій коханий пане Беньовський! А от і діждався! Зараз зберемося на маленьку хатню раду. От незабаром і сама рада буде. А на раді, коханий друже, ти побідиш своїм словом, бо твій меч — то твоє слово. А я пересвідчений в тому, що цей твій меч буде побідний.

ВИХІД 3

Ті самі й козацька старшина.

В світлицю входять: Данило Виговський, переяславський полковник Павло Тетеря, Тиміш Носач — генеральний обозний, Остап Золотаренко і ще дехто з козацької старшини. Усі кланяються гетьманові Виговському й вітаються з Беньовським.

Виговський. От і добре, що ви зібрались. Прошу сідати та послухать поради. (*Дехто з старшини сідає на стільцях, декотрі стоять*). Од найяснішого польського короля прибув до нас з Варшави посланець пан Беньовський. (*Беньовський кланяється старшині. Старшина встає й кланяється Беньовському*). Прибув він до нас і в гості, і з деякою пропозицією до нас, гетьмана, і до вас, старшини. Просимо вас «бардзо слушне» вислухать його пропозицію, бо річ заходить «о бардзо значне діло» для усієї України.

Остап Золотаренко. Коли посол од короля має сказати козацькій старшині якусь пропозицію од самого короля, то це повинна б вислухать ціла козацька рада, козацька громада.

Виговський. Коли ваша воля й згода, то буде й така рада, але згодом, потім; а це, так сказати б, буде наша хатня, старшинська порада.

Остап Золотаренко (*тихо*). Це гетьман хоче вивідати й випитать наші думки й гадки.

Беньовський (*ораторським тодішнім стародавнім тоном*). Найвищий отець наш небесний, що сотворив небо й землю, ще в раї дав велику заповідь нашому праотцеві Адамові й нашій праматері Єві, а через їх і всім людям: заповідав любитися й жити в згоді. Ми всі діти нашого праотця, ми всі брати. В раї не було ні католика, ні благочестивого. І в нас колись був рай і на Україні, і в Польщі. Жили ми колись по-братерській і лиха не знали. Не знали ми ні змаганнів, ні сварок, «поневаж» ми колись побратались, як рівні з рівними, як вольні з вольними.

Павло Тетеря. Свята правда!

Остап Золотаренко. Це, певно, було тоді, як ваші ченці-єзуїти з наших панів поробили перевертнів на католиків, що стали згодом ворогами України.

Виговський. Годі вже, годі! Дайте домовить панові посланцеві промову до кінця.

Беньовський. От ви мені й заважаєте. Найвищий отець наш небесний звелів усім нам любитися й кохаться й дав нам кільканадцять заповідів, котрі і ми, поляки, і ви, козаки, взяли та й забули. Ворог людських душ, чорт проклятий, зумисне підвів нас, підбив на сварки на нашу погибіль. Вдаривши себе в перси, дізнаймось за свої давніші гріхи й простімо одні другим наші провини. Забудьмо за давні лайки та сварки і знов зійдімось докупи, і будемо жити, як жив наш праотець Адам в раї з нашою праматір'ю Євою. Забудьмо про діло гетьмана Богдана, вимажемо його з карток наших чорних літописів...

Остап. Що написано пером, не вивезеш і волом.

Беньовський. І нам без вас погано, і вам без нас недобре. І ми були винні, і ви не без гріхів та помилок...

Остап. Кожній свашці по ковбасці...

Беньовський. А як пристанете знов до Польщі, найясніший король дасть значній старшині право шляхетства. Будете польськими шляхтичами...

Остап. Чи не стане часом довша наша тінь од того шляхетства?

Беньовський. Найясніший король наш Ян-Казімір не пошкодує для козацької старшини маєтностів, сіл, лісів, полів, ставків, землі.

Остап Золотаренко. Певно, не своєї, а таки нашої землі...

Беньовський. Од нас іде світ науки. Ми не пошкодуємо для вас науки, заведемо на Україні школи, академії. А найясніший король дасть, ще й наддасть вам землі й хлопів.

Іван Виговський. Як поживемо, то закладемо два університети, в Києві і в Вінниці на Поділлі. Король нам дозволить це.

Остап Золотаренко. Оце так добра річ! Але навіщо нам шляхта, пани та князі? Пан Беньовський хоче знов городить в нашому сукупному й суцільному городі поміж нашим суспільством тини та перетинки, котрі потроху порозгороджував гетьман Богдан. Мабуть, це задля того, щоб було в кого огірки красти, як в себе не вродять.

Виговський. Остапе! Твоя річ дуже вже терпка. М'якше, серце моє, м'якше, щоб не зобідився часом найясніший король, бо він же прочує за всю нашу розмову на раді до словечка.

Данило Виговський. Пан Беньовський правду каже.

Тиміш Носач. Ми повинні стати шляхтою. Про це нема що й казать.

Беньовський. Одже ж ви мені все перебиваєте. (*Підіймає по-ораторському голос*). Найвищий отець наш небесний ще після всесвітнього потопу заповідав мир і згоду...

Остап (*тихо*). Знов починає од Адама. Коли б не так здалеку́. (*Голосно*). Та мерщій-бо кажіть за діло!

Беньовський. Ще як ковчег Ноїв плавав по воді, що затопила увесь світ, ще тільки тоді, як високі вершечки найвищих гір Арарата...

Остап (*тихо*). Куди він пре того Арарата? (*Голосно*). Пане Беньовський, приступайте до діла, до речі!

Беньовський. Я посланий од короля до вас, як та голубка з Ноєвого ковчега, і приніс вам, козакам, масличну гілку миру й згоди з Польщею. Розривайте з Москвою

й підхиляйтеся знов під міцну руку, найяснішого нашого отця й добродія, нашого короля.

Остап (*вихвачує шаблю з піхви*). Чи не отаку масличну гілку ви нам несете?

Павло Тетеря. Неправда! пан Беньовський каже правду: не меч, а мир і світ він приніс на Україну. Краще поєднаться з просвіченою Польщею, ніж з темною Москвою, з непросвіченими й навіть з декотрими неписьменними боярами. До Польщі! До Польщі!

Усі побічники й прихильники Виговського виймають шаблі.

Остап Золотаренко. Не буде цього ніколи! Нам Польща несподобна; не треба нам польських панів! (*Махає шаблею*). Не треба нам панщини!

Іван Виговський. От тобі й згода! (*Стає попереду двох партій і кричить*). Вкладіть шаблі в свої піхви! Згода, згода! Нехай буде мирнота і в моїй господі, і на Україні! (*Облесливим голосом*). Навіщо нам шаблі? Навіщо нам те проливання крові? Нехай буде мир в нас на землі, як на високому небі. Ще «ні сіло, ні впало», як приказують, а ви вже хапаєтесь за шаблі.

Виговський (*тихо до Беньовського, одійшовши набік*). Зберу я на раду самих тільки прихильників Польщі та й постановимо умову з'єднання з Польщею без отих (*показує на прихильників Москви*). А тоді накличемо до помочі польського війська, та й... буде Україна польська.

ВИХІД 4

Ті самі й Охрім Крутив'яз.

Охрім (*входячи*). Ясновельможна гетьманша просить вас усіх зараз на вечерю, бо страва перестоїть. (*Одходить набік і стає за старшиною*).

Виговський. Скажи, що зараз прибудемо.

Охрім. Скажу, ясновельможний гетьмане! (*Виходить*).

Виговський. Годі вже, годі! Ходім на вечерю. Просимо на хліб, на сіль! (*Усі виходять*).

ВИХІД 5

Зінаїда Соломирецька сама.

Зінаїда (*вбігає в світлицю*). Я все чула! все чула, про що тут розмовляли й радились. Я все чула до словечка. Це гетьман задумав знов оддать Україну Польщі. Значні козаки хотять добути од Польщі шляхетства, маєтностів. Знов, знов на Україні запанує Польща, знов пани й князі вернуться на Україну; пани стануть панами, князі будуть князями, як колись передніше було. Козацька рівність зникне... Колись я була б цьому випадкові рада. А тепер... тепер це ж моє горе, це ж моя смерть! Може, тоді Остап був би мій. А тепер мене видадуть заміж, за кого схотять, хоч би й за цього гидкого, але багатющого князя Любецького... Нехай же тепер замре моя любов, погасне отой святий огонь в моєму серці. Я оддала б і своє князівство, і царство й панство, і всі маєтності за Остапа, за його один погляд. (*Говорить крізь сльози*). Але тепер і надії вже нема. Боже мій милий, боже єдиний! до тебе здіймаю руки! дай мені теперечки силу, щоб тільки його забути, щоб його милий вид зник без сліду з моєї душі на віки вічні!

ВИХІД 6

Зінаїда й Остап Золотаренко.

Остап (*одчиняє вікно з садка й заглядає в світлицю; нишком*). Зінаїдо! Князівно!

Зінаїда (*оглядається і з переляку встає*). Не ходи за мною, наче моя тінь! Не муч мене!

Остап. Буду ходити за тобою, як ходить за тобою твоя тінь, до кінця свого віку. Вийди сюди в садок хоч на часочок, хоч на хвилиночку!

Зінаїда. Не вийду!

Остап (*тихенько одчиняє двері з садка й стає в дверях*). Як ти не вийдеш, то я й сам увійду до тебе.

Зінаїда. Ой боже мій! Не входь сюди! за мною теперечки слідкують усі, де ступить моя нога хоч кільки ступенів. Юрась підглядів нас у садку й усе розказав князеві й гетьманші за нас. Мене стережуть отут усі, як ока в лобі.

Остап. Не бійся, моя мила! Усі сидять за столами, усі бенкетують: один я і не їм, і не п'ю, і все про тебе ду-

маю. Вийди хоч на часину в садок до мене. Ніч темна, зорі не світять. Одна ти мені світиш, як та ясна вечірня зірка, в цю темну ніч. Вийди й освіти для мене і садок, і темну ніч, освіти мою сумну душу.

З і н а ї д а. Остапе! ти знаєш, що задумав гетьман? На Україні знов запанує Польща і знов буде шляхта, будуть князі, як і давніше було. От тепер забудь мене. Ти вирвав в садку з моєї душі слово кохання неначе якимись чарами. Я й сама незчулась, що я тоді сказала тобі. Забудь про ті мої слова. Я тоді й сама не стямилась, як з нестямки та з нетямучості промовила до тебе ті слова. Забудь мене!

О с т а п (*переступає через поріг і входить в світлицю*). Забуть ті твої слова? (*Голосно*). Тебе забути навіки?

З і н а ї д а. Ой, не говори так голосно! Почують, прибіжать сюди, тоді я пропаща. Мене князь замурує в палаці, як у тюрмі. Ми ж, князівни, невольниці. Мене замкнуть, неначе в тюрмі, на десять замків, запруть в монастирі, щоб загасити мою любов до тебе й розлучить нас навіки.

О с т а п. Мури розваляю, монастирі спалю, а до тебе доступлюсь. Ти будеш моя, хоч би тебе замкнули на десять замків за десятьма дверима. Я вирву тебе з людських рук. Хіба тільки од смерті я не одніму тебе. Мила моя! щастя моє! коли б ти знала, як горить в мене отут в серці. (*Хоче її обняти*).

З і н а ї д а (*оступається*). Остапе! ти знаєш, що тепер мій батько зроду-звіку не видасть мене за тебе. Я тобі сказала: не муч мене! Не ходи слідком за мною назирці, не топчи до мене стежки! Стежка до мене заростає терном. Виговський заведе на Україні давній уклад і лад, і тобі, козаче, буде занадто високо й далеко до князівни. Навіщо ж тобі надаремно триюдити й ятрить мої рани й мордувать мене? Тільки одного я тепер бажаю: тебе забути. А як трудно, як важко мені тебе забуть. Од сонця сховаюсь, од твоїх очей нігде не сховаюсь. І все ж таки мені треба тебе забуть. Не дратуй же мене надаремно, не муч мене!

О с т а п. Ти думаєш, що й мені легко тебе забути? Дай мені таке зілля, щоб тебе забуть одразу! Але я знаю, що такого зілля, такого квіту нема на всьому світі... Один квіт для мене ти, Зінаїдо. І я зірву цей квіт, хоч би він процвітав за степами, за морями. (*Вихвачує шаблю*). Не десять, а сто голів скотиться на землю за тебе, а ти все-таки будеш моя! Ріки крові розіллю, заллю кров'ю палац твого

батька, запалю огнем, вкрию землю трупом моїх і твоїх ворогів, напою їх кров'ю хижих орлів, а ти все-таки будеш моя. Пам'ятай це, Зінаїдо! Прощай, але не навіки. (*Одходить, хоче вийти*).

З і н а ї д а (*доганяє його*). Остапе! Милий мій, соколику мій, мій лебедю білий! прощай навіки! Вже ж я тебе більше не побачу! (*Плаче, схиливши голову на Остапове плече*).

О с т а п (*обнімає Зінаїду*). Не плач, моя любко! Твої сльози крапають на моє серце не росою, а вогнем. Печеш ти мене і своїми очима, печеш ти мене і своїми слізьми. Не все діється мечем та шаблею; діється дещо й ласкавим словом. Я ще передніше просив свою тітку, стару гетьманшу, щоб вона побалакала про це діло з Виговською, піддобрилася до неї, щоб поохотить її встоювати за нас перед князем. А потім згодом я сам хотів піти просити його. Він же людина, а не камінь.

З і н а ї д а. Він людина, а не камінь, але він передніше од усього князь і трохи вже спольщений і гордовитий. Я знаю свого панотця; він свого слова, своїх думок не зломить, бо завзятущий, гордий, ще й упертий! «З цього пива не буде дива».

О с т а п. Як з цього пива не буде дива, то моя шабля вп'ється кривавим пивом, стане п'яна, як ніч. А ти все-таки будеш моя.

За кулісами чути шум і крик: «Віват! віват, ясновельможний гетьмане! віват! віват, пане Беньовський!».

З і н а ї д а. Тікай, серце! Тікай мерщій! Бенкет скінчився. Сюди найдуть зараз і вглядять мене з тобою.

О с т а п. Од вчинку Виговського почнеться кривавий бенкет, і бенкет довгий. Україна розділиться на два опрічні ворожі табори; брат піде на брата, а не на ворога. Де б ти не була з своїм татом, виглядай мене, князівно, в віконечко од ранку до вечора. Прибуду до тебе з іншими старостами та боярами, як теперечки князь не звелить пов'язати моїх старостів вишиваними рушниками.

За кулісами дужче й ближче чуть галас і крики: «Віват, віват, ясновельможний гетьмане!».

З і н а ї д а. Буду сподіватися тебе в гості, виглядатиму тебе в вікно до смерті, а не піду заміж ні за кого. Тікай! Прощай, мій соколе ясний! Буду жити тільки цим сподіванням.

Остап (*цілує Зінаїду*). Прощай, але не навіки! Буду вряди-годи посилать до тебе листи.

Зінаїда. Навіки, навіки! Ой, чує моя душа, що навіки. Прощай! (*Остап вискакує через вікно в садок*).

Зінаїда (*сама*). Боже мій милий! Як мені важко на серці! Що мені діяти, що вчинить?

ВИХІД 7

Зінаїда і князь Соломирецький.

Соломирецький (*входить*). Ти тут, Зіню? А я після нашого бенкету шукаю оце тебе по всіх кімнатах. Що ти тут поробляєш?

Зінаїда (*бере молитовник*). Читала молитви до бога на самоті...

Соломирецький (*заглядає в книжку через Зінаїдине плече й читає*). «Модлітви до найсьвіентшей матки боскіей». Молися, молися, моя дитино, щоб тебе господь навів на добру путь, щоб господь вернув нашій шляхті титули, а мені ті маєтності, що тут на Україні, та щоб бог навернув твоє серце до шановного Любецького.

Зінаїда (*не одводить очей од книжки й мовчить. Соломирецький виходить*).

ВИХІД 8

Гетьманша Виговська й Зінаїда.

Виговська входить. Зінаїда одводить очі од книжки, зирнула на гетьманшу й тихо промовляє: «Ще одна наглядачка! Наглядають за мною навкруги, з усіх закутків, неначе змовились та накупилися».

Виговська. А ти, Зінаїдо, тут! А я тебе скрізь оце шукала, і в садок посилала тебе шукать...

Зінаїда. Навіщо?

Виговська. Бо давно бачилась з тобою.

Зінаїда. Невже давно?

Виговська. Що це ти робиш? Якусь книжку читаєш?

Зінаїда. Молюся «до найсьвіентшей матки боскіей». Читаю молитви.

Виговська. Молись, молись, моє серце! Це спасенне діло. Нехай тебе бог та пречиста напутять і наведуть на добрий розум.

Зінаїда (*тихо*). Сама втекла колись од тата й потаєнці повінчалась з Виговським, а других хоче навчати та напутювать. Це добра напутниця! (*Голосно*). Я знаю, що й тебе напутив господь; от ти й одружилась, з ким хотіла, хоч твій шляхетний рід не бажав видавать тебе заміж за незначного шляхтича, Івана Остаповича Виговського.

Виговська. Зіню, серце! Ет! Кохання це не такий огонь, не таке вже полум'я, що горить і все палає. Це світло на вітрі: дмухне вітер, і світло погасне.

Зінаїда (*схвачується з місця; тихо*). Догадуюсь, куди вона гне. (*Голосно*). Кузино! ти не знаєш мого серця. В моєму серці неначе якась пташка заспівала дивної райської пісні, співає й не перестає. Я думала, кузино, що ти встоюватимеш за мене, оступатимешся за мною. А ти... Ет! (*Виходить з гнівом з світлиці*).

ВИХІД 9

Виговська й Ганна Хмельницька.

Виговська сідає й задумується.

Ганна Хмельницька (*входить*). Добривечір тобі, моя дорога гетьманше!

Виговська. Доброго здоров'я, паніє гетьманше! Ох, як ти мене злякала.

Ганна Хмельницька. Чого це ти, гетьманше, так задумалась? (*Сідає*). А я оце, гетьманше, прийшла до тебе свахою. Нам, старим, тільки в свахи, коли вже наше минуло.

Виговська. Якою свахою? Кого ж це ти думаєш чи сватать, чи видавати заміж? Я нічого не втямлю.

Ганна Хмельницька. Та це ж я прийшла поговорити про свого родича, сотника Остапа Золотаренка.

Виговська. Кого ж він думає сватать? Чи не Христину часом?

Ганна Хмельницька. Якби Христину, то мені не треба було б і пороги оббивати в тебе.

Виговська. А як не Христину, то кого ж оце Остап думає сватать?

Ганна Хмельницька. Та князівну ж Зінаїду.

Виговська (*схопившись з стільця*). Князівну Зінаїду Соломирецьку?

Ганна Хмельницька. Чого ж це ти неначе перелякалась?

Виговська. Князівну Зінаїду? князівну Соломирецьку?

Ганна Хмельницька. Та вже ж князівну Зінаїду, твою сестру в первих.

Виговська (*ходить по світлиці, підвівши голову вгору*). Князівну Соломирецьку козак Остап?

Ганна Хмельницька. Не козак-бо, а сотник Остап.

Виговська. Та хоч би там і сотник, і полковник. Князівну Соломирецьку сватає сотник Остап Золотаренко! Гм! Батько жде до неї не таких сватів та женихів. Це диво!

Ганна Хмельницька. І дива тут нема ніякого, що молодий хлопець вподобав собі молоду дівчину й сватать її хоче. Це світова річ.

Виговська. Яка ж це світова річ? Чи то ж можна, щоб козак насмілився сватать князівну, та ще й Соломирецьку?

Ганна Хмельницька. Була вона колись князівна, та загула, як приказують люде. Через те я й прийшла поговорить і попросити тебе, гетьманше, щоб ти напутила нас в цій справі й просила за Остапа в князя Соломирецького...

Виговська. Я? просила старого Соломирецького? (*Гордо*). Ніколи цього не буде.

Ганна Хмельницька. А я прошу тебе, гетьманше, будь ласка, поговори з старим Соломирецьким про Остапа та про цю справу сватання.

Виговська (*гордовито*). Ніколи я цього не зроблю. Високі пороги в князів Соломирецьких для козака Остапа Золотаренка. Такий вчинок навіть не личить мені.

Ганна Хмельницька. Та вони стали вже низькі ті пороги, але ти, гетьманше, не хочеш цього примічать. Козаки вже постесували шаблями й обшмульгали червоними чобітками та срібними підківками високі шляхетські та князівські пороги. В нас на Україні теперечки нема ні шляхтичів, ні князів. Тепер в нас усі рівні.

Виговська. Гетьманше! говори, та й міру знай! (*Ходить по світлиці*).

Ганна Хмельницька (*і собі ходить по світлиці*).

Та й ти, гетьманше, говори, та й міру знай. Чим же козаки гірші од шляхтичів та князів?

Виговська. Тим гірші, що вони козаки, а козаки це все одно що хлопи; а про князів вже й казать нема чого. Нечля їм рівняться з князями!

Ганна Хмельницька. Спасибі тобі, гетьманше, за таку честь і пошану до козаків. Мій Остап це ж уга́ра козак! А в нас угаристий та сміливий козак може бути сьогодні сотник, завтра полковник, а потім колись згодом може стать і гетьманом на Україні. Ти не чтиш і не шануєш козаків.

Виговська. Про це сватання і не думайте, і в голові собі не покладайте. Кажу тобі заздалегідь, що князь не видасть дочки за Остапа, та й я йому цього не раджу.

Ганна Хмельницька. Спасибі за таку честь! (*Насмішкувато*). Спасибі за гарбуз! Цього вже я од тебе не сподівалась. (*Ходить по світлиці сердита*). Наїхали з Виговським до Чигирина якісь задрипані шляхтичі, вигнані з України, трохи не старці та голодранці та й заходились тут каламутить, та коверзувать, та гордувати нами.

Виговська (*приступає до Ганни Хмельницької, кладе їй руки на плечі*). Не сердься, кохана гетьманше, бо я кажу правду! Вгамуйся, вгамуйся!

Ганна Хмельницька (*передражнює Виговську, кладе їй на плечі руки*). Вгамуйся й ти, гетьманше! Вгамуйся й не сердься, бо й я кажу правду.

Виговська (*оступаючись, сердито*). Шляхтичі й пани от-от незабаром знов запанують в Чигирині, а козакам на Україні ввірветься нитка.

Ганна Хмельницька. Недурно ж про тебе, гетьманше, пішла поголоска, що ти не любиш України, а прямуєш стежкою за гетьманом до Польщі.

Виговська (*сердито*). А хоч би й до Польщі? Яке кому діло до того!

Ганна Хмельницька. Коли вже пішлося на щиру правду, то я повинна сказати, що ти й не господиня в цій господі. Це палац мого небіжчика, гетьмана Богдана, й Юрасів, та й мій. А ви вшелепались сюди, ще й Суботів забрали, і Богданові пасіки й садки загарбали. Забрали ви й Богданів скарб, викопали в Гадячі під за́мком, і живете на Богданові гроші, ще й бенкети справляєте та наймаєте татар та німців, щоб вас стерегли. На небіжчиків

кошт живете отутечки в його домі самі, ще й прийняли до себе на хліб князів.

Виговська. Ти проста людина й говориш нісенітницю. Богданове добро — це добро гетьманське, скарбове. А ти, гетьманше, людина проста, козачка й микаєшся не в свою справу. (*Сердита ходить по світлиці*).

Ганна Хмельницька (*піднімає голос; стає проти Виговської*). Як-то я проста? Мене знав і поважав польський король! До мене писала листи польська королева. От що! Мене поважав, мене слухав сам старий Богдан. Я підписувала за його універсали монастирям на зе́млі. (*Ходить по світлиці*). Я не раз і не два обідала, за покійного гетьмана, вкупі з чужоземськими посланцями.

Виговська. Ото велике диво! Писала королева до тебе, та перестала, а до мене, може, ще й напише, бо я тепер дійсна гетьманша. (*Ходить сердита по світлиці*). Ой, не люблю я отих старосвітських людей!

ВИХІД 10

Ті самі та Катерина Виговська й Олена Нечаєва.

Катерина (*вбігаючи в одні двері*). Що це за галас?

Олена Нечаєва (*вбігаючи в другі двері*). Що це за гомін?

Катерина. Ой боже мій! Я думала, що пожежа в оселі.

Олена. Мені здалося, що тут змагаються й навіть...

Катерина (*до Ганни Хмельницької*). Мамо! Чого це ви галасуєте та бігаєте?

Олена (*до Виговської*). Чого це ти, гетьманше, так розпалилась, що з нестямки аж бігаєш?

Ганна Хмельницька (*не слухаючи їх, кричить*). Ой, не люблю я тих новосвітських людей. Забрали Богданові скарби, землі, садки й пасіки, самі продають садовину та мед, а мені коли б тобі хоч грушку прислали! Коли б тобі тикнули в руки щільничок меду хоч для звичайності! Це зовсім по-новосвітському. Не ждала я цього од вас, не сподівалась.

Катерина й Олена. Які грушки? Які щільники? За що це ви, мамо, кажете.

Виговська (*до Ганни*). Чого ти кричиш? Чого ти репетуєш в моїй господі?

Ганна Хмельницька. Репетую, бо маю право. Я тут в господі свого мужа, а ви з гетьманом в цій оселі приблуди, заволоки, приходьки.

Виговська. Куди ж пак, як потрібні нам ваші Золотаренки.

Катерина. Нічогісінько не розберу: новосвітські люде, грушки, щільники, Золотаренки, приблуди. Диво, та й годі!

Олена. Що це за диво? Нічогісінько не втямлю!

Ганна Хмельницька. Великі пак дуки ваші Соломирецькі! Були вони колись князі, а тепер шага не вартий на Україні здрібнілий, та заниділий, та захуджений рід князів Соломирецьких. Ще б мали за честь, що Зінаїду сватає Золотаренко. Привезе вона йому в придане тільки своє князівство в порожній скрині.

Катерина й Олена. Ой господи!

Ганна Хмельницька. Вигадують витребеньки, та походеньки, та посиденьки справляють. Я вдосвіта вставала і встаю, хоч була така гетьманша, як і ти, а не привозила кравця з Варшави і не сиділа перед дзеркалом по три години на день. Велика пак труднація видивляться в дзеркало по три години! Понавозили заграничних кравців, заграничних кухарів, бо наша страва для їх не смачна, не тривна. В усьому їм у нас недогода!

ВИХІД 11

Ті ж самі й гетьман Виговський.

Виговський. Що це за галас? Що тут скоїлось?

Виговська. Те скоїлося, що Хмельницька притарабанилась чогось в мої покої й наговорила, наказала мені три мішки усякої нісенітниці. От що! Я цього не стерплю! Я шляхетського роду й не звикла до такої тутешньої поведенції.

Ганна Хмельницька. Неправда-бо твоя! Не я тобі наговорила, а ти мені наказала нісенітниці повну чумацьку паровицю, так що стане на свою обихідку, буде й на продаж; хоч вези на ярмарок та й продавай.

Виговський. Вгамуйтесь! заспокойтесь! (*Облесливо*). Чого вам сваритися та змагаться? (*До Ганни*). Хіба вам, ясновельможна гетьманше, в чому недогода, в чому недостача в мене? Хіба вам нема чого їсти, пити і в хо́роші

походити? Як посварились, то й помиріться, щоб усе в домі йшло ладком та тишкóм. Я людина помирлива і люблю, щоб скрізь була мирнóта, було тихо. (*До Ганни*). Заспокойтесь же, моя дорога гетьманше! вгамуйтесь! (*Цілує Ганну в руку*).

Ганна Хмельницька. Ти, гетьмане, добре знаєш мої норови; знаєш ти добре, що й я зроду помирлива й поділшлива і не заводіяка.

Виговський (*цілує жінку в руку*). Олесю! моя кохана Олесю! Не заводься!

Виговська. Вези мене в Суботів. Я в цих покоях не зостанусь ні на одну хвилину.

Виговський (*до Виговської*). Добре! добре, моє серце, тільки не сердься. (*Виговська виходить в одні двері*).

Катерина й Олена. Ми, мамо, держимо руку за гетьманшею, а не за вами. (*Виходять за Виговською в ті самі двері*).

Ганна Хмельницька. Он до чого я дожилася. (*Виходить сердита в другі двері*).

Виговський (*розставивши руки*). От тобі й на! Розійшлися на обидва боки, як доріжки в лісі. Та й мири ж жінок, як хочеш!

ВИХІД 12

Гетьман Виговський і князь Соломирецький.

Соломирецький. Що тут таке скоїлось? Хто це підняв галас та гвалт в цій світлиці? Чи не трапилось чого з моєю князівною?

Виговський. Ні, князю! Це посварилась та чогось полаялась стара гетьманша з молодою. Це баби підняли такий галас, сливе гвалт.

Соломирецький. За що ж це вони завелися?

Виговський. Мушу правду сказать: оце все скоїлось за твою дочку. І добре, і недобре мати дуже гарних дочок. Стара гетьманша, це я добре знаю, приходила до моєї Олесі сватать твою дочку за свого Остапа.

Соломирецький. Ага! про це вже я трохи догадувавсь, а тепер пересвідчився, що сотник Остап Золотаренко втьопався в мою князівну.

Виговський. Од цього ж і сварка повстала між гетьманшами, а я попався в ту сварку, як муха в окріп.

Тепер, князю, справдовуйся з ними вже сам, бо ти батько, а я принаймні хоч трохи сухий вихвачусь з води. Моя хата з краю — я нічого не знаю. (*Виходить*).

Соломирецький (*сам*). Хто вже хто, то тепер я попав, як муха в окріп... Крутить тепер історія, мов вітер, князями Соломирецькими. На всі боки крутяться вони тепер безщасні, як мухи в окропі. Ой високо ми літали, та низько впали! Ох! (*Сідає*).

ВИХІД 13

Князь Соломирецький і Остап Золотаренко.

Остап Золотаренко (*переступає через поріг і стає коло дверей; тихо*). Мушу поговорити з князем сам. (*Голосно*). Добривечір тобі, ясновельможний!

Соломирецький (*обертаючись*). Хто там? А! це ти, сотнику! Доброго здоров'я! Що ти мені, сотнику, маєш казати?

Остап. Чи можна вступить до тебе на одну хвилину?

Соломирецький. Голова моя ще п'яна після бенкету, але ще можу з тобою побалакать. Вступи в кімнату та мерщій кажи, що маєш на мислі та на думці.

Остап (*наближається до князя*). Маю, князю, до тебе діло, і діло велике.

Соломирецький. Догадуюсь. Кажи, а я мушу вислухать.

Остап. Князю! Твоя дочка Зінаїда гарна, як сонце. Я кохаю її од того часу, як побачив її.

Соломирецький. Це не диво. Як полюбив, то люби собі на здоров'я. Моя дочка доладна, як пава, і справді гарна на вроду. Сонце на небі для всіх красне. Хто ж не любить сонця? Князівна Зінаїда красуня на всю Україну й Польщу: не диво, що ти закохався в неї.

Остап. Я кохаю князівну так, що не можу жити без неї.

Соломирецький. «Фрашки!» І жив без неї, і надісь якось животітимеш на світі без неї.

Остап. Почуваю в серці, що далі й не животітиму без неї.

Соломирецький. Нісенітниця. «Фрашки! Глупство!», молодий козаче, нісенітниця! Підеш в битву й за-

будешся і за чорні очі, і за чорні брови. Ми тому відомі через досвід. Битва — це пиво, що п'янить і тверезить.

Остап. Ні, князю! Я почуваю, що не заглушити мені мого кохання ніякими битвами, не загасить його й ворожою кров'ю в битвах. Я почуваю, що це такий огонь, що спалить мене на попіл. Я прийшов спитаться в князя, чи дозволить князь мені до князівни Зінаїди старостів слати.

Соломирецький (*схопившись з місця*). Ти й справді маєш на думці сватать князівну Зінаїду?

Остап. Маю на думці, князю! Кажу це щиро, як щиро її кохаю.

Соломирецький. Ти? сотник Остап Золотаренко, думаєш сватать князівну Соломирецьку?

Остап. Та я ж, сотник Остап Золотаренко, а не хто інший.

Соломирецький (*ходячи по світлиці*). Козак Остап Золотаренко мій зять? Хи-хи-хи! Ти занадто загонистий і нахабний.

Остап. Не регочись, князю, й не жартуй, бо я до тебе прийшов по ділу, а не для жартів та смішків.

Соломирецький. Хи-хи-хи! (*Смутно ламаючи руки*). От до чого допровадила лиха доля князів Соломирецьких! Ой доле моя, доле, яка ти немилосердна! Як ти химерно насміялась з мене! (*Показуючи на Остапа*). Це вона! це сама лиха доля потрапила каменем в мою сиву голову, запáморочену бенкетом, і прийшла в глупу ніч, щоб наглузуваться надо мною. Це вона нагло прийняла вид нахабного козака. (*Падає на стілець і протирає чоло й очі долонею*).

Остап. Не лиха доля твоя прийшла до тебе, а сотник Остап Золотаренко стоїть перед тобою й дожидає од тебе одповіді.

Соломирецький. Не буде тобі од мене ніякої одповіді. Зникни з моїх очей! Ти якась мара! Я бачив, як здоровий чорний ворон неначе шугнув в одчинене вікно... Зникни зараз!

Остап. Не зникну, доки не почую од тебе слова.

Соломирецький. Зникни з моїх очей!

Остап. Ти проганяєш мене з світлиці?

Соломирецький. Проганяю. (*Кричить*). Проганяю!

Остап. А я не піду. Я упертий, як козак, як русин, як кажуть в Польщі.

Соломирецький. І я упертий, як русин, бо й я ж так само русин, як і ти. Я син батька князя благочестивої віри.

Остап. А коли ти, князю, з нашого плем'я, то й видай за мене свою дочку.

Соломирецький. Вмру, а не видам. Накладу своєю головою, а не видам за тебе. «Не для тебе ця калина посаджена, не для тебе князівна зряджена». Чи чув таку пісню? Вона проти тебе складена.

Остап. Для мене ця калина саджена, для мене князівна зряджена. Вмру, а її добуду, хоч би її стерегли не десять, а двадцять шляхтичів Виговських.

Соломирецький. Ану, спробуй!

Остап. Прибуду до тебе з сватами козаками та свашками рушницями й гарматами. Заспівають в мене на весіллі не дружки, а залущать, затріщать самопали, засвистять кулі, заревуть гармати. Не вином уп'юся, а вп'юся помстою.

Соломирецький. Ти говориш, мов п'яний. І ти справді п'яний і од вина, і од кохання. Високо, сотнику, літаєш. Гляди лишень, щоб не впав низько.

Остап (*вихвачує шаблю з піхви й показує князеві*). Ось, князю, моя свашка й світилка! Вона висватає мені князівну й посвітить мені на моїй стежці до вінця.

Соломирецький. Маємо й ми таких свашок та світилок. (*Вихвачує шаблю з піхви*). Ще не заіржавіли й наші шляхетські шаблі. Добувай од цієї свашки молоду князівну!

Остап. І добуду, коли хочеш!

Соломирецький. Ти молодий, палкий та загористий, загнався без міри. Нісенітниця, сотнику! нісенітниця, не варта доброго слова.

Остап. Колись, князю, може, ми ще стикнемося з тобою. Прощай! (*Виходить*).

Соломирецький. Зник чорний ворон! Зник, навіщувавши мені багато лиха! До чого тепер допровадила мене доля? До якоїсь кручі, до якоїсь безодні. Тягне мене несамохіть та чорна безодня, як неублаганна смерть. Колись була наша воля й наша сила в передніші часи: наші мечі, наші шаблі брали, що хотіли, брали землі, загарбували ліси, села, а тепер усе пішло наперевéрт. Який страшний час настав на Україні! Ох, доле моя, лиха до мене! як ти мене страшно покарала. Будь ти тричі проклята!

Я став сливе убогий. Хлопи не пускають мене в мої села, маєтності, звідкіля нас вигнали козаки, орють і сіють на наших полях, палять і руйнують наші палаци. Будь ти, лиха доле, тричі проклята! (*Затуляє очі долонею й плаче, аж хлипає*).

ВИХІД 14

Князь Соломирецький, Христина й Юрась Хмельницький.

Христина (*вбігає у двері, слідком за нею гониться Юрась*). Одже ж втечу! а ти не впіймаєш.

Юрась. Ба не втечеш! Одже ж таки впіймаю тебе та й поцілую.

Христина (*біга кругом світлиці*). Ба не впіймаєш! Ба не поцілуєш! А зась тобі!

Юрась (*ловить Христину*). Ба поцілую! Ти мені не кажи: зась!

Соломирецький. «Ціхо ви, лайдаки»! Чого ви дурієте?

Христина (*ховається за Соломирецького*). Ой, обороніть мене, дідусю, од цього луципера! Ой-ой-ой!

Юрась. От я тобі покажу луципера.

Христина (*біга кругом князя; Юрась ловить її*). Ой дідусю! ой голубчику! обороніть мене.

Соломирецький. «Ціхо» ви, дурні! Годі вам пустувать! Перестаньте! Не дурійте! Щасливий вік! Як би я бажав вернути літа свої дитячі веселі! Гей ви! Годі вам дуріть! Йдіть собі геть! Дайте мені покій! Йдіть і зараз мені покличте сюди Зінаїду! Зараз!

Христина скаче по стільцях. Юрась наздоганяє її на стільці в закутку.

Христина. Добре! Покличу. (*Вибігає в двері. Юрась виходить за нею слідком*).

Соломирецький. Влетіли дві ластівки в покої, політали та й вилинули.

ВИХІД 15

Князь Соломирецький і Зінаїда.

Зінаїда входить і стає коло дверей.

Соломирецький. Зінаїдо! оце недавно приїздили до тебе старости сватать тебе... старости од дуже великого, дуже значного та багатого жениха. Чи ти чуєш, Зінаїдо?

Зінаїда (*підвівши голову*). Чую, тату.

Соломирецький. Чого ж ти така смутна, невесела? Старости приїздили великим поїздом, вартим жениха короленка: в позолочених каретах, убрані в парчеві золоті шати, в оксамити. Сватали тебе...

Зінаїда. Тату! Ти, мабуть, смієшся з мене й глузуєш.

Соломирецький. Сватали тебе, але я їх одіслав з гарбузом: сказав їм, що ти ще молода, що твоє серце ще спить, що твоє серце ще не прокинулось і досі! Чого ж ти мовчиш? Чи ти зареклася розмовлять зо мною, твоїм батьком?

Зінаїда. Ні, тату, не давала я такого зароку.

Соломирецький. Чого ж ти така смутна? Чом не гуляєш з Христиною та Юрасем? Де ділись твої смішки? чом зникли твої співи? Ти колись не така була... З якої це причини так сталось? Признайся щиро.

Зінаїда (*помовчавши*). Я й сама тому невідома.

Соломирецький. І сама не знаєш? А я знаю. Ти в Чигирині між козаками забулась про свою дитячу повинність до мене, твого отця; ти забулась про своє становище як князівни Соломирецької.

Зінаїда (*біжить до князя, хапає його руку й цілує*). Тату! Я не забулась про свою повинність до тебе! Я тебе тепер люблю, як і передніше любила. Ти ж мене виростив, випестив, виглядів, став мені за матір. Я люблю тебе, як і любила ще дитиною. Я ж ледве пам'ятаю свою маму. (*Обнімає князя й плаче*).

Соломирецький (*поважно*). І нікого більше не любиш, окрім мене? (*Зінаїда оступається од князя й мовчить*). Ти потайна стала. Ти не одного мене любиш. Любиш ти ще когось. Ти любиш? Ти закохалась? (*Зінаїда мовчить*). В кого ти закохалась? Мовчиш? А коли ти мовчиш, то я сам тобі скажу: ти любиш сотника Остапа

Золотаренка. (*Ходить неспокійно по світлиці*). Ти його любиш? (*Суворо*). Ти його любиш?

Зінаїда. І не допитуйся! Я його покохала.

Соломирецький. І думаєш за його вийти заміж? (*Зінаїда мовчить*). «Вотще» твоя надія, всує. «Волілем» би, щоб ти заховалась лучче в монастирі, щоб ти накрилась чернечою мантією, ніж вийшла заміж за козака, за схизматика. Викинь цю думку з голови!

Зінаїда. Я й викинула це з голови, але з серця, мій тату, цього не можу викинуть. Серце не в нашій волі: любить, кого схоче...

Соломирецький. Схоче, схоче... Не повинно хотіть! Чуєш, князівно? Всує твоє бажання! Пам'ятай, що ти не козачка, а князівна. Не такі женихи прибудуть до тебе, як Остап Золотаренко! Не таких я сподіваюсь.

Зінаїда (*обнімає князя й плаче*). Тату мій милий, тату мій любий! Коли ж я люблю його так, як нікого в світі не любила! Я вмру без його, занидію, зачеврію без його і вмру. Без його мені світ немилий, люде немилі, і ти, мій тату, немилий! Ох!.. (*Схаменулась*).

Соломирецький (*одпихає Зінаїду*). Схаменись, навісна! І я тобі став немилий? Геть од мене! Ти говориш, мов несамовита! Що ти забрала собі в голову? Чи ти знавісніла, чи збожеволіла отут в Чигирині?

Зінаїда. І Христина каже, і дівчата кажуть, що я збожеволіла. Але я не збожеволіла. Я люблю його, як сонце, як своє життя, і ні за кого не піду заміж.

Соломирецький. Ні за кого? Опам'ятайся, князівно! Що ти верзеш? Ні за кого? Тебе сватає князь Любецький. Ото твій жених.

Зінаїда. Або за Остапа, або ні за кого.

Соломирецький. Нісенітниця! глум, жарти, «фрашки»!

Зінаїда. Ні, тату! не глум, не жарти!

Соломирецький. Жарти! Глум з нашого князівства, з нашого родовідного князівського древа, «приоздобленого» пишними вітами, преукрашеного пишними квітами. Як мене не послухаєш, то ти будеш не квіт на тому древі, а бур'ян, щириця, лопух під тим древом. А цього я не дозволю, не попущу, хоч би тебе ждала смерть. Чуєш?

Зінаїда. Тату мій милий! краще смерть!

Соломирецький. Не вигадуй! Викинь оті дуро-

сті з голови! (*Швидко ходить по світлиці*). Викинь! Чуєш? Задуши своє серце!

З і н а ї д а. Не можу, не в моїй це силі й волі! Не можу!

С о л о м и р е ц ь к и й. Стань ворогом для свого серця. Задуши його, як свого лютого ворога, бо ти князівна, бо ти нащадок князів Соломирецьких, з роду сенаторів. Не тут, не в козацькому Чигирині твоє місце, а в Варшаві, серед гурту й блиску славних польських дуків, сенаторів. Он де твоє місце!

З і н а ї д а. Тепер мені, тату, непотрібний той блиск. В моєму серці такий блиск, така радість, що я за це ладна́ оддать усе на світі: і князівство, і блиск, і славу, і багатство, і всі свої маєтності. Ой тату мій, тату!

С о л о м и р е ц ь к и й. Дурість, молода дівчино! все то дурість, глум, нісенітниця. Мене слухай, а не свого серця! Геть з-перед моїх очей!

ВИХІД 16

Ті ж самі й князь Л ю б е ц ь к и й.

Л ю б е ц ь к и й. Ти, князю, тут? Чого ж це ти одхиляєшся од бенкету? Там тебе жде кружковий пугар доброго венгерського. П'ють за твоє здоров'я. Ага! і князівна Зінаїда тут! Падаю до ніжок ясновельможної князівни й цілую, тричі цілую її малесеньку ручку й черевичок. (*Цілує Зінаїду в руку*).

С о л о м и р е ц ь к и й. А я піду допивать до дна недопиту чару венгерського. Ще не пішов пан Беньовський?

Л ю б е ц ь к и й. Ні, князю. Все питає про тебе. Хоче пити за твоє здоров'я, а ти десь зник.

С о л о м и р е ц ь к и й. Піду вип'ю з ним на прощання пугар до самісінького дна за польського короля. Ой, що за чудова людина отой Беньовський! Яка препишна душа! (*Виходить*).

ВИХІД 17

Зінаїда й Любецький.

Л ю б е ц ь к и й. Князівна чогось смутна, чогось невесела? Що трапилось? Що вчинилося з князівною? Очки неначе заплакані, брівки насуплені, погляд невеселий... Хто

насмілився нагнать сум та смуток на твої чорні очі? Хто? Смерть тому од князя Любецького!

Зінаїда (*сердито*). Хто тобі казав, що я смутна? Де ти вглядів сльози в моїх очах?

Любецький. Ой ні, ні, князівно! Мене не піддуриш. Багато бачив я чорних очей, і веселих, і смутних. Мене не піддуриш.

Зінаїда. Ти помиляєшся! Протри лиш очі раз і другий, і ти не вглядиш сліз в моїх очах. (*Тихо*). Буду дурить його, буду знущаться з цієї ясновельможної лисини. Ой, остогид же він мені з своїм залицянням! Я ж йому виварю воду.

Любецький (*протирає очі*). От я й очі протер і все-таки бачу на твоїх щічках мокрий слідок, а на твої чорні вії неначе впала дрібнесенька роса.

Зінаїда (*приставляється веселою й жартовливою*). Яка там роса? Хіба мої вії трава чи лопух, щоб на їх впала роса?

Любецький. Гм... трава, лопух... Не ті прирівняння ти береш. Не там їх шукаєш, де треба... Твої вії — шовк, чорний оксамит; твої очі — то ясні зірки під наметом чорної ночі.

Зінаїда (*удає, ніби залицяється до князя*). Невже мої очі чорні, як ніч, і ясні, як зорі? Я про це не знала й досі і чую вперше. Люде кажуть, що я не дуже гарна, не така гарна, як тобі, князю, уявляється.

Любецький. Ой, гарна ти, гарна, як літня ніч, як літнє небо вночі, обсипане зірками. (*Хоче взять Зінаїду за руку, Зінаїда оступається*).

Зінаїда. І багато на мені насипано тих зірок? Може, мішок або й два?

Любецький. Тебе обсипано усіма зорями, скільки їх є на небі. Ти краща за майську ніч, за майський день. Огнем сиплять твої очки, але вміють вони повівати й холодом... От я почуваю холод з твоїх очей, князівно! (*Приступає до Зінаїди й хоче вхопить її руки. Зінаїда оступається далі й сміється*). Князівно! Чом твої очі віють на мене холодом?

Зінаїда. Бо ти, князю, дуже гарячий. Я хочу тебе прохолодить. Хи-хи-хи! (*Крутиться перед Любецьким*).

Любецький. Ой сирено, сирено солодкоголоса! Ой сирено! Не будь же така холодна, як морська хвиля. Я хочу вогню, а не холоду. Я люблю вогонь, пал серця, жар

очей. Зінаїдо! (*Хоче догнать і хапає Зінаїду. Зінаїда пручається і втікає од його*).

З і н а ї д а. Ой, не зловиш мене, князю! Правда, прудкі ніжки маю?

Л ю б е ц ь к и й. Діано прудконога! Не тікай од мене! Ти причарувала мене своїми чарами: і красою очей, і чорними брівками, і прудкими ніжками. Але й я Аполлон прудконогий: не втече од мене ніяка Діана в світі в найгустіших гаях. (*Ловить Зінаїду, Зінаїда звивається коло його*).

З і н а ї д а. А бачиш, я прудча од усіх Діан на світі.

Л ю б е ц ь к и й. Дай лишень впіймать твоє серце! А твоє серце спинить твої прудкі ніженьки, бо Купідон хоч маленький, але справді дуженький божок. (*Падає навколішки перед Зінаїдою*). Князівно! не втікай од мене! Я тебе люблю, люблю гаряче! Як не любитимеш мене, я сам не знаю, що я собі заподію.

З і н а ї д а. Що схочеш, те й заподієш, князю!

Л ю б е ц ь к и й. Ой, не жартуй, князівно! Я тебе люблю, як богиню; я до твоїх ніжок покладу усі мої маєтності, покладу своє життя.

З і н а ї д а. Ото радість! Не клади нічого цього, князю, бо я тебе не люблю. Хи-хи-хи! (*Зозла регочеться; тихо*). Боже мій! Ой, яка мені мука вдавати з себе веселу та жартувать, коли в очах сльози, а на серці туга!

Л ю б е ц ь к и й (*цілує в Зінаїди руки, впавши навколішки*). Люблю тебе, раю мій! (*В той час Юрась одчиняє двері і вбігає в світлицю*).

ВИХІД 18

Ті ж самі й Ю р а с ь.

Ю р а с ь. Що це таке! Де в чорта взявся оцей лисий та ще й цілує її в руки? Що це таке? І той цілувався з нею, і цей цілується. Усі її цілують, а мені не можна? Це справді гарно! Що це таке?

З і н а ї д а. А таке, що ти, Юрасю, тикаєшся скрізь по закутках, де тебе й непотрібно; та тобі й нечля́ микаться тут у наші справи. Ось завтра повезуть тебе в Могилянську академію в Київ. Отам твоє місце.

Завіса спадає.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Через три роки після перших дій, вже за гетьманування Юрія Хмельницького.

Картина І

На сцені густий гай в долині й по горбах. Навкруги гори й скелі. Смеркає, потім ніч. Місцина на Подолії.

ВИХІД 1

Сотник Остап Золотаренко, Крутив'яз і козацький загін входять у гай. Усі узброєні.

Остап Золотаренко. Добривечір тобі, зелений гаю! Сховай нас, гаю, на цю ніч од наших ворогів! Гай густий, навкруги заслонений і захищений горами та скелями. Тут нам безпечно буде ночувать. Тут нас не вглядять та й не застукають польські жовніри Андрія Потоцького й Маховського.

Охр. Крутив'яз. Місце для ночівки й справді гарне, захисне. І течія близько: вода недалеко.

Остап Золотаренко. Ну, козаки! ставте списи на рушниці під скелею, роздягайтесь, одпочивайте, а ви, кухарі, заходжуйтесь коло вечері, розкладайте багаття та чепляйте на триногах казанки. Розстеляйте кожух та хутчій місіть тісто на галушки. Їсти дуже хочеться.

Козаки становлять списи та рушниці попід скелями, коло дерева; декотрі сідають на землі, декотрі лягають на моху та листі. Кухарі розкладають багаття, становлять таганй й чепляють на їх казанки, розстеляють кожушинку й на їй місять тісто на галушки та затірку.

Один козак. От і добре, що готуєте на вечерю галушки та затірку, а то все хліб та куліш, куліш та хліб, як співають в пісні: «І учора куліш, і сьогодні куліш».

Крутив'яз. А тобі, мабуть, заманулось вареників та пундиків? Вернешся додому, тоді твоя Мотря нагодує тебе варениками та всякими пундиками. А тепер терпи, козаче,— отаманом будеш.

Остап Золотаренко (*кличе Крутив'яза й два козаки*). А ви тим часом йдіть на вивідки: обійдіть гай од шляху та й засядьте в балці або за окопом в кущах на засідки коло шляху; дивіться та кмітьте мені, хто йтиме, хто їхатиме, плазуйте на животі або лізьте рачки по-запо-

розькій, а не стовбичіть на видноті. Вернетесь і розкажете мені. Та, може, там впіймаєте якогось польського шпигуна, то візьміть з собою вірьовочок, зв'яжіть йому руки та й ведіть його сюди на розправу.

К о з а к и. Добре, сотнику! (*Одходять в гущавину лісу. Остап сідає на колоді й задумується*).

О с т а п З о л о т а р е н к о. От і Хлипнівка князя Соломирецького вже недалечко: за верстов три звідсіля. Під захистом польських жовнірів Потоцького та Маховського князь прибув в свою Хлипнівку з Литви, засів в їй і вже одібрав од хлопів землі та ліси, оре й сіє, як було за давніх часів ще до Богдана. Знов напустив Виговський польських панів на Україну, знов тут у цім краї починається старий уклад та лад... А що ж то поробляє моя князівна Зінаїда в хлипнівському палаці свого татуня? Чи доходили мої листи до неї, котрі я передав через Охріма Крутив'яза? Чи жде вона мене до себе в гості? А завтра я з своєю сотнею завітаю в гості до славного та гордовитого князя Соломирецького... Ой, буде в нас битва, і я таки вихоплю з його рук князівну. Ох князівно, князівно! Третій рік от минає, як нас розлучили з тобою, а я тебе й тепер неначе бачу перед собою отутечки в зеленій гущавині, неначе ти стоїш отам під калиною і дивишся на мене з докором. Ця коротенька літня ніч буде для мене довга-довга, як вік. Але я таки діждусь свого щастя.

ВИХІД 2

Ті сімі, польський ш п и г у н і два в и в і д ч и к и.

Д в а к о з а к и в и в і д ч и к и (*вертаються до табору й ведуть зв'язаного невідомого чоловіка*). Пане сотнику! Ось ми впіймали якогось чудного птаха. Він не з наших українців, бо й вид в його інший, і говорить він чудернацькою мовою, все закидає на польське. Це, певно, польський шпигун.

О с т а п З о л о т а р е н к о. Хто ти такий, чоловіче? З якого села?

Ш п и г у н. Я... я... з села Петрашівки, «билем», пане, на ярма́рку і «тераз» вертаюсь до господи.

О с т а п З о л о т а р е н к о. Неправда твоя! (*З криком*). Признавайся, хто ти?

Шпигун. Я Микита Гуляєнко з села Петрашівки. Далебі «йездзілем» на ярмарок...

Остап Золотаренко. Козаки! одійдіть лиш на кільки ступенів і націльтесь йому в груди в самісіньке серце. (*Кільки козаків одходять і націлюються*).

Остап Золотаренко. Признавайся, а то й не оглядишся, як тобі проб'ють серце десятьма кулями. Ти польський жовнір? Ти польський шпигун? Еге?

Шпигун. Пане «пулковніку»! (*Падає навколішки*). Змилуйся надо мною. «Мам жоне і мале дзіеці». Все розкажу дочиста, тільки даруй життя.

Остап Золотаренко. Хто тебе послав на вивідки та на вислідки?

Шпигун. Комендант Маховський, пане «пулковніку»!

Остап Золотаренко. Далеко звідсіля стоїть польське військо?

Шпигун. В Білій Церкві, а звідтіля послані сюди скрізь загони жовнірів. Один загін стоїть за Хлипнівкою, за дванадцять верстов звідсіль.

Остап Золотаренко. Великий цей загін?

Шпигун. Буде жовнірів з сім сотень або й більше.

Остап Золотаренко (*тихо*). О, погана справа! В мене вдвоє менше козаків. (*Голосно*). Козаки! Зв'яжіть лиш цьому шпигунові руки й ноги й покладіть його під скелею, нехай тут переночує. А завтра світом, як розвидниться, побачимо, що з ним зробити.

Козаки зв'язують ноги й руки шпигунові й кладуть його під скелею.

Остап Золотаренко (*до вивідчиків*). А ви знов ідіть на засідки та засядьте за окопом; може, ще впіймаєте якогось птаха. (*Вивідчики йдуть у ліс*).

ВИХІД 3

Ті самі, другий шпигун, польський вивідчик, Охрім Крутив'яз.

Крутив'яз (*веде шпигуна, вхопивши за барки*). Пане сотнику! От упіймав у лісі заморського птаха. Це, певно, двірський якогось польського пана, привезений з Польщі. Мабуть, сам пан вернувсь та й привіз його сюди на Україну з собою. Мабуть, не йме віри нашим селянам.

Остап Золотаренко. Ану, козаки, приставте лиш йому до грудей з п'ять рушниць. (*Козаки націлюю-*

ться). Може, од рушниць добудемо правди. Рушниці скажуть правду. Кажи всю правду, то ми тебе пустимо живим.

2-й шпигун (*труситься, як у пропасниці*). Скажу, скажу всю правду. Ото я йшов з ярмарку додому, до панського двору, оглядаюсь, а позад мене йде козацьке військо. Я, господи, як злякався і впав у бур'ян. Військо поминуло мене та й пішло в гай. Я тоді пішов до свого пана Ковальського. Прийшов до його та й кажу йому, що бачив козаків. Пан дуже злякався й послав мене з двірським жовніром, щоб я показав той гай, де сховались козаки, а сам зараз послав дати знать польській сотні жовнірів, що стоїть тутечки недалечко од нашого села.

Остап Золотаренко. От були б нас поляки вночі й накрили в гаю, мов перепілок волоком. А де ж той жовнір?

Крутив'яз. Втік псяюха. Я вискочив з-за кущів та й крикнув: гов! Оцей впав на землю з переляку, а жовнір дав драла. Я оцього за барки та й привів сюди.

Остап Золотаренко. Зв'яжіть же руки й ноги і в цього птаха та й киньте під скелю. (*Козаки зв'язують шпигунові руки й ноги і кладуть коло скелі*). Хто ще їхав шляхом попід лісом?

Крутив'яз. Покатав на коні Виговський, той, що був гетьманом, і повернув шляхом просто до Хлипнівки. Та й кінь же під ним баский та прудкий! Катав тобі, як вихор! (*Йде знов на вивідки*).

Остап Золотаренко. Це Виговський пробуває тут в своєму селі; таки не всидів на спокої в своєму селі в Галичині, що подарував йому король. Все тягне його на Україну. Мабуть, знов хоче стати за гетьмана. Це він поїхав до князя Соломирецького на пораду або в гості. (*До козаків*). Нуте козаки! вечеряйте, моліться богу та лягайте спать, підклавши кулаки під голови. (*Одходить осторонь і сідає на колоді*). А мені й їжа не йде на думку, і сон мене не бере. І гай пишний, і ніч тепла та тиха, і пугач не кричить, не наводить смутку на мою душу, а мене чогось бере сум. Знов сновигають, знов нишпорять по лісах, по байраках польські шпигуни, знов на козаків збирається лихо. (*Задумується*). А Зінаїда тепер так близько од мене! Приміг би, летів до неї, щоб хоч глянути на неї, хоч промовить до неї словечко. Але завтра, як тільки світне, буду в Хлипнівці й потривожу міцний сон старого

ясновельможного, а Зінаїду візьму з собою. Ох, коли б швидше минула ця ніченька! Коли б швидше зійшла ранішня зоря! Як тихо, як не швидко плинуть зірки по небі! Як помаленьку тягнеться ніченька!

ВИХІД 4

Два вивідчики й селяни.

Вивідчики приводять селян у табор. Декотрі селяни з козацькими списами, декотрі з рушницями, а декотрі з киями й сокирами.

Перший вивідчик. Сотнику! це селяни з Санжарівки, давні панщанні польського пана Ковальського. Довідавшись на ярмарку, що ти йшов з загоном, вони прийшли оце з Санжарівки і мають щось тобі казати.

Остап Золотаренко. А що ви маєте мені казать, люде добрі?

Один селянин (*виступивши наперед*). А те, сотнику, маємо казати, що Виговський, отой, що передніше гетьманував на Україні, та польські жовніри вже напустили знов до нас в Брацлавщину польських дідичів. В декотрі села вже повертались з Польщі пани, пооднімали землю од хлопів і кажуть, щоб ми, бездольні бідорахи хлопи, послуха́ли на роботі. Це воно йдеться знов до панщини.

ВИХІД 5

Ті самі, Охрім Крутив'яз і два хлипнівські чоловіки.

Охрім Крутив'яз. Оце, сотнику, селяни князя Соломирецького, довідавшись, що сюди прийшов козацький загін, шукали тебе й мають щось казать тобі.

Остап Золотаренко. А що ви скажете, люде добрі?

Один селянин. Ми довідались, що прибули сюди козаки, та оце прийшли тебе просити, щоб ти нам допоміг вигнать з села князя, бо він вернувся в своє село, одібрав од нас землю, вже оре й сіє, всівся на господарстві, а нас силує до послуха́ння на роботу. Його «жондца» казав нам, що знов усе буде по-давньому, що всі католики дідичі вернуться на Україну, знов одберуть од нас землю, а ми знов будемо робить на панів панщину. Ми не хочемо тієї пан-

щини. Навкруги княжого палацу високий вал, обтиканий частоколом. Трудно нам самим добуться до палацу. Ми не хочемо, щоб князь зоставався в Хлипнівці та силував нас до роботи; ми хочемо витурлить його звідсіль; одчинимо вночі козакам браму коло княжого палацу, розваляємо частокіл на валах і впустимо вас, а ти, будь ласка, вижени князя з Хлипнівки. Нехай собі йде на Литву, звідкіль прийшов.

Остап Золотаренко. Ви хочете, щоб ми зробили напад оце зараз вночі?

Селяни. Та зараз-таки, зараз, бо вночі якось зручніше.

Один селянин. Час для нападу на палац саме добрий, бо до князя з'їжджаються гості. Йому тепер не в думці обороняться, бо він чи завтра, чи й цього вечора думає вінчать свою дочку та, мабуть, буде справляти весілля. Отут би на їх усіх напосістись та й витурлить геть.

Остап Золотаренко (*з криком*). Думає цього вечора вінчать свою дочку? З ким же?

Один селянин. З князем Любецьким, бо й цей мав тут одне село й оце вернувся в своє село, та все заїжджає до князя, та, кажуть, не так до князя, як до князівни.

Остап Золотаренко. Козаки! Вставайте! Рушаймо до Хлипнівки, та хутчій, мерщій! Ой, коли б не спізнитись! Ой, коли б швидше похопиться! (*Козаки хапком встають, забирають зброю*). А не знаєш ти, чоловіче, шляху до Хлипнівки навпростець?

Один селянин. Знаємо. Межами та суголовками буде вдвоє ближче.

Остап Золотаренко. Веди ж нас тими межами та суголовками, щоб нам бути там в одну мить. Чуєш? В одну мить! Ох, як забилось в мене серце! Якби мав крила, летів би туди, щоб тільки не опізниться. Швидше, козаки, збирайтесь в дорогу! Бога ради, швидше, якмога!

Козаки. Зараз, зараз, сотнику! В одну мить!

Остап Золотаренко. Ой, коли б не опізниться, коли б не опізниться! (*Остап Золотаренко, козаки й селяни похапцем заливають водою багаття*).

ВИХІД 6

Ті самі й польська ватага жовнірів.

В лісі чути вистріл. Польські жовніри несподівано набігають і нападають з шаблями на козаків.

Жовніри (*оддалік*). Ось де вони схизматики, «льотри!» Бий їх, ріж, рубай впень!

Остап Золотаренко. До зброї, козаки! Нас вислідкували польські шпигуни й навели на нас жовнірів! Нумо разом!

Охрім Крутив'яз (*схвачується й хапає шаблю*). Ну та й важкий же час знов тепер настав на Україні! Куди не повернись, навіть у сні, скрізь наткнешся або й настромишся на меч та на спис.

Один селянин. Ой боже наш милостивий! Це ж жовніри перейшли навпростець через наші жита й, мабуть, витолочили їх так, що од житів та пшениць і колосочка не зосталось. Пропала наша праця! Нумо ж, хлопці, в битву! (*Козаки й селяни хапають шаблі й списи і кидаються в битву*).

Жовніри. Наступай дужче!

Козаки. Не подаваймось! Нумо разом!

Селяни (*кидаються в битву з сокирами та киями*). Анумо, хлопці, до помочі козакам! (*Жовніри подаються назад і тікають*).

Козаки. Стріляй їм в потилицю навздогінці! Тепер рушаймо в дорогу.

Остап Золотаренко. Ставаймо в лави! козаки попереду, селяни позаду. Рушай в дорогу! (*Йдуть*).

Завіса спадає.

Картина II

Дія діється в селі Хлипнівці в палаці князя Соломирецького на Поділії, коло Бара. На сцені велика світлиця в палаці князя, убрана стародавніми портретами предків, дорогою зброєю, полицями, заставленими стародавнім посудом, срібними полумисками та пугарами. По обидва боки двері. Дія діється вже смерком, лягома.

ВИХІД 1

Князь Соломирецький і конюший.

Соломирецький (*сидить, задумавшись, потім гукає*). Нехай увійде конюший!

Конюший (*входить і низько кланяється*). Добрий вечір, ясновельможний князю!

Соломирецький. Щоб було доволі вівса й ярої пшениці! Сьогодні буде вінчання князівни. Певно, наїдуть деякі гості. Щоб було коням вівса та пшениці по коліна. Чуєш?

Конюший. Чую, ясновельможний князю!

Соломирецький. А кухареві дай загад, щоб заходжувався в пекарні коло печі... на всякий випадок, щоб незабаром була готова вечеря. Чуєш?

Конюший. Чую, ясновельможний!

Соломирецький. А чи не чуть чого за козаків гетьмана Юрія Хмельницького? Чи не наступають вони часом звідкіль? Чи не видно де пожежі?

Конюший. Нічого не чуть ні про козаків, ні про пожежу.

Соломирецький. Пане конюший! Осідлай лиш кільки коней, щоб стояли на припоні на всякий час осідлані, щоб були напоготові в дорогу. Час небезпечний!

Конюший. Добре, ясновельможний! (*Тихо*). А собі я осідлаю найпрудшого, щоб дать драла, як часом трапиться яке лихо.

Соломирецький (*рукою показує, щоб конюший виходив з світлиці. Конюший виходить*).

ВИХІД 2

Соломирецький сам.

Соломирецький. Аж серце в мене болить, як згадаю, що не вдалося діло Виговського. Правда, польський король зласкавився і прийняв Україну під свою державну руку; дав шляхетство значнішим з старшини, але що з того? Половина козацької старшини й народ не пристали до Польщі й зостались вірні московському цареві. Прості козаки та хлопи й слухати не хотять про Польщу, а сам Виговський втратив гетьманську булаву й насилу втік з козацької ради в Германівці: трохи не наклав своєю головою. Козацька рада оддала гетьманську булаву Юрасеві Хмельницькому. От і я під захистом польського війська вернувся в свою маєтність і тепер сиджу тут в палаці, мов на вогні. Може, вже десь наступають козаки Юрія та Золотаренка. (*Заглядає в вікна*). Чи не видко де диму

та полум'я пожежі? Ох, треба хапатись з вінчанням. І Любецький вернувся на Подолію в свій Кальниболоцький палац; все намагається, щоб швидше повінчатися з Зінаїдою. Треба хапаться, бо буде пізно, як часом набіжать сюди Юрієві козаки... Зінаїда чогось жде. О, вона хитра й розумна! Тямить і вона, що заварюється на Україні каша! Але не вона, а я таки поставлю на своєму!

ВИХІД 3

Соломирецький і Виговський.

Виговський (*входячи похапцем*). Добривечір тобі, дорогий князю! А я оце запізнився до тебе на твої запросини на весілля. Трохи задлявся в своєму Барі.

Соломирецький. Доброго здоров'я, воєводо київський! (*Цілується з Виговським*). Доброго здоров'я, воєводо київський, але теперечки вже не гетьмане український. Ох!

Виговський. Мабуть, вже така воля божа, що я не гетьман.

Соломирецький. Більше воля козацька, воля сатаняча, а не божа. Сідай, воєводо! будь моїм дорогим гостем, як і в передніший час, інший час, багатий на великі надії. А тепер охо-хо! Що то далі буде тепер? (*Обидва сідають*).

Виговський. Що було, те бачили, а що буде, те побачимо, як не помремо. Буде бійка між двома партіями козаків. Буде бійка між королем та царем. От що буде! (*Вставши й ходячи по світлиці*). Зате я тепер з ласки найяснішого короля київський воєвода й сенатор! Король подарував мені на Поділлі Бар, в Холмщині — Любомль, а в Галичині село Руду; подарував сто п'ять сіл в двох староствах і чотири десятки миль полів та лісів. Але як тільки король буде до мене не ласкавий, то я «продам Бар, продам Руду і заграю ляхам в дуду». Не того я сподівався од короля, постановляючи з Польщею гадяцьку умову, «Гадяцькі пункти». Король не піддержав мене на гетьманстві й на великому князівстві.

Соломирецький. А тут морока мені з дочкою.

Виговський. Кажуть, князівна не хоче вінчаться з Любецьким, все чогось бришкає.

Соломирецький. Як причеплюсь до неї, то ота

бришка й згодиться, а потім згодом знов спротивиться та й одкладає весілля; та все спротивлюється, справдовується, та й знов не хоче, тільки морочить мене.

Виговський. Чи не жде пак Зіня Остапа? Чи не пише він до неї часом листів через потайних посланців?

Соломирецький. Не повинно бути, бо я держу Зіню в палаці взаперті й стережу її і день, і ніч, як ока в лобі.

Виговський. Ой, трудно, князю, встерегти дівчину, та ще й розумну, угариcту й навратливу, як до неї приступає. (*Тихо*). Це я знаю по своїй Олесі, як я її викрав.

Соломирецький. Це я, воєводо, запросив тебе і на вінчання, і задля того, щоб ти став свідком при «гвалтовному» чи силуваному вінчанні й записав своє ймення на вінчальному засвідченні моєї Зіні та на акті князя Любецького, по котрому він за життя повинен одписати моїй Зіні частку своїх маєтностів і покладних грошей.

ВИХІД 4

Князь Соломирецький, Виговський, Катерина, Олена й Стеткевичева.

Катерина, Олена й Стеткевичева (*входять убрані по-дорожньому, закутані хустками*). Добривечір, князю!

Соломирецький. Доброго здоров'ячка! доброго здоров'ячка! Чого це ви так загаялись? Я думаю повінчать свою Зіню.

Катерина й Олена. Ой боже наш милосердний!

Стеткевичева. Ой господи! гм... мм... спаси нас і помилуй од напасті.

Соломирецький і Виговський. Що там таке трапилось? Що там у вас скоїлось? Чого це ви такі стривожені? Що там скоїлось у вас в Чигирині та в Суботові?

Катерина. Говори вже ти, сестро.

Олена. Ой, не можу, серце! Розказуй вже ти, сестро, бо в мене все сохне в горлі.

Катерина. Ой, не можу. Нехай вже Стеткевичева розказує.

Стеткевичева (*розкутуючись*). Ой боже наш милосердний! Ще добре, що я Христину одіслала до вас заздалегідь. Перелякали б дівчину на смерть.

О л е н а. Ох-ох-ох! (*Хапається за груди*). Це ми втікали хапком звідтіль.

В и г о в с ь к и й. Чого це ви тільки охаєте й нічого не розказуєте?

О л е н а (*впавши на стілець і махнувши на Катерину рукою*). Нехай вже вона розказує: в неї язик хоч і на турків! А я... ох-ох-ох! Я перелякана на смерть. Чи поймете віри? Три дні не пила, не їла й не спала!

С о л о м и р е ц ь к и й. Та розказуйте ради господа милосердного! Що там у вас у Чигиринщині скоїлось?

К а т е р и н а. Та ми оце не на весілля приїхали, а більше тим, що ми втекли з Чигирина.

О л е н а. А я з своєї маєтності Лисянки оце втекла.

К а т е р и н а. Мене оце недавнечко випустили з Чигирина, а вони обидві тільки що випущені з Лисянки.

О л е н а. В мене в домі в Лисянці саме були гості. Була й вона (*показує на Стеткевичеву*) з чоловіком. Сидимо ми та розмовляємо, та п'ємо по чарці.

С т е т к е в и ч е в а. Та саме вечеряємо за столами.

О л е н а. Ба ні-бо! Ще не вечеряли, а тільки посідали за столи. А наші наймички не подають та й не подають страви, аж мене злість узяла. Встала я з-за стола та сама пішла до пекарні, щоб нагнать наймичок.

С о л о м и р е ц ь к и й. Та приступай-бо, полковнице, до діла!

В и г о в с ь к и й. То од цього ти так перелякалась, що аж на Подолію з Лисянки дременула?

О л е н а (*до Стеткевичевої*). Говори вже ти, а я не можу, бо в мене зараз в горлі сохне.

С т е т к е в и ч е в а. Ото розбуркала Олена наймичку... (*Запикується й микає*). Куди вже мені розказати про ці страхи! Не вміла я зроду розказувать, гм... мм... Розказуй вже ти, Олено.

О л е н а. Насилу добудилась, бо наймичка лежала п'яна, як ніч, як квач.

С т е т к е в и ч е в а. Ото подали вечерю, гм... мм... Гостей було багато. Був і мій полковник Стеткевич, був Оленин сват з кумою і його свість з чоловіком.

О л е н а. Чого вже та свість притарабанилась до мене в гості, то я й сама не знаю: вона мене ладна в ложці води втопить, а таки приїхала чогось.

С т е т к е в и ч е в а. Сидимо собі та вечеряємо, гм...

мм.. коли тут як загуркотить, як застукотить, як блисне в усі вікна, гм... м... Ой господи!

О л е н а. Ой господи! Хоч не розказуй про це!

С т е т к е в и ч е в а. Мені здалось, що в хату вдарив гм... мму.

О л е н а. Добрий грім! Я одразу постерегла, який то грім: раз у раз гур, та гур, та гур! Гармати гуркають, аж земля двигтить та стугонить. А тахлі в шибках дзень-дзень! дзень-дзень!

С о л о м и р е ц ь к и й. Напали на Лисянку татари, чи що?

О л е н а. Свої, а не татари. Та це ж ті Ганнині Золотаренки та Сомки з Юрасем та з запорожцями. Це ж їх діло! Підпалили Лисянку. Ми повибігали з хати, а хати́ вже палають за нашим огородом. А дим валує аж до хмар. Нас забрали в полон вже в диму та в полум'ї.

С т е т к е в и ч е в а й К а т е р и н а. Ой, забрали, забрали. Ох!

О л е н а. Набігли на нашу оселю, нас забрали в полон, як прихильників польського короля та Виговського, а самі сіли за столи й нашу вечерю самі стріскали і всі вина, усі меди, усі наливки забрали з льоху та все дочиста самі повипивали, ще й з нас наглузувались та насміялись. Три дні держали нас в полоні взаперті, в домі, ще й вартових поставили на сторожі, а потім зласкавились й визволили нас.

С т е т к е в и ч е в а. А оце тільки недавно нас випустили на волю та й кажуть... гм... ум... ум... їдьте собі, куди хочете, хоч і до Варшави.

О л е н а. Та оце ми спорудили підводу та й утекли сюди до вас.

К а т е р и н а. А на Чигирин та на нас напав Юрась з москалями та запорожцями: облягли станом місто та як почали гуркать з гармат! Але я не дуже-то злякалась Юрася та його гармат. Там-то настрахали мене полоном! Бачили ми дещо страшніше на віку. Подержав мене брат в полоні та й випустив. А мою оселю в Смілі зруйнував і спалив рідний брат моєї мачухи, полковник Василь Золотаренко, бо я ж жінка твого брата, Іване Остаповичу. Це правда, що тепер брат пішов на брата з списом та з мечем у руках.

В и г о в с ь к и й. Я вже давненько писав до жінки, щоб

вона виїхала з Чигирина заздалегідь. Боже мій! невже оце вона не встигла виїхати?

Катерина. Олеся? Авжеж не встигла. Тепер там запанувала наша мачуха, Ганна Хмельницька. Заправторили вони Олесю з синком, хоч вона сама скочила на коня й правувала військом, щоб оборонить твердиню в Чигирині.

Виговський (*схопившись з місця*). Заправторили? Куди? Що? Як? Розказуй-бо ради господа милосердного. Може, її вбили?

Катерина. Тепереньки вже наша мачуха, ота зажерлива Ганна, панує в усьому добрі мого батька: і в Чигирині, і в Суботові. Вона ладна загарбать собі усе наше добро.

Виговський (*з одчаєм*). Та мені непотрібна твоя Ганна! Де ж вони діли мою милу жінку? Ой Олесю моя, голубко моя!

Катерина. Ганна виперла її з усіх покоїв і сама господарює, а Олесю держать в полоні в Суботові. Заперли її в одній кімнатці, ще й сторожу приставили.

Виговський. Ой боже мій! То це Юрась держить її в тюрмі?

Катерина. Атож! Держить, ще, може, й голову зітне або повісить на шибениці і її, і синка.

Виговський (*тикаючись по світлиці*). Ще, може, й повісить? Цього можна сподіватися од цього навісного хлопця.

Катерина. Та й ти тікай з свого Бара, бо Юрась нахвалявсь, що візьме Бар і спалить, а твої скарби заграбує, бо ти забрав собі скарби його батька. Вже його військо погналось і доконечно за тобою.

Виговський. Пропащий я! (*Хапається за голову руками*). Там же в Барі мої скарби! Ой боже мій, боже мій! Прощайте! (*Вибігає з світлиці*).

Соломирецький. Наближається лихо, як чорна хмара, та все ближчає та ближчає. А тут саме розпочали весілля, ніби в диму та серед полум'я.

Катерина. Думаєш, князю, цього вечора вінчати дочку, чи що?

Соломирецький. Думаю повінчати зараз, хоч дочка того й не хоче.

Стеткевичева. А може, й схоче хоч через женихове багатство.

Соломирецький. Йдіть же та скажіть, щоб Зінаїда мерщій убиралась до вінця та увійшла сюди в світлицю, бо вже от-от незабаром над'їде князь Любецький. Вже й ксьондз жде. Я ще з нею поговорю.

Катерина, Олена й Стеткевичева виходять у другі двері.

ВИХІД 5

Князь Соломирецький і князівна Зінаїда.

Зінаїда (*виходить убрана до вінця; на голові між білими квітками в перлах княжа діадема*). Ти кликав мене, тату? Ти звелів мені убраться до вінця? Я вже убралась.

Соломирецький. Приступи до мене ближче. Ти все неначе мене боїшся, ніби ти приступаєш до ворога, а не до свого батька.

Зінаїда (*ступивши уперед на кільки ступенів*). Ні, тату! Я тебе не боюся!

Соломирецький. Зінаїдо! Чи ти вже готова до вінця?

Зінаїда. Убранням готова, хоч мені теперечки не до весільних убраннів, але серцем... не готова.

Соломирецький. Все не готова серцем. Коли ж твоє серце буде готове?

Зінаїда. Воно, тату, вже давно готове, та нема для його твоєї ласки й твоєї згоди. Чом же мені Остап не рівня?

Соломирецький. Те-те-те! Старої пісні заводиш. Забудь цієї, співай іншої, і співай зараз. Козак тобі не рівня. (*Встає*). Цього вечора прибуде князь Любецький. Я оце його сподіваюсь. Він доконечно прибуде. Нема чого нам длятись.

Зінаїда. Хіба силою повінчаєте, бо сама я з Любецьким не стану під вінець.

Соломирецький. Чом не станеш?

Зінаїда. Тим, що його не люблю. Я й досі люблю Остапа Золотаренка, як і любила, і ладна вмерти з ним укупі. А Любецького я не люблю, ненавиджу! Дух його мені поганий, противний; його мова, його голос для мене гидкі!

Соломирецький. Ти збожеволіла! Як у тебе стало сміливості промовить такі слова! Ти плямуєш своєю

дурістю славний рід князів Соломирецьких. Опам'ятайся! Схаменись! (*Бере Зінаїду за плече й торкає її*). Чуєш? Ти щось верзеш, ніби сонна, нечувстве́нна, несамовита.

Зінаїда. Ні, тату. Я не верзу, а кажу те, що в мене на думці і що я почуваю в серці! Тату, милий мій, дорогий мій! (*Стає навколішки й цілує князя в коліно*). Ти, тату, хочеш принести мене ніби на жертву.

Соломирецький. Коли ти не станеш до вінця по добрій волі, то станеш поневолі.

Зінаїда. Не стану по своїй волі ніколи.

Соломирецький. Неправда твоя! (*Одпихає Зінаїду*). Станеш чи доброхіть, чи поневолі, бо я того хочу. Годі вже тобі думать та гадати. Ти мене морочиш, ти мене дуриш. Станеш зараз до вінця з князем.

Зінаїда. Не стану, тату! Що хочеш роби зо мною, а я не стану.

Соломирецький. Станеш!

Зінаїда. Не стану! (*Встає*).

Соломирецький. Так знай же, що я вчиню з тобою «гвалтовне» шлюбне присилування!

Зінаїда. Про мене! Роби, як знаєш. Але я не стану, ніколи не стану під вінець з Любецьким, ніколи, бо він якась непотріб.

Соломирецький. Не станеш? (*Одчиняє двері в кутку, в темну башту*). Бачиш оцю тісну та вузьку башту? Як не встигну тебе повінчати з Любецьким, то упхну тебе в цю башту, замкну оцим важким ключем, сам втечу од козаків до Варшави, а тебе тут покину на одчай. Вмреш, замурована отам, наглою смертю! Там згинеш і зогниєш.

Зінаїда. Я ладна там пропасти, а все-таки мені смерть буде легша, ніж моє життя з нелюбом. Тут я й так в тебе в палаці ніби невольниця: я крадькома ловила ясний промінь сонця, клаптик синього неба, крадькома слухала, як десь далеко лящать соловейки, заперта в кімнатах та все під доглядом, як у тюрмі. (*Ходить, як несамовита, по світлиці*). Непотрібні мені оці білі весільні шати! (*Зриває з голови білий серпанок і топче ногами*). Я розіб'ю оцю княжу діадему! В мене вдача козацька!

Соломирецький (*хапає Зінаїду за руки й накладає на неї серпанок*). Схаменись, навіжена! Не зачіпай діадеми твоєї матері! Ти збожеволіла! Дайте сюди вірьовки! Я тебе прив'яжу коло самого вівтаря, скручу тобі руки вірьовками; кров бризкатиме з твоїх рук, бо я таки

наважився тебе повінчать сьогодні. Йди сюди! Іди в ці двері, в цю башту, поки вступить в покої князь Любецький. Отам будеш справлять свій дівичвечір, будеш вить своє весільне гільце. (*Веде Зінаїду до дверей башти*).

Зінаїда. Обіллєш, князю, моє весільне гільце моїми ж слізьми.

ВИХІД 6

Ті самі й Христина.

Христина (*вбігає в світлицю, убрана в чорну чернечу ряску, в послушницьку чорну оксамитову шапочку й з чотками в руках*). Батько хоче вбити тебе, Зінаїдо? (*Хапає князя за руки*). Князю, що ви робите? Куди ви хочете замкнути Зінаїду? Я все чула отам за дверима. Ой господи! спаси нас грішних і помилуй. Князю! Опам'ятайтеся! Ви вб'єте свою рідну дитину. Ви стали страшні, як саме пекло. Рятуйте! рятуйте!

Соломирецький (*одпихає Христину*). Геть звідсіль! Яке тобі діло? Чого ти увігналась сюди й умикуєшся не в своє діло? Хто тебе сюди кликав? Сиди отам нишком та вишивай воздушки на монастир. Геть в свою кімнату!

Христина. Не піду, бо ви вб'єте Зінаїду і вчините великий гріх! (*Стає поперед Зінаїди й заступає її од князя*). Не піду звідсіль, доки ви не заспокоїтесь. Не піду!

Соломирецький (*одпихаючи Христину*). Геть звідсіль! Чого ти сюди притарабанилась?

Христина. Я прислухалась з своєї кімнати, як тільки ви покликали Зінаїду до себе, бо я постерегла усе. Я знаю, навіщо ви звеліли Зінаїді убратись до вінця, з ким ви думаєте її вінчать. Я за все дізналась.

Соломирецький. Яке тобі діло до нас? Ти ще дитина. В тебе розум дитячий.

Христина. Князю! нехай я дитина; нехай в мене розум дитячий. Але як одну дитину б'ють та мордують, то друга дитина так само з нею плаче. Ви караєте Зіню, а в мене самі сльози ллються.

Соломирецький. То ти ще смієш мене вчити, мене, старого, сивого? мене, князя Соломирецького? Геть з-перед моїх очей! (*Хапає Христину за руку й одпихає її набік*).

Христина (*падає навколішки перед князем*). Князю! Я вирекла обітницю перед образом, що піду в монастир і прийму чернечий постриг. Пустіть зо мною й Зінаїду. Я написала в Київ у Лавру до свого дядька, ченця Михайла Стеткевича, і він вже замовив мені в ігуменії місце в монастирі. Я візьму з собою й Зінаїду. Там у монастирі ми будемо щасливі.

Соломирецький (*перекривляє Христину*). Те-те-те, моя голубонько! Вуркотали вдвох у мирі, будемо вуркотати вдвох і в монастирі. Князівна Зінаїда черниця! Хи-хи-хи! Зінаїда черниця, та ще й у схизматицькому монастирі... Хи-хи-хи! Подуріли діти, зовсім подуріли, неначе блекоти об'їлись.

Зінаїда. Я тепер піду в той самий монастир в Києві, що й Христина, бо ти став католиком, а твій панотець, а мій дідусь був благочестивої віри, а твій, тату, один брат социніян, а брат гетьманшин, Михайло Стеткевич, став ченцем у Києві в Лаврі, а дядько гетьманші, Христофор Стеткевич, став кальвіністом. Усей наш рід пішов по вірі вро́зліт, і я піду за Христиною й собі врозтіч з тобою, як волить моя воля в цей час. Тату! пусти мене в Київ в монастир з Христиною вкупі. Христино! Я знаю, що ти й досі любиш Остапа, як і я. Будемо в монастирі вдвох згадувать за його та все молитимемось вкупі за його, щоб бог витав над ним своїм духом, де ступить його нога.

Соломирецький. Дурість! дурість! Скинь, Христино, оце чорне дрантя та йди заміж! Це все твої дурні вигадки та примхи. Цей черничий убір ганжує твоє гарне личко, зганжував твій вид і занапастить твій вік молодий. Іди собі до своєї кімнати! (*Випихає Христину в двері. Христина виходить*).

ВИХІД 7

Князь Соломирецький, Зінаїда і князь Любецький.

Князь Любецький (*входить убраний в той час, як Христина виходить*). Добривечір, мій коханий князю! Що це в вас таке? Якась схизматичка-черничка вийшла звідсіль, а в князівни очки заплакані; ти, князю, збурений, насуплений. Що тут скоїлось, що трапилось? Князівно! Ти вже вбралась до вінця. Ой, який я радий, який я щасливий! Падаю до твоїх ніжок (*падає на одно коліно перед*

Зінаїдою) і цілую твої гарненькі маленькі ручки. (*Цілує Зінаїду в руку*). Але чого ж, князівно, твої очки заплакані, а твій зір ніби пригас?

Соломирецький. Бодай не казать... Горенько мені з князівною! Поговори вже ти з нею на самоті, а я пошлю за патером, щоб зараз прийшов повінчать вас в моїй домовій каплиці. Треба хапаться: Юрасеві козаки гарцюють вже недалечко од нас.

Любецький (*вставши*). О! то «лайдаки, льотри»! Нехай тільки прийдуть сюди! Ми їм втремо носа: од вінця та за шаблю! Правда так, князю? Правда, що буде напродиво гарно? Од вінця та просто в битву! Га?

Соломирецький. Поговори ж ти, князю, з Зінаїдою, доки я дам загад, бо наша князівна чогось дибки стала. (*Виходить*).

ВИХІД 8

Любецький і Зінаїда.

Любецький. Звичайна річ з молоденькими панночками: кохати кохає, а все-таки чогось дибки стає. Чи правду я кажу, князівно? Чого ж ти мовчиш, неначе сердишся на мене? Правда, кохаєш мене, та не смієш сказати? Було це зо мною на Литві двадцять п'ять... чи то пак... Ой ні! п'ять рік перед цим... Закохалась в мене одна молоденька шляхтянка. І любить мене, і цілуватись хоче, аж труситься, а все чогось дметься, пиндючиться та одвертає личко. Я до неї, а вона од мене. Я її за руку, а вона навтікача. Я вспіймав її та цмок у щоку, а вона мене лясь по щоці! А я добре знаю, що вона любила мене, аж умирала за мною! Чудні ті молоденькі паняночки. Правда, моя кохана?

Зінаїда. Я не твоя кохана.

Любецький. «Фрашки!» Любиш мене, та не смієш сказати, бо ти ще молоденька, малесенька. Отакенька! (*Показує рукою*).

Зінаїда. Я не малесенька. Моє горе, моя печаль та скорбота вже ізстарили мене.

Любецький. Горе? В тебе, князівно, горе! Яке може бути горе в князівни Зінаїди?

Зінаїда. Мені тоді горе, як я тебе бачу, як ти розмовляєш зо мною.

Любецький. Хи-хи-хи! Ото жарти, так жарти! Я й не знав, що ти, князівно, вмієш так жартувать. Ну, поцілуй же мене, моя рибонько, то й станеш весела. Мій поцілунок — це чари для паннів. (*Цілує в Зінаїди руку*). Давно я в цьому пересвідчився своїм досвідом.

Зінаїда (*висмикує руку*). Геть од мене! Одчепись! Іди собі звідсіль!

Любецький. Оце я люблю! Ой, яка гарна буває молоденька панна, як надме губки, мов ті стиглі вишеньки. Я люблю, як молоденькі панночки сердяться: Прррр! Фррр! Чисто, як сердиті кошенята! Ну, поцілуй же мене, моя кохана, перед вінцем.

Зінаїда. Князю! мій панотець хоче мене присилувать повінчатись з тобою. Я не хочу силуваного вінчання; я не буду з тобою вінчаться, бо тебе не люблю. Силою я не стану ні з ким під вінець, хоч би він був тричі князь, хоч би він обсипав мене золотом і перлами.

Любецький. От тобі й на! Знаю я, знаю добре, які то молоденькі панни; як каже — ненавиджу, то це вона любить так, що аж серце в неї палає. Пам'ятаю, двадцять сім рік... чи то пак сім рік перед цим. Це було в Вільні. (*Бере за руку Зінаїду*).

Зінаїда (*випручується*). Ти мені гидкий! Не доторкуйся до мене, бо я гидлива. Я люблю іншого і ладна вмерти за його, а твоєю ніколи не буду. Чуєш, князю?

Любецький. Ой, яка ж вона пишна, як сердиться, як прискає приском! Ой, яка пишна! З очей сипляться іскри, од неї аж пашить огнем. Серце моє, золото моє! (*Обнімає Зінаїду за стан і хоче її поцілувать. Зінаїда пручається, вихвачує з-за пояса ножа з золотим держалном і замахується на Любецького; він одскакує*).

Зінаїда: Не доторкуйся до мене! Не підступай, бо встромлю в твоє трухляве стліле серце оцей ніж по самісіньке держално.

Любецький (*одскакує*). Ого-го! Князівна з ножем, мов та козачка! І це мені до вподоби. Чиста Іудиф! Правдива біблійна Іудиф!

Зінаїда (*наступаючи з ножем в руках*). Коли будеш чепляться до мене, то я й справді стану для тебе Іудиф'ю.

Любецький. Це все — «фрашки». (*Кидається раптово до Зінаїди, хапає її за стан, вихвачує од неї ножа й кидає в куток*). От тобі, князівно, і кінець битви! От

тобі й побіда. Ага! Тепер ти моя полонянка, моя навіки. (*Обнімає й цілує Зінаїду*).

Зінаїда (*випручується й хапає знов ножа*). Неправда твоя! Ти помиляєшся. Тікай, бо я сама собі розпанахаю серце, а з тобою під вінець не стану. (*Приставляє ножа до серця*).

Любецький. Схаменись ти, несамовита, забісована! Дай сюди ножа!

Зінаїда. Не дам! Не дам! Виходь зараз звідсіля, бо впаду мертвою коло твоїх ніг. Тоді волочи мене до вінця. Виходь хутчій, зараз! (*Любецький виходить*).

ВИХІД 9

Зінаїда, Павло Тетеря й Данило Виговський.

Павло Тетеря й Данило Виговський (*входячи*). Вітаємо тебе, князівно, од щирого серця й поздоровляємо тебе з близьким шлюбом з славним князем.

Зінаїда. Не дякую вам. Я не думаю йти до шлюбу з ким-небудь.

Тетеря. Але ж князівна вже убрана ніби до вінця?

Зінаїда. Мусила вбратися! Мені звеліли так убратись, а навіщо, я й сама не знаю.

Тетеря. Де ж твій панотець? Дай йому про нас знати. Ми прибули, щоб заповіститься й поздоровить тебе, князівно.

Зінаїда. Добре! (*Виходить*).

Данило Виговський. Князь, мабуть, думає присилувати свою дочку до вінця. Я вже бачу, що він силує її. Але «силуваним волом багато не виореш», як кажуть в приказці.

ВИХІД 10

Князь Соломирецький, Данило Виговський і Тетеря. Князь Соломирецький входить, кланяється Данилові Виговському й Тетері.

Данило Виговський і Тетеря. Добривечір, ясновельможний!

Соломирецький. Дуже радий вам! Дуже приємні гості, і саме в добрий час. Я думаю, ви не одмовитесь ста-

ти за свідків при шлюбі моєї дочки з князем Любецьким і підписатись під вінчальним актом. Тільки я мушу сказати вам, що буду вінчать дочку силою, «гвалтовним шлюбом», хоч би й поза очі, хоч би вона й не стояла під вінцем. Я, замість неї, скажу патерові, що вона, мов, згоджується на шлюб з Любецьким. Вона не хоче самохіть брати шлюбу з князем Любецьким.

Данило Виговський і Тетеря. Нічого—те! нічого! Підпишемось.

Соломирецький. От і спасибі вам! А я оце в клопоті. Іван Виговський не діждався й шлюбу і погнався в свій Бар, щоб писати умову з Юрієм та визволять з полону свою жінку й сина.

Тетеря. Підпишусь, підпишусь, князю! Але за цю послугу прошу й од тебе заздалегідь послуги. Ти маєш ласку в короля і, само по собі, будеш і потім мати. Не забудь замовить за мене слівце перед королем, як я буду добуваться гетьманської булави.

Соломирецький (*бере за руку Тетерю*). Добре, полковнику, добре! Буду пам'ятать за тебе, не забуду.

Тетеря. А тут лихо наступає слідком за нами. Козаки Юрія Хмельницького наближаються, наступають все далі та далі, беруть місто за містом; може, їх загони вже тут недалечко.

Соломирецький. Треба хапаться. Ой, лиха моя годинонька! (*Гукає в двері*). Катерино! Олено! добродійко Стеткевичева!

ВИХІД 11

Ті самі й Катерина, Олена та Стеткевичева вступають в світлицю, убравшись по-весільному.

Катерина. Чого це ясновельможний такий стривожений?

Соломирецький. Ведіть мерщій сюди князівну Зінаїду до вінця. Нехай іде князь Любецький і веде Зінаїду до вінця.

Катерина, Олена й Стеткевичева. Добре, князю! Зараз вийдемо з Зінаїдою. В нас усе вже готове. (*Виходять*).

ВИХІД 12

Соломирецький, Данило Виговський і Тетеря.

Соломирецький (*ходячи по світлиці*). Ой боже мій! Які важкі часи нам довелось перебувать! І лягаєш спати — боїшся, і встаєш — боїшся, і сідаєш за обід з тривогою, бо й їжа не йде на душу. Все держи меч в руках напоготові.

Тетеря. Нічого—те, князю. Було ще й гірше. А з цієї каламутні, може, й нам щось перепаде, та ще й добре щось перепаде. Правда, Даниле? Ловися, рибко, велика й маленька!

Данило Виговський. Авжеж правда. Та й ясновельможному перепаде і панство, а може, й дармова́ панщина в українських наших селах, як було до Богдана. Коли небо вкрите хмарами, то з тих хмар випаде добрий дощ. З ясного неба не сподіваться дощу й... ніякої користі.

ВИХІД 13

Ті самі й шляхтич конюший.

Конюший (*вскакує переляканий*) Ясновельможний князю! За десять верстов за лісом видно пожежу. Щось палає дуже здорове, неначе клуня й тік. Дим піднімається аж під хмари. Щось там скоїлось, може, небезпечне й для нас.

Соломирецький. Не випадко́ва часом та пожежа?

Конюший. Душа моя почуває, що не випадком трапилась пожежа в містечку. Та й наші хлопи чогось заворушились, никають по вулицях, безперестанку все вештаються коло подвір'я, все чогось никають кругом твого палацу.

Тетеря й Виговський. Чи не наступають часом Юрасеві загони?

Соломирецький. Душа моя стривожилась. Пане конюший! сідлай коні, звели запрягать коні, щоб мені все було напоготові, ще й зараз, зараз. Чуєш? Не дляйся, не гайся там довго! Треба хапаться з вінчанням та після того зараз і втікать звідсіль.

Конющий. Слухаю, ясновельможний князю! (*Виходить*).

ВИХІД 14

Князь Соломирецький, Данило Виговський, Тетеря, князівна Зінаїда, Катерина, Олена, Стеткевичева, Христина й інші панії, князь Любецький, конюший.

Катерина й Стеткевичева виводять Зінаїду, убрану до вінця; за нею йде Олена й Христина. Позад їх Любецький.

Соломирецький (*до Тетері й до Виговського Данила*). Шановні полковники! Підпишіть же «шлюбне» засвідчення моєї дочки як свідки, а ти, князю Любецький, підпиши зараз акт, як ми з тобою умовились, що за своєї жизності ти даруєш, як віно, князівні Зінаїді третину усього свого рухомого й нерухомого добра, усіх своїх маєтностів і свого грошового скарбу, а після своєї смерті одписуєш Зінаїді й її нащадкам, як спадок, усю свою маєтність, рухому й нерухому.

Любецький. Добре, мій дорогий князю! Згода! Я свого «слова гонору» не зламаю, додержу. Даю «слово гонору».

Соломирецький кладе на стіл засвідчення. За стінами стріляють з рушниць все густіше та частіше. Огонь блискає у вікна.

Усі. Боже! Що це таке? Стріляють десь! палять забудування.

За стінами чуть крик та галас, спершу далеко, а потім гомін наближається. Князь одчиняє вікно. Усі кидаються до вікон і заглядають у вікна. Чуть, як люде топотять, біжать вгору по сходах.

Соломирецький. Пропаща година! Напад хлопів на палац! Що нам робить? Конюший! зараз коні, «повози»!

Любецький. Тікаймо! тікаймо, Зінаїдо! (*Хапає Зінаїду за руки*).

Зінаїда. Геть од мене, поганцю! одчепись! Я радніша отут завалиться з палацом. Нехай отутечки згорю живцем, а з тобою не піду.

Любецький. Моя мила! моя кохана! як ти загинеш в пожежі, я... я сам собі смерть заподію. Тікаймо з цього пекла! Там далеко, далеко на Литві ми знайдемо свій рай. (*Бере Зінаїду за руки й хоче вивести її в двері. Зінаїда пручається*).

Зінаїда. Одчепись од мене, князю! Я лучче кинуся в дим та в полум'я, ніж піду з тобою. Де ж той огонь? Де ж те полум'я? Я ладна вскочити в його! (*Хоче вискочить в вікно, Катерина й Олена придержують її за руки*

й одводять од вікна. Вистріли все ближчають. Чуть, як тупотять за стінами, за дверима). Ой, яка я рада! Ой, яка я щаслива! Згорю на своєму весіллі в весільному вінку і з чистим, як кришталь, серцем полину до бога; полину з чистою щирою любов'ю все вище та вище, он туди в синє небо до самих зірок. Моя любов зіллється з синім небом й рожевим світом зірки. І сама я стану зіркою, і буду з високості дивиться на милого, буду ловити усі його слідочки; буду світить йому з ранку до вечора! Тепер серце моє вольне. Тепер я, в диму та в полум'ї, вольна, як пташка в небі, як вода в морі, і вас усіх не боюся! Тепер я не злякаюсь вас! (*Швидко бігає по світлиці*).

Катерина, Олена й Стеткевичева (*беруть Зінаїду за руки*). Князівно, схаменись! ти втратила розум! Що ти говориш? Опам'ятайся, очу́тись!

Зінаїда (*вириває́ться од їх*). Ой, яка я тепер щаслива! Душить мене радість, дихати не дає. Я ладна співать, я ладна реготатись: хи-хи-хи! (*Огонь блискає в вікнах*). Тепер я вас не злякалась; вас не боюся. (*Бігає по світлиці, як несамовита*). Не замкнете, не замуруєте мене живцем, не скрутите вірьовками. Хи-хи-хи! (*Огонь блискає в вікна все ясніше та червоніше. В світлицю вбігає Остап Золотаренко з шаблею. За ним слідком убігають козаки з шаблями, за козаками входить Охрім Крутив'яз в козацькому убранні*). Невже це він? Остап? (*Оступається назад*). Його очі, його кучері! Він прийшов... Я не в полум'ї? (*Хапається за голову*). Чи я жива? Чи я дишу? Де ж той огонь? Де ж те полум'я? Що це діється тут? Ох! душить мене коло серця. Ох! Я не горю? (*Озирається диким поглядом*).

ВИХІД 15

Ті самі, Остап Золотаренко й козаки.

Остап Золотаренко. Добривечір вам у хату! Правда, князю, ти не сподівався таких гостей на Зінаїдине весілля? А я от несподівано прибув до тебе, князівно, на весілля. Вітай, князю, гостей, хоч і непроханих.

Козаки. Вітай, князю, непроханих сватів та бояр.

Остап. Чим же, князю, будеш нас частувати? Чим ми вп'ємося на весіллі твоєї дочки? Чи старим медом, що зветься п'яне чоло, чи кривавим пивом?

Соломирецький. Уп'ешся кривавим пивом, вбийнику, душегубе! Геть з моєї світлиці, наволоче! (*Вихвачує шаблю, наскакує на Остапа*).

Остап. Жартуєш, князю! В тебе вже руки трусяться, мов у переляканої дитини. (*Вибиває своєю шаблею з рук князя шаблю, ламає її на коліні й кидає в куток*). Зінаїдо, чи впізнаєш мене?

Зінаїда (*кидається Остапові на шию*). Рятуй мене, мій милий! рятуй, бо я пропаща навіки! Я тебе впізнала б і з сивою головою. Моє серце тебе впізнало. Ждала тебе, сподівалась в гості щодня, щогодини. Я очі свої видивила, тебе виглядаючи, а таки діждалась тебе. Рятуй же мене, бо тільки один бог або ти вирятуєш мене з біди.

Остап. Кінець твоєму лиху! О! Тут і Тетеря, і Данило Виговський, і Любецький, убраний до вінця! Зострілись ми не за столами, не за чарками, як було колись за гетьмана Івана Виговського, стрілись ми тепер лютими ворогами, ми, діти однієї України. А ти, князю, з тих, котрі ради користі й пошани перші оступаються од свого рідного краю й цураються свого народу.

Козаки. Чого це ми стоїмо та землю дурно топчемо?

Охрім. Час або биться, або по чарці пити, або весілля грати.

Остап. Годі! Шшш! Час нам весілля грать, а з весілля та далі в поход. Чи так я кажу, козаки? А Зінаїду після вінчання сховаємо в такому захисті та пристановищі, що ніякі Любецькі та Соломирецькі її не знайдуть, доки я вернусь з походу.

Козаки. Так, сотнику, так! Свята правда! Оце добра порада!

Завіса спадає.

ПОПАЛИСЬ

Дитячі різдвяні сценки на одну дію

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Марко — хлопець 10 год, син поміщика Маньківського.

Санько — Марків брат у первих, сирота, гімназист першого класу. Живе в домі свого дядька Маньківського. Приїхав з Києва до дядька на святки. В гімназичному мундирі.

Олеся, Келя } Маркові сестри, менші од його.

Амалія Карлівна — гувернантка коло дітей, немолода панна, німкеня.

Марина — баба, наймичка, служить за птичницю в пана Маньківського.

Микитка — онук баби Марини; літом стереже панські курчата та пасе індики; взимку часто ходить в гості до баби Марини. Часто грається з панськими дітьми в садку, пасучи індики.

Дія діється на селі, в домі пана Маньківського, на різдвяні святки, як Маньківський і його жінка поїхали в гості до сусіда в друге село.

ВИХІД 1

На сцені дитяча спальня. Коло стіни двоє ліжок. Посередині стіл і стільці. Одні двері на праву руку в покої, другі двері на ліву руку в пекарню.

Амалія (*сидить коло стола*). От пани поїхали в гості. Мабуть, там їм весело, а я сиджу з дітьми та світом нуджу. (Позіхає). Господи! Яка нудьга в цім селі! Ще до вечора далеко. Піду я до сахарні до директора та одвідаю його. Може, застану його дочок вдома, то хоч побалакаю. А може, й син директорський, Фріц, дома. Ой, що то за красунь! Ой! (*Важко зітхає, пускає очі під лоб, встає, йде до дверей і гукає*). Бабо! Бабо Марино! А йдіть лишень сюди!

ВИХІД 2

Амалія й баба Марина.

Марина (*входить*). Чи то ви мене кликали, чи то мені так вчулось? Може, це, думаю, вітер гуде. А наші наймички пішли гулять. Пішла б і я, та нема на кого пекарні покинуть.

Амалія. Я оце надумалась піти до фабрики до директора. Посидьте, бабо, з дітьми або наглядайте, щоб часом не наробили якого шелесту без мене. Та добре кмітьте за ними, щоб часом не нашурубурили тут. Може, забіжу ще й до попаді. Я не довго гаятимусь: швидко й вернусь на чай. Та не забудьте надвечір наставить самовар.

Марина. То йдіть, а я сидітиму в хаті. Все одно старій бабі сидіть чи вдома, чи деінде.

Амалія (*гукає*). Келю! Олесю! Ходіть лиш сюди! (*Келя й Олеся вбігають в кімнату*).

ВИХІД 3

Амалія, Марина, Келя й Олеся.

Келя (*до Амалії*). Ви нас кликали?

Амалія. Кликала. Посидьте тут з бабою, а я побіжу на часок до директора та до попаді та й швидко вернусь.

Олеся. До Гольца? І я піду з вами. Там в Емільки такі гарні ляльки.

Келя. Кращі за наші. І я піду. Візьміть і мене, візьміть-бо!

Олеся. І мене, і мене! Візьміть, візьміть! (*Підскакує й хапає Амалію за руку*).

Амалія. Тепер не візьму вас. Нема мами, а без мами я сама не можу цього зробить; не візьму вас з собою. Нехай іншим разом. Ну, прощайте, діти, та не пустуйте! Чуєте? Баба мені все дочиста розкаже, як будете пустувать. А паничі де? І досі скобзаються на ставку?

Олеся. Скобзаються.

Амалія. Я на часок. Ну, прощайте. (*Цілує Олесю й Келю й виходе*).

ВИХІД 4

Марина, Келя, Олеся.

Марина. Піду та візьму своє шитво. Ще до вечора далеко: ще не гріх шить. А ви тим часом посидьте самі та не пустуйте. От і паничі незабаром з кобзалки вернуться. (*Виходе в пекарню*).

ВИХІД 5

Келя, Олеся, Марко й Санько.

Марко й Санько вбігають прожогом в кімнату в пальтах, з лижами в руках. Роздягаються.

Марко. Ото руки померзли! Зовсім пограбли. Стали неначе дерев'яні. (*Дме на пальці*).

Санько. Ой, змерз! В ноги зашпари зайшли. (*Стрибає по кімнаті й дмухає на пальці*).

Олеся (*жалібно*). Самі ходили скобзаться, а нас і не взяли. Бач, які добрі!

Санько. Бач, які! (*Перекривляє*). Погрію я коло те-

бе руки. (*Хапає Олесю за щоки холодними одублими руками*).

О л е с я. Ой-ой! (*Сміється й кричить*). Які холодні! Як у жаби! Ой, одчепись од мене! Не зачіпай мене! (*Тікає. Санько доганяє її й знов тулить руки до її щік*).

М а р к о (*хапає Келю за щоки обома руками*). А ну й я погрію коло тебе руки!

К е л я. Хіба я груба, щоб ти коло мене руки грів? Геть, жабо, одчепись; ух! Холодний, як жаба. (*Б'є Марка по руках і втікає в куток*).

О л е с я. Вам то й на скобзалці можна скобзаться, а нас то й не пускають.

М а р к о. Бо ви панни, а ми паничі. Паннам не можна скобзаться на ставку. (*З повагою, мов дорослий*).

К е л я. А я щось знаю, та вам не скажу.

М а р к о. Що таке? Скажи-бо, скажи! Може, мама нам готує новий подарунок на новий рік?

К е л я. Знаю, та не скажу. Щось таке гарне...

С а н ь к о. Вона все дражниться. Як не скажеш, то й не треба. Нам не цікаво знати.

К е л я. Еге. Не цікаво. Амалії нема дома. Амалія пішла в гості до директора.

М а р к о й С а н ь к о. Ото новинка! Хіба нам її страшно?

С а н ь к о. То ви тільки боїтесь її, аж труситесь. (*Удає переляканого: витріщає очі й труситься, ніби з переляку*). А ми її й трошки не боїмось, і вухом не ведемо! Ми вже великі, а ви ще малі. (*З повагою*).

ВИХІД 6

Ті ж самі й б а б а М а р и н а.

Марина входить з шиттям в руках і сідає коло стола на стільці. Шиє. Діти стають коло стола.

К е л я. Бабо! Чого в вас полотно в руках труситься, як ви шиєте?

М а р и н а. Бо я вже стара. От у вас, молоденьких, то руки не трусяться; а як і ви доживете до моїх літ, то і в вас руки, може, так само труситимуться.

О л е с я. Заколядуйте нам, бабо, колядки.

К е л я. Заколядуйте-бо!

М а р и н а. Колядувала колись, як була молода, а тепер я вже стара стала, не втну.

Келя. То що, що ви старі? Хіба старі не колядують? Заколядуйте-бо, заколядуйте.

Марина. Я вже й колядок позабувала. Якої ж вам?

Олеся. Та будлі-якої; якої вмієте.

Марина. Хіба оцеї. (*Співає*).

Ой на Ордані тихо вода стояла,
Там матір божа сина свого купала.
А скупавши, у шóвкові сповила,
А сповивши, у ясельця вложила.
Над ясельцями сірі воли стояли;
Над божим дитям своїм духом дихали.

От і голосом не виведу. Був голосочок, та позички з'їли. А колись я, господи, як співала. В мене колись був такий силенний голос, що я вас і поглушила б.

Келя. Заколядуйте, бабо, ще якої іншої колядки. Я, господи, як люблю колядки.

Марина. Ой, втомилась я вже, неначе якусь роботу робила. (*Кашляє*). Знайдіть собі яку іншу забавку.

Олеся. Яку ж забавку ми найдемо? Мені ляльки так обридли, що я не хочу на їх і дивиться. Коли б тато накупили яких ще інших.

Марина. То танцюйте, коли вас нудьга бере, а роботи ніякої нема.

Олеся. То потанцюйте нам, бабо! (*Усі сміються*).

Марина (*сміється*). Ото заходилась би вибивати тропака на старості літ! Сказали б люде, що я п'яна або здуріла. От повбирайтесь у ті паперові убори та в оті шапки чудернацькі, гостроверхі, що вбирались, як недавнечко ото світили свічечки на сосонці, та й пострибайте трохи. Кому ж і стрибать, як не вам? У вас ніжки молоденькі та тоненькі. Гоп-чук-чуки-чуки! Гоп-чук! А нуте! Гоп-чук-чуки-чуки! (*Марко виходить у другу кімнату й виносить плащі та шапочки з червоного, жовтого та зеленого паперу. Усі діти вбираються, стрибають та бігають по кімнаті й кругом стола*).

Марина (*приспівує*). Гоп-чук-чуки-чуки! Та купила черевики! Ой, як гарно! Ще й пір'я на шапочках. (*Наскакавшись, скидають убрання й кладуть на столі, а Санько в той час одводить Марка набік і каже до його нишком*).

Санько. А налякаймо бабу!

Марко. Чим же ми її налякаємо?

Санько. А в нас є машкара... Знаєш, що ми потаєн-

ці зробили та лякали Келю та Олесю. Піду я та візьму маску, надіну та закутаюсь в мамину чорну хустку... гм... (*Підморгує до Марка*).

Марко. Йди, а я буду заговорювать з бабою. (*Санько крадькома виходе у другу кімнату*).

ВИХІД 7

Ті ж самі без Санька.

Марко. Бабо! Кажіть нам якої казки.

Марина. Я вже й казок позабувала. Зовсім я стара стала.

Келя й Олеся. Кажіть-бо, кажіть.

Марина. Оце горенько мені з вами: співай і кажи казки. Ну, слухайте: була колись собі жаба та мокла в ставку. Мокне-мокне та скік на колоду! Сохне-сохне та скік у воду...

Олеся. Та що ж далі? Усе мокне та сохне, та що ж далі? Хе, погана. Кажіть другої. (*Тим часом Санько тихенько вертається й держить за спиною машкару з паперу з сивою бородою з кожушини та чорну хустину. Він крадькома підлазить під стіл*).

Марина. Ну, слухайте ще другої: був собі дід та баба; в баби була дочка од першого чоловіка, а в діда була дочка од першої жінки. Цебто дочки їх були зведенючки. Баба любила свою дочку, а дідової не любила та все посилала її в поле пасти кози та корову. Тільки було дідова дочка прижене додому кози та корову, дід взувається в червоні чоботи, виходе за ворота та й питає в кіз: «Кізочки ви мої любі та милі, чи їли ви, чи пили?» А баба намовила й кіз, щоб вони брехали. От кози й кажуть: «Ні, дідусю! Ми не їли й не пили: бігли через лісочок, вхопили кленовий листочок; бігли через гребельку, вхопили води крапельку,— тільки ми пили й їли». (*В той час Санько, напнувшись під столом хусткою й надівши машкару, помаленьку висовує з-під стола голову якраз проти баби*).

Санько (*старечим голосом*). Кізочки ви мої любі та милі! Чи їли ви, чи пили? (*Висовує голову ще більше*). Кізочки ви мої любі та милі! (*Висовується й раптом стає на стільці*). Чи їли ви, чи пили?

Марина (*схоплюється з стільця й оступається. Келя й Олеся біжать і ховаються позад баби*). Ой боже мій! Дух святий при нас і при хаті!

Келя й Олеся (*позад баби*). Ой-ой-ой! Як страшно!

Марина. Що це за мара? (*Санько й Марко регочуться*). Чи це панич? Ой боже мій! Як же цей панич мене злякав! Чи то спосіб вам таке витворять? От полякали й панночок. Потривайте! Розкажу я гувернантці!

Санько (*зскакує з стільця й ганяється за Келею та Олесею. Вони пищать і тікають*).

Келя. А я тебе, діду, не боюсь! (*Обертається й хапає Санька за бороду. Машкара спадає з лиця. Санько й Марко регочуться*).

Марко. А що, бабо, чи дуже злякались? Га?

Санько. Так злякались, що трохи не вмерли з ляку. (*Сміється*). Я вчора ввечері й Амалію Карлівну злякав: аж жахнулась і кинулась з жаху, трохи з стільця не бебехнула.

Марина. Ну-ну, паничу! Жартуйте, та й міру знайте. А хто пак видав убиратися за нечисту силу, та ще й при дітях, нехай нас господь заступить і сохранить.

Санько. Хіба ж я за нечисту силу перебрався? Я перебрався за діда-пасічника Онопрія, того, що ви з ним недавно горілку пили в опрічній, надвірній хаті.

Марина. Іще що вигадайте! Коли ж я з ним горілку пила? (*Знов сідає й шиє*).

Санько. А позавчора! Хіба я не бачив? Отак по повній кидали в рот. (*Показує*). А дід Онопрій все розказує: «Які тепер парубки? От за наших часів були парубки, так парубки! Було повбираємось у неділю в сині жупани та йдемо вулицею та як гукнемо! (*Гукає*). То всі дівчата аж в вікна виглядають. А на різдво було як поберемо корогви та підемо в процесії кругом церкви (*піднімає руки вгору й показує*), то, не сказати б, як ті гвардіянці». (*Ходить, піднявши руки вгору, передражнюючи діда*).

Марко (*йде рядом з Саньком, піднявши руки вгору*). Як ті гвардіянці!

Марина (*тихо*). Так воно й було; так дійсно казав дід. Ну од тих дітей, як од бога, нігде не сховаєшся ні з словом, ні з чаркою й пляшкою.

Санько (*передражнює діда*). А тепер які парубки? Хлоп'ята, а не парубки: йде, то й при землі не знать. (*Присідає й ходить по кімнаті, згорбившись*).

Марко (*рядом з Саньком і собі присідає, згорблює-*

ться й ходить навприсідки по кімнаті). Тюп-тюп! Йде, то й при землі не знать.

Марина. Де ж це ви все бачили?

Санько. Я в опрічній хаті саме тоді був та й бачив. А ви кажете до діда: «От я так знаю, де яка курка й на сідалі сидить і які яйця котра курка несе».

Марина. Я цього вже не казала. Вибачайте, паничу! Адже ж усі яйця білі. Хто вгадає, котра курка яке яйце знесла?

Келя. А ви, бабо! Ви все вгадаєте.

Марина (*сміється*). Ой господи! З вами тільки гріха наберешся. (*Позіхає*). От і спати мені схотілось. Так би оце простяглась на подушках та й захропла.

Олеся. Заколядуйте нам ще якої колядки.

Марина. От до мене прибіжить унук, то й загадайте йому колядувать. Цей колядуватиме хоч і до вечора. (*Встає й виходе до пекарні. Потім заглядає в двері. Обертається до дітей*). От і Микитка прийшов. Ходи сюди, Микитко. Заколядуй лишень паннам та паничам, а я на часинку ляжу та одпочину й задрімаю.

ВИХІД 8

Санько, Марко, Келя, Олеся й Микитка.

Микитка (*входе й стає коло порога. На йому жупанок і чоботи*). Добривечір! З празником, будьте здорові!

Санько. Спасибі! Будь і ти здоров! А що? Прийшов курчата стерегти?

Микитка. Хіба курчата пасуться на снігу?

Келя й Олеся. Микитко! Заколядуй нам!

Микитка. Коли хочете, то й заколядую. Благословіть Христа славить!

Санько. Та колядуй же! Боже тобі благослови!

Микитка (*колядує трохи ніби всмішки*).

Колядуй, баране!
Не вмію, пане.
Ой дай боже!
Тікай, баране.
Нікуди, пане.
Ой дай боже!
Вікном, баране!
Коли роги, пане.

Ой дай боже!
А в пана, пана
Собака п'яна.
Ой дай боже!
Лежить на ліжку,
Задрала ніжку.
Ой дай боже!
Лежить на санях
В червоних штанях!
Ой дай боже!

Келя. Еге! Це погана колядка.

Олеся. Погана, Микитко, колядуй кращої.

Санько. Що ти нам колядуєш дитячої колядки?

Микитка (*з повагою*). Бо ви діти, то я вам і колядую дитячої.

Санько (*надувся й ходе по кімнаті, бадьориться*). Які ж ми діти? Ми вже не діти.

Микитка. А хто ж ви такі, коли не діти?

Санько. Ми паничі, а не діти.

Микитка. То я заспіваю вам і іншої. (*Співає*).

Ой як бувало спрежде діяно.
Славен єси,
Славен єси, наш милий боже,
На небеси.
Ой як жидова Христа мучила.
Всякеє древо за нігті гнала.

(*За Микиткою усі приспівують*).

Славен єси.

Микитка (*сам*).

Славен єси, наш милий боже.

(*Усі приспівують*).

Славен єси і т. д.

Микитка. Всякеє древо за нігті не йшло.

Усі.

Славен єси і т. д.
Проклята ивка за нігті пішла,
Славен єси і т. д.
За нігті пішла, крівцю спустила.
Славен єси і т. д.

А з тії крівці та стали ріки.
Славен єси і т. д.

Микитка. Ну, тепер давайте дохід, чи що!

Санько (*сміється*). А якого ти доходу хочеш? Чи грошей, чи медяників, чи маковників, чи книшів, чи ковбас?

Микитка. Передніше давайте грошей, а потім «давайте ковбасу, бо хату рознесу: давайте книш, бо пущу в хату миш».

Санько. Ну, добре. На тобі грошей. Наставляй кишеню. (*Микита наставляє кишеню. Санько ніби виймає з своєї кишені гроші й кидає в Микитчину кишеню. Марко робить те ж саме*).

Келя й Олеся. І я дам грошей, і я дам грошей! (*Ловлять руками на повітрі й удають, що кидають в Микитчину кишеню гроші*).

Микитка. Годі! Вже повна кишеня. Кидайте ще в другу. (*Наставляє другу кишеню. Діти ніби кидають гроші в другу кишеню*).

Микитка. От насипали грошей! І додому не донесу; аж важко ступать. (*Важко ступає*).

Санько. Що ти купиш за ті гроші?

Микитка. Куплю пару бичків, а бички виростуть, то матиму пару волів.

Келя. На тобі ще медяників. (*Бере папір, дере на шматочки й несе до Микитки*). Наставляй припіл.

Микитка (*наставляє полу*). То давайте медяників! Та насипайте повний припіл.

Олеся (*й собі дере папір і кидає в припіл Микитці*). На тобі ще й маковників.

Санько (*зібгав лист паперу й кидає в припіл Микитці*). А от тобі й книші.

Микитка (*приступає ближче до стола*). А покажіть лиш, панно (*до Келі*), ті кукли, що ви ними грались в садку, як я індичата пас.

Келя. Добре! (*Виходе у другу кімнату й виносе усякі ляльки й цяцьки, одну качку, москаликів*). А що, гарні? А котра найкраща?

Микитка. Оці москалики!

Келя. А оця качка вміє й кахкать, мов жива. (*Бере качку й надавлює, качка пищить*).

Микитка (*сміється*). Ото диво! Чи вона жива, чи так зроблена? (*Кидає качку на стіл*).

Марко. Ото дурний! Де ж таки жива? Ти ж бачиш, що вона зроблена. (*Кидає качку на стіл*).

Микитка. І як воно в гаспида так зроблено? Не живе, а пищить. Може, там всередині сидить жабеня, то воно й квакає. Ото хтось вигадав штуку!

Санько. Яке там жабеня? Якби там сиділо жабеня, то вже давно б здохло, не ївши. Там нема нічого.

Микитка. А коли нема нічого, то що ж воно там квакає?

Марко. А справді, що ж воно там квакає, коли всередині нема нічого? Щось там та повинно буть.

Келя. Авжеж щось є, та ми не знаємо. І Амалія Карлівна не знає. Я в неї питала. А тато казав, що то пищить воздух. Але яке ж те повітря? Щось воно там та є!

Марко. А потрощім молотком качку та й побачимо той воздух.

Микитка. Може, там нечиста сила сидить та пищить.

Санько. Тю-тю на тебе! Яка там нечиста сила? Хіба нечисту силу продавали б у Києві в крамницях?

Микитка. А хто його знає? А може, де й її продають на вагу.

Марко (*бере молотка й розбиває цяцьку*). Ось зараз побачимо, який той воздух, що вміє пищать.

Келя. Ой, я боюсь! А як там справді сидить жабеня та й вискочить на нас.

Олеся. Ой, страшно! (*Тікає од стола в куток*).

Марко (*розбив качку, роздер підставку й показує*).

Усі. Нема нічого! (*Олеся прибігає й дивиться*). Нема нічого!

Микитка. А може, воно пищить в голові або в горлянці.

Марко (*роздирає качку*). Нема нічого ні в шийці, ні в головці. (*Кидає шматки додолу*).

Санько. А нумо, Микитко, грать в ведмедя та в цигана, як ми літом грали в садку.

Микитка. Ну, але... як часом губернантка... буде мене бить.

Санько. Гувернантки нема дома. Пішла до директора.

Келя. Пішла до директора та до попаді.

Микитка. Може, ви мене дурите. Може, вона в отій

кімнаті сидить десь та притаїлась, щоб дать мені доброї прочуханки.

Саньо к о. Та пішла ж, кажу тобі! Як хочеш, піди та заглянь у ту кімнату.

Микитка. Я й пана не боюся так, як губернантки. Раз, як я стеріг курчата та заснув під кущем, а шуліка вхопила курча, губернантка нагодилась в садок та як ухопила мене сонного за чуприну, то трохи чуприни не вискубла.

Келя й Олеся. Кажемо ж тобі, що гувернантки нема дома.

Микитка. А в пекарні бабуня. Бабуня битимуть за те, що я пустую.

Марко (*заглядає через двері в пекарню*). Баба спить, ще й кожухом вкрилась з головою.

Микитка. Як бабуня сплять, то хоч і граймо в ведмедя та цигана. А хто ж буде за ведмедя?

Санько й Марко. Ти! А хто ж більше?

Микитка. А коли я буду за ведмедя, то ви, паничу Саньку, будьте за цигана.

Санько. Добре. А ти, Марку, надівай машкару та бери в руки дві лінійки так клацай ними: будеш за козу.

Микитка. Потривайте ж, я надіну шкуру. (*Виходе в пекарню, виносить свій кожушок, вивертає рукави й надіває. Усі сміються*). Але ж у мене руки голі. Хіба ведмідь з руками?

Марко. Потривай! Ось я піду в пекарню та принесу кучерові рукавиці і картуз. (*Виходить в пекарню. Вертається з рукавицями й шапкою*).

Микитка (*надіває рукавиці й шапку*). От теперечки я вже й ведмідь. (*До Санька*). Паничу, тепер ви вбирайтесь за цигана.

Санько (*надіває старий батьків сіртук і капелюш*). От я вже й циган.

Микитка. Циган, та не зовсім: циган з вусами, а де ж ваші вуса?

Санько. Буду за цигана й без вусів.

Микитка. Який же ви циган без вусів? А коли ви не циган, то я не ведмідь. (*Скидає рукавиці й шапку*).

Марко. Давай, я тобі намалюю вуси вугликом. (*Іде до груби, одчиняє дверці, бере вуглик і намазує Санькові вуса й борідку. Микитка надіває рукавиці й шапку. Марко*

надіває машкару, бере в руки дві лінійки, піднімає над головою й клацає та ляскає ними).

Санько (*до Микитки*). Чи й ломаку дать тобі в лапи?

Микитка. Атож!

Санько (*бере довгу лінійку в руки й хоче подать Микитці*). На, лови, ведмедику!

Микитка. Еге! Це не ломака. Я знаю, що це таке. Я цього боюсь.

Марко. Та це те, що ним школярі в школі папір лініють карандашем. Отак прикладуть до паперу та й лініють.

Микитка. Піддуріть кого іншого, а не мене. Це та мантачка, що нею в школі вчитель б'є школярів. Цього я не хочу. Ще як вперіщите мене по шкурі.

Марко (*достає з кутка паличку й подає Санькові*). Оце вже не страшне.

Санько. Ну, лови! (*Микитка ловить паличку й спирається на неї. Санько накидає йому на шию мотузка й бере в руки кінець*).

Микитка. Чи вже гарчать та кусати?

Санько. Вже гарчи.

Микитка. Чи кусать так, щоб аж пір'я летіло, чи так тільки трошечки?

Санько. Авжеж кусай так, щоб аж дрантя летіло. Ну, потанцюй, ведмедику. (*Смикає за мотузок. Микитка починає ревти й гарчать, борсається, тріпає головою, перекидає один стілець, потім другий, стає рачки на ноги й на руки й починає лазить по горниці. Двері раптом одчиняються, і на порозі з'являється Амалія. Микитка гарчить і кидається їй під ноги).*

ВИХІД 9

Ті самі й Амалія Карлівна.

Амалія (*перелякана, оступається набік*). Ох, jesus Maria! Ach, mein lieber Gott! Was ist das? Чи це собак, чи свин у хаті? (*Микитка підводиться й стає на ноги. Амалія скидає з його шапку*). Це Микитка! А ти чого тут дуріеш? (*Хоче вхопить його за чуприну. Микитка випручується, тікає в пекарню й кричить*).

Микитка. Ой-ой-ой-ой!..

ВИХІД 10

Ті ж самі, без Микитки, й Марина.

Марина (*входить, протирає сонні очі, стає на порозі. Микитка біжить проз неї*). Ой господи! Що воно таке? Я ж кажу, що отой панич Санько завів у хаті нечисту силу. (*Діти стоять ні в сих ні в тих*).

Амалія. Та то, бабо, побіг ваш Микитка. Він тут дурів та пустував з паничами.

Марина. Микитка? Ну, Микитко! Начувайся ж тепер. Я ж тебе обчустрю деркачем. То це він усьому давав привід?

Марко. Ні, бабо! То ми давали привід. Ми підмовили Микитку грать в ведмедя. Микитки не бийте, бо він не винен.

Амалія. А це що? (*Обертається до Санька й Марка*).

Олеся (*показуючи на Санька*). Це циган. (*Показуючи на Марка*). А це коза. А ведмідь вже утік у ліс.

Амалія. Гарні, гарні! Дуріли без мене, от і попались! А тепер я все дочиста розкажу таткові й мамі. Пустувать можна, але дуріти зовсім вам не личить.

Келя й Олеся. Не кажіть, Амаліє Карлівно! Не кажіть-бо! Ми вже ніколи не будемо пустувать!

Амалія. А це що? (*Достає з долу потрощену на шматки качку*).

Олеся. То нам заманулось подивиться, що там всередині пищить та квакає.

Амалія. Пустувать можна, але треба й міру знати. Потривайте! Розкажу ж я директорові, що ви його гостинець молотком розміжчили, на дріб'язки побили. От він і не буде більше дарувать вам цяцьок.

Марко. Не кажіть-бо, не кажіть!

Амалія. Ну, на цей раз не скажу, але більше не пустуйте, бо тоді вже я всім розкажу за вас та за ваші вигадки.

Завіса.

ПРОЗОВІ СЮЖЕТИ, НАЧЕРКИ

ЗАБУДЬКО

Раз якось взимку сім'я пообідала, і стара мати й невістка вже по обіді впорались, постирали з стола й поприбирали. Невістка помила посуд і позамітала з-під стола кришки і пішла по якомусь ділу до сусіди. Мати вийняла з скрині недошиту свою сорочку й поклала на столі. Син, середніх літ чоловік, сів на лаві й довгенько балакав з матір'ю. Йому дуже заманулось посмоктать люльки по обіді. Він достав на полиці усі причандали до куріння. А потім сів на лаві, знов встав, став на лаві, заглянув на полицю, потім зскочив з лави і почав обдивляться на миснику усі полички, далі заглянув в пічурку коло комина під шиєю печі.

«І де оце в гаспида ділась моя люлька? Тютюн лежав на своєму місці на полиці. Здається, я там поклав і люльку»,— думав чоловік, никаючи та крутячись по хаті.

Він одсунув шухляду в столі, заглянув,— і там не було люльки.

— Пху на тебе, сатано! — сказав чоловік і з досади плюнув; з губів випала люлька з куценьким закарлюченим цибучком. Мати зирнула і з дива очі витріщила.

— Ото який з мене забудько! Чи ви знаєте, мамо, що я оце обшукав і на полиці, й мисник, і шухляду, все шукаю люльки, а люлька в мене в зубах.

— Чи ти ба! Ти й справді забудько. А я дивлюсь і дивуюсь, навіщо то ти виплюнув на діл люльку; думала, що на тебе наполягла соннота,— сказала мати. «Але де ж це я діла свої окуляри?» — подумала мати і почала облапувать на столі скатерку, підняла недошиту сорочку, струснула над столом, полапала кругом себе по лаві — окулярів нігде не було.

— І де це в іродового сина ділись мої окуляри? Чи не вхопив пак їх хлопець та чи не поніс оце показувать дітям бабині очі? — обізвалась мати.

Син зареготавсь на всю хату.

— Лапніть, мамо, себе по очах,— сказав син і реготавсь, бо мати й справді була чудна з здивованими витріщеними очима під окулярами.

Баба лапнула себе за перенісся — і налапала там свої окуляри.

— А хто, мамо, більше забудливий? — промовив син до матері.

— І як, і коли це я почепила їх собі на ніс, то ніяк не пригадую. Чи я так задумалась, чи була роздратована, чи що?

— Мабуть, так, бо ви ж од самого світу й до обіду лаяли й дратували мою Секлету, то, мабуть, од лайки та од роздратування ви й незчулись, як почепили окуляри на носі. Не полізли ж і не почепились же самі окуляри вам на ніс, мов живі раки,— сказав син і засміявсь.

1910 року.

ЛАСИЙ ДО МЕДУ ПАРУБОК

Торік у батюшки в селі Трушки недалечко од Білої Церкви саме перед спасом були гості вже надвечір. Приїхали деякі близькі сусіди, був і благочинний. Другого дня вранці батюшка вийшов у садок, щоб проходиться й оглядіть груші дулі та яблуні, чи не обтрусили часом вночі груш та яблук злодії перед спасом, бо на спаса святять люде, приносять святить груші та яблука, вінки з вижатої пшениці й жита і в мисочках щільники й мед патоку. Груш та яблук ніхто не зачепив. Гілки були рясно ніби обнизані. Але батюшка зирнув на пасіку. В одному рядку вуликів не було одного вулика, тільки валялась на траві покришка з дошки та підставка до вічка. Улик зник. Батюшка прийшов, оглядів голий точок, де стояв улик, і пересвідчився, що вулик зник, що його хтось украв.

— Мабуть, якийсь ласий до меду сусіда або його син парубок вночі вкрав улика,— сказав він до жінки через одчинене в садок вікно.

— Ото диво! Одколи ми держимо пасіку, ще ніколи не пропав ні один улик з садка. І хто б оце його вкрав? — сказала матушка, висунувшись в одчинене вікно.

— Мабуть, якісь ласі до меду парубки поцупили вулика, видерли мед та й з'їли,— каже до неї панотець.

— А може, то погоничі наших гостей поцупили ще ввечері вулика, щоб покуштувать меду в спасівку,— сказала матушка.

— Навряд. Погоничі з чужих сіл і навряд чи й знають, де пасіка в садку. Та вони, мабуть, і не заглядали в садок. Дивно мені, та й годі! І хто оце поласувався на медок? Хіба, може, отой новий сторож, що живе в хаті в лісі, вночі поцупив вулика та й сховав десь, певно, не в себе в хаті, а десь заправторив його, щоб часом не витрусили в його вулика,— міркував панотець наздогад.

І справді. Панотцева оселя була коло самого широкого вигону, а за вигоном зараз був довгий ліс, і за окопом в лісі стояла дідицька хата, в котрій жив найнятий паном сторож лісовик. Ці лісовики потаєнці продавали з лісу людям хворост та хмиз та й усякі оскомелки давали за могорич. Часто вони накладали з злодіями й переховували крадене добро. В тій хаті часто робили трус й обшукували усі забудування в час трусанини.

І панотець і паніматка так і подумали, що вулик з медом помандрував вночі у ліс.

Минула зима, настала весна. Худоба з'їла сливе увесь довгий ожеред соломи. Коли це наймит аж на кінці ожереду, сливе на самому поді, смикаючи ключкою пашу, висмикнув улика, само по собі, порожнього, з слідами вощини на дні.

Панотця це вдивило й зацікавило. Саме тоді до його приїхав благочинний. Він розказав йому за ту крадіжку вулика і що й досі не виявилось, хто поцупив улика.

— Та це ж украв у вас, напевно, мій кучер,— сказав благочинний,— бо другого дня вранці у мого погонича розпухла пика аж до самих очей, а щоки аж набрякли, неначе пухирі. Я питаю в його, од чого це сталось, а він каже, що він заснув на повозці в вашому подвір'ї і його покусали комарі. Дивлюсь я на його свиту, а в його свита і на грудях, і на полах обмазана, неначе клейстером. Отож, мабуть, він, як їв полапки вночі, то й замазав свиту спереду.

— Але ж як він сам уклав в копи більше як десять фунтів меду? Як йому не завадила така сила меду? — обізвалась матушка, дивуючись цій прожері.

— Мабуть, в його були й помагачі два кучери, коли вони стріскали без хліба трохи не півпуда меду,— додав панотець.

— От таки виявилось, хто з'їв улик меду! — сказала врешті паніматка, вдоволивши свою жіноцьку цікавість.— А ми думали, думали та з дива аж голову ламали, хто б то вкрав улика, та ще й не дуже важкого!

ПІДДУРИВ ФЕРШАЛА-МАСАЖИСТА

В Києві в одній лікарні чи в лазареті раз колись лічили чорноробочого великороса, а вкупі з ним в тій самій палаті лежав на ліжку, що стояло коло його, українець, чоловік з села. Вони обидва попростужували праві ноги, і їх мучила велика болість, бо в ногах прикинулась невралгія: один нерв неначе смикало безперестанку, та так боляче, що вони обидва часом не могли заснуть до світу. Щодня вранці приходив до їх обох фершал-масажист і робив масаж, розтягував долонями болячі місця так, що вони аж кричали, аж вищали, бо нерви боліли, як от часом болять зуби.

Але якось одного дня приходе фершал. Зробив він масаж чорноробочому майстрові. Великорос аж пищав од пекучої болісті, аж зуби зціпив. Фершал почав робить масаж українцеві, а той спочатку осміхався, а згодом починає сміятись, неначе од лоскоту. Фершал зробив своє діло й вийшов з палати.

Заходив він у палату ще кільки раз, розтягував обом жили, з усієї сили плескав долонями по нозі; тесля аж сичить, а сільський дядько сміється, трохи що не регочеться.

Днів через три великоруський мужик питає в чоловіка:

— Що то за знак? Як мені розминає та розтягує долонею шкуру, то я трохи не кричу: так у мене болить нога, а ти колись передніше аж вищав, а тепер веселенько сміешся, трохи не регочешся, чи то цей масаж тебе лоскоче в ногу, чи що? — питає козак.

— Де, в дідька, лоскоче? Боліло так, неначе душу випирало з тіла. А я не видержав та давай дурить отого фершала. В мене смикає в правій нозі, неначе хтось шкуру здирає смужками та ще й сіллю та перцем потрусить по живому м'ясі. А я думаю собі: а піду я на хитрощі, щоб не мордувала мене ота іродова душа, та й підставляю йому здоровісіньку ліву ногу замість правої. А він так наминає, так розтягує долонями та аж сопе: так працює. Мені смішно стало так, що я давай нишком сміяться з його. А теперечки, як я пополежав та вигрівся під цим укривалом без роботи, в мене вже й у правій нозі перестало смикать. А я собі лежу та як він прийде, то я соваю йому раз праву, а другий раз ліву ногу; нехай, думаю, попрацює трохи, поки я добре вилежусь та й ногу вигрію в цій теплій палаті, та ще й під теплим укривалом на пухкій подушці. Бо то, бач, так. Якби я спав у такій теплій палаті та вилежувався досхочу, то, певно, мене ніколи не смикало б в жижках так, неначе мене смикають чорти в пеклі на тім світі та сотають з мене жили або неначе хтось наважився повивертать в мене з щелепів усі зуби та й рве, та й рве один зуб за другим, а фершал ще й плеще з усієї сили зверху долонями, неначе зумисне задля того, щоб у мене ще гірше боліло в нозі.

1913 року.

ПРИ́ЗВА ЗАПАСНИХ МОСКАЛІВ

В четвер, 17 іюля (липця) зібрали поскликувані військові запасні москалі на подвір'ї волосної управи й за двором коло управи. Навкруги коло управи неначе зібрався здоровецький ярмарок. Скрізь з усіх боків обстали управу купи народу. Осторонь на широкому шляху й за огорожею на просторі стояли вози й коні: батьки попривозили з околишніх сіл синів та зятів. Уся збірня якась невесела, навіть сумна. Кругом мене зи́ркають смутні очі. Я бачу понурі, насуплені види. Жнива ще не скінчились, тільки що розпочалася возовиця. Довелося чоловікам кидати вози й воли й незвезені полукіпки на полі. Дивлюся я, на одному возі сидить сивий престарезний дід з короткою сивою бородою й неначе стогне й усе бідкається й кричить:

— Ой боже мій, боже мій! Що ж робитиму сам один? Ой боже мій милостивий та милосердний! Що мені діяти?

Мене вразило, що старий дід плаче, як мала дитина, аж побивається на возі під гарячим пекучим сонцем. Мені

здалося, що він нагло чимсь заслаб та все стогне, аж кричить, мов дитина.

— Що в вас трапилось? Чи не схопила якась хвороба, якісь сояшниці абощо? — питаю я в дідка, але дідок навіть не дивиться на мене, та все ойкає, аж стогне, та втирає сльози долонею. Зовсім так втирають кулачками сльози діти, в котрих сльози аж течуть з очей.

Дід на мене й не дивиться. Я питаю вдруге, аж чепляюсь:

— Та скажіть-бо, діду, чого ви плачете та стогнете? Може б, я став вам у лихій пригоді.

Дід зиркнув на мене неначе крізь сльози й промовив:

— Мені ніхто не поможе, бо, мабуть, і бог оступився од мене. В мене один син служе вже в москалях, а три сини були запасні, та оце їх усіх трьох покликали на службу, на войну. А в усіх чотирьох синів зостається вдома шістнадцятеро дрібних дітей, сама малéча, і чотири молодиці-невістки. Ой, що ж я робитиму з ними? Ой боже ж мій єдиний, боже милосердний! Ой, що ж я з ними робитиму, чим годуватиму? Робота в полі й на току, а мені вже йде восьмий десяток, а я вже нездужаю й снопа подать на стіжок. І ноги мої вже трудувáтіють, і руки трудувáтіють. Чим я їх годуватиму? Що я з ними на світі божому робитиму?

Питаю я в діда, з якого він села, а він і не дивиться на мене і не обзивається й словом, неначе я говорю до стіни або до воза, та все плаче й голосно бідкається, аж кричить. Мабуть, його горе таке важке, що мені й не збагнуть безодні того несподіваного, наглого лиха, та ще в жнива, саме в гарячий робочий жнив'яний час.

Уся Біла Церква неначе в траурі. В п'ятницю й суботу та неділю в сінематографі звичайно буває натовп народу, євреїв і селян, що трудно й протовпиться. Пішов я в сінематограф, а там сливе порожньо: десятків з п'ять людей сидить в сливе порожній здоровецькій залі. Та й то все не дорослі люде, а школярі—селяни й євреї. Певно, вони з тих сім'їв, з котрих ніхто не був викликаний у військо. Як я прибув до Білої Церкви, щодня ввечері грав у сінематографі оркестр духової музики. Питав я в євреїв, який то полковий оркестр грає щовечора в театрі? Може, з тих полків, котрі збираються до Білої Церкви на звичайні маньоври? Мені кажуть, що маньоврів не буде, за що вже давно оповістили, а то завжди щовечора грають м а л о р о с и.

— Які це м а л о р о с и грають там на духових струментах? — дивувався я; і ввечері зараз пішов у сінематограф. Виходжу на другий поверх — аж там на широкій платформі за чавунними штахетами сидить оркестр з блискучими здоровими трубами. Музики усі молоді парубки. Половина їх одягнута в піджаки, а половина в народних убраннях, в вишиваних сорочках, в синіх штанях, в сивих і чорних шапках з червоними застіжками на грудях.

Розпитав я в їх, хто вони такі. Вони витовмачили мені, що вони усі білоцерківці, усі одбули службу в москалях, усі грали в військових оркестрах. Вони зібрались у гурт, покупили собі струменти й заробляють музикою чималі гроші: грають на єврейських весіллях, на балах по сахарнях і по селах в дідичів та в сінематографі.

Як тільки прийшла оповістка за войну, ці м а л о р о с и зникли. Питаю в людей, де вони подівались, мені кажуть, що їх усіх як запасних покликали на войну.

м. Біла Церква.
Іюль. 1914 рік.

НЕСЛУХНЯНА ЖІНКА

Пробуваючи на дачі в Білій Церкві в час купання в Росі, я вийшов в базарний день у четвер на базар, щоб купити дещо для своєї потрібки. Базар був густенький. В одному місці на широкому плацу в кутку за возами на незапорожненому просторі стояла купка людей і за щось голосно розмовляла. Було примітно, що там щось трапилось, коли люде голосно розмовляють, сливе кричать. Я підступив до того гуртка. Одна молодиця, Марина Жарчиха, вже літня, з села Трушок впізнала мене й поздоровкалась зо мною. Попліч з нею стояла її дочка Варка, котру Жарко недавно видав заміж в недалечке село Пилипчу. Я питаю в Марини, що тут трапилось в їх і чого вони збились в купу та аж репетують сливе на ввесь закуток на плацу.

— Та то, бачте, ми видали дочку заміж в Пилипчу, а вона оце покинула чоловіка та й вернулась до мене, бо не хоче жить з ним, жаліється на свого чоловіка,— каже до мене Жарчиха.

— З якої ж причини ти покинула чоловіка, коли, як я пригадую, ще й року нема, як ви побрались,— питаю я в

Варки,— здається, ще й року нема, як ти вийшла заміж?

— Бо мій чоловік загадує мені усяку роботу, неначе я його наймичка, а не жінка.

— Бо вона мене не слухає. Я чоловік її, а вона моя жінка, то й повинна мене слухать,— обізвався молодий чоловік, такий молодий, неначе парубок, гарний з лиця, чорнявий та рівний станом, мов тополя.

— Такий гарний чоловік трапився тобі, Варко, а ти взяла та й покинула його, так ще й швидко,— кажу я до Варки.

— Я свою жіноцьку роботу роблю й не цураюся роботи, але він загадує мені таку роботу, що й сам міг би зробить: оце сидить він за столом за обідом та каже мені: «Встань, Варко, та подай мені кухоль води». А сам сидить за столом і не ворухнеться! Неначе тому панові посесорові подавай йому води, як лакей подає старому посесорові склянку води, та ще й на тарілці.

— Бо ти, сину, таки спанів, як служив у пана та надивився, як слуги його панькаються з ним. Чом би пак самому не встать з-за стола та й напиться води, бо кухоль же стоїть недалечко на миснику.

Старі Жарки, Варчині батьки, були недалекі сусіди мого швагра в Трушках, і Жарчиха й дочка були щирі в розмові зо мною, а Варка оберталась до мене, неначе жалілась мені на свого молодого чоловіка, котрий ніби спанів, служачи в пана.

— Або оце сядемо ми за обід. Він зирне в причілкове вікно та й каже до мене: «Варко! Одже ж поросята влізли в город і риють картоплю; біжи мерщій та вижени поросята в хвіртку, та закрути хвіртку добре заверткою, бо вони знов розторгають рилами хвіртку та незабаром знов улізуть в картоплю». Я тільки що одкусила один кусень хліба та й швидше біжу з ломакою на город, бо мені шкода картоплі, а він сидить за столом і не ворухнеться.

— Бо я їй повинен же загадувать усякову роботу, а не вона мені. Я ж чоловік, а вона моя жінка. Чоловік повинен загадувать роботу жінці, а не жінка чоловікові,— каже до мене чоловік.

— Ониську! Не все ж таки треба загадувать жінці; треба й самому дещо зробить, хоч би й свині вигнать з городу або загнать у хлів,— обізвалась мати стиха, неначе напутювала зятя та оступалась за свою дочку.

— Це твоя дочка покинула чоловіка якраз так, як по-

кинула Соломія свого чоловіка та й найнялася за наймичку в Білій Церкві в одного багатенького єврея, доки її чоловік пішов та перепросив її,— кажу я до Жарчихи, бо я, пробуваючи в Трушках, подарував Жаркові свою книжку «Не той став».

— Оце воно й вийшло достоту так само,— каже до мене Жарчиха.

— Отож, Ониську, й тобі тепер доведеться перепросить свою жінку, то вона знов вернеться в Пилипчу до тебе,— кажу я до Ониська, але Онисько стояв, понуривши голову, й не обзивався й словом.

— Він затого загадає мені роззувать його й стягувать з ніг свої чоботи,— стиха обізвалася Варка,— я йому нізащо в світі не буду скидать чобіт. Це не жінчина робота. Нехай наймає собі лакея, як наш пан посесор.

Навкруги гуртка почали збиратись люде та прислухатись, за що йде розмова, в котру й почав вмикуваться од цікавості недоброхіть. Мені стало ніяково вмикуватись в чужу сімйову справу прилюдно при насторочених цікавих вухах навкруги. Але мене зацікавила Варка своєю вдачею, натуристою й гордовитою.

— Та вже тобі, Варко, доведеться вертатись до чоловіка, бо там тепер своя дома, свій хліб та хазяйствечко вже твоє, а не чуже,— кажу я до Варки.

— Ба не вернусь. Нехай не він мені загадує роботи, бо я ж не маленька дівчина й сама гаразд знаю своє діло,— одказує мені Варка.— Оце недавнечко, тільки що ми сіли обідать та з'їли борщ, а він знов до мене каже: «Подай мені кухоль води, бо я пить хочу». Я кажу до його: «То встань з-за стола, піди та й напийся води. А завтра, як сідатимемо за стіл обідать, я прикочу з сіней діжечку з водою та й поставлю отам коло стола, а на столі поставлю кухля. Про мене, пий, хоч лусни, тільки більше не настирайся». Він сидить за столом та й напиндючився, мов той індик, але не встав з-за стола. Я подаю з печі кашу, обмішану вишкварками. А він зирнув у вікна двір та й каже: «Катай у двір та зачини ворота, бо ондечки поросята риються на шпориші коло самісіньких воріт та ще повтікають з двору, а тоді шукай їх та ганяйся за ними». Я їм гарячу кашу та й кажу йому: «Та то сам же ти покинув ворота, як в'їздив у двір, та й не зачинив. Катай сам хутчій та й зачини, а то каша прохолоне, і в печі вже вичахло, так що й миску з кашею я надаремно засуну в піч». —

«Я тобі кажу: катай зараз та зачини ворота! Зараз мені вставай!» — аж крикнув на мене, а я слухаю та їм гарячу кашу й не дуже хапаюсь. Отак він усе! Все загадує мені якусь роботу, неначе посесор або пригонич на буряках,— каже вона, обертаючись до мене.

В Варки з досади аж закрутились зіньки в очах; карі очі блиснули блиском. Варка була жвава, бадьориста, але було знать по її очах, що вона була натуриста й нездатлива на вдачу і вміла встоювать за себе й за своє право. Онисько мовчав, понуривши голову й зморщивши чоло й чорні брови.

— Чи це ви змовились з зятем побачиться в Білій Церкві на базарі?— питаю я в Варчиної матері.

— Де там: це ми зострілись отутечки випадком. Я з дочкою прийшла на базар, бо в нас давненько вже то я, то Варка побили потрібні на борщ більші горшки та глечики. Хвалить бога, маємо багацько молока, бо наша корова дає чимало молока і вже давненько дійна, а ставити молоко на сир та на сметану й масло нема глечиків. А Онисько, певно, за якоюсь потрібкою прийшов сюди, та ми оце випадком і стикнулися отут коло горшків. Ото, сину!— сказала вона, обертаючись до зятя,— як не чеплятимешся дурнісінько й надаремно до Варки, то вона незабаром і вернеться до тебе знов. А як будеш бундючиться та коверзувать по-панській та вередувати, то я вже не знаю й не відаю, як воно буде далі в вашій хатині. Ти набрався панських примхів, служачи в пана за лакея, то через те збавив собі свої селянські норови. Ти ще молодий, то ще гаразд і не втямив, що ти не пан, а твоя жінка тобі не слуга, а вірна дружина й тобі рівня. Пан тебе найняв як слугу, платив тобі гроші за службу, годував тебе, бо ти ж найнявся на службу й жив і був на панських харчах і не брав у його харчових грошей, а їв харч панську. А твоя жінка не бере ж у тебе ніякої плати за службу в тебе, бо ви ж і жнете хліб обоє вкупі на одній постаті; ти працюєш на полі, а вона готує обід та вечерю вдома і для тебе, і для себе, бо готувати обід це ж не гулянка, а та ж таки робота й тупцяння коло печі, як тобі твоє тупцяння та ходіння за плугом чи за ралом,— напутювала мати молодого бундючного зятя.

— Та нехай вже вертається додому та стає зараз коло своєї жіночької роботи, бо мені ж треба, щоб хазяйка сиділа в моїй хаті, а не в вашій, мамо, хаті,— промовив Онисько, дивлячись наче сторч у землю, якось понуркувато,

буцімто не почував ніякісінької провини в своєму обходінні з молодою жінкою.— Ходім, Варко, додому вкупі зо мною; купи зо два або зо три горшки, бо варив кашу на обід та вже розбив два горшки.

— Як будеш сам хазяйнувать коло печі, то розіб'єш ще й третього горшка. Чоловіки, бач, непридатні до цієї справи, хіба їх горенько навчить, — сказала мати з смішками на устах, але очі радісно блиснули й наче й вони засміялись на радощах, що в хаті молодого зятя настане спокій та мирнота в непомирливих на вдачу дітей, котрі довгенько неначе грались в переваги, хто, мовляв, переважить одно одного, чи чоловік, чи молода гарна жінка.

Онисько стояв мовчки, був, певно, понурий на вдачу і, мабуть, не дуже зрадів, що Варка йде на мир; Варка так само не звеселяла ласкавим поглядом свого понурого чоловіка і все неначе вагалася в думках, чи йти з ним додому, чи вертатись з матір'ю в Трушки. Вона кмітила за чоловіком, зиркаючи гострими очами; було знать по очах, що вона добрий кміта і вміє кмітить.

— Та йди, Варко, до чоловіка, бо незабаром поб'є усі твої горшки, як довго буде сам готувать кашу та борщ. Як загаєшся довго в мами та вернешся, то не знайдеш ні одного живого горщика: усі помруть наглою смертю,— сказав я Варці. Вона осміхнулась. Онисько підвів голову й собі осміхнувся. Молодиці зареготались навкруги.

— Та вже піду, коли мама радить мені вертатись,— веселенько заговорила Варка.

Тимчасом як ми стояли в кружку й балакали та жартували, прохожі люде проз нас певно примітили той кружок й думали, що щось трапилось, бо в кружку стояв я один з панів, а кругом мене стояли молодиці. За людьми прийшло до кружка кільки єврейських цікавих хлопчаків, а за ними з гончарських крамниць прийшли вже старі євреї, а за ними слідком прибігло ще кільки єврейок з другого боку улиці й ніби наторочили вуха, бо нема в світі народу, цікавішого од євреїв. Десь узявся білоцерківський поліціянт, з переулочка попростував до нас. Збірня більшала та більшала, насторочивши цікаві вуха.

— Прощайте, тітко! Передайте од мене поклін моїй сестрі, як вернетесь в Трушки,— гукнув я до Варчиної матері й прожогом насилу протовпився через цікавий натовп старих і молодих євреїв й мерщій попрямував до свого житла в єврейському заїзді.

ЄВРЕЙСЬКИЙ СКНЕРЯ

Старий Хараб, хазяїн гостиниці, в котрій я завсігди наймаю номер, прибуваючи в Білу Церкву на купання, людина надзвичайно скупа. Він має на углі кварталу чималу муровану гостиницю, по один бік гостиниці йому належиться дім на два поверхи, і по другий бік гостиниці в переулку він має ще два доми. Гостиницю з заїздом для коней держить в посесії небагатий, але чесний єврей Мошко.

Раз Хараб приходе до мене в номер, що для мене було надзвичайним пошануванням, за два дні до рокового ярмарку в містечку. Я прошу його сідать коло стола й сам сідаю, але він не сідає й стоїть.

— В нас через два дні ярмарок. Чи не можете ви позичить на кільки день 10 карбованців? Мені дуже треба грошей на одно діло на ярмарку, а я вам оддам через кільки день, — просе він мене.

В мене не було десяти карбованців, а зостався червонець, чи 15 карбованців. Я йому даю червінця й кажу, що я позичаю, але ви принесіть мені зараз здачі 5 карб.

— Добре! — каже хазяїн.— Як розміняю, то й принесу вам.

Я жду здачі, а Хараб не несе. Настав і ярмарок на самого спаса, вже й ярмарок минув, і кільки день минуло,

а Хараб не вертає здачі з червінця та й решти позички. А тим часом день іде за днем, і після пречистої мені треба їхать до Києва. Я зострічаю Хараба й нагадую йому про гроші. Він одповідає, що незабаром достане грошей і зараз принесе мені.

Але минають дні. Мені вже час думати про дорогу та й треба було заплатить кравцеві за лагодіння. Кравець людина убога й сім'янистий. Я добре тому відомий, що йому треба грошей на усякову потрібку в кравецькій справі й на харч для сім'ї. Посилаю його до Хараба, щоб він намігся й причепився до його, але я зауважив, що він не насмілюється зробить одвідини в житло старого багатиря. Бачу я, що бідний кравець треться, мнеться, а далі каже:

— Йдіть ви до його самі, бо він мені зроду не дасть грошей. Це такий скнеря, такий скупердяга, що він, може, й вам не оддасть грошей.

Мушу я йти знов до Хараба й розказую йому про кравця, але Харабові, здається, було байдужісінько і про кравця, і про мене самого.

— От я завтра доконешно принесу вам гроші,— каже він до мене, і я мусив заплатить сливе останні гроші кравцеві, бо зосталось тільки на дорогу до Києва.

Врешті зостався один день до виїзду. Я нагадую Харабові, що мені треба завтра виїздить і мені треба ж взять у його свої гроші, бо як він не оддасть мені грошей, то я мушу сидіть у Білій Церкві й ждать, щоб він вернув мені позичені гроші. Але минула ніч, минув і ранок. Я зарані перед виїздом йду обідать у ресторан, а Хараб неначе десь дівся й зслиз з дому. Вже номерний запакував мої манатки, а сторож вже покликав звожчика, котрий вже під'їхав під браму й жде мене. Аж тоді Хараб з'явився, оддає мені гроші асигнаціями й тиче два стовпчики на два карбованці мідяками по 5 коп., загорнутими в папір. Я кажу, що ті мідяки нема мені де сховать, і кажу, щоб він дав мені два срібняки. Та вже тоді посесор гостиниці прийшов до дрожок, дав мені два срібні карбованці, а собі взяв мідяки та й шепоче мені нишком:

— Отой скнеря ходив оце в банк та достав проценти за свій капітал, вкладений у тутешній банк, та оце недавнечко приніс гроші вам. Це такий скупердяга, що його друга жінка не видержала й покинула його та й вернулась до батька в містечко Володарку.

1914 рік.

ДОДАТОК

ЛЮБОВЬ С ПРЕГРАДАМИ

Рассказ

В большое село Трашки́ в Васильковском уезде недалеко от Киева приехала новая учительница Настя Тихоновна Легéза, назначенная в церковноприходскую школу, в которой обучались и мальчики, и девочки. Она приехала нанятым на вокзале извозчиком евреем в местечке Белой Церкви, заехала во двор священника отца Моисея Турчанинова и представила ему свои документы о назначении учительницей в школу. Батюшка уже давно получил уведомление о ее назначении на свободное место учительницы и был рад ее приезду. Каникулы оканчивались. В скором времени нужно было начинать учение в школе. Батюшка пригласил учительницу в столовую и попросил садиться за стол, на котором стоял самовар. За столом пила чай семья отца Моисея. Матушка, молодая и живая, пригласила гостью к чаю, попросила сесть возле себя и была рада ее назначению в школу. Матушка еще не так давно окончила курс второго епархиального училища, в котором училась новая учительница. Она

с удовольствием расспрашивала о преподавателях и классных дамах училища, которые все оставались на своих местах и были ей симпатичны, оставив приятные воспоминания.

После чаю матушка, догадавшись, что учительница, выехав утром из Киева, порядочно проголодалась, встала, взяла в шкафу тарелку с котлетами, оставшимися от обеда, и поставила на стол.

— Я знаю, что вы проголодались в дороге, выехав утренним поездом из Киева. Закусите, а потом пойдете осматривать свою квартиру в школе,— сказала она гостье, поставив на стол тарелку с яблоками с своего сада.— Не знаю, будете ли вы довольны вашей квартиркой. Вам придется жить в одной комнате, которая служит вместе с тем и кухней. Мы позаботились о вашей комнате, побелили стены. Я приказала вымыть чистенько пол.

— Спасибо вам за ваши старания. Буду вам очень благодарна, если найду свою комнату чистенькой,— сказала учительница и встала.

После полдника батюшка отправился с учительницей в школу. Школа была в той большой усадьбе, на которой находился дом отца Моисея с большим садом и дом псаломщика с постройками за его овином и током. Школа с небольшим огородом стояла в углу усадьбы рядом с домиком псаломщика. Оба эти дома выходили на большой пустопорожний выгон, на котором паслись ягнята, гуси да свиньи.

Батюшка отворил дверь в небольшие сенцы и ввел Настю в комнату, предназначенную для учителей и учительниц школы. Эта довольно просторная комната была и кухней с варистою печью и «комином», который доходил до самого потолка. Печь была заслонена ситцевой занавеской. Комната была не особенно большая, но светлая, с двумя большими окнами, чистенькая, белая, веселая. Сторож школы Свирид снял вещи с фаетона, запакованные в связках, в которых было сложено все убогое имущество Насти, и положил на кровать с сенником. Батюшка ушел домой и обещал зайти к ней, чтобы показать ей комнаты для занятий с учениками. Настя живо распаковала связки, вынула вещи и отворила небольшой сундучок, застлала свое убогое ложе, завесила окна белыми коленкоровыми занавесками, накрыла столик дешевенькою скатертью. Комната как будто блестела и сияла белым матовым све-

том, освещенная вечерним светом заходящего за вербами солнца. Настя быстро и проворно покончила с работой, вышла на крыльцо, посмотрела на все стороны площади, осматривая окружающий ее вид: хаты за выгоном по обеим сторонам зеленого выгона, загнутого углом, с огородами среди высоких старых диких груш, старых верб, которыми были обсажены огороды над выгоном. Рядом с школою как будто в одном, общем дворе Настя увидела хорошенький небольшой домик псаломщика. Домик выходил крыльцом не на выгон, а был обращен к школе. Домик с крыльцом было видно между овином и коровником с свинушником, выходящим прямо на выгон.

Приезд учительницы как будто разбудил и привел в движение псаломщикову усадьбу. Собаки лаяли и бросались на извозчика за воротами и на лошадей. Псаломщик и его дети выбежали на крыльцо. Жена псаломщика Ксения Климентьевна даже сошла со ступенек крыльца так скоро, что испугала наседку с цыплятами, приютившуюся возле крыльца. Наседка как будто крикнула в испуге, цыплята закричали и разлетелись на все стороны. Псаломщице так захотелось посмотреть на новую учительницу, что она была готова побежать и посмотреть на молодую девушку. Псаломщик, Лука Корнилиевич Евтушевский, еще молодой, также охваченный любопытством, почти побежал к крыльцу школы. Жена его почти шепотом приказала ему пригласить на чай новую учительницу, так как самовар уже закипел.

Учительница, увидев, что псаломщик направляется к крыльцу, сошла со ступенек ему навстречу и отрекомендовалась. Псаломщик сам недавно был учителем года два в этой школе, был регентом хора и учителем пения. Он хорошо понимал это дело, был в молодых летах хористом в архиерейском хоре и вдобавок сам играл на скрипке и любил музыку и пение.

Псаломщик вынул ключ из кармана, отпер двери в две просторные комнаты, служившие классами для двух групп школьников, и вручил ей ключ от книжного шкафа, в котором лежали две большие церковные богослужебные книги и валялось несколько учебных книжек и где не было ни одной книжечки для чтения, предназначенной для школьников.

Псаломщик пригласил учительницу к себе на чай, чему она была очень рада. Новое место жительства в пустом

доме наводило на ее душу какую-то неопределенную тоску. Она была очень рада познакомиться с соседкою, побывать и посидеть в гостях и провести первый вечер в семье новых знакомых.

Псаломщица была простая женщина, но ее нельзя было назвать старосветскою дьячихою. Она была грамотна, умела читать и писать, но не умела говорить по-русски. Но с виду она была похожа даже на даму, была одета в черное платье, чистенькое и прилично сшитое, и причесана, как настоящая дама. Она была умна, веселого характера, живая, умела вести разговор; ее рассказы были полны юмора, как у крестьянок, бойких, умных и веселых. Она так ловко умела охарактеризировать какую-нибудь матушку или соседку крестьянку, что иной писатель позавидовал бы колоритности и тонкости обрисовки характерных черт тех особ, про которых она рассказывала.

Осмотрев помещение в школе, псаломщик, Лука Корнилиевич, замкнул дверь в школе и вместе с Настей отправился домой. Ксения Климентьевна ждала гостью, приготовив все на столе в маленькой, чистенькой и уютной гостиной. Долго они сидели за чаем, и все время Настя расспрашивала псаломщика о занятиях в школе, о числе школьников, посещавших школу. Хозяйка, веселая, разговорчивая, занимала Настю рассказами о бывших учителях и учительницах в школе. Надворе смеркало. Лука Корнилиевич взял со столика скрипку и проиграл несколько украинских песен и козачков для танцев. Молодая учительница приятно провела вечер и встала. Было уже довольно поздно. Псаломщик взял подсвечник и спички, провел ее до школы, защищая палкою от двух свирепых собак, отпер дверь в темные сенцы, зажег свечу, дал ей свечу и спички, пожелал ей спокойной ночи и ушел, обещая немедленно прислать сторожа в школу.

Настя развязала одну связочку, вынула платье и пальто, повесила на вешалке возле двери, села возле стола и задумалась.

В школе и вокруг школы было так тихо, как будто в усадьбе и во всем селе не было ни живой души. Даже собаки в дворе не лаяли, как будто и они заснули. Настя была горожанка, выросла в Киеве, привыкла к городскому шуму, городской сутолоке. Училась она в духовном епархиальном училище, но отец ее был не духовного звания, а простой портной из крестьян большого местечка

Корсуня в Каневском уезде, где он окончил курс двуклассного училища, занимался своим ремеслом в местечке, в котором заказов на лучшее платье было немного, что и побудило его перейти в Киев. Мать Насти была модистка, шила платья для мелкой буржуазии и кое-что зарабатывала. Она была католичка, но не полька, а украинка, а по-польски даже не умела говорить. Против самой квартиры портного Легезы было второе епархиальное женское училище. Отец Насти отдал ее в училище, так как имел средства вносить в училище небольшую плату за право учения, да и девочке было удобно ходить в училище, а не бегать в городскую школу за версту и более. Настя училась хорошо, окончила курс в епархиальном училище и просила места учительницы в каком-нибудь училище в Киеве. Но кандидатов на места учителей и учительниц было очень много. Настя подала прошение в училищный епархиальный совет и в скором времени должна была отправиться в село Трашки́ для занятия места учительницы сельской школы. Отец ее был семейный человек; подрастали меньшие дети, расходы увеличились, и для облегчения отца и матери Настя решилась занять место в сельской школе.

Настя впервые очутилась в деревне в пустом доме в ночное время. Мертвая тишина казалась ей чем-то тяжелым, почти невыносимым, как будто ее обнял густой тяжелый туман, тяжелый и темный. Ей казалось, что ее заперли в каком-то мрачном погребе или в подземелье и она должна провести ночь в этом подземелье.

Настя долго сидела, задумавшись. Она вспомнила о покинутых родных, и перед ее глазами как будто мелькнули комнаты квартиры ее отца с окнами во двор, освещенные лампами. Она как будто увидела своих младших братьев и сестер, которые в эту пору бегали по комнатам и шалили после ужина, как будто услышала их веселый смех и щебетанье. Эти воспоминания навели на нее грусть. Она вздохнула, и слезы неожиданно полились из ее глаз. Она почувствовала, что ее сердце как будто сжала чья-то сильная рука, сжала крепко, до боли.

Неожиданно в сенцах заскрипели двери и шумно затворились. Настя так испугалась, что вся задрожала. Она встала и закричала на всю комнату:

— Кто там?

И, не дождавшись ответа, она побежала к дверям,

схватила крючок і заперла дверь. Она даже забыла о том, что псаломщик говорил ей о стороже Свириде, который должен был прийти ночевать в сенях школы.

— Это я! Стооож! — послышался голос в сенях.— Я пришел ночевать. Можеть быть, вам что-нибудь нужно?

Настя открыла дверь в сени. В сенях было темно. В дверях появилась фигура сторожа, высокого, сухощавого, пожилого Свирида.

— У меня в комнате нет ни капли воды. Принеси, пожалуйста, мне кувшин воды,— попоосила Настя.

— Хоорошо! Сейчас! У меня здесь в сенях есть кувшин. Я пойду к псаломщику, наберу воды и сейчас поинесу вам, — сказал Свирид и мгновенно исчез в темных сенях.

Насте стало веселее, когда в темных сенях появился живой человек; ей не было уже так страшно в темном пустом доме среди пустого большого выгона. Неповоротливый, как вол в ярме, Свирид скоро вернулся, поставил кувшин с водою на столе и положил два кусочка черствого хлеба, корки и обрезки твердой сподки.

— Это зачем? Я напилась чаю и поужинала в гостях у Луки Кооиилиевича и не голодна.— сказала Настя, не понимая значения этих черствых объедков хлеба.

— А не, бачте, задля того, шоб обороняться от собак, если вам будет нужно ночью во двор, потому что во дворе два лютых пса. Собаки вас не знают, могут бооситься на вас и, сохоани вас бог, еще покусают вас или по меньшей мере поорвут на вас исподницу.

— Как же я оборонюсь от собак хлебом? Может быть, у тебя есть палка?

— Да вы бросайте им кусочки хлеба и корки, так они не набросятся на вас, как волки на овцу,— усмехнувшись, сказал Свирид. — Здесь уже было неприятное приключение с одной учительницею, когда она первый раз вышла утром из школы: собаки набросились на нее так неожиданно и так энергично дергали зубами платье сзади, что почти изорвали его в куски. А завтра, когда выйдете, бросайте собакам по кусочку хлеба, так они попривыкнут к вам и будут знать, что вы свой человек, а не прихожий. Теперь, пока школа пуста, я сплю в меньшем классе, вот там, где в углу стоит куль [1] соломы. Но в эту ночь я буду спать

[1] Сноп.

в сенцах, вот там под лестницей, против ваших дверей, чтобы вам не было так страшно спать в первую ночь. Расстелю куль соломы в углу под лестницей да и буду спать. В школе у нас были и учителя, и учительницы старые, бывали и молодые панны, так я хорошо знаю их привычки и нравы. Одни учительницы ничего не боятся — ни воров, ни разбойников, ни самого черта, если бы он заглянул в комнату и показал свои роги да белые зубы. А такие молодые, как вот, примером, вы, первую ночь так боятся, что почти не спят всю ночь, да все смотрят на окна. Хорошо вы сделали, что завесили окна: вероятно, знали, что в вашей комнате есть окна, да еще аж два окна.

Свирид, сказавши барышне «на добра́ніч», ощупью отправился в класс, взял куль соломы, разостлал солому в углу на полу, лег на свою аскетическую постель и почти в одну минуту засопел и захрапел на все сени и на все комнаты в здании школы.

Настя еще долго сидела, погрузившись в свои думы и воспоминания. Но в сенцах Свирид так энергично храпел, свистел носом и зачем-то цмокал губами, что Насте невозможно было думать и сосредоточить на одном предмете свои мысли да думы. Она потушила свечу и, утомленная поездкою в душном вагоне, под звуки Свиридовой музыки в сенцах, закутавшись с головою в одеяло, мгновенно заснула крепким сном. И ей все снились лютые собаки, какие-то странные — большие, как апокалипсические звери, которые окружили ее со всех сторон и все время смотрели на нее большущими страшными глазами, а из глаз все сыпались красные искры и падали на ее платье, и на руки, и на башмаки.

Утром, когда она умылась и причесалась перед маленьким зеркальцем, привезенным из Киева, псаломщикова служанка пришла и сказала Насте, что псаломщица приглашает ее на чай. Настя одела лучшее платье, вышла на крыльцо и направилась к дому псаломщика, держа в руке кусочки хлеба как приманку для защиты от собак. Но она вдруг увидела, что между овином и свинушником стоит какой-то зверь, похожий на апокалипсического зверя, и направляется к ней. То была йоркширская свинья, большая, как медведь, курносая, похожая на большущего мопса, с рылом, поднятым вверх, с широкими ноздрями, которые были обращены к небу, с большими круглыми свиреными глазами. Зверь шел прямо к ней навстречу и напо-

минал большую гиену, которая была готова броситься к ней не хуже псаломщиковых собак. Настя испугалась, вернулась назад и крикнула к Свириду. Свирид вышел из сеней и пошел к Насте. Он захохотал на все подворье.

— Проведи меня, Свирид, до дома. Я боюсь этой свиньи. Она как будто собирается броситься на меня, как собака. Я слышала, что в деревне бывают такие злые свиньи, которые гоняются за людьми и даже нападают на детей, как собаки.

— Да не бойтесь же этой свиньи! Эта аглицкая свинья только страшна с виду, но она не кусается. Когда она идет по улице, то маленькие дети убегают от нее и поячутся по дворам. Здесь у нас в Белоцерковщине графы Браницкие давно развели и распространили по всему уезду эту породу свиней. Дьячиха купила этого зверя в Белой Церкви и откармливает ее на убой, потому что эти свиньи дают больше сала, чем наши. Она шла к вам, вероятно, за подачкою. Дети псаломщика кормят ее с рук, тычут ей в зубы куски тыквы или выеденные корки дынь да арбузов.

Настя взяла один кусок хлеба и сунула ей в рыло. Свинья подняла вверх курносую морду, разинула пасть так жадно, что широкие черные ноздри зачернели, словно другая пара черных очей. Свирид провел Настю до крыльца. На крыльце стоял Лука Корнилиевич и хохотал.

— А что! Вас таки порядком испугала эта курносая морда.

— Я нигде не видела такого медведя меж свиньями, и она меня таки порядочно напугала. Она бросилась ко мне навстречу, чего не делают свиньи,— сказала Настя, подавши руку псаломщику и его жене, вышедшей ей навстречу на крыльцо.

Настя вошла в комнату, где на столе стоял самовар, и как будто ожила среди приветливых людей и детей, напомнивших ей дом отца и его семейство. Не успела она еще допить стакан чаю, как матушка прислала служанку и приглашала прийти к ней на чай.

— Обождите немножко. Я оденусь и проведу вас в двор батюшки. Там тоже есть в дворе две гиены, небезопасные для вас, пожалуй, похуже моих. Мы, как видите, живем отдельно от людей, как будто в особенном квартале, а не среди села, так нам и нужно держать для безопасности лютых гиен.

Псаломщик провел Настю до самого крыльца, защищая ее от двух собак. На крыльцо вышел отец Моисей и провел Настю в столовую, где за столом сидела матушка и ждала ее, приготовив все нужное к чаю и завтраку. После ночлега в пустой школе, как будто в заезжем доме или в корчме в степи, Настя очутилась в светлой комнате, среди детей и стала бодрее и веселее.

За чаем отец Моисей попросил Настю, не согласится ли она обучать двух старших его детей, а матушка предложила ей за это обед, заблаговременно извиняясь, если у нее обед не всегда будет городской, а сельский.

— Мы будем посылать вам булки к чаю, потому что у нас в селе никто не продает булок, да и в лавке здешнего еврея не всегда можно купить булку. Каждый печет хлеб и иногда булки только для себя. Мы раза два в неделю ездим в местечко и покупаем говядину, но иногда нет надобности ездить в местечко. Тогда мы готовим для себя боощ сельский без мяса,— сказала матушка.

— Я согласна обучать ваших детей, буду приходить после уроков в школе и буду заниматься с ними. Относительно обеда могу сказать, что буду очень благодарна за обед. У нас в Киеве не всегда бывает борщ с говядиною. В этом отношении я не требовательна и не избалована.

— У нас теперь две дойных коровы. Молока у нас много. Присылайте Свирида за молоком по утрам каждый день,— сказала матушка.

— Пока будут длинные дни, мои мальчики будут ходить к вам в школу для занятий, а в зимнее время вы будете приходить к нам после своих уроков, посидите у нас, пооведете время в длинные зимние вечера, не будете скучать в одиночестве. Ведь молодые барышни учительницы страшно скучают в деревне. А к нам иногда приезжают в гости и паничи, довольно развитые и красивые, — сказал отец Моисей и весело засмеялся и глаза прижмурил, посматоивая на красивую учительницу.

Настя покраснела и усмехнулась, опустивши веки с черными длинными ресницами.

— Вероятно, у меня будет так много работы, что не будет времени думать о паничах. Спасибо вам за то, что вы будете посылать своих детей ко мне на занятия. Я страшно боюсь собак, а здесь у вас собаки очень злые, не такие, как у нас в Киеве. Настоящие волки! Да и свинья у псаломщика страшная, похожа на черта. Лука Корнилие-

вич уверял меня, что она не бросается на людей, а я ему не совсем верю. Как посмотрю на ее морду, то у меня возникает опасение, что она бросится на меня.

И отец Моисей и Мелания Андреевна захохотали и убедили ее, что черт не такой страшный, как его малюют.

— Я и чертей боюсь, и йоркширской свиньи все-таки побаиваюсь: зубы у нее, как клыки у собак, а широкие ноздри вверх приводят меня в какое-то содрогание.

— Не бойтесь ее! Будьте покойны. Это дети Луки Корнилиевича приучили ее подходить близко к людям: они кормят ее с рук кусками тыквы да зелеными арбузами,— успокаивала Мелания Андреевна Настю, а дети хохотали и, наконец, уверили ее в безопасности от этого страшного зверя.

После чаю и завтрака отец Моисей провел Настю на крыльцо и прогнал палкою собак, которые стояли у крыльца.

— Я пойду с вами, буду защищать вас в дороге от ваших врагов и покажу вам школьные классы, осмотрю их, потому что нам придется скоро открывать школу для приема школьников,— сказал отец Моисей.

В школе батюшка осмотрел убогую комнатку учительницы и классы.

— В здешней школе. как я вижу, нет совсем библиотеки и книг для чтения. Шкаф для книг совсем таки свободен от книг,— сказала Настя, провожая батюшку по классам.— Я не буду иметь никаких книг для чтения и пропаду от скуки в зимние длинные вечера,— сказала Настя чуть не со слезами.

— Не беспокойтесь! У меня найдутся книги для чтения. У меня есть журнал «Нива» за несколько лет с приложениями сочинений русских писателей. Пришлите когда-нибудь Свирида, и я приготовлю для вас «Ниву» с приложениями некоторых авторов,— сказал отец Моисей, прощаясь с Настей.

Настя привела в порядок все в комнате, приказала Свириду подмести в комнате и в сенцах, взяла палку в углу сеней и пошла на прогулку через большой выгон к пруду, где был центр села, где стояла на холме церковь, а поближе к плотине пруда по обе стороны большой почтовой дороги белели две лавки крестьянские и одна еврейская, в которых продавались товары, нужные для крестьян: горшки, миски, сало, керосин, постное масло и даже бумага

и чернила специально для школьников. Местность вокруг большого пруда была очень красива. На широкой плотине по обе стороны росли столетние вербы и осокори, образуя прекрасную аллею. Старые деревья как будто срослись ветвями вверху, и под ними чернела густая тень. Берег пруда был везде зеленый, везде над водою зеленели старые густые вербы. По обеим сторонам пруда крестьянские огороды доходили до самого пруда, а за вербами и огородами на покатых холмах белели большие хаты в садах. Некоторые из них как будто смотрели на зеленую долину с пруда блестящими окнами, словно глазами. За плотиною стояло большое четырехэтажное здание крупчатки с широким крыльцом, выходившим на улицу, обсыпанное мучною пылью, почти белое. На крыльце сидели и торчали всякие мирошники [1], рабочие, тоже белые от мучной постоянной пыли; по улице беспрерывно сновали прохожие поселяне, проезжали возы с кладью, направляясь в большое местечко, то останавливаясь возле магазина, где рабочие переносили мешки с пшеницею с возов в большой магазин. Вода шумела под колесами крупчатки. Против крупчатки на холму над самым прудом белел домик, где были квартиры механика и его помощника. Везде было заметно движение в этом оживленном пункте села. По широкому пруду везде белели кучи плавающих гусей, серых уток. Гуси кричали каким-то веселым радостным криком.

После постоянного пребывания в доме с тесным двором, обставленном высокими домами, Настя почувствовала широкий простор этой широкой зеленой долины с блеском воды на поверхности пруда, с шумом воды на «лотоках» под колесами, с криком веселых гусей да уток. Она почувствовала себя как будто более свободной в этом просторе, зеленом, колоритном, с прекрасным, чистым воздухом под высоким шатром синего неба.

— Как здесь хорошо! Как мне легко здесь дышать! Как будто не я дышу, а дышит сама грудь, дышит все мое тело этим чудным воздухом. Мне кажется, что я теперь на какой-то чудной зеленой даче где-нибудь возле Киева в Мотовиловке или в Боярке. Если бы только не лютые здешние собаки и не такие страшные свиньи, как здесь на селе, я была бы вполне довольна и счастлива. Только жаль, что здесь нет моих приятельниц и подруг, да найду

[1] Мельники.

ли я здесь таких подруг в этом глухом месте — образованных, развитых? Матушка образованна, но моя соседка псаломщица почти простая женщина, вероятно, нигде не училась. Мне с нею даже трудно поддерживать и вести разговор. Рассказы и разговоры о йоркширских свиньях да коровах меня совсем не интересуют.

Долго Настя гуляла над прудом, заглянула в чайную, небольшой хорошенький домик в два этажа, осмотрела помещение. В нижнем этаже «громада» поместила сидельца винной лавки, бывшего унтер-офицера. Настя возвращалась домой в веселом настроении духа, тихонько напевая песню. Место было оживленное, людное: собак нигде не было. Они спрятались в двери лавчонок.

Но молодой учительнице пришлось скоро убедиться, что у нее будет мало времени и для чтения книг, и для посещения новых знакомых в деревне. Каникулы оканчивались. Открыли школу для приема школьников и школьниц. Крестьяне приводили детей с утра до вечера каждый день. Навели детей так много, что батюшка и Настя принимали их до позднего обеда и даже после обеда. Количество принятых в школу детей было так велико, что ими наполнили обе классные довольно большие комнаты. А детей все приводили и просили принять в школу. Им отказывали, так как в школе не хватало места на скамьях. Село было большое, а школа была небольшая. О постройке другой школы или расширении старой, конечно, в деревне никто и не думал.

Детей разделили на две группы. В меньшей комнате посадили тех школьников, которые уже посещали школу в прошлую зиму. Большая комната была набита школьниками, как бочка сельдями. Пришлось поставить нескольких школьников у окон, посадить на подоконниках, чтоб не обидеть некоторых зажиточных крестьян, которые привели в школу детей поздно, уже после приемных испытаний.

Когда в зимние месяцы дни стали очень короткие, Настя должна была заниматься весь день, вставая утром на рассвете. Школьники приходили в школу на рассвете. Оканчивались занятия по заходе солнца. Настя отпускала школьников домой на обед только на один час, так как и сама она отправлялась к отцу Моисею обедать.

Село было большое, но узкое и растянулось на три-четыре версты над обоими берегами речонки Ра́ставицы, которая впадала в пруд и выходила из пруда ниже круп-

чатки. Многие школьники с далеких концов села не ходили обедать домой, а приносили с собой «харч» в мешочках, заменяя хлебом да кусочком сала обед.

Новая учительница как горожанка начала обучать школьников, говоря с ними по-русски, но скоро заметила, что сельская аудитория совсем не понимает ее объяснений.

— Лука Корнилиевич! — призналась она псаломщику.— Что это значит и в чем причина, что я учу детей читать — и никак не могу научить? Или я глупа, или же неопытна в деле обучения чтению и письму? Вы были учителем и опытнее меня.

Лука Корнилиевич усмехнулся и сказал ей, чтобы она учила школьников, говоря с ними сельским украинским языком, иначе она ничему их не научит.

— Был у нас учитель, окончивший курс духовной семинарии со степенью студента. С ним случилось то же самое, что и с вами... «Учу их неделю, потом другую, а школьники не делают никакого успеха и только смотрят на меня, как бараны, бессмысленными глазами. Одного дня по окончании моей «лекции» я говорю им:

— Дети! Идите завтракать.

А они все сидят неподвижно и смотрят мне в глаза. Я опять повторяю им приказание, а они все сидят. Только тогда я догадался, что моя аудитория меня не понимает. Тогда я крикнул:

— Хлопці, йдіть снідать!

Хлопцы в один момент встали и двинулись к дверям, чуть не свалили меня с ног». С того времени и учение у него пошло успешнее. Так делайте и вы, если хотите выучить их читать и писать. Да мы, учителя, это знаем и все так делаем. Наши сельские «дядьки» посылают детей в школу, собственно, для того, чтобы они выучились читать, писать и умели писать цифры. Многие отцы сами учатся у детей, как писать цифры для записывания счета копен и пудов пшеницы, ржи, проса и т. д.

Начались морозы. Старая школа была до того холодна, что ее невозможно было натопить. Учителя и учительницы занимались в большие морозы в зимнем платье и в колошах. Сам отец Моисей, приходя на урок, сидел в теплой рясе и в колошах.

Воздух в классах был такой спертый и вонючий, что трудно было дышать. Воздух был пропитан тяжелым запахом лука, которым питались школьники на большой пе-

ремене как приправою к кускам черствого хлеба. Пахло овечьею шерстью от суконных свит [1] школьников, старых, заношенных. Ни в одном окне не было форточки для освежения затхлого воздуха.

Отец Моисей, приходя на свой урок, начинал дело с освежения воздуха. Он отворял двери в обоих классах, а сам уходил на крыльцо, ожидая несколько минут, пока освежится воздух, и входил в класс.

— У нас в школе есть прекрасный, быстро действующий вентилятор, а вы и не догадались,— сказал он учительнице, задыхавшейся в смрадной атмосфере.— В сенцах есть отверстие на чердак, где приставлена к стене лестница. В течение урока вы отворяйте дверь в сенцы, и широкий вентилятор мгновенно освежит воздух, и вы будете дышать кислородом, а не запахом лука и дегтя.

— А я и не догадалась, где находится такой странный вентилятор. К концу урока у меня всегда болела голова. Спасибо за совет.

Когда смеркало надворе, Настя отправляла по домам своих питомцев и шла в свою комнату, ложилась на кровать и отдыхала, пока Свирид ставил самовар. Выпив чай и немножко отдохнув, она отправлялась к батюшке и занималась с двумя мальчиками. И только после этих занятий она отдыхала, приятно проводя время в разговорах и воспоминаниях о епархиальном училище и своих общих знакомых. И только возвратясь домой, Настя могла позабавиться чтением «Нивы» и познакомиться с некоторыми авторами в приложениях к журналу.

Зима приходила к концу. Учение в школе обыкновенно продолжалось до пасхи. К концу учебного сезона Настя чувствовала себя очень утомленною. Она ждала пасхи и окончания занятий, как большого праздника. При своем слабом здоровье она чувствовала такое утомление, какое чувствуют крестьяне в страдную пору летом, работая на поле.

После пасхи крестьяне обыкновенно не посылают детей в школу. На полях начинается работа. Мальчиков посылают в поле и на пастбища стеречь лошадей, овец и ягнят. В школу ходят очень немногие ученики, только те, которые готовились держать экзамен на льготу по отбыванию воинской повинности. Работы в школе стало наполовину

[1] Армяков.

меньше. Настя почувствовала облегчение, как будто с её плеч свалилась половина тяжести, какую она несла на своих плечах всю зиму.

Пасха была поздняя. Весна расцвела во всей своей красе. Запели в вербах, кустах и садах соловьи. В этой широкой низине их было бесчисленное множество и в садах, и в кустах верболоза по берегам речки и большого пруда. Казалось, что пела по-соловьиному каждая верба, каждый куст, каждая ветка кустов! Вдали в роще куковали кукушки; иволги выводили свои нежные рулады, как будто слышны были нежные звуки флейт в этом весеннем оркестре птичьего пения, гимнов весне. Нежно-зеленые почки облепили ветки верб и садов, как зеленым мохом, разливая по долине нежный аромат осокорей и тополей. Вершины густых деревьев зазеленели, будто чья-то невидимая рука набросила на них нежные зеленые руна. Цвели в садах густые вишни, будто облитые нежным белым гагачьим пухом.

Настя, по окончании уроков, любила бродить и прогуливаться над прудом протоптанной тропинкою по садах и огородах «сукупных», отгороженных тынами [1] один от другого, как обыкновенно бывает в садах и огородах, прилегающих к речкам и прудам, доходя до самого конца села, где небольшая речка Ра́ставица впадала в пруд. Эти чудные берега речонок и прудов с садами, рядами осокорей, верб и тополей похожи на чудные зеленые парки влажной Дании и Англии, но созданы и украшены самой природой.

Однажды в хорошую ясную погоду в воскресный день Настя пошла на прогулку тропинкою в огороды и сады над прудом, чтобы погулять и отдохнуть вдоволь в свободный от занятий день. Тропинка вилась по зеленой мураве над берегом, словно гадючка ползла по зеленому ковру, извиваясь то в густых «вишниках», то в старых садах, то в рощицах ольхи и осокорей, разбросанных по зеленой траве. Она любовалась разбросанными садиками, заходила в густые, как облака, вишники́, словно сплошь закутанные в белый покров цвета вишен, как в белый нежный вуаль. Ей стало легко на душе. На сердце вспорхнула поэзия, будто ее принес запах цвета вишен. Радость неожиданно обняла ее душу: она тихим голосом запела народную песню: «Лугом іду, коня веду. Розвивайся, луже! Сватай мене, козаченьку: люблю тебе дуже».

---

[1] Плетнями.

И перед ее глазами как будто мелькнули образы знакомых подруг, приятельниц и... знакомых «паничей» кавалеров. Воспоминания как будто ожили в памяти и явились в живых образах под тенью белоснежных вишен и зеленых верб, обсыпанных желто-зеленым пухом цвета.

Настя вышла из «вишника́» на луг и направилась по тропинке к реке. По тропинке шел навстречу ей крестьянин Матвей Грынь, очень красивый человек средних лет, статный, рослый, плечистый, румяный брюнет с светлыми карими глазами, с черными длинными усами. Он снял черный котелок, поздоровался с ней, остановился, но не осмелился подать ей руку. Его сынок ходил в школу. Матвей спросил ее, как учится его сын.

Настя заметила и помнила этого Матвея Грыня, когда он приводил своего сынка в школу. Он и тогда бросился ей в глаза как красивый мужик. Но тогда он был в простой черной свите[1] с небритым подбородком. Теперь она увидела его одетого в праздничный светло-синий, почти голубой жупан[2], который шел ему к лицу. Его подбородок был чисто побритый, усы были закручены. Его спокойные красивые карие глаза были с блеском. В черном городском котелке, какие в последнее время стали носить крестьяне вместо соломенных самодельных шляп — «брылей». Матвей был похож на красавца пана под сорок лет, но его остальной наряд был настоящий крестьянский.

Поговорив с учительницей о своем сыне, Матвей поклонился Насте, подняв шляпу, и пошел по тропинке в «вишни́к».

Настя пошла по тропинке, любуясь светлою речонкою и вишневыми садиками за рекой, белыми, словно обсыпанными пухом. Но красавец Матвей мешал ей любоваться садиками. Он будто стоял перед ее глазами, смотрел на нее блестящими карими глазами, разговаривал с нею, шевеля длинными усами. Она почувствовала, что ее сердце, пришибленное тяжелою беспрерывною работою, вдруг проснулось и зацвело, как зацвели вишни и груши в садах. В сердце проснулось чувство любви, проснулась потребность любить. Неясные, но приятные мечты возникли неожиданно, вились в душе, как рой пчел в ясном блеске весеннего солнца. И она шла, задумавшись, опустив голову, и даже не смотрела на прелестные виды за рекой. Насте припоми-

[1] Армяке.
[2] Казакин.

нались знакомые в Киеве, которые ей немножко нравились, про которых она даже совсем забыла в часы тяжелой долгой работы в школе.

Настя вздохнула, не обращая даже внимания на картины цветущих садов. Вся прелесть весны перестала интересовать ее, даже мешала течению приятных воспоминаний о чем-то, о ком-то там далеко, в Киеве.

Она вернулась домой. Ей хотелось остаться одной в своей уютной маленькой комнатке и мечтать наедине. Но время было позднее; нужно было поспешить к обеду у отца Моисея.

«Чего я задумалась? Чего я затосковала без всякой причины? — думала Настя, причесываясь перед своим маленьким зеркалом на столе и приаккурачиваясь к обеду.— Была весела и даже чувствовала себя счастливой, пела песню в вишнях. И вдруг как будто с синего неба свалилась на сердце тоска о чем-то, о ком-то. Вероятно, я упилась свежим весенним воздухом на низине над рекою. Это со мною случалось не раз и в саду при училище»,— думала Настя, направляясь к дому батюшки через огород и гумно.

Но за обедом у матушки велись иные разговоры и о вещах, которые не имели никакого отношения к душевному состоянию Насти, и неожиданная тоска на сердце Насти развеялась, как туман на ветру, а красавец Матвей исчез в ее памяти, как будто он провалился сквозь землю.

Но когда Настя воротилась домой и осталась одна в своей комнатке, освещенной ясным золотым светом солнца, сердце ее опять заговорило, не давало ей покоя. Мечта за мечтою возникала в ее душе, как длинный ряд журавлей в голубом небе, которые летели длинными ключами, направлялись к теплым странам и нежно ворковали в глубокой выси. Сердце к кому-то льнуло, как льнет пчела к пахучим цветам черешен да вишен. Мелькнули в памяти цветущие вишни, красавец Грынь как будто стоял перед ней и смотрел на нее блестящими карими очами.

Сердце ее желало любить. Чувство любви назойливо шевелилось в сердце. Матвей Грынь разбудил своими глазами дремавшее чувство. Но идеал ее любви был не сельский красавец в жупане, а городской — в сюртуке и цилиндре, даже в перчатках и с хлыстиком в руках. В деревне таких идеалов не существовало.

Настя часто видела пожилого арендатора имения, его двух приказчиков, которые каждый день ездили верхом

на прекрасных скакунах в поле для наблюдения за работами мимо школы. И арендатор, и приказчики [1] были некрасивы, какие-то курносые простые «панки», и ей нисколько не нравились. Настя часто встречалась у псаломщика с волостным писарем и его двумя помощниками, молодыми, но простыми: они были грамотные крестьяне, недавно окончившие курс учения в местной школе, малообразованные люди в дешевеньких пиджачках, сшитых местным портным Аврумом, которые висели на них складками, как мешки, в которые влезли эти кавалеры и сидели в них, выставив головы и руки с толстыми и грубыми пальцами.

Начались весенние дожди. Несколько дней Настя занималась с старшим классом, а по вечерам страшно скучала. Книжки уже мало интересовали ее. И только спустя неделю выглянуло солнышко из-за темных весенних туч. Когда установилась ясная погода, Настя опять услышала весенний хор пташек. Вокруг выгона в вербах пели соловьи и трещали пташки. Кукушки где-то далеко будто перекликались, заблудившись в садах и рощицах. Вся околица как будто веселилась и пела, как поют «дру́жки» на свадьбах, величая невесту.

После урока Настя не могла оставаться в комнате одна. Она взяла зонтик, одела шляпку и направилась к месту недавней прогулки, где она встретила Матвея Грыня, где он недавно встретился с ней, пробудил чувство тревожное, но приятное, полное поэзии, наводившей ее на мечты. Она направилась по тропинке через «сукупные» огороды, и ей захотелось постоять и помечтать в белом «вишнике́», пока еще цвели вишни и цвет их не осыпался. Вишни цвели, как и прежде. Белый матовый свет лился сверху и падал на ее красивое матовое лицо с темными глазами. Она стояла и любовалась этим нежным таинственным светом и как будто кого-то поджидала, кого-то искала, надеялась встретить. Она вышла на открытое место. Но на лугах не было никого. День был рабочий, будний. А в природе было празднество: пташки по-прежнему щебетали, гуси, утки плавали на реке и весело кричали. Гусь в одном стаде бил крыльями по воде и кричал в каком-то экстазе весны, как сумасшедший. Только изредка через тропинку переходили, спускаясь с пригорка, «дівчата» с ведрами на коромыслах и направлялись к реке за водой. И дивчата

[1] Экономы.

пели песни, как пели свои песни соловьи и всякие пташки. Настя прислушивалась к песням дивчат, ловила на лету куплеты песен: в песнях воспевалась любовь молодой девушки к козаку — то счастливая, то неудавшаяся, горестная. И пташки, и дивчата пели про любовь в тон настроениям души Насти.

Настя, погруженная в мечты, зашла далеко, дошла до мостика через небольшую речонку Камянку, которая, извиваясь по зеленым долинам, впадала в Ра́ставицу. По обоим берегам Камянки белели в цвету круглые «вишники́», густо разросшиеся вокруг старых вишен, от корней которых вырастали отростки и отпрыски и со временем являлась целая густая вишневая рощица. По огородам зацвели старые дикие груши. Они белели в своем прекрасном весеннем наряде, как невесты в белых венчальных нарядах.

Настя долго ходила по этим белым садикам и устала. Она вышла на открытое место над берегом Ра́ставицы, села на холмике, сняла шляпу и бросила ее на траву. Отдохнув, она думала возвращаться назад. Вдруг она увидела на тропинке какого-то господина, который вышел из садика, а рядом с ним шел крестьянин с какою-то связкою в руках.

«Кажется, идет пан писарь с каким-то крестьянином, вероятно, с волостным старшиною. Да и некрасив же этот волостной писарь: голова, как макотра, нос, как желтая луковка, губы какие-то кислые. Пожалуй, еще сядет на траве возле меня и начнет разводить свои рассказы про волостные дела да всякие предписания и заявления. Я, кажется, ему немножко нравлюсь. Наведет он на меня смертельную скуку и не даст мне налюбоваться чудесными пейзажами»,— думала Настя, собираясь встать и удрать назад, а то и спрятаться в кустах зарослей вишняка.

Но она посмотрела на приближающихся людей и узнала своих знакомых.

— Да ведь это Лука Корнилиевич! Где он взялся здесь на лугу? Словно вырос из земли!

— Это вы, Настасья Тихоновна! — крикнул издали псаломщик.— Если бы я увидел вас в сумерки, вечером, я подумал бы, что русалка вышла из воды и села на зеленом холмике, чтобы отдохнуть и полюбоваться цветущими садами и видами за рекой.

— Да это ж я, ваша давняя знакомая русалка из школы, а не из реки,— крикнула Настя и засмотрелась на Луку Корнилиевича. При сильном свете солнца она теперь

только заметила, что его карие ясные очи были такие же красивые, как очи красавца Матвея Грыня. Теперь только она заметила его малиновые губы и пушистые усы, которые как будто шевелились при разговоре, и румяные свежие щеки.

— Вот вы теперь как на даче, да еще какой даче. Посмотрите, какая прелесть вокруг вас! Лучше этой дачи вы не найдете нигде в окрестностях Киева. Посмотрите, какая благодать! Здесь и соловьи, и кукушки, и гуси, и утки, и воробьи, и ласточки, и чижики, и жабы, и лютые собаки, и поросята, и йоркширские чудовища — все, чего хотите,— сказал Лука Корнилиевич и усмехнулся красными устами, смотря на Настю своими добрыми кроткими глазами.

— Что это такое вы, Петр, несете, завороченное в большой платок? Я вижу кончик чего-то черного, что выглядывает из-под концов завязанного платка,— спросила Настя церковного сторожа Петра.

— Та це ми вертаємось з пóхорону навпростець з кладовища,— отвечал сторож.

— А где же батюшка? — спросила Настя.

— Батюшку взял с собою посессор[1] в брычку, чтоб завезти домой: он ехал мимо кладбища после погребения покойника,— объяснил Насте Лука Корнилиевич.

Красивые, почти черные глаза Насти сразу как будто затуманились, стали похожими на ягоды терна, покрытые росою. В ее сердце нарождалась любовь, и вдруг она увидела принадлежности черные, погребальные, которые запахли ладаном.

— Какой недобрый знак! В такой светлый день, среди прекрасных видов весенней природы вдруг я вижу черное погребальное покрывало; запахло ладаном, как на погребении. Я слышу ваши рассказы о погребении. Недобрый знак, нехорошая случайность! — с легким оттенком грусти в голосе сказала Настя, обращаясь к Луке Корнилиевичу.

— Вот тебе на! Надворе как будто свадьба, а вы затянули за «упокой».

— Я как будто предчувствую что-то нехорошее для себя... То какая-то русалка вышла из воды, и... вдруг черное покрывало... запахло ладаном там, где пахнет вишневым цветом и весенней травкой. Этого я никак не ожидала,— с грустью в голосе сказала Настя.

---

[1] Арендатор.

— Да вы устали от тяжелой школьной работы в первый год вашей педагогической службы. Вы еще не привыкли к этой тяжелой работе, и это утомление наводит на вас такие мрачные думы,— сказал Лука Корнилиевич.

— Послу́жите довше в школі, то й оговтаєтесь з працею [1],— утешил Настю Петро́.

— Вот сегодня перед вечером я зайду к вам с скрипкой, и мы выучим один очень хороший романс, который я взял у белоцерковского учителя. Вы будете петь дискантом, я буду петь басом и вместе с тем буду аккомпанировать на скрипке. Музыка очень красива. Тогда ваша грусть уйдет в Киев, а может быть, и дальше Киева,— сказал Лука Корнилиевич.

— Хорошо! Заходите. Я люблю петь и пела в нашей училищной церкви. Мне будет веселее в пустой школе. И мне пора домой. Нагулялась и устала таки порядочно. И я пойду с вами,— сказала Настя и встала, взяв в руку шляпку и надевая на ходу.

Перед вечером Лука Корнилиевич взял скрипку и ноты и пошел к учительнице. Когда в школе стало меньше работы, он частенько заходил к Насте со скрипкой и нотами. Как бывший певчий в хоре и как регент своего школьного хора он любил попеть и поиграть на скрипке. Пели они то украинские песни, то всякие романсы. Настя пела приму, первый голос, Лука Корнилиевич играл на скрипке второй голос дисканта, а сам вторил басом. Выходило очень красивое, изящное трио, так что их пение приходили в школу слушать и жена псаломщика, и иногда и матушка с детьми. Настя, очень изящная и молодая, немножко нравилась Луке Корнилиевичу. Она была стройна, изящна, с овальными почти черными глазами, тонкими бровями и нежным матовым цветом лица. Кроме того, она была образованнее псаломщицы, красивой, но дебелой, с манерами простой крестьянки, одетой в «панское» платье. Прекрасный голос Насти, ее грациозность и образованность, любовь к музыке и пению, собственно, и были причиною его частых посещений Насти в школе.

Когда Лука Корнилиевич снимал скрипку с крючка на стене и брал ноты, Ксения спросила его:

— Ты опять собираешься с визитом к Насте?

— Пойду и немножко поиграю на скрипке. Будем ра-

[1] Освоитесь с тяжелым трудом.

зучивать с Настей один романс,— ответил на ходу Лука Корнилиевич.

— Ты уж слишком часто посещаешь Настю. Смотри, чтобы она не влюбилась в тебя и не очаровала тебя своими черными очами да сладким голосом,— сказала Ксения вслед мужу через отворенную на крыльцо дверь.

Но Лука Корнилиевич, усмехнувшись, направился к школе с скрипкой под мышкой и нотами в руках.

Настя ожидала его посещения, приаккуратилась, причесала голову, просматривала партитуру и учила наизусть слова романса.

Лука Корнилиевич вошел в комнату причесанный, как будто прилизанный. Усы его были аккуратно причесаны, и их кончики были закручены вверх. Настя была очень рада его приходу, попросила сесть и налила стакан чаю, придвинув к нему тарелку с булкою, присланную ей матушкой. Он вынул из кармана платок и вытер пот на белом высоком лбу.

— Какой у вас простой и грубый карманный платок! У нас в Киеве господа таких платков не употребляют; у всех господ платки с тонкого полотна. А вот я приготовила для вас маленький подарок в благодарность за вашу заботливость о нашем школьном хоре. Я, как наблюдательная особа, давно заметила, что ваша «репетя» [1] даже не умеет красиво вышить на карманных платках инициалы вашего имени, самые простые буквы узоров,—сказала Настя и при этих словах выдвинула ящик в столе и вынула тонкий карманный платок, на одном углу которого были вышиты большие начальные буквы имени и фамилии Луки Корнилиевича, кудрявого замысловатого рисунка с короною над буквами, от которой будто висели вниз красивые виньетки плюща и цветов.

Псаломщик долго рассматривал вышивку и, как эстет по природе, долго любовался изящным узором вышивки, но о «репете» ничего не сказал, как будто не дослышал или пропустил мимо ушей.

— Это вас в училище выучили так красиво вышивать всякие изящные узоры? Моя Ксеня с простых людей и не сумела бы вышить таких чудных вещей. Все это как будто намалевано красками на полотне. Спасибо вам за красивый презент.

---

[1] Простая женщина.

— Конечно, ваша жена не сумела бы сделать таких вышивок. В нашем училище всякие такие «работы» преподает учительница. Она учила нас и вышивать, и вязать чулки. Обучала кройке белья, даже выучила кроить платья, блузки и кофты,— хвалилась Настя.

Любуясь прелестным узором вышивки, Лука Корнилиевич догадался, что Настей руководило не одно чувство благодарности при этой красивой, но кропотливой работе, а иное, более глубокое чувство... Он был человек не молодой уже и не думал о том, что может внушить молодой девушке подобное чувство.

— Вы хорошо сделали, что научились шить и кроить всякое платье. А моя «жінка» не способна к такой изящной работе, как вышиванье, хотя она сама шьет белье и не нанимает швеи, как наша матушка, — сказал Лука Корнилиевич.

— А! — сказала Настя и рукой махнула с пренебрежением.— Они обе какие-то «чупойды» [1], да еще сельские. И то, что умели и знали, позабыли в деревне,— промолвила Настя с пренебрежением, чуть не с презрением, не понимая неделикатности и невежливости в своих выражениях, потому что от своего папаши «кравця» [2] и его подмастерьев сельских хлопцев часто слышала такие словечки, не придавая им значения неприличных выражений.

— Что они чупойды, так это отчасти истинно и верно,— сказал Лука Корнилиевич как будто по секрету с усмешкой на своих малиновых устах и растянул свои пушистые усы на румяные упругие щеки.

Лука Корнилиевич был человек смирный, с ровным характером; даже рассердившись, он никогда не кричал, даже не повышал голоса, обращаясь к жене, детям и прислуге, как человек добрый и сдержанный. Эта доброта и ласковость очень нравились Насте. Ей надоели в Киеве раздраженность и крики папаши и мамаши, их частые споры, иногда переходившие в мужицкую ругань. Она чувствовала, что с Лукой Корнилиевичем ей приятно и посидеть, и поболтать, а особенно попеть с аккомпанементом скрипки.

Долго они разучивали новый романс, а потом пели народные украинские песни. В комнате темнело. Начинались сумерки. Настя зажгла лампу, и они продолжали петь од-

---

[1] Неряхи.
[2] Портного.

ну песню за другой. Уже в довольно позднюю пору псаломщик вернулся домой, спрятав вышитый большой платок в карман нового сюртука. Жена встретила его с неласковыми словами.

— Чего ты так долго засиделся у своей певицы? Ужин давно готов, детям пора спать, а ты с ней, кажется, никогда не напоешься и готов петь с нею дуэты до рассвета.

— Да мы разучивали новый романс, такой чудесный и поэтичный, что я забыл о том, что время позднее. Даже забыл про ужин. Вероятно, ты завидуешь моему приятному препровождению времени. Пойдем завтра к ней, и ты послушаешь музыку.

— Нужны мне твои романсы, как прошлогодний снег, что был, да растаял. Напели мне романсов дети до невозможности,—сказала Ксеня с досадою в голосе.

Лука Корнилиевич, слушая выговор, и забыл про красивый презент, спрятанный в карман, и не похвалился жене.

На другой день перед вечером он опять снял с крючка скрипку, взял новые ноты и собирался отправиться к Насте.

— Ты опять идешь в школу играть и петь с Настей?— спросила Ксеня.

— Да. Хочу хорошенько разучить один романс и две украинские песни, пока не ходят в школу старшие школьники для подготовки к экзамену. Когда начнутся занятия, тогда мало будет свободного времени для учительницы,— ответил Лука Корнилиевич, посматривая на нахмуренные брови жены.

Вернувшись домой поздно, когда накрывали стол для ужина, Лука Корнилиевич теперь только вспомнил о презенте Насти, вынул из кармана платок и показал жене, благоразумно умолчав о таких острых словечках критики на сельских трашанских дам, как «репе́тя», «чупо́йда». Ксеня долго рассматривала красивую кудрявую вышивку замысловатого узора, но, налюбовавшись вышивкою, как будто с неудовольствием ткнула платок в руки мужу.

— Было бы лучше, если бы ты совсем прекратил свои визиты Насте и бросил пение да игру. Настя красива. По селу пойдут всякие сплетни, пересуды.

— Вот тебе на! Еще что выдумай! Какие пойдут сплетни? Какие пересуды? Что ты плетешь? Что за вздор ты болтаешь?

— То ты сам городишь чепуху. Смотри-ка, чтобы из этого чего-нибудь не вышло. Осматривайся на все стороны, — отвечала Ксеня, и ее глаза блеснули каким-то огоньком.

Настя, посылая Свирида к знакомым или в лавку, была не особенно осмотрительна в выражениях, когда говорила с Свиридом о псаломщице, писарше, жене сидельца винной лавки и других. Свирид был не совсем благосклонно расположен к псаломщице и не то осуждал, не то жаловался Насте, что псаломщица иногда за малейшую провинность ругает его и кричит на весь двор, и этим вызывал Настю на откровенность. А Настя, гордая своим образованием и ставя себя безмерно выше всех сельских дам, в разговорах с Свиридом щедро сыпала такие крылатые слова, как «репетя», «чупойда», «баба-яга», а жену сидельца называла зеленой глазастой жабой. Свирид в разговорах с своею женою Домахою повторял эти крылатые слова Насти. Жена Свирида была своего рода сельский Гоголь в юпке, тоже передавала, уже в ином, преувеличенном виде, служанке псаломщика, своей племяннице. А служанка все рассказывала до слова псаломщице и тоже многое преувеличивала для эффекта, как это обыкновенно бывает у крестьянок. Эта «наймичка» произвела настроение духа, очень невыгодное для Луки Корнилиевича.

А Лука Корнилиевич, не зная ничего, все продолжал ходить в школу со скрипкой и нотами почти каждый вечер.

— Бога ради, не ходи ты к учительнице почти каждый день. Она у нас захожая, нам мало известная особа, какая-то киевская «репетя». Отец ее портной из простых мужиков, а она заносчива, пренебрегает мною. А ты удовлетворяешь ее капризы, каждый вечер развлекаешь ее, даешь ей концерты, словно какой-нибудь богатой графине или княгине. А в Киеве она, вероятно, шила вместе с своим папашей штаны панам да паничам и пришивала, по крайней мере, пуговки к штанам.

Через несколько дней молодая служанка опять передавала своей хозяйке разные слухи, какие она слышала от людей, будто учительница смеется над нею, и над матушкой, и над писаршей, и над женой сидельца в винной лавке и говорила кому-то, что все они в деревне так опростились, стали такими репетями, что их образовалась в деревне целая коллекция: одна хвойда садится верхом на репетю, а третья погоняет ее веником, а вслед за этой

идет какая-то кляча, поднявши хвост вверх, а задняя баба-яга костяная нога погоняет всех, заметая след помелом, на Лысую гору на «шабас ведьм».

— Кто же эта хвойда, что едет верхом на Лысую гору? — спросила псаломщица.

— Да, говорят, что эта «хвойда» — вы! Ей-богу, так говорят, а я передаю то, что слышала от людей,— сказала наивная молодая Феся.

— Вот каторжные люди! А кто же та репетя, что везет хвойду?

— Да говорят, что это вы едете на писарчуковой жене, а ведьма, что погоняет метлою весь поезд на Лысую гору, это жена волостного писаря, потому что она «натýриста» [1]. Вот такое плетут языками люди в деревне.

Феся, может быть, слышала рассказ про такой поезд на Лысую гору. Но едва ли учительница выдумала такой смешной поезд своею головой.

За школою был небольшой огород, примыкающий к усадьбе псаломщика и отделенный от усадьбы псаломщика только узкой межой. Плетня на этой меже не было. Пользоваться этим огородом имели право учителя школы, но ни один учитель, ни одна учительница не пользовались им и отдавали сторожу как подарок за службу. Учителя были всегда холостые люди и часто менялись. Сторож Свирид садил в этом огородце картофель. Псаломщикова йоркширская свинья пронюхала, что здесь можно свободно рыть картофель. Конечно, на межу она не обращала никакого внимания. Свирид часто выгонял свинью со своего огорода и просил псаломщицу загонять ее в хлев и не выпускать в двор. По этому поводу Свирид имел частые стычки с псаломщицей. Свирид сердился, псаломщица ругалась и кричала, что нельзя же держать свинью в хлеве все дни запертою, что свинья такое же божие создание, как и Свирид и всякий человек, любит походить, погулять и поесть картофеля, если сам хозяин огорода не стережет своего огорода, не поставив на меже плетня. Свирид был шутник, а жена его имела острый язык и во всякое время бросала языком смешные карикатуры на соседок и соседей. Они-то и сочинили комичный поезд на Лысую гору сельских барынек, злоупотребляя неосторожно сказанными Настей в присутствии Свирида прозвищами, данными ею извест-

[1] Очень характерная.

ным Свириду сельским «паннам». Свирид был человек льстивый, подделывался под тон учителей и учительниц, стараясь заслужить их благосклонность.

Когда псаломщица услышала рассказ Феси, что болтают про нее в деревне, она вспылила, обидевшись, и всю вину сложила на Настю, считая ее первоисточником этой сплетни. Она инстинктивно угадала, что все эти высокомерные прозвища выдуманы Настей.

Наступал вечер. Луки Корнилиевича не было в комнатах. Ксеня пошла в гостиную, посмотрела на стену: скрипки не было на крючке. Она догадалась, что Лука Корнилиевич в гостях у Насти, что он играет и вместе с Настей распевает песенки.

В комнатах стало темно. Ксеня зажгла лампу, приказала служанке затопить в печи и готовить ужин. Ксеня послала Фесю доить корову, а сама замесила тесто. Она месила тесто в ночвах, и у нее в голове возникла мысль пойти в школу и выгнать оттуда Луку Корнилиевича, отобрав у него скрипку и ноты. Но она сдержала свой гнев: о таком поступке узнала бы прислуга и разболтала всем.

Феся принесла подойник с молоком и цедила молоко в кувшин. Псаломщица замесила тесто для приготовления галушек, взяла скалку (качалку) и начала раскатывать на столе тонкий корж, чтобы приготовить «резаные галушки». В то время, когда она раскатывала корж около окна, она услышала, что кто-то выходит на крыльцо, ступая тяжелыми сапогами по ступенькам. Ксеня узнала тяжелую походку мужа и со скалкою в руках выбежала в темную переднюю, с трудом нащупала задвижку в дверях на крыльцо и сгоряча начала наносить удары скалкою Луке Корнилиевичу то по плечам, то по рукам, куда попало. Удар попал в скрипку, и скрипка загудела, будто застонала от боли в своем желудке. Струны под этим смычком странно заиграли и мгновенно замолчали.

Лука Корнилиевич остолбенел от изумления. У него мелькнула мысль, что в его отсутствие на дом напала шайка грабителей в масках, которые в то время часто грабили евреев, купивших на сруб лес и ночевавших в лесу в шалашах, и даже нападали на дома священников и зажиточных крестьян. В прошлом году в деревне какие-то таинственные захожие люди бродили по деревне—и вдруг от поджога ночью сгорела у арендатора рига с складом зернового хлеба и сельскохозяйственных машин, а спустя неделю опять но-

чью сгорела конюшня с выездною парою лошадей, и, наконец, сгорела кухня, построенная во дворе отдельно от дома.

Ошеломленный неожиданностью нападения, Лука Корнилиевич соскочил со ступенек крыльца, думал выбежать за двор и поднять крик на выгоне, чтобы позвать соседей на помощь. Но скалка догнала его и продолжала лупить его по спине и по плечам. Он оборотился и увидел, что его бьет не мужчина, а женщина. В одно мгновение он сообразил, кто угощает его ударами, и бросился на жену, но она так сильно ударила его по руке, что Лука Корнилиевич уронил скрипку и схватил другою рукою ушибленную руку. Он отнял у жены скалку и ушел в переднюю с скрипкою в руках.

— Ты с ума сошла или сдурела сегодня? — сказал он тихонько жене, чтобы Феся в кухне не услышала его слов и не узнала об этой нелепой выходке жены.

— Так тебе будет каждый раз, если ты не перестанешь давать концерты своей княгине. Помни про это! Я долго терпела, но, наконец, потеряла терпение. Хорош семьянин! — шепнула ему на ухо Ксения и вошла в кухню и дверь за собою затворила, а потом подошла к столу и продолжала резать корж на галушки, как ни в чем не бывало, спокойно и методично разрезывая наискось тонкую полоску коржа, будто там, в ночной тьме, на крыльце, ничего не произошло.

Лука Корнилиевич взял в кухне кружку с водою, вышел на крыльцо, засучил рукав сюртука и рубашки на правой руке и облил холодною колодезною водою руку, где в двух местах виднелись красные пятна и шишки.

С тех пор он не ходил к Насте со скрипкой. Правая рука болела так, что он не только не мог играть на скрипке, но даже не мог водить смычком по струнам. Скрипка, к счастью, выдержала победоносно удары и осталась целою и невредимою.

Скоро после этого происшествия собрались в школу все ученики старшего возраста, которые готовились держать экзамен в экзаменационной комиссии для получения права на льготу по отбыванию воинской повинности. Пришел на урок и батюшка, поздоровался с Лукой Корнилиевичем и подал ему руку. Лука Корнилиевич просил извинить ему, что он подает не правую руку, а левую.

— Что у вас на руке? Вероятно, сел чирей? — спросил его батюшка.

— Какой там чирей? Это моя Ксеня побила мне руку скалкой, когда я вчера вечером возвращался домой со скрипкой от учительницы после игры и пения песен вместе с ней, и запретила мне ходить к ней и петь вместе с ней дуэты. Ксеня вечером поджидала меня на крыльце, бросилась на меня со скалкой [1] и начала лупить и меня и скрипку,— сказал Лука Корнилиевич и засмеялся.— Она в то время раскатывала корж на галушки, выбежала на крыльцо и начала лупить меня скалкой куда попало.

Отец Моисей захохотал на всю школу. Он будто увидел собственными глазами, как Ксеня энергично, вместо коржа, лупит Луку Корнилиевича скалкой. Псаломщик как будто заразился веселым смехом батюшки и сам начал хохотать, смеялся, припоминая и рассказывая подробности этой неожиданно происшедшей баталии.

— Видите, моя Ксеня вообразила, что я влюбился в Настю и по этой причине делаю ей частые визиты. А я влюблен в музыку и пение, сам пел в хоре, когда был учеником в училище и когда, за неимением средств продолжать учение в семинарии, я поступил псаломщиком и начал петь басом. Ксеня вообразила себе бог знает что. Она человек добрый, хозяйственный, но она слишком энергична во всех своих поступках.

— И то еще хорошо, что она не бросилась на вас с мечом в руках, как библейская Иудифь бросилась с мечом на Олоферна и отрубила ему голову,— сказал батюшка, продолжая смеяться.

— Да у нас в доме и меча нет, есть только кухонный большой нож, похожий на меч, хотя и не обоюдоострый,— сказал Лука Корнилиевич.

— Однако, скажу вам по правде, вы должны радоваться этим двум синим шишкам. Они служат доказательством горячей искренней любви Ксени к вам. Но вы никому не говорите о полученных шишках, потому что как только Настя узнает об этом комичном происшествии на крыльце, она оставит нашу школу и уедет в Киев. Настя очень хорошая учительница и усердно работала в школе, невзирая на неблагоприятные условия в нашей тесной и холодной школе,— сказал отец Моисей.— Пусть эта смешная история останется тайной для всех наших знакомых. Будете знать только вы, Ксеня да я.

---

[1] Качалкой.

Однако веселый отец Моисей хранил тайну только тогда, когда шел домой через огород и ток. Придя домой, он не утерпел и первый нарушил обещание. Он рассказал про эту баталию на крыльце своей матушке со всеми подробностями, да еще и своего прибавил, изображая, как Лука Корнилиевич принял эту выходку Ксени за нападение грабителей на дом псаломщика. Матушка была тоже веселого характера и до упаду хохотала, представляя себе псаломщикову Иудифь с оружием в руках в виде скалки. И батюшка и матушка, дополняя эту сцену своими замечаниями и развивая тему, хохотали так, что дети, игравшие в саду, услышав такой громкий хохот через отворенные окна в сад, побежали в кабинет, чтобы разузнать, чего так громко хохочут папаша и мама.

— Насте пришло время любить. А у нас в селе ей нет таких паничей, в которых было бы можно влюбиться. Хоть влюбляйся в сельского простого парня или в столбы наших ворот, или в верстовые столбы, помалеванные красками,— шутил отец Моисей.

— Или в нашего лавочника Аврума, так как он еще не стар и очень красив,— шутила матушка.

— Но возле Аврума также есть преграды: стоит на страже своя Иудифь с мечом, то есть со скалкой и рублем, и будет защищать так энергично, как и Ксеня защищала Луку Корнилиевича,— промолвил отец Моисей.— Но знай, что вся эта смешная история должна сохраниться в тайне; я дал такое обещание Луке Корнилиевичу. Мне жаль Насти.

В скором времени, в конце мая Настя и отец Моисей отвезли в местечко Белую Церковь шесть старших школьников и представили в экзаменационную комиссию на экзамен. Все школьники выдержали экзамен очень хорошо, и Настя получила благодарность от комиссии.

Воротившись домой и отдохнув, Настя спросила Луку Корнилиевича, почему он не приходит к ней со скрипкой и нотами поиграть и попеть песен.

— Да, видите, я тоже сижу за работой, готовлюсь держать экзамен на получение сана диакона при нашей церкви. Работы у меня много, — отвечал Лука Корнилиевич.

Настя поверила ему, но тяжело вздохнула, смотря на его ласковые, добрые, ясные глаза.

С того времени Настя по-видимому без всякой причины

начала задумываться и тосковать. Иногда за обедом у отца Моисея она заводила разговор о том, как тяжело убогим девушкам жить и служить, как тяжела была работа в школе зимою.

— Вероятно, недолго проживу при такой тяжелой работе. Я предчувствую что-то недоброе: мне как будто угрожает какая-то беда, какое-то несчастие, — часто говорила она матушке, когда они оставались вдвоем и вели разговор.

— Вот и выдумали! Вы так молоды; вам только жить да веселиться, а не грустить да тосковать, да еще весною у нас в деревне, где все зеленеет и цветет, где соловьи поют до поздней ночи.

— Это верно. Все цветет, а я чувствую, что вяну, что я утомлена до высшей степени.

— Как поедете к отцу на каникулы и отдохнете, всю грусть и тоску жизнь снимет с вас, как рукой. Вы человек городской, затосковали по Киеву и родным, не смогли привыкнуть и приспособиться к нашему почти монастырскому житью в селе. Мы на селе не живем, а только существуем, как говорит наша сельская присказка.

Однако Настя не без причины предчувствовала близкий конец своей жизни. Она была слабого здоровья. Ей удалось занять место учительницы в Киеве на предместьи. Прослужив зиму в училище, она весною начала кашлять сухим кашлем, жаловалась на одышку и боль в груди и заболела чахоткой. Еще в сельской школе половина ее здоровья улетела в школьный вентилятор под крышу. Зацвели киевские сады, запели соловьи, и с запахом весенних цветов дух ее улетел куда-то в синие небеса. Отец похоронил ее на ее заработанные тяжелым трудом деньги.

— Заработала на службе только на свою смерть на погребение,— говорила с плачем мать, в «голосіннях» [1] над гробом своей любимой дочери.

---

[1] С причитываньем.

ПРИМІТКИ

ПРОЗОВІ ТВОРИ

ДИВОВИЖНИЙ ПОХОРОН

Вперше надруковано у виданні: Іван Нечуй-Левицький, Повісті й оповідання, т. 9, вид. 2, К., 1914, стор. 3—15. Первісна назва — «Чудернацький похорон» (див. «Дніпрові хвилі», 1911, № 9, стор. 126).

Рукопис оповідання зберігається у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (ф. І, № 27784). Це шість аркушів паперу великого формату, писаних невідомою рукою і правлених І. С. Нечуєм-Левицьким. Автором переписано початок і кінець твору. На титульній сторінці — напис: «Для IX тома. Київ. 1903».

Подається за першодруком, звіреним з авторизованим списком.

ВОЛЬНЕ КОХАННЯ

Вперше надруковано у виданні: І. Нечуй-Левицький. Нові повісті і оповідання, т. VII, К., 1911, стор. 271—314. Більше за життя письменника не друкувалось.

Подається за першодруком.

ТЕЛЕГРАМА ДО ГРИЦЬКА БИНДИ

Вперше надруковано у виданні: І. Нечуй-Левицький. Нові повісті і оповідання, т. VII, К., 1911, стор. 255—270. Більше за життя письменника не друкувалось.

Подається за першодруком.

ВЕЧІР НА ВЛАДИМИРСЬКІЙ ГОРІ

Вперше надруковано у виданні: Іван Нечуй-Левицький, Нові повісті й оповідання, т. 8, К., 1911; другий завід — 1912 р., стор. 149—177. Первісна назва — «Владимирська гора в Києві (картина)» (див. «Дніпрові хвилі», 1911, № 9, стор. 126).

Подається за виданням 1912 р.

ШКОДЛИВЕ ЯГНЯ

Вперше надруковано у виданні: Іван Нечуй-Левицький, Нові повісті й оповідання, т. 8, К., 1911; другий завід — 1912 р., стор. 178—217.

Подається за виданням 1912 р.

СІЛЬСЬКА СТАРШИНА БЕНКЕТУЄ!

Вперше надруковано у виданні: Іван Нечуй-Левицький, Нові повісті й оповідання, т. 8, К., 1911; другий завід — 1912 р., стор. 303—311.

Подається за виданням 1912 р.

ЖОВТІ ГУСИ

Вперше надруковано у виданні: Іван Нечуй-Левицький, Нові повісті й оповідання, т. 8, К., 1911; другий завід — 1912 р., стор. 312—315.

Подається за виданням 1912 р.

КОХАННЯ З ПРИТИЧИНАМИ

Вперше надруковано у виданні: Іван Нечуй-Левицький, Повісті й оповідання, т. 9, вид. 2, К., 1914, стор. 16—38.

Друкований текст має незначні відмінності від рукописного варіанта, переважно редакційного характеру.

Зберігся варіант початку оповідання (відділ рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР, ф. І, № 27836), що датується 1910 р.

Там же зберігається ще один варіант цього оповідання — в авторському перекладі російською мовою, писаний на 16 аркушах великого формату. На титульній сторінці — напис: «Перевод сделан автором с украинской рукописи. 1915, Киев».

Подається за першодруком, звіреним з автографом, що зберігається у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (ф. І, № 27795) і становить собою зшиток (15 аркушів) шкільного формату. На титульній сторінці рукою автора написано: «Для IX-го тома. 1912. Київ».

МАР'ЯНА ПОГРЕБНЯЧКА Й БЕЙЛІС

Вперше надруковано у виданні: Н. Є. Крутікова, Творчість І. С. Нечуя-Левицького. (Статті та матеріали), Вид-во АН УРСР, К., 1961, стор. 246—247.

Подається за автографом, що зберігається у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (ф. І, № 27836, арк. 15 зв.— 16 зв.).

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

Вперше надруковано окремою книжкою: «Маруся Богуславка. Оперета на 4 дії», К., 1875. Цензурний дозвіл — 5 січня 1875 р.

Передруковано у виданні: «Маруся Богуславка. Оперета на 4 дії. Друге видання. Івана Левицького», К., 1887. Цензурний дозвіл — 9 вересня 1886 р.

Подається за другим, виправленим виданням.

НА КОЖУМ'ЯКАХ

Вперше надруковано окремою книжкою: «На Кожум'яках. Комедія в п'яти діях», К., 1875. Цензурний дозвіл — 7 січня 1875 р.

Передруковано в виданні: «На Кожум'яках. Міщанська комедія на 5 дій. Друге виправлене видання. Івана Левицького», К., 1887. Цензурний дозвіл — 9 вересня 1886 р.

Подається за другим, переробленим виданням.

Готуючи п'єсу до другого видання, І. С. Нечуй-Левицький грунтовно переробив її на вимогу М. Старицького, який писав йому 17 березня 1883 р.:

Дорогий і вельмишановний
Іван Семенович!

Драматичний комітет мені допоручив переглядіть Ваші «Кожум'яки» і виробить план, як би їх пририхтувать до сцени. Я зробив це і читав свій план, і його дуже хвалили; отож тепер засилаю його до Вас на санкцію. Будьте ласкаві, прочитавши, найшвидше його повертайте назад з одповіддю.

Отож з плана зауважте Ви, що І дію треба зробити зовсім наново, а также здебільша й IV. II дія вирихтується із різних шматочків І Вашої і VI із нових додатків; III зостанеться без переміни. Также тут треба додати і мені наполовину праці, то чи не дозволите мені узятись за це і чи не признаєте в такім разі правильним, щоб і я коло Вашої фамилії поставив свою, себто щоб було напнсано: комедія Левицького — Старицького? Коли згода, то продивіться план, зробіть свої уваги і пришліть мені його зараз же, тоді я мерщій візьмусь до діла. Хоч у моєму плані і стоять деякі фрази, але це тільки нарис, про що буде розмова,— у настоящій комедії вони можуть бути зовсім інакшими.

За підписами І. Нечуя-Левицького та М. Старицького п'єсу вперше надруковано у збірці творів М. Старицького «Малороссийский театр», т. 1, изд. С. Рассохина, 1890 р. під заголовком: «Панська губа, та зубів нема. (За двома зайцями)». Відтоді п'єса не сходить з кону театрів; за її мотивами створено кінофільм «За двома зайцями».

ГОЛОДНОМУ Й ОПЕНЬКИ — М'ЯСО

Вперше надруковано окремою книжкою: «Повісті Івана Левицького. Том II. Голодному й опеньки — м'ясо. Міщанська комедія-водевіль на 2 дії». К., 1887. Цензурний дозвіл — 9 липня 1886 р.

Передруковано у виданні: Іван Левицький, Голодному й опеньки — м'ясо. Міщанська комедія-водевіль на 2 дії, вид. 2, К., 1897. Цензурний дозвіл — 21 квітня 1897 р.

Подається за другим, виправленим виданням.

В ДИМУ ТА В ПОЛУМ'Ї

Вперше надруковано у виданні: І. Нечуй-Левицький, Нові повісті й оповідання, т. 7, К., 1910 (на обкладинці — 1911), стор. 328—419.

Подається за першодруком.

ПОПАЛИСЬ

Дитячі різдвяні сценки в одній дії

Вперше надруковано в журналі «Дзвінок», 1892, № 23, стор. 177—180; № 24, стор. 190—192.

Передруковано у виданні: Іван Левицький, Повісті й оповідання, т. 1, СПб., 1899, стор. 523—538 та окремими виданнями: «Попались. Дитячі різдвяні сцени в одній дії», Львів, 1893; «Попались. Дитячі різдвяні сценки з рисунками К. А.», К., «Волошки», 1916.

Подається за останнім прижиттєвим виданням 1916 р.

ПРОЗОВІ СЮЖЕТИ, НАЧЕРКИ

ЗАБУДЬКО

Друкується вперше за автографом, що зберігається у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (ф. І. № 27836. арк. 1—1 зв.). «Забудька» переписано автором до зшитка учнівського формату, де, крім того, є ще оригінальні твори І. С. Нечуя-Левицького «Ласий до меду парубок», «Апокаліпсична картина в Києві», «Кохання з притичинами. Оповідання», «Піддурив фершала-масажиста», «Мар'яна Погребнячка й Бейліс», «Прйзва запасних москалів», фольклорні записи та матеріали до словника української мови («Народні слова»). На титульній сторінці зшитка — напис: «Сільські й міські сюжети для оповіданнів, пейзажі й характеристики. Од 1909, 1910-го року й до 1914-го. Івана Нечуя-Левицького. Київ, Біла Церква».

ЛАСИЙ ДО МЕДУ ПАРУБОК

Друкується вперше за автографом, що зберігається у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (ф. І, № 27836, арк. 2—3).

ПІДДУРИВ ФЕРШАЛА-МАСАЖИСТА

Друкується вперше за автографом, що зберігається у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (ф. І, № 27836, арк. 7—7 зв.).

ПРИ́ЗВА ЗАПАСНИХ МОСКАЛІВ

Друкується вперше за автографом, що зберігається у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (ф. І, № 27836, арк. 16 зв.— 17 зв.).

НЕСЛУХНЯНА ЖІНКА

Друкується вперше за автографом, що зберігається у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (ф. І, № 27794, арк. 3—6 зв.).

ЄВРЕЙСЬКИЙ СКНЕРЯ

Друкується вперше за автографом, що зберігається у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (ф. І, № 27794, арк. 2—3).

ДОДАТОК

ЛЮБОВЬ С ПРЕГРАДАМИ

Друкується вперше за автографом, що зберігається у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (ф. І, № 27800).

Твір являє собою авторський переклад оповідання «Кохання з притичинами».

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. І. С. Нечуй-Левицький. Портрет роботи І. Труша. Олія. *1909* . . . . . 4—5
2. Перша сторінка рукопису оповідання «Кохання з притичинами» . . . . . 144—145
3. Сторінка автографа нарису «Мар'яна Погребнячка й Бейліс» . . . . . 160—161
4. Обкладинка драми «Маруся Богуславка» 192—193

ЗМІСТ

ПРОЗОВІ ТВОРИ . . 5
ДИВОВИЖНИЙ ПОХОРОН 7
ВОЛЬНЕ КОХАННЯ 19
ТЕЛЕГРАМА ДО ГРИЦЬКА БИНДИ . 56
ВЕЧІР НА ВЛАДИМИРСЬКІЙ ГОРІ 70
ШКОДЛИВЕ ЯГНЯ 95
СІЛЬСЬКА СТАРШИНА БЕНКЕТУЄ 129
ЖОВТІ ГУСИ 137
КОХАННЯ З ПРИТИЧИНАМИ . . 140
МАР'ЯНА ПОГРЕБНЯЧКА Й БЕЙЛІС 161
ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ . 163
МАРУСЯ БОГУСЛАВКА 165
НА КОЖУМ'ЯКАХ 219
ГОЛОДНОМУ Й ОПЕНЬКИ — М'ЯСО. . 289
В ДИМУ ТА В ПОЛУМ'Ї . 316
ПОПАЛИСЬ . . . 396
ПРОЗОВІ СЮЖЕТИ, НАЧЕРКИ . 411
ЗАБУДЬКО 413
ЛАСИЙ ДО МЕДУ ПАРУБОК . . 415
ПІДДУРИВ ФЕРШАЛА-МАСАЖИСТА . 418
ПРИ́ЗВА ЗАПАСНИХ МОСКАЛІВ . 420
НЕСЛУХНЯНА ЖІНКА . 423
ЄВРЕЙСЬКИЙ СКНЕРЯ . 428
ДОДАТОК 431
ЛЮБОВЬ С ПРЕГРАДАМИ . 433
ПРИМІТКИ . . . 465
Список ілюстрацій . . 472

НЕЧУЙ-ЛЕВИЦКИЙ ИВАН СЕМЕНОВИЧ

Собрание сочинений в десяти томах, т. 9

(На украинском языке)

*

Редактор *В. А. Зіпа*
Оформлення художника *В. Й. Хоменка*
Художній редактор *В. М. Тепляков*
Технічний редактор *М. А. Рекес*
Коректор *Л. В. Петренко*

*

Зам. 182. Вид. № 264. Тираж 20 000. Папір № 1, 84×108¹/₃₂. Друк.-фіз. аркушів 14,875+4 вкл. Умовн.-друк. аркушів 25,41. Обліково-видавн. аркушів 25,1. Підписано до друку 6.X — 1967 р. Ціна 1 крб. 35 коп.

*

Видавництво «Наукова думка», Київ, Рєпіна, 3.

*

Київська книжкова друкарня № 5 Державного комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, Київ, Рєпіна, 4.